

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

026000200681

ΙΩΑΝΝΗ ΧΡ. ΖΑΦΟΓΙΑΝΝΗ

170

Ο ΒΑΡΝΑΔΗΣ ΚΑΙ Ο ΓΕΚΑΙΟΙ

ΤΟΜΟΣ Α

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 1988

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΣΥΓΓΡΑΦΗ ΙΩΑΝΝΗ ΧΡ. ΖΑΡΟΓΙΑΝΝΗ

1. Φιλοσοφία της Επιστήμης - Μέθοδος 3

2. Το ιστορικό, η πολιτιστική και λογοτεχνική «εκτίμηση»
της Κοιτίδας του Βάρναλη 6

3. Οι κριτικοί γύρω από τον Βάρναλη και την
γνωσία του Βίβλου 12

4. Άλλες εισαγωγές 34

ΜΕΡΟΣ Ο ΒΑΡΝΑΛΗΣ ΚΑΙ ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΙ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΤΟΥΣ ΑΡΧΑΙΟΥΣ

1. Οι επαφές με τους αρχαίους 47

2. Οι επουράνια αναγνώσματα και η φιλοσοφία
του Βάρναλη **ΤΟΜΟΣ Α'** 48

3. Ο κατάλογος των αρχαιολογικών κειμένων 60

4. Τα γνωμικά και οι αρχαίες φράσεις που είναι
προσελιόμενα στα φιλολογικά Απομνημονεύματα 77

5. Άλλες επαφές 79

6. Επίπεδο πρώτου μέρους 82

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

Ο ΒΑΡΝΑΛΗΣ ΩΣ ΚΛΑΣΙΚΟΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΟΣ

1. Η αντιστροφή του με τα κείμενα των αρχαίων
βιβλίων και η κριτική-κριτική **ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ** 98

2. Αναμνηστικά για την αρχαία ελληνική βιβλιογραφία 101

3. Βιβλιογραφία 101

4. Βιβλιογραφία 101

5. Βιβλιογραφία 101

6. Βιβλιογραφία 102

7. Βιβλιογραφία 102

8. Βιβλιογραφία 103

9. Βιβλιογραφία 104

10. Βιβλιογραφία 104

11. Βιβλιογραφία 104

12. Βιβλιογραφία 105

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 1988

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Κεφ.1. Οριοθέτηση του θέματος-Μέθοδος.....	2
Κεφ.2. Το ιστορικό, πνευματικό και λογοτεχνικό <<κλίμα>> της εποχής του Βάρναλη.....	6
Κεφ.3. Οι κριτικοί για την αρχαιολατρεία και την αρχαιογνωσία του Βάρναλη.....	16
Σημειώσεις εισαγωγής.....	34

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

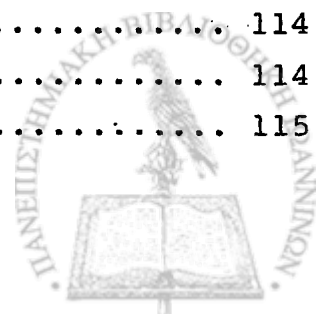
ΕΠΑΦΕΣ ΜΕ ΤΟΥΣ ΑΡΧΑΙΟΥΣ

Κεφ.1. Οι επαφές με τους Αρχαίους.....	47
Κεφ.2. Οι σπουδές, τα αναγνώσματα και οι μεταφράσεις των Αρχαίων.....	48
Κεφ.3. Ο κατάλογος των αρχαιογνωστικών βιβλίων.....	65
Κεφ.4. Τα γνωμικά και οι αρχαίες φράσεις που είναι αποθησαυρισμένα στα <u>Φιλολογικά Απομνημονεύματα</u>	77
Κεφ.5. Άλλες επαφές.....	80
Σημειώσεις πρώτου μέρους.....	82

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

Ο ΒΑΡΝΑΛΗΣ ΩΣ ΚΛΑΣΙΚΟΣ ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ

Κεφ.1. Η αναστροφή του με τα κείμενα των Αρχαίων στους <u>Διχτάτορες</u> και τα <u>Αισθητικά-Κριτικά</u>	98
Κεφ.2. Ερανίσματα από την αρχαία ελληνική Γραμματεία.....	101
Α' <u>Διχτάτορες</u>	
I. Επίκουρος.....	101
II. Πολύβιος.....	101
III. Διόδωρος ο Σικελιώτης.....	101
IV. Ιώσηπος.....	102
V. Πλούταρχος.....	105
VI. Αππιανός.....	114
VII. Δίωνας ο Κάσσιος.....	114
VIII. Μάρκος Αυρήλιος.....	115

Β' Αισθητικά-Κριτικά

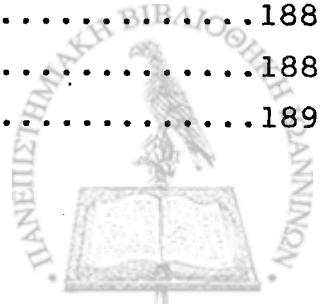
I. Αρχίλοχος.....	116
II. Σαπφώ.....	116
III. Αισχύλος.....	117
IV. Σοφοκλής.....	122
V. Ηρόδοτος.....	124
VI. Ευριπίδης.....	125
VII. Αριστοφάνης.....	126
VIII. Θουκυδίδης.....	134
IX. Πλάτωνας.....	136
X. Αριστοτέλης.....	144
XI. Ξενοφώντας.....	146
XII. Θεόφραστος.....	149
XIII. Πλούταρχος.....	150
XIV. Λουκιανός.....	156
XV. Διογένης ο Λαέρτιος.....	156
XVI. Λόγγος.....	156
XVII. Στράβωνας.....	157
XVIII. Πλωτίνος.....	159
XIX. Πορφύριος.....	162
XX. Άλλα ερανίσματα.....	164
Κεφ. 3. Ερανίσματα από τη λατινική Γραμματεία.....	166

Α' Διχτάτορες

I. Κικέρωνας.....	166
II. Σαλλούστιος.....	168
III. Οράτιος.....	170
IV. Πλίνιος.....	170
V. Σενέκας.....	171
VI. Ιουβενάλιος.....	172
VII. Τάκιτος.....	172
VIII. Σουητώνιος.....	174

Β' Αισθητικά-Κριτικά

I. Λουκρήτιος.....	188
II. Οράτιος.....	188
III. Βαλέριος Μάξιμος.....	188
IV. Σενέκας.....	189

V. Τάκιτος.....	190
4. Συμπεράσματα.....	191
Σημειώσεις δεύτερου μέρους.....	200

ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΔΑΝΕΙΑ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΑΡΧΑΙΟΥΣ

Κεφ. 1. Τα θέματα, τα μοτίβα και οι πληροφορίες από τους Αρχαίους.....	251
Κεφ. 2. Από την αρχαία ελληνική Γραμματεία.....	255
I. Όμηρος.....	255
II. Ομηρικοί Ύμνοι.....	329
III. Ησίοδος.....	338
IV. Μίμνερμος.....	343
V. Σόλωνας.....	345
VI. Αλκαίος.....	345
VII. Σαπφώ.....	347
VIII. Αίσωπος.....	362
IX. Ορφικοί Ύμνοι.....	365
X. Ανακρέοντα και Ανακρεόντεια.....	366
XI. Σιμωνίδης ο Κείος.....	392
XII. Αισχύλος.....	394
XIII. Σοφοκλής.....	409
XIV. Ηρόδοτος.....	413
XV. Ευριπίδης.....	415
XVI. Αριστοφάνης.....	442
XVII. Θουκυδίδης.....	449
XVIII. Πλάτωνας.....	454
XIX. Αριστοτέλης.....	475
XX. Λυκούργος.....	476
XXI. Ξενοφώντας.....	477
XXII. Θεόκριτος.....	486
XXIII. Πολύβιος.....	491
XXIV. Διόδωρος ο Σικελιώτης.....	493
XXV. Πρόβλος.....	494
XXVI. Τριφιλόδορος.....	496
XXVII. Κόλλουθος.....	498

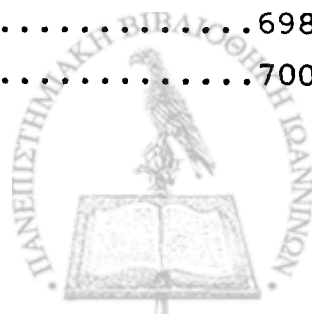

XXVIII. Πλούταρχος.....	501
XXIX. Δίωνας ο Χρυσόστομος.....	507
XXX. Λουκιανός.....	512
XXXI. Αππιανός.....	512
XXXII. Αθήναιος ο Ναυκρατίτης.....	513
XXXIII. Διογένης ο Λαέρτιος.....	513
XXXIV. Πασανίας.....	517
XXXV. Απολλόδωρος.....	521
XXXVI. Λόγγος.....	526
XXXVII. Στράβωνας.....	528
XXXVIII. Άλλοι συγγραφείς.....	530
Κεφ. 3. Από τη λατινική Γραμματεία.....	534
I. Κιιέρωνας.....	534
II. Οράτιος.....	534
III. Τίτος Λίβιος.....	535
IV. Οβίδιος.....	536
V. Βαλέριος Μάξιμος.....	540
VI. Φλώρος.....	540
VII. Ιουστίνος.....	541
VIII. Αύλος Γέλλιος.....	545
IX. Ευτρόπιος.....	546
X. Αυγουστίνος.....	547
Κεφ. 4. Από τις αρχαίες επιγραφικές μαρτυρίες.....	548
I. Ψηφίσματα της Περγάμου.....	548
II. Ψήφισμα της Ελαίας.....	552
III. Ψήφισμα της Πριήνης.....	553
IV. Ψήφισμα της Σηστού.....	554
V. Συγλητικό δόγμα.....	554
VI. Επίγραμμα Αμυζώνος της Καρίας.....	556
VII. Μαρτυρίες κοινές σε διάφορα ψηφίσματα.....	557
5. Συμπεράσματα.....	560
Σημειώσεις τρίτου μέρους.....	575

ΤΕΤΑΡΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ

Κεφ. 1. Οι επιδράσεις.....	698
Κεφ. 2. Από την αρχαία ελληνική Γραμματεία.....	700

I. Όμηρος.....	700
II. Ομηρικοί Ύμνοι.....	710
III. Ησίοδος.....	713
IV. Αλκμαίος.....	714
V. Σαπφώ.....	716
VI. Αίσωπος.....	721
VII. Ανακρέοντας και Ανακρεόντεια.....	722
VIII. Αισχύλος.....	739
IX. Σοφοκλής.....	768
X. Ηρόδοτος.....	770
XI. Ευριπίδης.....	771
XII. Αλκιδάμας.....	820
XIII. Αριστοφάνης.....	821
XIV. Θουκυδίδης.....	829
XV. Πλάτωνας.....	830
XVI. Ξενοφώντας.....	843
XVII. Διόδωρος ο Σικελιώτης.....	845
XVIII. Δίωνας ο Χρυσόστομος.....	847
XIX. Λουκιανός.....	849
XX. Διογένης ο Λαέρτιος.....	852
XXI. Άλλοι συγγραφείς.....	853
Κεφ. 3. Από αρχαίες επιγραφικές μαρτυρίες.....	854
4. Συμπεράσματα.....	855
Σημειώσεις τετάρτου μέρους.....	862
ΕΠΙΜΕΤΡΟ.....	915
Σημειώσεις επίμετρου.....	937
Βιβλιογραφία.....	943

Χρησιμοποιούμε το μονοτονικό σύστημα, εκτός από τις περιπτώσεις εκείνες στις οποίες παραθέτουμε αποσπάσματα από το πρωτότυπο των αρχαίων έργων και τότε για λόγους ευχερέστερης κατανόησής τους καταφεύγουμε στο αντίστοιχο τονικό. Το μονοτονικό σύστημα ακολουθούμε και στα χωρία, που δανειζόμαστε από το έργο του Βάρναλη, με τη διαφορά όμως ότι τηρούμε αυστηρά την προσωπική γραφή του.

Τα αρχαία κείμενα (ελληνικά-λατινικά) παρατίθενται κατά την έκδοση των Oxford Classical Texts. Σε όλες τις άλλες περιπτώσεις σημειώνεται η έκδοση.

Τα πλήρη στοιχεία μιας πηγής ή ενός βοηθήματος τα δίνουμε στην αρχή σε κάθε σημείωση, όταν τα πρωτοσυναντούμε. Στη συνέχεια χρησιμοποιούμε μια κατανοητή βραχυγραφία.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ
ΟΙ ΚΑΤΑΡΤΙΣΤΕΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

ΟΙ ΚΑΤΑΡΤΙΣΤΕΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

ΟΙ ΚΑΤΑΡΤΙΣΤΕΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΟΙ ΚΑΤΑΡΤΙΣΤΕΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

ΟΙ ΚΑΤΑΡΤΙΣΤΕΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

ΟΙ ΚΑΤΑΡΤΙΣΤΕΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

ΟΙ ΚΑΤΑΡΤΙΣΤΕΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

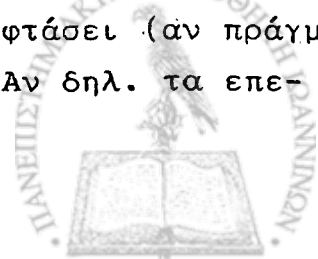

ΚΕΦ. 1. ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΗ ΤΟΥ ΘΕΜΑΤΟΣ- ΜΕΘΟΔΟΣ

Η μελέτη μας με θέμα τη σχέση του Βάρναλη με τους Αρχαίους πιστεύουμε ότι έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το λόγο ότι ο ποιητής έκανε σπουδές στην Αρχαία Ελληνική και Λατινική φιλολογία και για ένα διάστημα (1909-1926) άσκησε το επάγγελμα του καθηγητή στη Μέση Εκπαίδευση και, το κυριότερο, για το λόγο ότι είναι ολοφάνερη η συγγένεια του έργου του με την αρχαία παράδοση.

Εξάλλου το γεγονός ότι από την πλευρά της κριτικής, εκτός από ελάχιστες περιπτώσεις¹, απλά θίχθηκε το θέμα και δεν έγινε μια ευρύτερη και πιο λεπτομερειακή ανάλυσή του, επιβάλλει την πιο συστηματική διερεύνησή του για να καλυφθεί έτσι ένα κενό στη βιβλιογραφία του Β. που οπωσδήποτε δεν είναι αρκετά πλούσια.

Το θέμα εντάσσεται στο πεδίο έρευνας της Συγκριτικής φιλολογίας, της οποίας <<ένα από τα έργα>>², όπως λέει ο Γ. Αλισανδράτος, <<είναι να αναζητήσει και να εύρει όλες αυτές τις σχέσεις που υπάρχουν ανάμεσα στα έργα της λογοτεχνίας, δηλ. να εξιχνιάσει τις <<πηγές>> από τις οποίες άντλησαν τις ιδέες και τους εκφραστικούς τρόπους τους οι δημιουργοί και να καθορίσει-όσο είναι δυνατό- τις επιδράσεις που δέχτηκαν στην εκτέλεση των έργων τους>>³. Η φιλολογική μας αναζήτηση λοιπόν κινείται βασικά στα προαναφερθέντα πλαίσια, χωρίς να διαφεύγει την προσοχή μας πάντα ότι στόχος είναι η ερμηνεία και η αποτίμηση του έργου του Β.. Η Ελένη Πολίτου-Μαρμαρινού υπογραμμίζει σχετικά: <<Αλλά και ο συγκριτικός φιλόλογος ως κριτικός δεν πρέπει να ξεχνά ότι το κέντρο του ενδιαφέροντός του είναι όχι η οποιαδήποτε σχέση αναλογίας, συγγένειας ή οφειλής αυτή καθαυτή αλλά το ίδιο το έργο. Γι' αυτό και μετά από οποιαδήποτε δικαιολογημένη ή επιβαλλόμενη σύγκριση ή περιπλάνηση σε ξένους συγγραφείς και σε ξένα έργα είναι ανάγκη να επιστρέφει πάντα σ' αυτό. Οι συγκριτικές μελέτες δεν έχουν καμιά σχεδόν αξία αν είναι μόνον αποτέλεσμα φιλεργίας και υπομονής και όχι και ικανότητας κριτικής>>⁴. Έτσι εξετάζουμε την έκταση, τη λειτουργικότητα, τη θέση και τη σπουδαιότητα των αρχαίων δανείων (θέματα, μοτίβα, πληροφορίες και επιγραφικές μαρτυρίες) και των επιδράσεων (ιδέες, αντιλήψεις και στοιχεία μορφής) στο έργο, ποιητικό και πεζό, του Β., καθώς και τον τρόπο, με τον οποίο χειρίζεται τα παραπάνω ο νεότερος συγγραφέας για να φτάσει (αν πράγματι φτάνει) σε ένα προσωπικό αισθητικό αποτέλεσμα⁵. Αν δηλ. τα επε-

Ξεργάζεται, τα μεταποιεί και τα ανανεώνει ή όχι.⁶ Ακόμα προσπαθούμε να επισημάνουμε και τις περιπτώσεις εκείνες (αν υπάρχουν) κατά τις οποίες η πνευματική συγγένεια του Β. με τα κείμενα των Αρχαίων είναι τυχαία και συμπτωματική και δεν είναι αποτέλεσμα συνειδητής επιλογής ή «ποικίλης διεργασίας που έγινε στην ψυχή του».⁷

Πρέπει να πούμε όμως ότι από την παρούσα εργασία μας εξαιρείται η σχέση του έργου του Β. με την αρχαία τέχνη.

Ο ίδιος ο Β. προτείνει έμμεσα, αν και τελικά θεωρεί περιττό, ένα τρόπο μελέτης της αρχαιολατρίας και της αρχαιολογίας και στη δικιά του λογοτεχνική παραγωγή. Σ' ένα άρθρο του ασκώντας κριτική στο βιβλίο του Ν. Τωμαδάκη, ο Σολωμός και οι Αρχαίοι, που ασχολείται με το ζήτημα της αρχαιομάθειας και της αρχαιολατρίας του εθνικού ποιητή, λέει σχετικά: «(...) Το εξετάζει λεπτομερειακά. Και δε στέκεται μονάχα σε ό,τι ο Σολωμός αναφέρει καθαρά ή υμνεί από την αρχαίαν Ελλάδα, αλλά και σε πολλά μέρη του ποιητικού και πεζού του λόγου, που φαίνονται να είναι μακρινές μιμήσεις (εικόνες, παρομοιώσεις από τους αρχαίους Έλληνες ή από τη Βίβλο)». Συνεχίζει κάνοντας μια γενικότερη παρατήρηση: «Έτσι λοιπόν έχουμε ολοκληρωμένη κατά το δυνατό τη σχέση Σολωμού και αρχαίων. Η γνώση αυτού του πράγματος μπορεί να μην προσθέτει πολλά στην κατανόηση του σολωμικού έργου, όμως τη βοηθάει πολύ». Καταλήγει ύστερα στην εξής σκέψη: «Μια παρόμοια εργασία θα μπορούσε να γίνει για όλους τους ποιητές και πεζογράφους του νεότερου ελληνισμού. Αλλά θα είτανε περιττή. Γιατί δεν υπάρχει κανένας σχεδόν, που να μη γνωρίζει ή πολύ ή λίγο, βαθιά ή ξώπετσα, τη μεγάλη πνευματική κληρονομιά των προγόνων»⁸.

Οι δυσχέρειες ωστόσο για την προσπέλαση του θέματος δεν είναι μικρές. Πρώτα δεν έχουμε μια συνολική και εμπεριστατωμένη εικόνα αναφορικά με την αρχαιολογία και των άλλων συγγραφέων τη γενιάς του Β.⁹ για να μπορούμε να αξιολογήσουμε αντικειμενικότερα και την αντίστοιχη δική του. Οι πληροφορίες μετά, που δίνει ο ποιητής μας για τη σχέση του με τους Αρχαίους δεν είναι αρκετές έτσι ώστε να βοηθήσουν ανάλογα τον ερευνητή¹⁰. Αλλά και οι φίλοι του και οι σύντροφοί του¹¹ δε φωτίζουν σε μεγάλο βαθμό τούτο το πρόβλημα¹². Από την άλλη πλευρά έπειτα η ευρύτητα του θέματος δημιουργεί την επιτακτική ανάγκη όχι μόνο να ιχνηλατήσουμε κάθε στοιχείο (φανερό ή κρυφό) μέσα στο έργο του Β., που συνδέεται με την αρχαία παράδο-

ση, αλλά και να είμαστε γνώστες σε ικανοποιητικό επίπεδο της σχετικής Γραμματείας (ελληνικής και λατινικής), στην οποία συμπεριλαμβάνεται ένας αρκετά μεγάλος αριθμός συγγραφέων και συγγραμμάτων. Αυτό είναι οπωσδήποτε εξαιρετικά δύσκολο. Έτσι σύμφωνα με τα παραπάνω δεδομένα στόχος μας δεν είναι να προχωρήσουμε τόσο σε βάθος, όσο να διαγράψουμε σφαιρικά το όλο ζήτημα.

Ως μέθοδο χρησιμοποιούμε τη σύγκριση έχοντας υπόψη ότι για να προβούμε σε κάτι τέτοιο πρέπει να υπάρχουν ομοιότητες ανάμεσα σε χωρία ή στίχους ή λέξεις των κειμένων του Β. και εκείνων της αρχαιότητας. Η Ελένη Πολίτου-Μαρμαρινού πάλι υπογραμμίζει σχετικά: « Η σύγκριση δυο ή περισσοτέρων έργων αποκαλύπτει βέβαια και τις διαφορές τους. Ωστόσο βασική προϋπόθεση για να τα συγκρίνει κανείς είναι η ύπαρξη ομοιοτήτων»¹³. Αλλά και πάλι πρέπει να ελέγχουμε το χαρακτήρα τους.

Πριν περάσουμε όμως στην οποιαδήποτε σύγκριση¹⁴, λαμβάνουμε υπόψη τις πληροφορίες και τις μαρτυρίες, που μας παρέχουν ο ίδιος ο Β. και οι φίλοι και γνωστοί του, καθώς επίσης και τις γνώμες των κριτικών και μελετητών του γύρω από τη συνάφειά του ή ενός έργου του με ένα συγκεκριμένο αρχαίο συγγραφέα ή αρχαίο έργο.¹⁵ Ακόμα εξετάζουμε τις δυνατότητες επικοινωνίας του ποιητή μας με τα κείμενα της αρχαίας Γραμματείας, ελληνικής και λατινικής. Αν δηλ. γίνεται άμεσα, μέσα από το πρωτότυπο, ή έμμεσα, μέσα από μεταφράσεις και όποιο τυχόν άλλο τρόπο¹⁶. Έτσι πιστεύουμε ότι μπορούμε να καταλήξουμε σε ασφαλέστερα και εγκυρότερα συμπεράσματα.

Εδώ αξίζει να σημειώσουμε ότι τα ποιητικά και πεζά έργα, που ο Β. ξαναδούλεψε και μας τα παρέδωσε μεταλλαγμένα, σε δεύτερη μορφή, εμείς τα μελετούμε στην πρώτη τους μορφή¹⁷, επειδή νομίζουμε ότι ανταποκρίνονται καλύτερα στο πνεύμα της εποχής εκείνης, που τα έγραψε¹⁸. Φυσικά και στην ξαναπλασμένη έκδοση υπάρχουν πρόσθετα στοιχεία που έχουν σχέση με το θέμα μας και τα ανιχνεύουμε.

Σύμφωνα με τα όσα προαναφέρθηκαν και σύμφωνα με το υλικό, που είχαμε στα χέρια μας, χωρίζουμε την όλη μελέτη μας σε τέσσερα μέρη: Στο πρώτο μέρος ερευνούμε αναλυτικά τις κάθε είδους επαφές του Βάρναλη με τους Αρχαίους, δηλ. τις σπουδές του, τα αναγνώσματά του, τις μεταφράσεις από μέρους του αρχαίων έργων, τον κατάλογο των αρχαιογνωστικών του βιβλίων και τα αποθησαυρισμένα από την πλευρά

του αρχαία γνωμικά. Στο δεύτερο παρουσιάζουμε τη δραστηριότητα του ως φιλόλογου: κείμενα της αρχαίας Γραμματείας, που χρησιμοποιεί για ιστορικούς και διδακτικούς σκοπούς (Διχτιάτορες) και αντίστοιχα κείμενα, που προσεγγίζει από αισθητική και κριτική άποψη (Αισθητικά-Κριτικά Α' και Β'). Στο τρίτο εξετάζουμε τα θέματα, τα μοτίβα και τις πληροφορίες, που δανείζεται από τους Αρχαίους. Στο τέταρτο μέρος διερευνούμε τις ιδεολογικές και μορφικές επιδράσεις που έχουν προέλευση συγκεκριμένου Αρχαίου συγγραφέως.

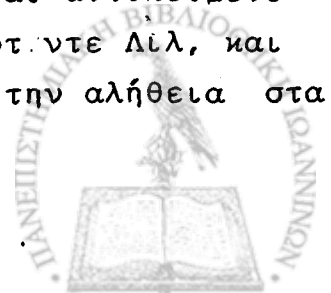
Πιο μπροστά όμως, στην εισαγωγή, αφιερώνουμε άλλα δυο κεφάλαια. Στο ένα αναφερόμαστε στο ιστορικό, πνευματικό και λογοτεχνικό «κλίμα» της εποχής, στην οποία ανδρώνεται ο Β. ως συγγραφέας και εντάσσεται τελικά, αλλά και με την οποία βρίσκεται σε «διαλεκτική σχέση»¹⁹ η αρχαιολατρεία του. Στο άλλο κάνουμε λόγο για τις απόψεις των κριτικών και ερευνητών πάνω στο θέμα της αρχαιογνωσίας του.

ΚΕΦ. 2. ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ, ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟ ΚΑΙ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟ <<ΚΛΙΜΑ>> ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΤΟΥ ΒΑΡΝΑΛΗ.

Η αρχαιολατρεία του Β., δεν είναι ένα φαινόμενο αποκομμένο από το όλο κλίμα της εποχής του. Αποτελεί μια από τις χαρακτηριστικές τάσεις των ποιητών και γενικά των πνευματικών ανθρώπων της περιόδου, που εκτείνεται από τα τέλη του περασμένου αιώνα ως τις αρχές του εικοστού (1880-1912 περίπου). Γεγονότα ιστορικά και πνευματικά που συμβαίνουν αυτή την περίοδο στην Ελλάδα, αλλά και ιδεολογικές και αισθητικές αναζητήσεις στο χώρο της Δ. Ευρώπης που <<μεταφυτεύονται >> εδώ, επηρεάζουν τον προσανατολισμό τους στα πολιτιστικά επιτεύγματα της αρχαιότητας. Προτού λοιπόν μιλήσουμε για την αρχαιολατρεία του Β. πρέπει να αναφερθούμε στο παραπάνω.

Στη Γαλλία τη δεκαετία 1866-1876 εμφανίζεται το λογοτεχνικό ρεύμα του παρνασσιζμού με κύριους εκπρόσωπους τους Θεόφιλο Γιωτιέ, Λεκόντ ντε Λιλ, Μπανβίλλ και Μπωντλαίρ. Δείχνοντας την αποστροφή τους στο ρομαντισμό και προσπαθώντας να ξεφύγουν από την άσχημη πολιτική κατάσταση του τότε αντιδημοκρατικού καθεστώτος ζητούν καινούργιους ορίζοντες, τους οποίους ανοίγουν μπροστά τους η πρόοδος των αρχαιολογικών ερευνών και οι <<συγκριτικές μελέτες των παλιών πολιτισμών της ιστορίας και των θρησκευμάτων>>²⁰. <<θέματα, σκηναί, εικόνες, σύμβολα, όροι, ονόματα εκ της μυθολογίας ή της αρχαίας λογοτεχνίας, λεπτομέρειαι εκ της ιδιωτικής ζωής των αρχαίων ετέθησαν εις κυκλοφορίαν- και εις την διάθεσιν όλων>>²¹. Έτσι παίρνουν δημιουργικά ερεθίσματα <<για μια αληθινή γνώση του παρελθόντος>>²². Η Ελένη Πολίτου-Μαρμαρινού γράφει σχετικά: <<Οι ποιηταί της εποχής, οι αποτελέσαντες τον Παρνασσιζμόν, όχι μόνον δεν ηγνόησαν, ως είναι ευνόητον, τον μέγιστον τούτον θησαυρόν, αλλά αντιθέτως τόσον ήντλησαν εξ αυτού, ώστε το έργον των να χαρακτηρίζεται υπό εκτεταμένης, ούτως ειπείν <<ελληνικότητος>>²³. Ακόμα, όπως σημειώνει ο Ανδρέας Καραντώνης, το έργο τους διαπνέεται και από τη <<λατρεία της ποιητικής μορφής, της πλαστικής εικόνας, της ακριβόλογης έκφρασης, της λεπτομέρειας, του μαρμαροπελεικημένου στίχου, προσήλωση στην παράδοση της ποιητικής στιχουργίας με την ανάδειξη κυρίως της ολοκληρωμένης, ζωγραφικά, στροφής, (...)>>²⁴. Επίσης το ωραίο γίνεται αντικείμενο λατρείας τους, ιδίως στους Θεόφιλο Γιωτιέ και Λεκόντ ντε Λιλ, και θεωρείται ως ο μοναδικός <<δρόμος>> για να βρουν την αλήθεια στα καλλιτεχνικά πράγματα.²⁵

Στη Γερμανία τα τελευταία χρόνια του δεκάτου ενάτου αιώνα κάνει αισθητή την παρουσία του ο Νίτσε με την αρχαιολατρική του διάθεση. Γράφοντας την εργασία του, Η γέννηση της τραγωδίας, και συνθέτοντας τα ποιήματα με τίτλο Διθύραμβοι του Διονύσου φέρνει ξανά στην επικαιρότητα το πρόβλημα των αρχών του ελληνικού δράματος και εξαίρει και αναλύει το διονυσιασμό με το κυρίαρχο στοιχείο του, την ερωτική μέθη²⁶. Η αγάπη του βέβαια για το αρχαίο ελληνικό πνεύμα δεν περιορίζεται στα προαναφερθέντα, αλλά εκδηλώνεται και με μια σειρά διαλέξεών του ως καθηγητή της έδρας της φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο της Βασιλείας (π.χ. ο εναρτηήριος λόγος του με θέμα <<Ο Όμηρος και η κλασική φιλολογία>>²⁷ και με άλλες μελέτες του, όπως εκείνη για το θέογνη (<<Εξέταση των αντιλήψεων του θέογνη, περί θεών, ηθών και δημοσίων περιστάσεων>>).²⁸

Στην Ιταλία το τελευταίο τέταρτο του περασμένου αιώνα ο Ντ' Αννούντσιο δέχεται, ανάμεσα στα άλλα, την επίδραση των θεωριών του Νίτσε και γίνεται λάτρης της παράδοσης και της ελληνικής φύσης. Εξυμνεί στο ανθρώπινο σώμα την αισθησιακή του πλευρά.²⁹ Έτσι σε πολλά ποιήματα, μυθιστορήματα και τραγωδίες του ξεχειλίζει ένας έντονος βιταλισμός, στον οποίο προβάλλεται η ερωτική έκσταση και η σαρκική παραφορά (π.χ. η τραγωδία Φραντζέσκα ντα Ρίμινι και το μυθιστόρημα Ο θρίαμβος του θανάτου)³⁰.

Ο παρνασσιζμός, τα κηρύγματα του Νίτσε³¹ και οι αντιλήψεις του Ντ' Αννούντσιο³² λοιπόν, καθώς μεταφέρονται στην Ελλάδα-μια και η επικοινωνία με την Ευρώπη δε διακόπηκε ποτέ από τα χρόνια της τουρκοκρατίας και ύστερα³³ - και γίνονται αντικείμενα αποδοχής από μια μερίδα συγγραφέων (γι' αυτούς θα μιλήσουμε πιο κάτω), συμβάλλουν κατά ένα μέρος στη στροφή τότε προς τους Αρχαίους. Από την άλλη μεριά σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν τα όσα συντελούνται στον ελληνικό χώρο.

Γύρω στα 1880 εκδηλώνεται το κίνημα του δημοτικισμού, στο οποίο πρωτοστατεί ο Ψυχάρης με το έργο του Το ταξίδι μου (1888). Επιζητείται η επιβολή της δημοτικής στη λογοτεχνία (πεζό λόγο) και γενικότερα η πνευματική ανανέωση της χώρας. Η επιμονή πιο μπροστά των ρομαντικών (με επικεφαλής τους φαναριώτες) στο νεοκλασικισμό³⁴ που εξαντλούνταν στο επίπεδο της μεταφοράς της αρχαίας γλώσσας στην καθομιλουμένη με στόχο να επιτευχθεί το αρχαίο ελληνικό μεγαλείο αναγκάζει τους δημοτικιστές³⁵ να συμπεριλάβουν και αυτοί στα κηρύγματά τους τα κλασικιστικά ιδανικά κρατώντας όμως

μια διαφορετική στάση. Μακριά από τη στείρα προγονοπληξία³⁶ θέλαν να προσεγγίσει ο λαός μέσα από τη δημοτική γλώσσα τα αρχαία κείμενα και μ' αυτόν τον τρόπο να μορφωθεί. Εδώ αξίζει να παραθέσουμε τη γνώμη του Β. ο οποίος πήρε μέρος στους γλωσσικούς αγώνες σαν οπαδός των δημοτικιστών και κρίνει, βέβαια αργότερα, αυστηρά κάτω από το πρίσμα του μαρξισμού τις επιδιώξεις τους: «Ζητούσαν να γίνει η γλώσσα του λαού επίσημη γλώσσα του κράτους και της παιδείας, για να «λυτρωθεί» πνευματικά ο λαός. Μα δεν ήτανε καθόλου φίλοι του λαού, όπως δεν ήταν και η ίδια αστική τάξη, που αυτηνή τα ιδανικά προπαγανδίζανε. Γιατί σκοπός της μόρφωσης, της πνευματικής λύτρωσης του λαού δεν ήτανε καθόλου το να μάθει ο λαός τα δικαιώματά του (...), μα να μπορεί να πλησιάζει εύκολα τους αρχαίους συγγραφείς, να ποτίζεται τα «αθάνατα» και «αιώνια» ρήματά τους, ήγουν να χάνει το αίσθημα της τωρινής του πραγματικότητας και να διαμορφώνεται σε φωτισμένο όργανο των πεπρωμένων της φυλής, ήγουν των συμφερόντων της κυρίαρχης τάξης».³⁷

Αλλά και ένα γεγονός, ιστορικό όμως, η ήττα της Ελλάδας το 1897 στον πόλεμο με την Τουρκία, με το οποίο ο κόσμος προσγειώνεται σε μια ταπεινωτική κατάσταση³⁸, αναγκάζει, μεταξύ των άλλων, ορισμένους συγγραφείς να στρέψουν το βλέμμα τους στο αρχαίο παρελθόν προκειμένου να αντλήσουν τα αναγκαία στοιχεία για την αναζωγόηση της «εθνικής ζωής»³⁹, καθώς «τα ευγενέστερα ιδεώδη της επανάστασης»⁴⁰ φαλιιδεύτηκαν.

Κάτω από αυτές λοιπόν τις προϋποθέσεις αναπτύσσεται η έντονη αρχαιολατρεία της εποχής εκείνης που εκφράζεται ποικιλότροπα. Μεταφράζουν τους αρχαίους συγγραφείς, δανείζονται θέματα από τα έργα τους, καθώς και από τα αντίστοιχα της αρχαίας τέχνης, εκδηλώνουν το αρχαιολογικό ενδιαφέρον και τη φιλομάθειά τους με διάφορα άρθρα και μελέτες και ανεβάζουν παραστάσεις με κλασικά δράματα με σκοπό την ανανέωσή τους.

Έτσι ο Παλαμάς στην αρχή ωθείται στην κλασικολατρεία και από τους γάλλους παρνασσιστές (κυρίως από τον Λεκόντ ντε Λιλ)⁴¹ και γράφει το ώριμό του ποίημα Ὕμνος εἰς τὴν Ἀθηνᾶν επιθυμώντας «να ιδεί τον τόπο του αναστημένου κάτω από την εύνοια της θεάς Αθηνάς- του συμβόλου αυτού της σοφίας και των ξάστερων ουρανών»⁴². Στη συνέχεια

θα βρει στηρίγματα στις ιδέες του Νίτσε⁴³ και στο κίνημα του δημοτικισμού για να στραφεί προς τους Αρχαίους, να συλλάβει και να μεταφέρει το πνεύμα τους. Στο ποιητικό του έργο, αν και δεν έχει διερευνηθεί ακόμα συστηματικά, υπάρχει ένα πλήθος ενδεικτικών στοιχείων που φανερώνει τη βαθιά του γνωριμία με τα αρχαία κείμενα⁴⁴. Στη φλογέρα του Βασιλιά μόνο, που εξονυχιστικά ερεύνησε ο Κ.Γ.Κασίνης, βρήκε ότι συνδέεται θεματικά και μορφικά με αρκετούς αρχαίους συγγραφείς: τον Όμηρο, τον Ησίοδο, τους ποιητές των Ορφικών, τον Ηράκλειτο, τον Αισχύλο, το Σοφοκλή, τον Ευριπίδη, τον Πλάτωνα, τον Απολλώνιο το Ρόδιο, το Βίωνα, τον Πλούταρχο, τον Απολλόδωρο, τους <<Ερωτικούς Συγγραφείς>> των αλεξανδρινών χρόνων και το Μαρίνο.⁴⁵ Αλλά την ελληνολατρεία του ο Παλαμάς την εκφράζει και με πολλά άρθρα και μελέτες του⁴⁶, στα οποία, ανάμεσα στα άλλα, συνιστά τη μετάφραση των κειμένων της αρχαίας Γραμματείας στη δημοτική.⁴⁷

Ο Αλέξανδρος Πάλλης <<πιστός μαθητής του Ψυχάρη>> μεταφράζει στη γλώσσα του λαού την Ιλιάδα (εκδόθηκε το 1901) με σκοπό, όπως σημειώνει ο Π.Δ.Μαστροδημήτρης, <<να ξαναζωντανέψει το αρχαίο έπος>>⁴⁸.

Ο Αργύρης Εφταλιώτης έχοντας κι αυτός σαν αφετηρία τις γλωσσικές διακηρύξεις του Ψυχάρη ενθαρρύνεται από το εγχείρημα του Πάλλη και μεταφέρει στη δημοτική την Οδύσσεια.⁴⁹

Ο Κώστας Χρηστομάνος την ίδια εποχή (1901-1905) με το θεατρικό θίασο της <<Νέας Σκηνης>> δίνει παραστάσεις ανεβάζοντας αρχαία δράματα, με πρώτη την Άλκηστη του Ευριπίδη (1901), μεταφρασμένη στη δημοτική⁵⁰. Στόχος του ήταν, όπως έγραφε στην προκήρυξή του, <<η ανανέωση της δραματικής ποίησης και της σκηνηικής τέχνης στην Ελλάδα>>⁵¹.

Και οι παραστάσεις όμως αρχαίων ελληνικών τραγωδιών σε μια γλώσσα συντηρητική (μικτή) του <<Βασιλικού Θεάτρου>> με διευθυντή τον Άγγελο Βλάχο (1901-1906) τοποθετούνται στο αρχαιολατρικό κλίμα της εποχής. Εδώ αξίζει να αναφερθεί εκείνη της Ορέστειας του Αισχύλου (1903) σε μετάφραση του Γ. Σωτηριάδη, η οποία ξεσήκωσε την παράταξη των αρχαϊστών με επικεφαλής το Γ. Μιστριώτη (<<Ορεστειακά>>)⁵².

Ο Γιάννης Ν. Γρυπάρης, ποιητής με <<καταγωγή <<φιλολογική>>>⁵³ βαδίζοντας στ'αχνάρια του Παλαμά έλκεται σε μεγάλο βαθμό από τον πολιτισμό των αρχαίων Ελλήνων. Από τα γυμνασιακά του χρόνια προ-

σπαθεί να βιώσει την παράδοσή τους γράφοντας ποιήματα σε αρχαία γλώσσα και μιμούμενος τα μέτρα και το ύφος μερικών, όπως του Πινδάρου, των ποιητών της Ανθολογίας και των Αλεξανδρινών επιγραμματοποιών.⁵⁴ Στην ωριμότερη ποίηση της μοναδικής του συλλογής, Σκαραβαίοι και Τερρακότες, δέχεται επιδράσεις περισσότερο από μύθους και από άλλα στοιχεία της αρχαίας ελληνικής Γραμματείας και λιγότερο από τον παρνασσισμό.⁵⁵ Αλλά η έντονη αρχαιολατρική του διάθεση εντοπίζεται και στις μεταφράσεις αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων που αργότερα τον απορροφούν ολοκληρωτικά. Μεταφράζει έτσι όλες τις τραγωδίες του Αισχύλου και του Σοφοκλή και ένα μέρος από εκείνες του Ευριπίδη και τους διαλόγους του Πλάτωνα.⁵⁶

Η αρχαιολατρεία έπειτα είναι χαρακτηριστικό γνώρισμα και των λογοτεχνών Απόστολου Μελαχρινού, Άγγελου Σικελιανού, Νίκου Καζαντζάκη, Μάρκου Αυγέρη, που όλοι τους ανήκουν στη γενιά του Β. (1910).

Ο Απόστολος Μελαχρινός εκφράζει την αρχαιολατρεία του από τη μια στο δημιουργικό του έργο, με το να δανείζεται κυρίως παγανιστικά στοιχεία από τους Αρχαίους και να τα συνδυάζει με κείνα του χριστιανισμού και της λόγιας και δημοτικής παράδοσης θέλοντας <<να φτιάξει μια σύνθεση σ'ένα επίπεδο πιο ψηλό>>⁵⁷, και από την άλλη στο αντίστοιχο μεταφραστικό: Μεταφέρει στη νεοελληνική τις τραγωδίες του Ευριπίδη, Εκάβη, Ιφιγένεια εν Αυλίδι, Ιφιγένεια εν Ταύροις, Ιππόλυτο, Βάκχες, την Ηλέκτρα του Σοφοκλή, την Ορέστεια του Αισχύλου και τους Βατραχούς του Αριστοφάνη.⁵⁸

Ο Άγγελος Σικελιανός διοχετεύει το αρχαιολατρικό του πνεύμα σε ένα μεγάλο μέρος του έργου του, ποιητικού και πεζού, καθώς προσπαθεί να βρει <<στα ερείπια του παρελθόντος τις πηγές του μέλλοντος>>⁵⁹. Και πρώτα γοητεύεται πιο πολύ από τους αρχαίους μύθους και τα έργα της αρχαίας τέχνης, στα οποία στηρίζεται το μεγαλύτερο μέρος της ποίησής του⁶⁰. Τους μύθους τους αποδίδει εντελώς ανανεωμένους. Όπως σημειώνει ο Θεόδωρος Ξύδης στη μελέτη του <<Ο Σικελιανός και ο αρχαίος μύθος>>, <<εάν υπάρχει ποιητής στη νεώτερη Ελλάδα, που αναζωογόνησε στην ποίηση τον αρχαίο μύθο, αυτός είναι ο Άγγελος Σικελιανός. Όλη η αρχαία μυθολογία ανανεώνεται στους στίχους του. Δράση και πάθη θεών αναζήτησε για να τα μεταφέρει ακριβώς στην ανθρώπινη δράση και στ'ανθρώπινα πάθη>>⁶¹

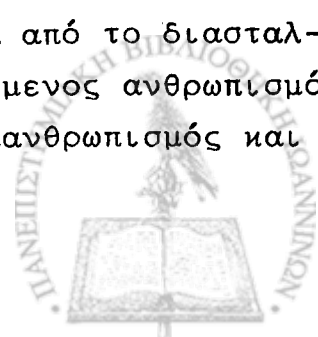
Απεικονίζοντας όμως <<γραπτά>> την αρχαία τέχνη προσδίδει στην ποίησή του ένα χαρακτήρα καθαρά εικονοπλαστικό.⁶²

Έπειτα, ευαίσθητος δέκτης Ξενικών επιδράσεων, καθώς είναι (στην αρχή προσκολλούμενος στον παρνασσισμό), γνωρίζει το διονυσιασμό του Νίτσε <<μέσω του Ντ'Αννούτσιο>>⁶³ και τον χρησιμοποιεί σαν πηγή έμπνευσής του στις ποιητικές του συνθέσεις, Αλαφροΰσιωτος και Πρόλογος στη Ζωή, προσμιγνύοντας τη διονυσιακή μέθη με χριστιανικές, πανθειστικές, όσο και ορφικές αντιλήψεις. Αναφορικά με τις τελευταίες θα πρέπει να πούμε ότι είναι άφθονες και ανάποστα συνδεδεμένες με το έργο του και έχουν μάλιστα το νόημα του ενθουσιασμού και της έκστασης <<μιας συνεχούς θεομαντείας>>⁶⁴.

Χαρακτηριστικό στοιχείο όμως της αρχαιολατρίας του αποτελεί και το πνευματικό κήρυγμα της <<Δελφικής Ιδέας>> του. Έχοντας ως αφετηρία τον Ορφισμό⁶⁵ και παρακινημένος από τη ζωή μιας ομάδας αμερικανών, που θέλαν <<να αποκαταστήσουν τον αρχαίο τρόπο ζωής>>⁶⁶, διατυπώνει σε πολλά άρθρα και μελέτες και στο ποίημα με τον τίτλο <<Δελφικός Λόγος>> τις αρχές της, σύμφωνα με τις οποίες οι Δελφοί θεωρούνται το κέντρο της γης για την πνευματική συναδέλφωση όλων των ανθρώπων.⁶⁷ Στα πλαίσια αυτής της προσπάθειας εντάσσονται και οι Δελφικές γιορτές, που διοργανώνει το 1927 και 1930 με παραστάσεις αρχαίων τραγωδιών (Προμηθέας Δεσμώτης και Ικέτιδες του Αισχύλου), αθλητικούς αγώνες, έκθεση με έργα λαϊκής τέχνης, λαμπαδηδρομίες, αρχαίους και νέους χορούς⁶⁸.

Τέλος η αρχαιολατρεία του ειδηλώνεται και στις πέντε από τις έξι τραγωδίες που έγραψε: Ο τελευταίος ορφικός διθύραμβος ή Ο διθύραμβος του Ρόδου, Σίβυλλα, Ο Δαίδαλος στην Κρήτη, Ο θάνατος του Διγενή και Ο Ασκληπιός. Επιχειρώντας να ανανεώσει τη δραματική τέχνη αντλεί στοιχεία περιεχομένου και μορφής από τα αρχαία δράματα.⁶⁹

Περνώντας κατόπιν στο Νίκο Καζαντζάκη θα λέγαμε ότι και σ' αυτόν η αρχαιολατρεία είναι γόνιμη και δημιουργική, όχι όμως στο βάθος και την έκταση εκείνης του Σιελιανού. Ωριμάζοντας, όπως μας βεβαιώνει ο Γ. Σταματίου, <<έξω από την ελληνική παράδοση και μέσα στην ιδεολογική αναστάτωση της σπαρασσόμενης Ευρώπης του μεσοπολέμου>> βλέπει την <<κλασική αρχαιότητα μέσα από το διασταλτικό και παραμορφωτικό πρίσμα του Νίτσε. Ο θρυλούμενος ανθρωπισμός των Αρχαίων καταντάει στον Κ.υπερανθρωπισμός ή απανθρωπισμός και

οι τόσοι ανθρώπινοι ήρωες της αρχαίας ελληνικής Γραμματείας μετατρέπονται μέσα στο έργο του σε νιτσεικούς υπερανθρώπους (Οδυσσέας, Προμηθέας, Θησέας κ.α.) (...)»⁷⁰.

Από τη θεωρία του Νίτσε κρατάει μόνο το στοιχείο της κατάφασης στη ζωή με τον αγώνα, ενώ απαρνείται το διονυσιασμό του. Η γνωριμία όμως του Καζαντζάκη με τον αρχαίο κόσμο δε γίνεται μόνο μέσω του Νίτσε, αλλά πρώτα και κατά κύριο λόγο άμεσα, με πολλές και ποικίλες επαφές.⁷¹ Γι' αυτό αντλεί θέματα, ιδέες, αντιλήψεις, σύμβολα, στοιχεία μορφής και δέχεται επιδράσεις τόσο από τους αρχαίους συγγραφείς, όπως είναι οι Όμηρος, Ησίοδος, Ηράκλειτος, Αισχύλος, Σοφοκλής, Ευριπίδης, Ηρόδοτος, Πλάτωνας, Αρριανός, Πλούταρχος και Πλωτίνος, όσο και από την αρχαία τέχνη. Όλα αυτά τα συναντούμε σε έργα επικιά (Οδύσσεια), δραματικά (Προμηθείς, Κούρος, Οδυσσέας, Μέλισσα), πεζογραφικά (κυρίως Στα χρόνια του Μεγάλου Αλεξάνδρου και Στα παλάτια της Κνωσού) και λυρικό του (Μέγας Αλέξανδρος, μια από τις είκοσι «τερτσίνες» του), στα οποία τον διακρίνει μια διάθεση όχι δουλική, αλλά ανανεωτική στην απόδοσή τους, με στόχο να συγκροτήσει και να εκφράσει προσμιγνύοντάς τα με άλλα στοιχεία τις ιδεολογικές και αισθητικές του πεποιθήσεις⁷².

Η αρχαιολατρεία βέβαια του Καζαντζάκη φαίνεται και στις μεταφράσεις αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων, που πραγματοποίησε. Μόνος του μετέφρασε επτά μικρούς διαλόγους του Πλάτωνα (Αλκιβιάδης πρώτος, Αλκιβιάδης δεύτερος, Ίων, Μίνως, Δημόδοκος, Σίσυφος και Κλειτοφών) για λογαριασμό των εκδόσεων «Γ.Φέξη»⁷³ και σε συνεργασία με τον Ι.Θ. Κακριδή την Ιλιάδα και την Οδύσσεια (χωρίς να τελειώσει η επεξεργασία της) του Ομήρου.⁷⁴

Τέλος ο Μάριος Αυγέρης, σ' αντίθεση με τους προηγούμενους, δεν παρουσιάζει αρκετά δείγματα αρχαιολατρίας. Τούτο οφείλεται στο ότι από νωρίς εγκαταλείπει την αρχαία παράδοση και στρέφεται «προς τα δημοτικά μοτίβα, προς διαφορετικές ευρωπαϊκές πηγές» απ' ότι οι άλλοι, «και προς το Σολωμό»⁷⁵. Έτσι η επαφή και η σχέση του με τους Αρχαίους εστιάζεται πάνω σε λίγα στοιχεία της ποίησής του (κυρίως το αισθησιακό)⁷⁶, σε κάποιες αρχαιολογικές μελέτες του και στις μεταφράσεις της Ειρήνης, των Αχαρνών, του Πλούτου, των Ιππέων και των Σφηκιών του Αριστοφάνη, των Ικέτιδων του Αισχύλου και της Ηλέκτρας του Σοφοκλή, όλες στη σειρά των εκδόσεων «Γ.Φέξη»⁷⁷.

Αυτό είναι σε γενικές γραμμές το αρχαιολατρικό κλίμα της εποχής, στην οποία εμφανίζεται ο Β.. Συμβάλλει αποφασιστικά μαζί με τις κλασικές σπουδές, που έκανε ο ποιητής, στη σταθερή προσήλωσή του (μέχρι το τέλος της ζωής του) στους Αρχαίους. Την προσήλωσή του εκφράζει στο μεγαλύτερο μέρος του συγγραφικού και μεταφραστικού του έργου, καθώς επίσης και σ'ένα σημαντικό τμήμα της φιλολογικής του δραστηριότητας. Στην αρχή έχει ένα χαρακτήρα θαυμασμού και λατρείας απέναντι στους Αρχαίους (Έλληνες). Αργότερα, όταν αποδέχεται την κοσμοθεωρία του μαρξισμού, αυτή η προσήλωσή του αποκτά κριτικό χαρακτήρα ή κριτικής αναμέτρησης, χωρίς να παύει να υπάρχει ένας θαυμασμός, φανερός ή κρυμμένος.

Ειδικότερα επηρεάζεται, άμεσα⁷⁸ και έμμεσα⁷⁹, από τις αισθητικές αντιλήψεις του γαλλικού παρνασσιισμού, ο οποίος υιοθετεί τον προσανατολισμό στην <<αρχαία ελληνική ιστορία και μυθολογία>>⁸⁰ και αναζητεί τη μορφική τελειότητα στο στίχο. Τα σονέτα, που γράφει μέχρι το 1919, είναι οι πιο ισχυρές ενδείξεις της παρνασσιακής του θητείας, αν και ο θεωρητικός αυτός οπλισμός τον συνοδεύει και στην υπόλοιπη ποίησή του.⁸¹

Βρίσκουν ανταπόκριση μέσα του τα κηρύγματα του Νίτσε, όπως συμβαίνει με τον Παλαμά, το Σικελιανό και τον Καζαντζάκη. Σ'αντίθεση με αυτούς όμως ενστερνίζεται το διονυσιακό στοιχείο της ερωτικής μέθης από τη φιλοσοφία του⁸² και, συνδυάζοντάς το με άλλα αρχαιογνωστικά του αποκτήματα (τόσο αναφορικά με το διονυσιασμό, όσο και με άλλες αντιλήψεις για τη ζωή), συγκροτεί τη δικιά του βιοθεωρία. Εδώ πρέπει να προσθέσουμε και τον έντονο βιταλισμό του Ντ'Αννούντσιο⁸³, τον οποίο ασπάζεται μαζί με τις διακηρύξεις του Νίτσε. Στη συγγραφική παραγωγή της προμαρξιστικής περιόδου του (περισσότερο), αλλά και της αντίστοιχης μαρξιστικής, είναι πλούσιες οι απηχήσεις από μια τέτοια κατεύθυνση.

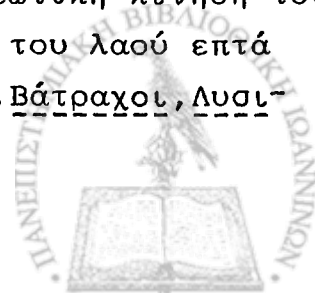
Αλλά και το κίνημα του δημοτικισμού, με το οποίο επιζητείται ευρύτερα, ειτός από την επιβολή της δημοτικής, η πολιτιστική και εθνική αναγέννηση του τόπου, όχι μόνο δεν αφήνει αδιάφορο το Β., καθώς εντάσσεται στις τάξεις του, αλλά έχει και ευεργετικές επιδράσεις μέσα του. Συντελεί στο να δει πρώτα με καινούργιο πνεύμα τον αρχαίο κόσμο και να διαμορφώσει μετά ως ώριμος φιλόλογος πλέον,

με την επενέργεια μάλιστα της φιλοσοφίας του ιστορικού υλισμού, μια δυναμική και ρεαλιστική αντίληψη για το ξαναζωντανέμα και τη συνειδητή αναβίωση του κλασικού πολιτισμού μέσα από τον τομέα της παιδείας. Ο ίδιος ο Β. γράφει στα Αισθητικά -Κριτικά Β' (« IV Οι ανθρωπιστικές σπουδές») σχολιάζοντας τη μετάφραση του Δημήτρη Γληνού πάνω στο Σοφιστή του Πλάτωνα: « Με την παιδεία γίνεται η συνειδητή αναβίωση των περασμένων. Οι ανθρωπιστικές σπουδές είναι μια από τις μορφές της « ιστορικής μνήμης » , που μ'αυτές ξαναζωντανεύει ο αρχαίος κόσμος, ελληνικός και λατινικός. Με τις ανθρωπιστικές σπουδές ζητιέται ο διαφώτισση του παρόντος , η συνειδητοποίηση των σύγχρονων αξιών με οδηγό τις παλιές « εξιδανικευμένες » αξίες (...) ». Πιο κάτω συνεχίζει μεταφέροντας τα παρακάτω λόγια του Γληνού: « Χρέος μας, λοιπόν, είναι (...): « Στηριγμένοι σε μια δυναμική ρεαλιστική θεώρηση του ιστορικού γίνεσθαι να κατανοήσουμε, όσο μπορούμε βαθύτερα, να ερμηνέψουμε, όσο μπορούμε πολυμερέστερα κι αντικειμενικότερα , να μετουσιώσουμε σε μια πιστή και ζωντανή μετάφραση στη νέα μας γλώσσα τα πνευματικά δημιουργήματα των αρχαίων Ελλήνων, χωρίς να ξεχνάμε ούτε μια στιγμή, πως το λαό πρέπει ν'ανεβάσουμε, απ'αυτόν ν'αντλούμε και σ'αυτόν να ξαναγυρίζουμε πάντα » »⁸⁴.

Την κλασική του μόρφωση έπειτα την προσαρμόζει πάνω σ'αυτές τις αρχές. Το τεράστιο αρχαιολογικό υλικό που του προσφέρει, του δυναμώνει τη λυρική φλέβα, κατά τη διάρκεια της προμαρξιστικής λογοτεχνικής περιόδου του, και του δίνει τη δυνατότητα να εκφράσει την αρχαιολατρεία και ακόμα την ελληνολατρεία του (Προσκυνητής) ακολουθώντας τον Παλαμά και το Σικελιανό. Στη συνέχεια, από το 1919 και εξής, γίνεται βασικό στήριγμα στα περισσότερα έργα του, πεζά κυρίως (π.χ. Το φως που καίει, Η αληθινή απολογία του Σωκράτη, Το ημερολόγιο της Πηνελόπης, Άτταλος ο τρίτος). Χρησιμοποιώντας παράλληλα τη σάτιρα ως θεμελιώδη εκφραστικό τρόπο προσπαθεί να αποκαλύψει και να ερμηνεύσει τη σύγχρονη πραγματικότητα της αστικής κοινωνίας μέσα από την αρχαϊκή της μεταμφίεση.⁸⁵

Η μεταφραστική του δραστηριότητα κατόπιν, αρκετά παραγωγική, αποτελεί ξεχωριστό στοιχείο της αρχαιολατρείας, αλλά και της αρχαιολογίας του, και έχει ως αφετηρία την ανανεωτική κίνηση του δημοτικισμού.⁸⁶ Έτσι μετέφερε στη ζωντανή γλώσσα του λαού επτά κωμωδίες του Αριστοφάνη⁸⁷ (Ιππείς, Νεφέλες, Ειρήνη, Βάτραχοι, Λυσί-

στράτη, Εκκλησιαιάζουσες, Πλούτος), έξι τραγωδίες του Ευριπίδη, πέντε στο σύνολό τους (Ιππόλυτος, Ηρακλείδες, Ηρακλής Μαινόμενος, Τρωάδες και Βάνχες) και μια (Ικέτιδες) αποσπασματικά (ένα πολύ μικρό μέρος), μια τραγωδία του Σοφοκλή (Αίας), τα Απομνημονεύματα του Ξενοφώντα, το <<Επιτύμβιο>> του Αισχύλου, δυο Ανακρεόντεια αποσπάσματα, ένα απόσπασμα του Σημωνίδη του Αμοργίνου (<<Η γυναίκα π'όχει γενιά από τ'άλογο>>) και ένα του Αρχιλόχου.

Τέλος η αρχαιολατρεία του και συνάμα η βαθιά του τριβή με τους Αρχαίους εκδηλώνεται σε μια πληθώρα άρθρων, ποικίλου περιεχομένου, που βρίσκονται συγκεντρωμένα σχεδόν στους τόμους των Αισθητικών-Κριτικών Α' και Β', αλλά και στους Διχτάτορες, έργο που κατακλύζεται από βιογραφικές και ιστορικές πληροφορίες.

Για όλα αυτά όμως θα έχουμε την ευκαιρία να μιλήσουμε διεξοδικά πιο κάτω. Προηγουμένως όμως πρέπει να παρουσιάσουμε γύρω από τις σχέσεις του Β. με τους Αρχαίους τις απόψεις των κριτικών και των μελετητών, τόσο τις γενικές, όσο και κείνες που επεντείνονται σε επιμέρους ζητήματα (όχι βέβαια εδώ με κάθε λεπτομέρεια), προκειμένου να σχηματίσουμε μια εικόνα.

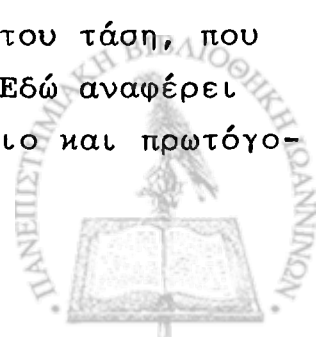
ΚΕΦ. 3. ΟΙ ΚΡΙΤΙΚΟΙ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΛΑΤΡΕΙΑ
ΚΑΙ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΓΝΩΣΙΑ ΤΟΥ ΒΑΡΝΑΛΗ

Ο Νίκος Καρβούνης, φίλος του Β., ήταν ο πρώτος που το 1911 προσεγγίζοντας τα μέχρι τότε ποιήματά του επεσήμανε τη βασιική θέση, την οποία κατέχει σ' αυτά ο με ηδονιστικό χαρακτήρα διονυσιασμός του: «Κυριώτατο και ισχυρότατο χαρακτηριστικό τους η δίψα του Διονυσιασμού (...). Ύψωσε τριγύρω από την πολιτεία του διονυσιασμού τα τείχη του ηδονισμού και μεσ' απ' αυτά βασιλεύει ανέγγιχτη από το λίβα της σημερινής επαναστάσεως η σκέψη του και το αίσθημά του»⁸⁸. Διείδε επίσης κάποια ομοιότητά του με τους Λατίνους αναφορικά με την έκφραση: «(...)· Έτσι παρατηρούμε στο Βάρναλη τη λατινίζουσα φράση, την αποφυγή της ρίμας, τη σκληρότητα του στίχου»⁸⁹.

Έξι χρόνια αργότερα και συγκεκριμένα το 1917, με αφορμή τη διάλεξη του Β. για το Βιζυηνό, ο Κωστής Παλαμάς έγραψε το άρθρο «Εις τον Παρνασσόν», στο οποίο με το οξύ κριτικό αισθητήριό του διέκρινε όχι μόνο το λογοτεχνικό ταλέντο του νεότερου ομοτέχνου του, αλλά και την ύπαρξη ενός αρχαϊκού σοφού ρεαλισμού μέσα στο ποιητικό του έργο, ζωντανευμένου «από τον άκρατον οίνον της δημοτικής»⁹⁰.

Το 1927 ο Γλαύκιος Αλιθέρης μίλησε πολύ εύστοχα για το κυρίως αρχο στοιχείο της διονυσιακής μέθης στην ποίηση του Β. τη μέχρι το 1919 προσδιορίζοντας συνάμα την πηγή του, την ηδονή: «(...)· είχε πηγαία διάθεση την ηδονή. Μια ηδονή διπλής φύσης: λατρείας στη γυναίκα και στον έφηβο. Και πρέπει να ξεχωρίσουμε, πως το αίσθημα αυτό (...), έχει διπλό λόγο υπόστασης. Από τη μια την ωραιοπάθεια της ψυχής του ποιητή, κι από την άλλη την κλασσιική μόρφωση και αγωγή του»⁹¹.

Τον ίδιο χρόνο έχουμε την πρώτη αξιόλογη συνολική θεώρηση της μέχρι τότε ποίησης του Β. από τον Κλέωνα Παράσχο με τη μελέτη του «Σύγχρονοι Έλληνες λογοτέχνες, Κώστας Βάρναλης». Σ' αυτή δεν παρέλειψε να σταθεί και στην αρχαιολατρική διάθεση του ποιητή: «Βασιικόσο ό,τι περισσότερο ξεχωρίζει στα πρώτα ποιήματα του Βάρναλη, είναι η αρχαιολατρεία, ή καλύτερα, μια αδρή και αυθόρμητη διονυσιακή διάθεση»⁹². Προχωρώντας ακόμα πιο πέρα διαπίστωσε μια πολυτροπία και μια πολυμορφία στη διονυσιακή του τάση, που κλιμακώνεται στη λογοτεχνική του περίοδο 1912-1919. Εδώ αναφέρει σαν χαρακτηριστικά παραδείγματα τον «ακράτητο, άγριο και πρωτόγο-

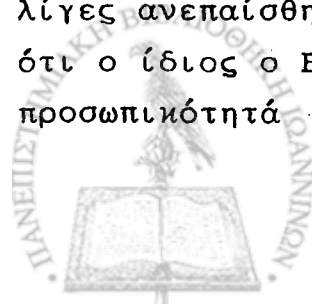
νο διονυσιασμό του <<Διονυσιακού ύμνου>>, τον αντίστοιχο <<ερωτικό>> του <<Συμποσίου>> και τον <<συγκρατημένο και ήμερο>>⁹³ διονυσιασμό των σονέτων. Εκτιμώντας τελικά την αρχαιολατρεία του τη θεώρησε <<μια μορφή, έμμεση βέβαια, του εθνικισμού του >>⁹⁴.

Τα 1932 με την κυκλοφορία της Αληθινής απολογίας του Σωκράτη αναζωπυρώνεται το ενδιαφέρον για το Β. και μάλιστα με μια σειρά από κριτικές για το συγκεκριμένο έργο, αρκετά σύντομες, στις οποίες όμως, ανάμεσα στ'άλλα, γίνεται λόγος και για τη σχέση του με τους Αρχαίους και ειδικότερα με τον Πλάτωνα και τον Ξενοφώντα.

Έτσι ο Τ. Παπατσώνης στο σημείωμά του με τίτλο <<Του Βουνού>> αρνείται-χωρίς βέβαια να έχει δίκιο- την οποιαδήποτε συνάφεια της Αληθινής απολογίας του Σωκράτη με τον αρχαίο κόσμο. Πιστεύει ότι στο πεζογράφημα γίνεται ένα <<μαστίγωμα της κοινωνικοπολιτικής ψευτιάς, που πάντοτε υπήρξε και που έφτασε στις ημέρες μας το κατακόρυφο της >>. Πιο κάτω όμως μιλώντας για τον ήρωα Σωκράτη αντιφάσκει, καθώς υποστηρίζει ότι τον διάλεξε σαν πρωταγωνιστή <<μόνο και μόνο γιατί είναι ο τύπος και η προσωπικότητα ενός που έδωσε τη ζωή του λύτρον αντί πολλών ή αντί της αδικίας>>⁹⁵.

Κάπως βιαστικά κρίνει και ο Φώτος Πολίτης το Σωκράτη της Αληθινής απολογίας τονίζοντας ότι ο Β. δημιούργησε ένα Σωκράτη εντελώς δικό του και αντίθετο από εκείνον του Πλάτωνα: <<Με τ'όραμα ενός Σωκράτη, δικού του, εντελώς ανάποδου αν θέλετε από τον πλατωνικό>>. Στη συνέχεια αντιφάσκοντας κι αυτός εντοπίζει ένα κοινό στοιχείο του βαρναλικού και του πλατωνικού Σωκράτη: <<Μα που έχει και τούτος όπως κι ο αρχαίος, την επίγνωση, πως αν δεν υπήρχε ολότελα βλακεία, στενοκεφαλιά, ταπεινότητα και ανανδρία, κανείς δε θ'αποφάσιζε να τον δικάσει>>⁹⁶.

Ο Γιώργος Κοτζιούλας αντίθετα είναι πιο εύστοχος στις κριτικές του θέσεις. Ισχυρίζεται ότι ο Β. <<ανασηύασε>> τον Πλάτωνα και τον Ξενοφώντα <<κι όποιον άλλον ανάλαβε να μεταδώσει ίσα με μας τα στερνά λόγια του μελλοθάνατου>> και ότι πέτυχε να εκσυγχρονίσει την ιστορική <<δίκη>> του. Μιλάει επίσης, γενικά βέβαια, και για την επεξεργασία του κειμένου των δυο αρχαίων συγγραφέων: <<Με τροποποιήσεις, επεξηγήσεις και προσθήκες (...), χωρίς ν'αλλάξει τα πρόσωπα, τα πλαίσια και τα υπόλοιπα δεδομένα της ιστορικής δίκης, με λίγες ανεπαίσθητες κι ωστόσο ριζικές αλλαγές>>⁹⁷. Τέλος επισημαίνει ότι ο ίδιος ο Β. υποκαθιστά το Σωκράτη ως ένα βαθμό μεταφέροντας στην προσωπικότητά του τις εμπειρίες του.

Ο Γ. Γιανέλης στο κριτικό σημείωμά του <<Κ. Βάρναλης: «Η αληθινή απολογία του Σωκράτη»>> 1931>> αναφέρθηκε στη θαυμαστή ικανότητα του συγγραφέα «να μεταχειρίζεται τον αναχρονισμό; αυτό το αδιάκοπο πήγαινε - έλα ανάμεσα στον αρχαίο - και στο νεώτερο κόσμο, που χαρίζει τόση ζωντάνια και κίνηση στη σκέψη και το λόγο του»⁹⁸.

Το 1935 με την ευκαιρία της συμπλήρωσης των πενήντα χρόνων της ζωής του Β. ο Δημήτρης Γληνός στο αφιέρωμα των <<Νέων Πρωτοπόρων>> δίνοντας μια συνολική εικόνα του έργου του μίλησε κι αυτός, όπως οι προηγούμενοι μελετητές, για την έμπνευση του ποιητή από την αρχαία Ελλάδα κατά την προμαρξιστική λογοτεχνική περίοδό του που είχε παρασσιικές καταβολές. Υπογράμμισε όμως το διαφορετικό βλέμμα, με το οποίο την αντίκρυζε σε σχέση με τους καθαρευουσιάνους: <<Την αρχαία Ελλάδα την έβλεπε σα μιαν ενσάρκωση της ομορφιάς και της επικούρειας βιοθεωρίας>>⁹⁹. Στο έργο έπειτα της μαρξιστικής περιόδου του διέκρινε την πετυχημένη αξιοποίηση από το Β. μυθικών και ιστορικών προσώπων σαν τον Προμηθέα και το Σωκράτη: <<(...). Οι άδειες σκιές, τα σιέλεθρα της ιστορίας περπάτησαν ανάμεσά μας, μίλησαν τη γλώσσα μας, άγγιξαν την καρδιά μας >>¹⁰⁰.

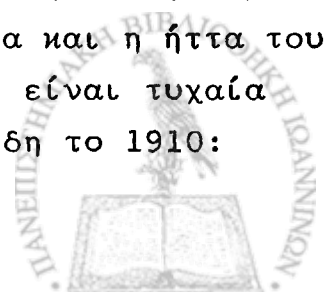
Εδώ αξίζει να κάνουμε μια μικρή παρατήρηση στην κατά τα άλλα αξιοζήλευτη για την απλότητα και τη σαφήνειά της μελέτη του Γληνού. Ο χαρακτηρισμός της βιοθεωρίας του Β. στην προμαρξιστική περίοδό του ως επικούρειας είναι πολύ γενικός και επιπλέον δεν ευσταθεί, αν ακριβολογήσουμε, η απόδοση οποιασδήποτε επίδρασης σ' αυτόν από τον Επίκουρο, γιατί κάτι τέτοιο δεν αποδεικνύεται σύμφωνα με όσα θα δούμε παρακάτω.

Ο Βάσος Βαρίκας, το 1936, κινούμενος στα πλαίσια της μαρξιστικής και ευρύτερα της κοινωνικής κριτικής δημοσιεύει τη νεανική μελέτη του <<Κώστας Βάρναλης>>¹⁰¹, στην οποία σημειώνει, μεταξύ των άλλων, ότι η αρχαιολατρεία του ποιητή και των άλλων συνοδοιπόρων του εντάσσεται στο πνεύμα <<που δημιούργησε η επανάστασή του 1909>> και έχει ανανεωτικό χαρακτήρα αποβλέποντας στην <<αφομοίωση των ζωτικών δυνάμεων που αυτή έκλεινε>>¹⁰². Αναφερόμενος στη συνέχεια ειδικότερα στο Σωκράτη της Αληθινής απολογίας δεν κρατά μια ενιαία γραμμή στα λεγόμενά του. Γιατί τη μια στιγμή ισχυρίζεται ότι <<ο Σωκράτης δεν έχει τίποτε το κοινό ούτε με τον Πλατωνικό ούτε μ' εκείνον του Ξενοφώντα>>¹⁰³ - πράγμα που δεν έχει δίκιο, καθώς ο Β. ως ένα βαθμό κράτησε

τη μορφή του αρχαίου φιλοσόφου, όπως τον παρουσίασαν οι δυο συγγραφείς-και την άλλη δέχεται ότι <<ο Σωκράτης είναι ένα μίγμα αρχαίου φιλόσοφου και σύγχρονου ανθρώπου>>¹⁰⁴ προσθέτοντας ταυτόχρονα ότι η προσωπικότητά του διατηρεί την ενότητά της για να καταλήξει τελικά στο συμπέρασμα ότι <<με το στόμα του Σωκράτη μιλά ο ίδιος ο Βάρναλης>>¹⁰⁵.

Το 1944 ο Τίμος Μαλάνος έγραψε τη σημαντική εργασία <<Ο ποιητής Κ.Βάρναλης>> βάζοντάς τη σαν εισαγωγή¹⁰⁶ στην ανθολογία του έργου του ποιητή που κυκλοφόρησε τότε στην Αλεξάνδρεια. Αργότερα στο σχετικό αφιέρωμα του περιοδικού της <<Νέας Εστίας>> για το Β. την παρουσίασε συμπληρωμένη με κριτική θεώρηση και των έργων, που γράφτηκαν αργότερα. Σ' αυτήν, αφού τοποθέτησε την αρχαιολατρική του διάθεση στο αντίστοιχο <<κλίμα>> της εποχής του, διέγραψε με επιτυχία όλους εκείνους τους παράγοντες που τη διαμόρφωσαν. Συγκεκριμένα ο Μαλάνος ανιχνεύοντας το διονυσιασμό του Β. υποστηρίζει ότι έχει τις καταβολές του στο Νίτσε, που, όπως και οι άλλοι της γενιάς του, τον γνωρίζουν από το Διονυσιακό Διθύραμβο, (εδώ δεν ακριβολογεί), όταν το 1901 παρουσιάζεται μεταφρασμένος από τον Καμπύση στο περιοδικό <<Διόνυσος>>: <<Και τώντι, χάρη στον Καμπύση, μπορούμε να πούμε ότι ο θεός Διόνυσος συνειδητά επαναπατρίζεται, και ότι οι νέοι στο εξής θ' αντιληφθούν τη θεμελιώδη σημασία της μέθης, που, σύμφωνα με τη θεωρία του Νίτσε, ερωτική στη βάση της (...), είναι η πρωταρχική πηγή κάθε δημιουργίας (...). Στα μάτια του Γερμανού φιλοσόφου, ο Διόνυσος αντιπροσωπεύει το ξεχείλισμα της δυνάμεως και το ένστικτο>>¹⁰⁷. Παρατηρεί πολύ εύστοχα ότι η αποδοχή του διονυσιασμού συνδέεται με την <<ερωτική ιδιοσυγκρασία>> του και με το ότι <<είναι λάτρης της ζωής>> προσθέτοντας ότι <<ήταν και φυσιολογικά και ψυχικά έτοιμος να προσέξει την καινούργια αυτή φωνή και να δεχτεί μέσα το βαθύ της αντίλαλο>>¹⁰⁸. Διαβλέπει ακόμα και άλλους παράγοντες που συνέβαλαν στο να προσηλωθεί τόσο πολύ στην αρχαιότητα: <<Ο Ελληνιστής, ο μεταφραστής των Αρχαίων, τα φλογερά του νειάτα, η Αττική, αυτά όλα μαζί συνεργάζονται, θα έλεγε κανείς, για να καταλήξει ο ίδιος να βλέπει το άτομό του, τότε σαν πρόσωπο της ελληνικής αρχαιότητας, και να μεταφέρει το πάθος και το αίστημά του σ' ένα απώτατο παρελθόν ομορφιάς>>¹⁰⁹. Επιπλέον θεωρεί σαν πιθανή εκδοχή ότι στη στροφή του προς τους Αρχαίους έπαιξαν ρόλο και κοινωνικοϊστορικοί λόγοι, όπως η ελληνική φτώχεια και η ήττα του 1897. Έτσι σύμφωνα με τα παραπάνω σημειώνει ότι δεν είναι τυχαία ενέργεια από το Β. η μετάφραση των Βαγχών του Ευριπίδη το 1910:

«Αν ένας θέλει να εμβαθύνει, θα πρέπει να θεωρήσει και αυτήν ακόμη τη μετάφραση του Βάρναλη, σαν μια ομολογία πίστεως του ποιητή μας στο θεό Διόνυσο»¹¹⁰. Στη συνέχεια επίσης παρατηρεί ότι με τον Προσφυνητή διαγράφεται το τέλος της διονυσιακής του έμπνευσης, κάτι για το οποίο δεν έχει δίκιο κατά ένα μέρος, γιατί, όπως θα φανεί και παρακάτω, ο ποιητής θα εξακολουθήσει να εκφράζει το διονυσιασμό του και στα έργα του τα μετά το 1919, όχι βέβαια στον ίδιο βαθμό, προσαρμόζοντας και «βάζοντας» τον να υπηρετήσει τις νέες συγγραφικές του προθέσεις. Τέλος εξετάζοντας ειδικότερα την Αληθινή απολογία της Σωκράτη υποστηρίζει ότι ο ήρωάς της ο Σωκράτης «δεν είναι παρά ένα απλό προσωπείο»¹¹¹ για να περάσει ο Β. τις ιδέες του.

Δέκα χρόνια αργότερα ο Μάρκος Αυγέρης, φίλος και συνοδοιπόρος του Β., δημοσίευσε το κριτικό άρθρο του «Κώστας Βάρναλης, ο δάσκαλος του ελληνικού λόγου» με την ευκαιρία των πενήντάχρονων της λογοτεχνικής δημιουργίας του. Μιλώντας κι αυτός για τον κλασικισμό του Β. σχετικά με την πρώτη του συγγραφική περίοδο αναφέρεται, γενικά βέβαια, στις επιδράσεις που δέχεται από τους αρχαίους λυρικούς προκειμένου να εκφράσει στα ποιήματά του τα βιώματα και ακριβέστερα τον αισθησιασμό και τη βακχική του μανία: «Κλείνει σε κλασικά πλαίσια τις δικές του χαρούμενες καταστάσεις, μεταφράζει σ' αρχαίους κώμους τα θορυβώδη νυχτερινά ξεσπάσματα της παρέας του. Η ποίησή του είναι αισθησιακή, συχνά την κατέχει οίστρος βακχείας, είναι ιθυφαλλική και θυμίζει την ειδωλολατρική οργιαστική μανία, που εκφράζουν κάποια κομμάτια του αρχαίου λυρισμού απ' όπου δανείζεται τα σύμβολά του»¹¹².

Το 1957 στο αφιέρωμα του περιοδικού «Επιθεώρηση Τέχνης» για το Β. «βλέπει» το φως της δημοσιότητας το ανέκδοτο μέχρι τότε μελέτημα του Σεραφείμ Μάξιμου με τίτλο «Το ιδεολογικό σχήμα της «Αληθινής απολογίας»». Εκεί ο παραπάνω κριτικός εξετάζοντας το ώριμο πεζογράφημα εντοπίζει τη βαθιά γνώση από το Β. της αρχαιοελληνικής ζωής, ενώ παράλληλα τονίζει ρητά για πρώτη φορά την τάση που τον διακρίνει να απομυθοποιήσει τον αρχαίο ελληνικό κόσμο εκφράζοντας έτσι και τις ιδέες του. Γράφει σχετικά: «(...) Διαλέγει το θέμα του από το μακρινό παρελθόν, μόνο και μόνο για να το πλησιάσει προς τα εμάς και παρουσιάζοντάς το πιο γυμνό και πιο όμοιο προς τη σημερινή μας ζωή»¹¹³. Και παρακάτω: «Στην πραγματικότητα η προσομοίωση των περι-

στατικών και των τύπων της αρχαίας εποχής προς τα περιστατικά και τους τύπους της τωρινής μας ζωής δεν είναι μόνο σκηνοθεσία αναγκαία για να εκθέσει ο συγγραφέας τις ιδέες του. Είναι και μια αληθινή απογύμνωση του αρχαιοελληνικού κόσμου από το στοιχείο του μύθου που τον περιβάλλει, μια παρουσίαση χωρίς διάκοσμο, (...)»¹¹⁴.

Ο Κ. Πορφύρης στο ίδιο τεύχος του περιοδικού κρίνοντας επιφανειακά το θέμα της σχέσης του ποιητή με τους Αρχαίους εκφράζει τη γνώμη ότι «το διονυσιακό μεθύσι και η αρχαιολατρεία της πρώτης ποιητικής περιόδου του Βάρναλη, είναι μια φυγή από την αδιέξοδη και άχαρη αυτή πραγματικότητα, φυγή που θα τη συναντήσουμε και σ'ένα -δυο τραγούδια της δεύτερης περιόδου»¹¹⁵.

Στο ίδιο επίσης τεύχος της «Επιθεώρησης Τέχνης» ο Κώστας Κουλουφάκος με τη μελέτη του «Το ποιητικό έργο του Βάρναλη» διατυπώνει εύστοχες και σαφείς παρατηρήσεις, παρόλου που δεν κατορθώνει να απαλλαγεί από μια υμνητική διάθεση. Ειδικά με το θέμα μας επαναλαμβάνει τις μέχρι τότε γνωστές απόψεις συστηματοποιώντας τις όμως και παρουσιάζοντάς τις σχηματικά. Συγκεκριμένα στην πρώτη περίοδο της ποίησής του διαγράφει δυο άξονες, που αφορούν τους πνευματικούς δεσμούς του με την αρχαία Ελλάδα. Ο ένας περιλαμβάνει το διονυσιασμό, που παίρνει τη μορφή της επικούρειας βιοθεωρίας, ενώ ο άλλος τη ροπή του να εμπνέεται από την κλασική αρχαιότητα. Στη δεύτερη ποιητική του περίοδο, όταν ασπάζεται τον κομμουνισμό, διαπιστώνει ότι και πάλι οι προαναφερθέντες άξονες καταλαμβάνουν μεγάλο χώρο, αλλά ότι εμπλουτίζονται συγχρόνως από την καινούργια ιδεολογία του.¹¹⁶

Βέβαια ο Κουλουφάκος φέρνει στο «φως» και νέα στοιχεία. Διαβλέπει ότι ο Β. στον Προσκυνητή συγκρίνει τον εαυτό του με τις «πρωτοποριακές μορφές» του Προμηθέα και του Ιησού, χωρίς να το ομολογεί ο ίδιος, πράγμα το οποίο κάνει για τον Οιδίποδα: «Αναφέρει όμως τον Οιδίποδα, άλλη μορφή απελευθερωτή ενός λαού, που αργότερα πρέπει να την εγκατέλειψε, γιατί δεν παρουσιάζει τις απαιτούμενες αναλογίες»¹¹⁷. Επισημαίνει το στοιχείο της μοναξιάς και της ερημιάς, που διακρίνει στο Φως που καίει τον Προμηθέα και τον Ιησού. Ακόμα γύρω απ' αυτά τα δυο σύμβολα υποστηρίζει ότι ο Β. δεν παρουσιάζει τόσο τον προοδευτικό του χαρακτήρα και την ομοιότητά τους με τους σημερινούς αγωνιστές, όσο «την ουσιαστική αδυναμία τους να οδηγήσουν την ανθρωπότητα έξω απ' την απλότητα της σιλαβιάς και της καταπίεσης»¹¹⁸. Τέλος

για το σύμβολο του Μώμου υπογραμμίζει ότι <<ειπροσωπεί την 'Αρνηση>>¹¹⁹.

Τον ίδιο χρόνο εκδόθηκαν από τον εκδοτικό οίκο <<Κέδρο>> σ'ένα τόμο οι ομιλίες από τη γιορταστική εκδήλωση για τα πενήντα χρόνια της λογοτεχνικής ζωής του Β.¹²⁰ Εκεί ο Παναγής Λεκατσάς, παθιασμένος υποστηρικτής του ποιητή, βρίσκει ομοιότητες ανάμεσα στους εκφραστικούς του τρόπους και σε κείνους του Αλκίαιου, που σχετίζονται με τη μεγαλοσύνη, τη συντομία, τη γλυκύτητα και τη φοβερότητα του ύφους: << (...) Κι ο αρχαίος χαρακτηρισμός, που βρίσκει στον τρόπο του Αλκίαιου <<το μεγάλο και σύντομο και το γλυκό συνταιριασμένο με το φοβερό>>, το μεγαλοφυές και βραχύ και ηδύ μετά δεινότητος, είναι κι ο χαρακτηρισμός του βαρναλικού μαζί τρόπου>>¹²¹. Αν θέλαμε να κάνουμε μια παρατήρηση στα λεγόμενά του, θα τονίζαμε ότι τέτοιες αναλογίες (αν όχι ομοιότητες) με την ποίηση του Αλκίαιου συναντούμε στα πολιτικά ποιήματα του Β.

Στον ίδιο τόμο ο Νίκος Κατηφόρης ασχολούμενος με το πεζογραφικό έργο του συγγραφέα βρίσκει την ευκαιρία να διατυπώσει κάποιες επιμέρους χρήσιμες υποδείξεις σχετικές με το θέμα μας. Αναφερόμενος στην Αληθινή απολογία του Σωκράτη παραδέχεται πολύ σωστά ότι ο Β. μεταφέρει τον αρχαιολογικό του οπλισμό στην τέχνη του για να οικιαγραφήσει τον ομώνυμο φιλόσοφο, ενώ επισημαίνει ότι τον <<αποτυπώνει>> σε μια κρίσιμη ιδεολογική στιγμή: << Ο ποιητής πιάνει το Σωκράτη πάνω σε μια κρίση και λύτρωση μαζί, όταν απαρνιέται την ιδεαλιστική του φιλοσοφία κι'αντικρύζει τον κόσμο με την παρθενικότητα και τον αυθορμητισμό μιας φιλοσοφίας καινούργιας, της φιλοσοφίας του ποιητή!>>¹²². Προσθέτει μάλιστα ότι διατηρεί <<από τον παλιό του εαυτό ό,τι είχε καλλίτερο>>¹²³. Ακόμα σημειώνει εύστοχα ότι ο Σωκράτης έχοντας μοναδικό μέσο τη σάτιρα μεταμορφώνεται από το Β. σ'ένα αμείλικτο κατήγορο. Μιλώντας στη συνέχεια για το Ημερολόγιο της Πηνελόπης υπογραμμίζει ότι ο συγγραφέας απομυθοποιεί την Πηνελόπη που από την παράδοση θεωρείται <<σύμβολο της ηθικής>>¹²⁴ και ότι τούτο το πετυχαίνει με την ερωτική και πολιτική σάτιρα, καθώς την παρουσιάζει <<με κορμί ολοζώντανο (...) στο ρόλο της Βασίλισσας, όπου αποδεικνύεται ένας πρώτης γραμμής θηλυκός δικτάτορας (...)>>¹²⁵.

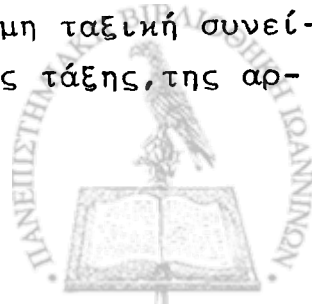
Στον ίδιο επίσης τόμο ο Τίτος Πατρίκιος εξετάζοντας κι αυτός την Αληθινή απολογία του Σωκράτη εντοπίζει στο πεζογράφημα τη <<μετατόπιση της σκηνης στην αρχαία Αθήνα>>. Συγχρόνως όμως επιχειρεί να εξηγήσει τους λόγους, για τους οποίους συμβαίνει το παραπάνω: << Έξω από την προτίμηση του Βάρναλη στη χρήση αρχαϊκών συμβόλων και την οικειότητα που αισθάνεται μ'αυτά (...) νομίζω πως η απάντηση σ'αυτό

το ερώτημα βρίσκεται και στα ακόλουθα: η μετατόπιση αυτή δίνει στο συγγραφέα τη δυνατότητα να περιλείψει μέσα σ' ένα στενό κ' ευδιάκριτο κύκλο μια σειρά από σημερινές εκδηλώσεις και συγκρούσεις, που έτσι αποκτούν μεγαλύτερη ένταση και προβάλλονται εμφαντικότερα. Επίσης οι αναχρονισμοί δίνουν λαβές για την προβολή του απαραίτητου για τη σάτυρα κωμικού στοιχείου, ενώ ταυτόχρονα δίνουν μιαν αίσθηση διαχρονικότητας ορισμένων συγκρούσεων που υπάρχουν μέσα στις ανταγωνιστικές κοινωνίες>>¹²⁶. Με την κριτική οξύτητα που τον χαρακτηρίζει είναι από τους πρώτους που διακρίνει επίσης το τραγικό στοιχείο στο βάθος της προσωπικότητας του Σωκράτη διευκρινίζοντας βέβαια ότι τούτο <<ποτέ δεν αποχτάει τόσο βάρος ώστε να ανατρέψει την ισορροπία της σύνθεσης>>¹²⁷.

Το 1963 ο Θ. Πιερίδης στο άρθρο του <<Βάρναλης, ο ποιητής του ελληνικού λαού- ογδόντα χρόνια ζωής-εξήντα χρόνια δημιουργίας>> προσδιορίζοντας, μεταξύ των άλλων, το νόημα των αρχαίων συμβόλων του, του Προμηθέα και του Σωκράτη, διατύπωσε την άποψη ότι συνδυάζουν το σύγχρονο με το καθολικό στοιχείο: <<Ο Προμηθέας κι ο Σωκράτης του (...), εκφράζουν απλά και μόνο το σημερινό άνθρωπο, ή ακόμα πιο συγκεκριμένα, τον Έλληνα του τωρινού καιρού- που όμως κλείνει μέσα του αισθήματα και συναισθήματα αιωνόβια, καθολικά>>¹²⁸.

Δέκα χρόνια αργότερα ο Γιώργος Π. Σαββίδης με τη βιβλιοκρισία του <<Ο Άτταλος του Βάρναλη>> κάνει μια πρώτη προσέγγιση στο μοναδικό θεατρικό του έργο και εξαίρει την πετυχημένη αξιοποίηση από το συγγραφέα των ιστορικών γεγονότων: <<Όλα αυτά, (...), τα αναπλάθει με άνεση πρωτάκουστη στο ελληνικό ιστορικό δράμα (...). Και ο σκοπός αυτός δεν είναι (...), ούτε καν η ειρωνική απομυθοποίηση της «ιστορικής αλήθειας» (...). Διαλέγει προσεχτικά τα εύγλωτα στοιχεία που του παρέχει η ιστορία, χωρίς να τα αλλοιώνει, και τα ανασυνθέτει έτσι που να «μιλήσουν μόνα τους» >>¹²⁹.

Τον ίδιο περίπου καιρό ο φίλος του ποιητή Μ. Μ. Παπαϊωάννου, κινούμενος στο χώρο της μαρξιστικής κριτικής, με τη μελέτη του <<Το φως που καίει>> και η εποχή του>> αφού πρώτα τοποθετεί ιστορικά το έργο περνά μετά στη θεώρηση των ηρώων του, του Προμηθέα και του Μώμου. Τον τιτάνα τον βλέπει σαν <<ερμηνευτή του δικαίου (...), του αρχαίου και του νεότερου εκμεταλλευτικού κόσμου>>¹³⁰, ενώ το <<θεό της χλεύης>> σαν εκπρόσωπο <<της εργατικής τάξης με την ώριμη ταξική συνείδηση, που ασκεί κριτική στις κοσμοθεωρίες της κυρίαρχης τάξης, της αρ-

χαίας ελληνικής κοινωνίας και της κοινωνίας της χριστιανικής εποχής αντιπαραθέτοντας σ'αυτές την ιστορικοϋλιστική κοσμοθεωρία του προλεταριάτου>>¹³¹.

Ο θάνατος του Β. το 1974 (16 Δεκεμβρίου) θα μπορούσαμε να πούμε ότι αφύπνισε κάπως τους κριτικούς και συνετέλεσε ώστε να σιύψουν πάνω στο έργο του με πιο καθαρό <<βλέμμα>>, αν και βέβαια δεν έλειψε από ορισμένους ο υπερβολικός εγκωμιασμός ή αντίθετα η προκατάληψη.

Έτσι το 1975 η Σοφία Μαυροειδή-Παπαδάκη από τις στήλες του περιοδικού <<Αιολικά Γράμματα>> αναφέρεται και αυτή στη βαθιά αρχαιομάθεια του ποιητή αναγνωρίζοντας συνάμα τη μεγάλη διεισδυτικότητά του στο πνεύμα του αρχαίου κόσμου που επιτελείται με ρεαλιστικά μέτρα: <<Λίγοι ξέρουν τον αρχαίο κόσμο όσο τον ήξερε ο φιλόλογος και μεταφραστής Βαρναλής. Λίγοι μπήγαν στο πνεύμα του, δίχως να μεθύσουν απ'την αναμφισβήτητη γοητεία του, (...). Τον περιορίζει μονάχα σ'αληθινά όριά του>>¹³². Πέρα από τις σχετικές παρατηρήσεις προχωρεί στην ανίχνευση κάποιων αρχαίων πηγών στην Αληθινή απολογία του Σωκράτη. Συγκεκριμένα βρίσκει ότι η κατηγορία κατά του φιλοσόφου <<πως διαφθείρει τους νέους>> έχει προέλευση την πλατωνική Απολογία για να υπογραμμίσει παράλληλα και τη διαφοροποίηση που σημειώνεται: ενώ ο ήρωας του αρχαίου έργου <<την είχε πολύ σοφά ξετινάξει>>, ο ομώνυμος βαρναλικός <<την αντιπαρέρχεται σύντομα με τη δήλωση πως εκείνος αποτεινόταν στους γονείς και όχι στα παιδιά>>¹³³. Θεωρεί πολύ σωστά ότι η εξύμνηση του Αλκιβιάδη από το Σωκράτη συνδέεται με το Συμπόσιο του Πλάτωνα, καθώς εκεί <<αυτό το εγκώμιο είχε πλέξει στο τέλος του (...) κι ο ίδιος ο Αλκιβιάδης για το δάσκαλό του>>¹³⁴. Δεν παραλείπει όμως να τονίσει πόσο διαφορετικά ριζική αντίληψη έχουν ο φιλόσοφος του διαλόγου του πλατωνικού Κρίτων και εκείνος της Αληθινής απολογίας για τους νόμους. Διερευνώντας έπειτα τη σχέση του Σωκράτη του Πλάτωνα και του Ξενοφώντα με τον αντίστοιχο του Β. καταλήγει στο εξής συμπέρασμα: <<Ο Βαρναλικός Σωκράτης που ταυτίζεται με τον συγγραφέα (...)>> <<είναι ο ίδιος ιστορικά μ'εκείνον που ξέραμε από τον Πλάτωνα και τον Ξενοφώντα (...)>>¹³⁵.

Στο ίδιο τεύχος των <<Αιολικών Γραμμάτων>> ο Γιώργος Βαλέτας έχει αντίθετη γνώμη υποστηρίζοντας ότι ο Σωκράτης του Β. <<ελάχιστα

προσεγγίζει τον αρχαίο φιλόσοφο>>¹³⁶, παρόλου που ο νεότερος συγγραφέας του αποδίδει όλες τις συνήθειες και τα ελαττώματά του.

Τον ίδιο χρόνο, και για την ακρίβεια τα Χριστούγεννα κυκλοφόρησε το αφιέρωμα της <<Νέας Εστίας>> για τον ποιητή. Από τις στήλες τούτου του περιοδικού ο Θεόδωρος Ξύδης με τη μελέτη του <<Ο Βάρναλης και η ελληνική παράδοση>> επιχειρώντας μια απλή περιδιάβαση γύρω από τη συνάφεια του με τα ευρύτερα λογοτεχνικά επιτεύγματα του παρελθόντος εξαίρει τη σταθερή <<συναναστροφή του με τους αρχαίους>>¹³⁷, την οικειοποίηση του έργου τους και τους συναισθηματικούς δεσμούς μαζί τους, χωρίς όμως να παραγνωρίζει και την πλατύτερη ευρωπαϊκή εποπτεία, που διέθετε. Μιλώντας στη συνέχεια ειδικότερα για τις αρχαίες πηγές και επιδράσεις στο έργο του Β. ισχυρίζεται, χωρίς να αναφέρει καμιά ένδειξη, ότι στο Φως που καίει ο <<Χορός των Ωκεανίδων>>είναι δανεισμένος από τον Προμηθέα Δεσμώτη του Αισχύλου και ότι το ποίημα <<Ορέστης>> έχει σαν θέμα <<τον δραματικό ήρωα των Χοηφόρων και των Ευμενίδων του Αισχύλου>>¹³⁸. Σχετικά με το Ημερολόγιο της Πηνελόπης παρατηρεί ότι <<καταφαίνεται η γνώση που έχει των ομηρικών επών>>¹³⁹.

Ο Θανάσης Παπαθανασόπουλος στο ίδιο τεύχος με το άρθρο του <<Η ποίηση του Βάρναλη (περίγραμμα και οριοθετήσεις)>> έρχεται να προστεθεί στη σειρά εκείνων που αναγνωρίζουν σαν κυριότερο στοιχείο της πρώτης λογοτεχνικής περιόδου του το <<διονυσιακό και αρχαιολατρικό λυρικό στοιχείο>>¹⁴⁰. Παράλληλα επισημαίνει τα <<σημαντικά εφόδια γνώσεων>>¹⁴¹, με τα οποία τον <<όπλισε>> ο παρνασσιζμός πάνω στην τεχνική του στίχου. Κάνοντας λόγο μετά για τον Άιταλο τον τρίτο ισχυρίζεται ότι <<δεν θεατροποιεί την αρχαία ιστορία αλλά την πολύτιμη διδαχή της αλληγορίας της>> και μάλιστα <<μ'έναν τρόπο σχεδόν καβαφικό>>¹⁴².

Στον ίδιο τόμο πάλι της <<Νέας Εστίας>> ο φιλόλογος Κώστας Γ. Κασίνης αποτιμώντας κριτικά την ανέκδοτη πρωτόλεια ποιητική συλλογή του Β. Πυθμένες διαβλέπει σωστά ότι <<εικιολάπτονται>> σ'αυτή <<μερικά από τα γνώριμα χαρακτηριστικά της τέχνης του Βάρναλη λ.χ.η αρχαιολατρεία και αρχαιογνωσία του και κατ'επέκταση η χρήση συμβόλων από τον κόσμο εκείνο(...)>>¹⁴³.

Στον παραπάνω επίσης τόμο ο Πέτρος Χάρης επισκοπώντας το πεζογραφικό και θεωρητικό έργο του Β., χωρίς βέβαια να μπορέσει να ξεφύ-

γει από μια προσωπική εμπάθεια απέναντί του, έρχεται και στο μυθιστόρημα Το ημερολόγιο της Πηνελόπης. Υποστηρίζει ότι εκεί <<αναποδογυρίζει φανερά την ιστορία>> και <<με την άδεια του παιχνιδιού διασύρει κι αυτόν τον Όμηρο>>¹⁴⁴. Στη χρήση αναχρονισμών από το συγγραφέα διακρίνει την <<προσπάθεια διασυρμού της περίφημης Αρετής της Πηνελόπης>>¹⁴⁵. Παραδέχεται όμως ότι <<πάντα στηρίζεται στην πλήρη γνώση του <<Μύθου>>, που θέλει να ανατρέψει>>¹⁴⁶. Εδώ κάνοντας μια μικρή παρατήρηση θα λέγαμε ότι ο Χάρης δεν έχει δίκιο, γιατί στη δημιουργική φαντασία του λογοτέχνη είναι αδιανόητο να τίθενται φραγμοί και όρια και μάλιστα όταν εξυπηρετείται με την εκμετάλλευση ενός μύθου το αισθητικό αποτέλεσμα του έργου.

Ένα χρόνο αργότερα κυκλοφόρησε για τον ποιητή το αφιέρωμα του περιοδικού <<Νεοελληνικός Λόγος>>. Από τις στήλες του ο καθηγητής της Φιλολογίας Γ. Δανιήλ με το κριτικό του σημείωμα <<<Ατταλος ο τρίτος>> του Βάρναλη, μια τομή>> έρχεται να μας βεβαιώσει κι αυτός ότι στο θεατρικό έργο, μεταξύ των άλλων, <<σωστά χρησιμοποιείται κι η μάθηση του φιλόλογου>>¹⁴⁷. Αξιοπρόσεκτη όμως είναι και η υπόδειξη από μέρους του ενός αρχαίου δανείου στο έργο, της εικόνας του τρελού ποιητή, που, κατά τη γνώμη του, ο Β. άντλησε από την Artem poeticam του Οράτιου (στ. 455-460)¹⁴⁸.

Στον ίδιο τόμο ο Γ. Παγανός εξετάζοντας σε μια περιεκτική ανάλυση το περιεχόμενο και τη μορφή του Φωτός που καίει βρίσκει την ευκαιρία να ειθέσει τις απόψεις του και πάνω σε ορισμένα αρχαιογνωστικής φύσεως θέματα της σύνθεσης. Σκιαγραφεί καταρχήν τα πρόσωπα του Προμηθέα, του Μώμου και της Μάννας Γης που λίγο πολύ σχετίζονται με τους Αρχαίους. Τον Προμηθέα τον χαρακτηρίζει μυθικό δημιουργό <<του ζωϊκού βασιλείου και του ανθρώπου>> που <<χάρισε στην ανθρωπότητα το πνεύμα>>¹⁴⁹. Το Μώμο το θεωρεί <<μια τρίτη διάσταση στην ιστορία (...), με τετράγωνη μαρξιστική λογική, που ξεσκεπάζει τον Προμηθέα και επισημαίνει τις αυταπάτες του χριστιανισμού με το χαρακτηριστικό του σαρκασμό>>¹⁵⁰. Ακόμα προσθέτει ότι ο <<θεός της χλεύης>> ταυτίζεται με τον ίδιο το Β. και ότι δανείζεται τη μορφή από το Λουκιανό: <<Ο Β. είναι ο νεοέλληνας Μώμος. Εύκολα αναγνωρίζουμε την ταυτότητά του από τα αποσπάσματα, (...): Λουκιανού, Ζεύς τραγωδός, παρ. 664. (...) Λουκιανού, Θεών Εκκλησία, παρ. 528, (...)>>¹⁵¹. Αναφορικά με το σύμβολο

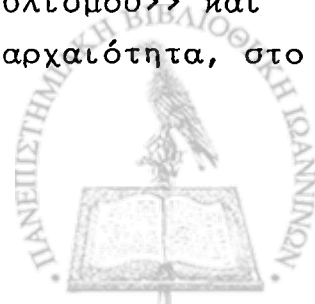

της Μάννας Γης υποστηρίζει ότι κινείται στα όρια της <<επιστημονικής κοσμογονίας>> και ειδικότερα αντιπροσωπεύει <<την αδράνεια της ύλης και την αφύπνισή της από το πνεύμα>>¹⁵². Έπειτα μιλώντας για τη δομή του <<Ιντερμέδιου>> παρατηρεί σωστά ότι <<η σύνδεση γίνεται κατά το πρότυπο του αρχαίου δράματος>>¹⁵³. Τέλος πολύτιμη είναι η γνώμη του ότι ο Β. υφίσταται επιπλέον την άμεση επίδραση του Λουκιανού στον τρόπο έκφρασης και στους στόχους της σάτιρας: <<Αν θέλουμε ένα παράλληλο φαινόμενο, θα το αναζητήσουμε στον Λουκιανό. Ομοιότητες απ΄αυς τρόπους και στόχους. Και οι δυο στηλιτεύουν καταστάσεις και ιδέες. Η επίδραση είναι άμεση. Ο φιλόλογος Β. είχε μεγάλη επαφή με τα αρχαία κείμενα. Η διαλογική μορφή, τα μυθικά πρόσωπα (θεοί, Προμηθέας, Μώμος), η αθυροστομία, η χλεύη, η κριτική της θρησκείας κ.α. είναι κοινά γνωρίσματα >>¹⁵⁴.

Ο Τάσος Βουρνάς στον ίδιο τόμο σχολιάζοντας την πρώτη δημοσίευση των Διχτατόρων στην εφημ. <<Πρωΐα>> επισημαίνει ότι <<τέλειος γνώστης όπως ήταν ο Βάρναλης της αρχαίας ελληνικής και λατινικής φιλολογίας καταφεύγει στα κείμενα και αντιγράφει ολόκληρα κομμάτια, για να τεκμηριώσει τα γραφτά του>>¹⁵⁵.

Ο Τάσος Ζάππας πάλι στον τόμο του <<Νεοελληνικού Λόγου>> υπογραμμίζει τη σημαντική συμβολή που διαδραμάτισε η αρχαιομάθεια του φιλόλογου Β. στην επιλογή του θέματος πολλών χρονογραφημάτων: <<Σε πλήθος χρονογραφικά κείμενα παρασυρόμενος ο Β. από την επιστήμη του αφήνει ασυνείδητα να κυριαρχεί ο φιλόλογος με τη θρεμμένη του αρχαιομάθεια και το χρονογράφημα κάπως ξεφεύγει και απομακρύνεται από το μέσο αναγνώστη>>¹⁵⁶.

Την ίδια περίπου εποχή ο Μ.Μ. Παπαϊωάννου ξανά, παρακινημένος από την ομιλία του Ερνστ Σουμάχερ, καθηγητή Θεωρίας και Τέχνης και του Θεάτρου στο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου, με θέμα <<Οι μαρξιστές και η τραγωδία>>, και από τις σχετικές αντιδράσεις των Ελλήνων μαρξιστών, έγραψε τη μελέτη <<Ο Προμηθέας του>> αφιερωμένη στον ομώνυμο ήρωα του Φωτός που καίει. Εκεί ισχυρίζεται ότι ο ποιητής τον παρέστησε, όπως τον γνωρίζουμε από τη μυθολογία και τον Αισχύλο, <<αλλά κοιταγμένο με το μάτι του μαρξιστή>>¹⁵⁷. Ξεφεύγοντας μετά από τα όρια του θέματος, περνά στο Μώμο, άλλο ήρωα του έργου, και υποστηρίζει ότι εμφορείται από το πνεύμα του <<διαλεκτικού και ιστορικού υλισμού>> και <<δρα σε τρεις διαφορετικές εποχές: στη δουλοχτητική αρχαιότητα, στο

φεουδαρχικό μεσαίωνα και στο σύγχρονο καπιταλισμό»¹⁵⁸.

Την ίδια χρονιά ο Βύρων Λεόνταρης στη μελέτη του <<Στο δεύτερο όρο της αντίφασης>> χαρακτήρισε την ποίηση της μαρξιστικής περιόδου του Β. αντιμυθική, χωρίς όμως να παραθέτει τις απαραίτητες αποδείξεις: <<Συνακόλουθα η ποίησή του είναι αντιμυθική. Διαλύει το μύθο και λειτουργεί χωρίς την ανάπλασή του και δίχως νέα σύμβολα>>¹⁵⁹.

Το 1978 ο Μ.Μ. Παπαϊωάννου με την ευκαιρία της παράστασης του έργου του Β. Άτταλος ο τρίτος από το θεατρικό Οργανισμό Κύπρου στο θέατρο Λυκαβητού έγραψε την ομώνυμη μελέτη¹⁶⁰, στην οποία θεωρεί πολύ σωστά ως κύρια πηγή του θέματός του την ιστορική εργασία του Παναγή Λεκατσά με τίτλο Η πολιτεία του Ήλιου: << Την αφορμή για να γράψει το μόνο θεατρικό του έργο ο αλησμόνητος ποιητής την έδωσε η μελέτη του επίσης εξέχαστου Παναγή Γ. Λεκατσά Η Πολιτεία του Ήλιου, που σε πρώτη έκδοση κυκλοφόρησε από τα <<Νέα Βιβλία>> το 1946 (...). Το σκελετό πήρε ο Βάρναλης από την Πολιτεία του Ήλιου του Λεκατσά>>¹⁶¹ Προσθέτει επίσης ότι <<τη σάρκα του την έδωσε η Εθνική Αντίσταση και ο εμφύλιος πόλεμος>> για να τονίσει στη συνέχεια ότι το έργο, <<παρόλο που τοποθετείται στη ρωμαϊκή εποχή, είναι δράμα σύγχρονο>>¹⁶².

Το 1979 ο Γιώργης Γιατρομανωλάκης δημοσίευσε το υποδειγματικό άρθρο του <<<Ορέστης>>: Ένα σονέτο του Κ. Βάρναλη>>, στο οποίο διερεύνησε συστηματικά τη σχέση του παραπάνω ποιήματος με τους Αρχαίους θεωρώντας το μάλιστα οριακό, καθώς <<προοιωνίζει τη μελλοντική θεματολογία και ως ένα σημείο τη φιλοσοφία του Βάρναλη>>¹⁶³. Έτσι στο περιθώριο της έρευνάς του αναφέρει και μερικά ενδεικτικά παραδείγματα¹⁶⁴ από την υπόλοιπη ποίηση του Β., συναφή με τα αρχαιοελληνικά στοιχεία που εντοπίζει ως ενίσχυση της θέσεώς του. Συγκεκριμένα για την εικόνα του στεφανιού από σέλινα στο σονέτο υποδεικνύει σαν πηγή το Γ' Ειδύλλιο του Θεοκρίτου (Αιπόλος ή Αμαρυλλίς ή Κωμαστής) με το επιχείρημα ότι <<μια και περιλαμβανόταν στη διδακτέα ύλη των Ελληνικών Γυμνασίων>> είναι πολύ πιθανό αυτό ο καθηγητής Β. να το <<μετέφρασε πολλές φορές για τους μαθητές του>>¹⁶⁵.

Αναφορικά με την εικόνα των <<μυρωμένων μαλλιών>> στον <<Ορέστη>> διατυπώνει την άποψη ότι εκείνη συνδέεται με τις Βάκχες του Ευριπίδη¹⁶⁶. Από την ίδια όμως τραγωδία επισημαίνει ότι είναι παρμένα δυο άλλα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του βαρναλικού Ορέστη, το στοιχείο της ομορφιάς και το στοιχείο της παράλογης αντίδρασης στη ζωή.

Το πρώτο <<που το επίθετο <<ωραίος>> υπαινίσσεται>>¹⁶⁷ το συσχετίζει με την ανάλογη εξωτερική εμφάνιση του θεού Διονύσου. Το δεύτερο παρατηρεί ότι είναι <<ουσιαστικότερο και βαθύτερο>>: <<(...). Η διάθεση της ανεμελιάς και της χαμογελαστής αντιμετώπισης του κόσμου, που, όπως υπαινιχθήκαμε, είναι ο τρόπος αντίδρασης και η στάση του ήρωα μπροστά στην αδήριτη ανάγκη(...). Η απεμπόληση της μέριμνας, η λησμονιά της προσωπικής μοίρας και η ένωση με το βακχικό θίασο είναι ιδέα βασική που διατρέχει τις Βάιχες, αλλά και χαρακτηρίζει σε μεγάλο βαθμό τη διάθεση του ποιητή μας>>¹⁶⁸.

Ο Γιατρομανωλάκης όμως διακρίνει ότι ο Β. στο ποίημα δεν αντλεί στοιχεία ή δε δέχεται επιδράσεις μόνο από το Θεόκριτο και τον Ευριπίδη¹⁶⁹, αλλά και από τον Αισχύλο και για την ακρίβεια από τις Χοηφόρες του προβάλλοντας κυρίως το επιχείρημα <<ότι, πέρα από τα κοινά στοιχεία που διαπιστώνει κανένας ανάμεσα στον <<Ορέστη>> και στις Χοηφόρες, υπάρχει η έντονη γλωσσική ομοιότητα του σονέτου προς τη μετάφραση της τραγωδίας του Αισχύλου από τον Ι. Γρυπάρη>>.¹⁷⁰ Ειδικότερα σημειώνει ότι τούτο από άποψη πλοκής <<ακολουθεί την χρονική εξέλιξη της τραγωδίας>>, ενώ εντοπίζει στη συνέχεια τα κοινά τους στοιχεία, όπως είναι η έννοια της μοίρας, η αίσθηση του πιεστικού χρέους, το μοτίβο της μάνας και το συγγενές της ντροπής.¹⁷¹ Όλα σχεδόν τα παραπάνω στοιχεία (εκτός από το τελευταίο) ισχυρίζεται πολύ σωστά ότι συναντώνται <<με φυσιολογικές αλλαγές και εξελίξεις>> <<μέσα στην επαναστατική του περίοδο>>¹⁷².

Τελειώνοντας με την κριτική του Γιατρομανωλάκη αξίζει να αναφέρουμε την ενδιαφέρουσα και αξιοπρόσεκτη οπωσδήποτε παρατήρησή του, που διατυπώνει ευκαιριακά, ότι <<ο ανακρεόντειος χαρακτήρας (θέματα, διάθεση, γλώσσα) εύκολα διαπιστώνεται στα ποιήματα του Βάρναλη>>¹⁷³ της πρώτης του λογοτεχνικής περιόδου.

Τον ίδιο ακριβώς χρόνο ο Γιάννης Δάλλας διερευνώντας στη μελέτη του <<Κώστας Βάρναλης>> το θέμα της σάτιρας στην ποίηση του Β. (σε συνάρτηση με την πολιτική του) μίλησε, φευγαλέα βέβαια, και για κάποιες επιδράσεις από την επαφή του με το έργο του Αριστοφάνη: <<Η μελέτη χαρακτηριστικών απόψεων του έργου του λ.χ. της βωμολοχίας, των <<παραβάσεων>>, των δημόσιων στόχων και της κοινωνικοφιλοσοφικής σημασίας της σάτιράς-του, καθώς και η μετάφραση πέντε αντιπροσωπευτικών κωμωδιών- του σήμαινε, παράλληλα ή πρωθύστερα, το άνοιγμα της εισόδου στη δική - του, τη λαϊκή και τη σύγχρονη,

ενδοχώρα του κωμικού>>¹⁷⁴.

Το 1980 ο Παντελής Απέργης υπογράμμισε την ενσωμάτωση του διονυσιασμού του Β. στο σοσιαλιστικό ρεαλισμό του κατά τη συγγραφική του περίοδο από το 1919 και μετά: <<Οι φτηνές αναπάλσεις του διονυσιασμού του ενσωματώνονται τώρα σ'ένα ρωμαλέο κορμό κι ευρωστοποιούνται από την πληθωρική γοητεία του νιόκοπου σοσιαλιστικού ρεαλισμού του>>¹⁷⁵

Το 1981 ο Μ.Μ. Παπαϊωάννου επανήλθε στο προσκήνιο με τη μελέτη του <<Η σάτιρά του>>. Εκεί παρεμβατικά κάνει λόγο για τον αισθησιασμό στο ποίημα <<Χορός των Ωκεανίδων>> του Φωτός που καίει και για το στόχο του Β. μ'αυτόν: <<(…) - ο ύμνος στο γυναικείο κορμί ξεπερνάει σε λυρισμό κάθε προηγούμενο κατόρθωμα της αισθησιακής του ποίησης. Σκοπός του είναι η ερμηνεία της φυσιοκρατικής φιλοσοφίας των αρχαίων Ελλήνων, αντιπαραβάλλοντάς τη με την αντιφυσιοκρατική χριστιανική αντίληψη στο διάλογο Προμηθέα και Ιησού>>¹⁷⁶.

Το 1982 ο Σπύρος Γκίνης στο βιβλίο του Κώστας Βάρναλης, ιδεολογία και αισθητική εξετάζοντας από τη μεριά της λογοτεχνικής κριτικής βασικά το ποιητικό έργο του Β. και κυρίως εκείνο της μαρξιστικής συγγραφικής περιόδου του αναφορικά με τις παραπάνω παραμέτρους του, παρά τον υπερβολικά εγκωμιαστικό τόνο που τον διέκρινε, έκανε ωστόσο ευκαιριακά, όπως και πολλοί άλλοι, μερικές χρήσιμες υποδείξεις και παρατηρήσεις σχετικές με το θέμα μας. Μιλώντας λοιπόν γενικά διαγράφει τη μεταστροφή της αρχαιολατρικής διάθεσης του ποιητή, όταν δέχεται τη θεωρία του μαρξισμού: <<Κι ενώ στα πρώτα του ποιήματα είναι περισσότερο ένας υμνητής κι εγκωμιαστής του φυσικοϊστορικού κόσμου και της μυθολογικής μορφής εκείνης που εμπεριέχει το ατομικό πάθος, τώρα η φύση και η μυθολογία στην ποίηση του παίζουν διακοσμητικό ρόλο και ο ίδιος γίνεται καθορισμένο άτομο που εκφράζει τα συμφέροντα των αδικημένων >>¹⁷⁷.

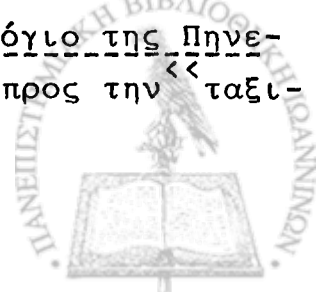
Ειδικότερα έπειτα σημειώνει εύστοχα κι αυτός ότι στο Φως που καίει ο Β. <<παίρνει το μύθο από την ανάπτυξη που του έχει κάνει ο Αισχύλος στην τραγωδία του Προμηθέας Δεσμώτης>> διευκρινίζοντας συνάμα ότι <<στην πλοκή του έργου αντιπαραθέτει τον ιστορικό υλισμό του Μάμου από το ένα μέρος στις μυστικιστικές δοξασίες του Ιησού, και από το άλλο μέρος αποκαλύπτει το σχετικό μέσα στο απόλυτο της αρχαιοελληνικής φιλοσοφίας, όπως συγκεκριμενοποιήθηκε στον επικουρισμό, που είναι μια πτυχή των απόψεων του Βάρναλη για την ευζωία, και που

την εκπροσωπεί ο Προμηθέας>>¹⁷⁸. Εδώ βέβαια θα πρέπει να τονίσουμε και πάλι ότι ο χαρακτήρισμός μιας πλευράς της φιλοσοφίας του Β. ως επικούρειας είναι πολύ γενικός και εξάλλου δεν αποδεικνύεται κάτι τέτοιο από την ιχνηλάτηση του έργου του. Αναφερόμενος στο <<Χορό των Ωκεανίδων>> του <<Ιντερμέδιου>> της ποιητικής σύνθεσης επισημαίνει μακρινές απηχήσεις από το αντίστοιχο χορικό του δράματος του Αισχύλου που μνημονεύτηκε παραπάνω¹⁷⁹. Όσο για το θλιβερό τόνο και το θρήνο της μάνας για το γιο της που χάθηκε στο ποίημα << Η μάνα του Χριστού>> του <<Ιντερμέδιου>>, τα ανάγει και στην επίδραση του Β. << από τις αρχαίες παραδόσεις, που θεωρούσαν σαν πρωταρχικό καλό τα νιάτα και σαν χειρότερο τα γηρατειά>>¹⁸⁰. Αναλύοντας μετά τα ποιήματα <<Η μπαλάντα του κυρ-Μέντιου>> και << Αλιβιάδης>> υποστηρίζει με επιτυχία ότι το πρώτο, με το σύμβολο του γαϊδάρου, συνδέεται με το αντίστοιχο της παραβολής του Αισώπου, <<το σύμβολο της υπομονής και της αντοχής>>¹⁸¹, και ότι το δεύτερο έχει σαν πηγή την << ιστορία του Θουκυδίδη, αλλά και την τραγωδία του Ευριπίδη Τρωάδες>>.¹⁸²

Στο τέλος του βιβλίου του ο Γκίνης κάνοντας μια σχετική επισημείωση και του πεζογραφικού έργου του Β. γράφει τα εξής γύρω από το Σωκράτη, τον ήρωα της Αληθινής απολογίας: << Έχει πολλά βιογραφικά και ψυχολογικά στοιχεία του ήρωα με το συγγραφέα (...), οπωσδήποτε αυτός ο Σωκράτης δεν είναι του Πλάτωνα ούτε του Ξενοφώντα, και ο συγγραφέας εκφράζεται σ' αυτό το έργο του και υπάρχει ένας παραλληλισμός της τρίτης άποψης δηλ. μιας κάποιας ομοιότητας του Σωκράτη με το Βάρναλη. Ο συγγραφέας φαίνεται ότι ένιωθε κάποια συγγένεια με το πνεύμα του αρχαίου φιλοσόφου (...). Και Η αληθινή απολογία του Σωκράτη δεν ξεχωρίζει πού τελειώνει ο ιστορικός φιλόσοφος της αρχαιότητας την << απολογία >> του και πού αρχίζει ο νέος, (...)>>¹⁸³. Σ' αυτό το σημείο, όπως βλέπουμε, αντιφάσκει στα λεγόμενά του. Για το Ημερολόγιο της Πηνελόπης κατόπιν ενδιαφέρουσα είναι η παρατήρησή του ότι ο Β. προβάλλει τα δευτερεύοντα πρόσωπα του Ομήρου για τη δημιουργία << συναρπαστικής ατμόσφαιρας >>, όπως και η υπόδειξή του ότι παρουσιάζει << την πάλη των τάξεων, που εκπρόσωπος των φτωχών, της υποταγμένης τάξης, είναι ο θερσίτης (...)>>¹⁸⁴.

Τον ίδιο χρόνο ο Μανόλης Λαμπρίδης στο βιβλίο του Η ταξινή συνείδηση στο έργο του Κ. Βάρναλη σκιαγράφησε με κοινωνιολογικά κριτήρια τη μορφή του μυθικού ήρωα θερσίτη στο Ημερολόγιο της Πηνελόπης: Ένα υπεύθυνο άτομο << που αντικειμενικά, τείνει προς την << ταξι-

κή συνείδηση του προλεταριάτου >>>¹⁸⁵, φτωχό, ξένο, μοναχικό, που βρίσκεται σε <<διάσταση>> με το περιβάλλον του. Επίσης διείδε το στοιχείο της λαϊκής εξέγερσης τόσο στο Ημερολόγιο της Πηνελόπης, όσο και στον Άτταλο τον τρίτο με τη διάκριση ότι στο πρώτο έργο ο χαρακτήρας του είναι αυθόρμητος και συνάμα σχετίζεται με την <<υποκίνηση του θερσίτη >>¹⁸⁶, ενώ στο δεύτερο <<δεν είναι αρκετά καθαρός>>¹⁸⁷.

Την ίδια περίπου εποχή ο Κώστας Στεργιόπουλος δίνοντας μια τελική μορφή στο κριτικό κείμενό του << Η πνευματική παρουσία κι η ποίηση του Βάρναλη >>¹⁸⁸ (Περίδιαβάζοντας) επεσήμανε πολύ σωστά ότι ο ποιητής κράτησε την ελληνικότητά του παρά τις μαρξιστικές επιδράσεις που υπέστη: <<Και μαρξιστικά οικουμενική, η ποίησή του διατηρεί τον ελληνικό της χαρακτήρα, έτσι ώστε η κοινωνική επανάσταση να συντελείται μέσα στα πλαίσια της ελληνικής παράδοσης>>¹⁸⁹.

Το 1983 η Β. Μότσιου στην εμπεριστατωμένη μελέτη της <<Παρατηρήσεις για το ύφος του Βάρναλη πεζογράφου>> (<< Η γλώσσα της ειρωνείας στην <<Αληθινή απολογία του Σωκράτη>>>)) παρατηρώντας την <<τόσο επίμονη χρήση>> των υποθετικών προτάσεων, <<την επιφυλακτική, συχνά μάλιστα και διφορούμενη διατύπωση των θετικών <<αληθειών>>, τη συνεχή αναίρεση (<<μα και μην.....>>) των προηγούμενων θέσεων (...), μαζί με τη συχνή χρήση των ερωτηματικών προτάσεων>> στο έργο, θα αναρωτηθεί <<μήπως με όλα αυτά ο Β. επιδιώκει κάποια εξωτερική μίμηση της περίφημης σωκρατικής μεθόδου>>¹⁹⁰.

Τον ίδιο χρόνο ο Γιώργος Π. Σταματίου στη γνωστή διατριβή του για τον Καζαντζάκη αποτιμώντας την αρχαιολατρική διάθεση και το αρχαιολογικό πνεύμα και των άλλων συγγραφέων της γενιάς του αναφέρθηκε στην αρχαιολατρεία του Β., << που αντίθετα προς τη σταθερή προσήλωση του Σικ. στα οράματα της Ελληνικής αρχαιότητας, παρουσιάζει διακυμάνσεις και, ως ένα σημείο, ακολουθεί στην εξέλιξή της παράλληλη πορεία προς εκείνη του Κ.>>¹⁹¹. Παράλληλα όμως υπογράμμισε εύστοχα τη διαρκή στροφή του ποιητή << σε θέματα παρμένα από την αρχαιότητα>>, που <<καλύπτει όχι μονάχα το μεγαλύτερο μέρος της ποιητικής, αλλά και την πεζογραφική (...) και τη μεταφραστική προσφορά του>>¹⁹².

Την ουσιαστική αξιοποίηση από τον ποιητή των αρχαίων συμβόλων κατά τη μαρξιστική του συγγραφική περίοδο εξήρε με θέρμη και ο Στέλιος Γεράνης, το 1985, στο βιβλίο του Κώστας Βάρναλης, σάτιρα, ποίηση και σοφία: <<Τα αρχαία σύμβολα που τον γοήτευαν αλλά και τον έμπαζαν

σε ιδεαλιστικά αδιέξοδα , τώρα θα βρούνε το δρόμο τους. Θα τα ντύσει με τις καινούριες ιδέες, δίνοντάς τους ανθρώπινη υπόσταση και κάνοντας (...) να συμπορεύονται τη λυτρωτική πορεία του κόσμου»¹⁹³. Συγχρόνως θα σημειώσει με επιτυχία το <<πέραςμα>> του Β. <<από το αναποδογύρισμα της σωκρατικής φιλοσοφίας>> (Αληθινή απολογία) και << του μύθου της «πιστής» βασίλισσας της Ιθάκης>> (Το ημερολόγιο της Πηνελόπης) << στην αποκάλυψη πραγματικών αρχικάρων που μαγάρισαν την ιστορία της ανθρωπότητας μέσα από το αυτοκρατορικό χοιροστάσι τους>>¹⁹⁴ (Διχτιάτορες).

Τέλος πάλι ο Γιάννης Δάλλας, το 1986, με τη μελέτη του <<Το φως που καίει, η γένεση ενός ποιήματος και μιας ποιητικής >> (<< Τα στάδια δημιουργίας και η πνευματική ταυτότητα του έργου>>) αμφισβητεί ως πηγή, μεταξύ των άλλων, τον Προμηθέα Δεσμώτη του Αισχύλου στη σκηνή του Προμηθέα-Ιησού της σχετικής σύνθεσης (πρώτο μέρος). Θεωρεί ότι σχετίζεται με το πεζό έργο της Μαρίας Κονοπνίτσου, Προμηθέας και Σίσυφος.¹⁹⁵

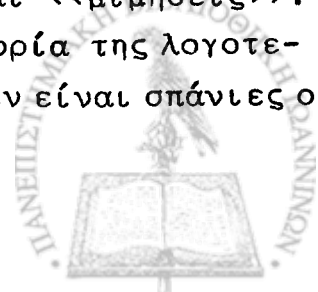
Συνοψίζοντας την κριτική μας θεώρηση διαπιστώνουμε ότι όλοι ανεξαιρέτως οι μελετητές αναγνωρίζουν τη βαθιά και πλατιά αρχαιογνωσία του Β., άλλοτε ομολογώντας την και άλλοτε αφήνοντάς την να εννοηθεί από τα συμφοραζόμενά τους. Στις περισσότερες περιπτώσεις καταπιάνονται ευκαιριακά με κάποια πτυχή του θέματός μας και είναι επόμενο η έρευνά τους να μην είναι επισταμένη και εξαντλητική. Οπωσδήποτε ανιχνεύουν βασικά χαρακτηριστικά στοιχεία της αρχαιολατρείας και της αρχαιογνωσίας του ποιητή. Μερικοί, όπως ο Τ.Μαλάνος και ο Γιατρομανωλάκης, αναλύουν και ερμηνεύουν ουσιαστικά το διονυσιασμό του, καθώς επίσης και τις βιοθεωρητικές επιδράσεις του από τον Αισχύλο, δυο από τους κύριους άξονες της φιλοσοφίας του για τη ζωή. Αριετοί επισημαίνουν την κριτική και απομυθοποιητική στάση που παίρνει απέναντι στους Αρχαίους με τη συνεχή αναδίφηση στον κόσμο τους κατά την μαρξιστική συγγραφική περίοδό του.

Έχοντας λοιπόν υπόψη την παραπάνω εικόνα των κριτικών για τη σχέση του Β. με την αρχαιότητα, που δε μας αποδίδει όλο το φάσμα των εκφάνσεών της, θα ξεκινήσουμε την τόσο επίπονη εργασία μας για μια πιο βαθύτερη και σφαιρικότερη παρουσίαση του προβλήματος. Σε πρώτη φάση όμως θα δούμε τις κάθε είδους επαφές του Β. με τον αρχαίο πολιτισμό.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ

1. Βλ. Γ. Γιατρομανωλάκη: <<«Ορέστης»>: Ένα σονέτο του Κ. Βάρναλη>> κς'τόμον (1977-1978) της ΕΕΦΣΠΑ, Αθήνα 1979, σσ. 393-413 β' αναδημοσίευση, περ. <<Διαβάζω>>, αρ. 88, Αθήνα, 22.2.84, σσ. 40-47.
2. Ο Ζ. Σιαφλέκης (<<Προβλήματα μεθόδου και πεδία έρευνας στη Συγκριτική Φιλολογία>>), ΙΒ' τόμος, <<Δωδώνη>>- ΕΕΦΣΠΙ, Ιωάννινα 1983, σ. 310) δίνει γενικότερα τα πλαίσια στα οποία κινείται ο παραπάνω επιστημονικός κλάδος: <<Μπορεί επομένως να οριστεί σαν ο κλάδος της φιλολογικής επιστήμης που με την αναλυτική περιγραφή, την μεθοδική σύγκριση, την συνθετική ερμηνεία ερευνά τις αναλογίες, ομοιότητες, διαφορές, συγγένειες, επιδράσεις, από τη μια πλευρά ανάμεσα σε κείμενα περισσοτέρων εθνικών λογοτεχνιών, χωρίς χρονική διάκριση, που ανήκουν στην ίδια ή σε διαφορετικές πολιτισμικές παραδόσεις, και από την άλλη πλευρά ανάμεσα στη λογοτεχνία και τις καλές τέχνες>>. Επίσης η Ελένη Πολίτου-Μαρμαρινού (Η Συγκριτική Φιλολογία, χώρος, σκοπός και μέθοδοι έρευνας, έκδ. <<Καρδαμίτσα>>, Αθήνα 1981, σ. 12) ορίζει ως εξής τη Συγκριτική Φιλολογία: <<Είναι η μελέτη της λογοτεχνίας από σκοπιά που υπερβαίνει τα εθνικά σύνορα και κάνει δυνατή τη συγκριτική θεώρηση δυο ή και περισσοτέρων λογοτεχνιών, αναζητώντας όχι μόνο συγκεκριμένες επιδράσεις αλλά και σε άλλους λόγους οφειλόμενες ομοιότητες και αναλογίες>>.
3. <<Οι συμπτώσεις στη λογοτεχνία και η «Άρνηση» του Σεφέρη>>, τομ. Αντίχαρη (Αφιέρωμα στον καθηγητή Σταμάτη Καρατζά), έκδ. <<Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο>>, Αθήνα 1984, σ. 25.
4. Σ. 36.
5. Βλ. σχετικά, ό.π., σ. 37. Επίσης Καριοφύλη Μητσάκη, Βυζαντινή Υμνογραφία, τομ. Α', έκδ. <<Πατριαρχικού Ιδρύματος Πατερικών Κειμένων>>, Θεσσαλονίκη 1971, σ. 419.
6. Βλ. Γιώργου Βελουδή, Προτάσεις (κεφ. <<Οι συγκρίσεις στη λογοτεχνία>>), <<Κέδρος>>, Αθήνα, 1981, σ. 112 και 113 και Αικ. Δούκα-Καμπίτογλου, <<Συγκριτική Λογοτεχνία>>, περ. <<Φιλολόγος>>, τ. 25, Θεσ/νίκη, Σεπτέμβριος 1981, σ. 412.
7. Γ. Αλισανδράτος, σ. 25. Ο ίδιος συγγραφέας (σ. 25) κάνει διάκριση ανάμεσα στις πραγματικές <<συμπτώσεις>> και σε κείνες, που τις χαρακτηρίζει <<απηχήσεις>>, <<επιδράσεις>>, <<δάνεια>> και <<μιμήσεις>>. Για τις πρώτες μάλιστα τονίζει τα παρακάτω: <<Στην ιστορία της λογοτεχνίας-όπως άλλωστε και στην ιστορία της σιέψης γενικά-δεν είναι σπάνιες οι

συμπώσεις των ιδεών και των εκφραστικών τρόπων, δηλ. η ομοιότητα ανάμεσα σε δυο ή περισσότερα κείμενα ή ποιήματα ή στίχους ή εκφράσεις ή και χαρακτηριστικές ακόμη λέξεις, και είναι πολύ φυσικό να υπάρχουν τέτοιες ομοιότητες και « συμπτώσεις » στα κείμενα της λογοτεχνίας, αφού το ίδιο φαινόμενο-φυσικό, ψυχικό ή κοινωνικό - το παρατηρούν ταυτόχρονα, διάφοροι άνθρωποι, που μπορεί να εκφραστούν είτε περιγραφικά είτε συναισθηματικά με τον ίδιο ή παρόμοιο τρόπο γι' αυτό».

8. Σολωμικά, έκδ. «Κέδρος», Αθήνα 1957, σ.128.

9. Εξαιρείται η διατριβή του Γιώργου Σταματίου: Ο Καζαντζάκης και οι Αρχαίοι, Αθήνα 1983.

10. Μιλά μόνο για τις πηγές και τις επιδράσεις του από τους Αρχαίους (γενικά ή συγκεκριμένα) σχετικά με τα πεζά, Η αληθινή απολογία του Σωκράτη, Το ημερολόγιο της Πηνελόπης, Διχτάτορες, και Αισθητικά-Κριτικά.

11. Εδώ πρέπει να αναφέρουμε το Μ.Μ. Παπαϊωάννου, που οπωσδήποτε δίνει αρκετές χρήσιμες πληροφορίες.

12. Κάτι ανάλογο παρατήρησε και ο Γ. Σταματίου (σ.15) στον Καζαντζάκη.

13. Σ. 32. Βλ. Ζ. Σιαφλέκη, σσ.310-311 και Αικ. Δούκα-Καμπίτογλου, σ.409.

14. Για ορισμένα επιμέρους μεθοδολογικά προβλήματα και κάποιους όρους γίνεται λόγος στα οικεία εισαγωγικά κεφάλαια του κυρίου μέρους της μελέτης μας.

15. Η Ελένη Πολίτου-Μαρμαρινού (σ.34) γράφει σχετικά: «α) Η αρχική του διαίσθηση, που τον οδήγησε στην υπόθεση ότι υπάρχει επίδραση, είναι απαραίτητο να ενισχυθεί με τη συγκέντρωση εξωτερικών (από τρίτους) ή εσωτερικών (του ιδίου του συγγραφέα) μαρτυριών για τη σχέση συγκεκριμένων συγγραφέων ή έργων».

16. η Αικ. Δούκα-Καμπίτογλου (σ.412) σημειώνει τα ακόλουθα: «Η επικοινωνία ανάμεσα στους συγγραφείς μπορεί να είναι άμεση-προσωπική γνωριμία, επαφή με τα πρωτότυπα έργα- ή έμμεση μέσα από μεταφράσεις, κριτικά έργα, τρίτα πρόσωπα». Η Ελένη Πολίτου-Μαρμαρινού (σ. 35) γράφει τα εξής πάνω σ' αυτό: «γ) Επιπλέον να αποδείξει ότι ο εξεταζόμενος συγγραφέας ήταν σε θέση να διαβάζει το ξένο έργο στο πρωτότυπο ή ότι του ήταν προσιτές και γνωστές μεταφράσεις του έργου στη δική του γλώσσα».

17. Εξαιρούνται μόνο μερικά ποιήματα (π.χ. <<Θυσία>>, <<Ο ποιητής Β'>>, <<Αλκιβιάδης>>), τα οποία δεν κατέστη δυνατό να ευρεθούν στην πρωτοδημοσιευμένη τους μορφή.

18. Ο ίδιος ο Β. (Ποιητικά, έκδ. <<Κέδρος>>, Αθήνα 1981, σ.162) μιλώντας για <<μερικά νεανικά (ξαναδουλεμένα όσο σηκώνανε)>> ποιήματά του που τα περιέλαβε στην <<εκλογή >> του (1954) σημειώνει σχετικά: <<(..) χαρακτηρίζουνε την πνευματική πορεία όχι μόνο τη δικιά του παρά και της εποχής εκείνης>>. Ο Γ. Γιατρομανωλάκης (σσ.394-395) αναφερόμενος επίσης στα ποιήματα αυτής της περιόδου (1907-1919) ως προς το σε ποια μορφή θα πρέπει να μελετηθούν και επικαλούμενος επιπλέον ως επιχείρημα τις παραπάνω απόψεις του ποιητή υπογραμμίζει τα εξής: <<Η <<μεταγλώττιση>> όμως και η <<μεταποίηση>> των ποιημάτων της πρώτης περιόδου, όσες φορές δε θαμπώνει τη στιλπνότητά τους, αποδείχεται περιττή. Επειδή τα ποιήματα αυτά είναι προϊόντα μιας συγκεκριμένης εποχής και τεχνικής κατά την οποία η λέξη επιλεγόταν με ιδιαίτερα κριτήρια και μάλιστα από ορισμένους <<τόπους>>, ενώ, παράλληλα η κατεργασία του στίχου άγγιζε τα όρια του αυτοσκοπού. Η ελαχίστη συνεπώς μετακίνηση του υλικού θα μπορούσε να διαταράξει την αυτάρκεια και την ισορροπία των ποιημάτων: 'Όσα λοιπόν ποιήματα της περιόδου 1907-1919 επανεκδόθηκαν (...), θα πρέπει να μελετηθούν στην αρχική τους μορφή, στην editio princeps, (...)>>.

19. Ο Γ. Αλισανδράτος (σ.25) τονίζει τα παρακάτω: <<Αλλά τα έργα της λογοτεχνίας-όπως άλλωστε και οι σκέψεις και οι πράξεις των ανθρώπων-γενικά- δεν είναι δημιουργήματα ασύνδετα με τις άλλες εκδηλώσεις της ζωής· βρίσκονται σε διαλεκτική σχέση με την εποχή τους και την ιστορία, και εκφράζουν όχι μόνο μια άλφα ποιότητα τέχνης, αλλά και επηρεασμούς και αντανakλάσεις από διάφορα πρότυπα και πηγές>>.

20. Αντρέα Καραντώνη, Εισαγωγή στη νεώτερη ποίηση-Γύρω από τη σύγχρονη ελληνική ποίηση, πέμπτη έκδοση βελτιωμένη, <<Δημ.Ν. Παπαδήμα>>, Αθήνα 1978, σ.50. βλ. και Ελένης Πολίτου-Μαρμαρινού, Ο Παλαμάς και ο γαλλικός παρνασσισμός (συγκριτική φιλολογική μελέτη, διατριβή επί διδακτορία), Αθήνα 1976· κεφ. γ' <<Επιστροφή εις την αρχαίαν Ελλάδα>>, σσ.29-31.

21. Ελένης Πολίτου-Μαρμαρινού, Ο Παλαμάς και ο γαλλικός παρνασσισμός, σ.31.

22. Ανδρέας Καραντώνης, σ.50.

23. Ο Παλαμάς και ο γαλλικός παρνασσισμός, σ. 31.

24. Σ. 50.

25. Τίμου Μαλάνου, << Ο ποιητής Κώστας Βάρναλης >>, περιοδ. << Νέα Εστία >>, τομ. 58ος, τευχ. 1163, Χριστούγεννα 1975, σσ. 43-44. Τώρα και Βάρναλης, Αυγέρης, Καρυωτάκης, έκδ. << Καστανιώτη >>, Αθήνα 1983, σσ. 11-13. Πρέπει να σημειωθεί ότι η πρώτη δημοσίευση της μελέτης έγινε στην Αλεξάνδρεια, το 1944, από τις εκδόσεις Σπύρου Γρίβα.

26. Ό.π., σ. 44.

27. Βλ. Friedrich Nietzsche, Οι Διθύραμβοι του Διονύσου, (εισαγωγή, μετάφραση: Άρης Δικταίος), έκδ. << Αιγόκερως >>, Αθήνα 1982' << Ο ποιητής Nietzsche >> (εισαγωγή), σσ. 23-24.

28. Η μελέτη αυτή έχει μεταφραστεί στα ελληνικά από το Ντίνο Κουγιουλό και περιέχεται στο βιβλίο: Friedrich Nietzsche, Αποσπάσματα-Ποιήματα-Επιστολές-Σοφίσματα και μια μελέτη απ' το έργο του Θεόγνη, έκδ. << Ιωλιός >>, Αθήνα 1981, σσ. 25-38.

29. Βλ. Mario Vittì, Ιστορία της Νοελληνικής Λογοτεχνίας, έκδ. << Οδυσσέας >>, Αθήνα 1978, σ. 273, όπου γίνονται κάποιες νύξεις για τις λογοτεχνικές τάσεις του Ντ' Αννούντσιο.

30. Βλ. Παγιόσμιο Λεξικόν των έργων Επιστήμης-Τέχνης-Φιλοσοφίας, τομ. Α', << Εκδοτική Εστία >>, Αθήνα, δ.χ. σσ. 136-138.

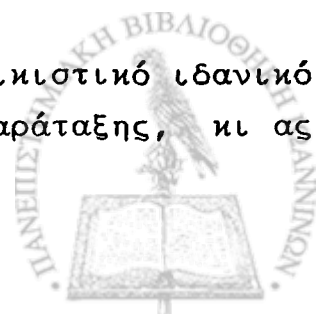
31. Στο περιοδ. << Διόνυσος >> (1901-1902 βλ. φωτοτυπημένη ανατύπωση << Ελληνικού Λογοτεχνικού Αρχείου >>, Αθήνα 1981) μεταφράζονται, μεταξύ των άλλων, << Ο Νίτσε κατά Βάγνερ >>, (τομ. I, τ. II, σσ. 101-107), << Τι οφείλω εις τους αρχαίους >> (τόμ. I, τ. IV, σσ. 280-285) και ένα απόσπασμα από τη Γέννηση της Τραγωδίας (XIV << Ο ελληνισμός και ο πεσσιμισμός >>, τομ. II, τ. V, σσ. 261.264), όπου γίνονται αναφορές στο διονυσιασμό.

32. Στην εφημερ. << Νουμάς >> (τευχ. 1, Αθήνα, 2 Γενάρη 1903) είχε δημοσιευθεί σε μετάφραση, ένα απόσπασμα από το έργο του Όνειρο της φθινοπωρινής εσπέρας και το ποίημά του << Αμυγδαλή >>. Βλ. τα όσα λέει σχετικά ο Β. Άνθρωποι-Ζωντανοί-Αληθινοί (μεφ. << Δημήτριος Ταγιόπουλος >>), έκδ. << Κέδρος >>, Αθήνα 1980, σσ. 58-59. Από παραδρομή βέβαια αναφέρει ότι μεταφράστηκε το Όνειρο θερινής εσπέρας.

33. Βλ. Κ.Θ. Δημαρά, << Ο Σικελιανός είναι μέσα στην ελληνική παράδοση >>, περιοδ. << Νέα Εστία >>, τομ. 52ος, τευχ. 611, Χριστούγεννα 1952, σ. 33.

34. Mario Vittì, σ. 184 κ.ε.

35. Ο Κ.Θ. Δημαράς (σ. 34) σημειώνει: << (...): το κλασικιστικό ιδανικό ήταν πολύ δεμένο με τα συνθήματα της συντηρητικής παράταξης, κι ως

επεδίωκαν θεωρητικά να το συμπεριλάβουν στα συνθήματά τους και οι οπαδοί της δημοτικής>>.

36. Ο Γιάννης Ψυχάρης στο Ταξίδι μου (πρόλογος: Κωστή Παλαμά, έκδ. <<Πέλλα>>, Αθήνα, δ.χ., σ.181) απευθυνόμενος στους καθαρουμεσιάνους, υπογραμμίζει τα εξής: <<Με κανέναν τρόπο δε θα γυρίση πίσω η αρχαία. Οι ιστορικοί νόμοι για σας δε θ' αλλάξουνε.(...). Αν ξαίρανε οι δασκαλοι την αρχαία με τα σωστά τους, δε θα πολεμούσανε κάθε ώρα να μας δείξουνε πως την ξαίρουνε, θα γράφανε τη δημοτική, αφού κ' οι αρχαίοι οι ίδιοι γράφανε τη δημοτική>>.

37. Φιλολογικά Απομνημονεύματα (επιμέλεια: Κώστας Γ. Παπαγεωργίου), β' έκδοση, <<Κέδρος>>, Αθήνα 1981, σ.118.

38. Mario Vitti, σ.273 κ.ε.

39. Κ.Θ. Δημαράς, σ. 34.

40. Mario Vitti, σ.275.

41. Ο Κώστας Γ. Κασίνης (Η ελληνική λογοτεχνική παράδοση στη <<Φλογέρα του Βασιλιά>>, συμβολή στην έρευνα των πηγών, διδακτορική διατριβή, έκδοση <<Ιδρύματος Κωστή Παλαμά>>, αρ.3, Αθήνα 1980, σ.167) λέει σχετικά: <<Το συναπάντημά του λοιπόν με το ελληνοκεντρικό έργο του Leconte de Lisle δεν πρέπει να θεωρηθεί αφετηρία, αλλά απλή ενίσχυση στην πορεία τους προς τις αρχαίες πηγές, που απαραίτητα άρχισε πριν από το 1882>>.

42. Αντρέας Καραντώνης, σ.120.

43. Για την επίδραση του Νίτσε πάνω στον Παλαμά μιλά ο Αιμίλιος Χουρμούζιος στο βιβλίο του, Ο Παλαμάς και η εποχή του, τομ. Α', σ.78.κ.α.

44. Βλ.Κ.Γ.Κασίνη, σ.163.

45. Ό.π., σσ. 168-242.

46. Βλ.Γιώργου Καλαματιανού, Ο Κωστής Παλαμάς και ο αρχαίος ελληνισμός, Αθήνα 1959.

47. Βλ. τις δυο μελέτες του με τίτλο : <<Μεταφράζετε τους αρχαίους, Α' και Β'>>: Κωστή Παλαμά, Άπαντα, έκδ. Μπίρη, τομ. Στ', σσ.359-372.

48. Εισαγωγή στη Νεοελληνική Φιλολογία, τετάρτη έκδοση, <<Δόμος>>, Αθήνα 1983, σ.50.

49. Αυτ.

50. Βλ. Νεοελληνικό Θέατρο, (1795-1929) με επιμέλεια Γιάννη Σιδέρη, <<Βασιική Βιβλιοθήκη>>, τ.40, σ.27 και 306.

51. Λίνου Πολίτη, Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, έκδ. <<Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τραπέζης >>, Αθήνα 1978, σ.262.
52. Mario Vittti , σσ.277-278.
53. Κώστα Στεργιόπουλου , Περιδιαβάζοντας, τομ.Α'. Από τον Κάλβο στον Παπατσώνη, έκδ. <<Κέδρος>> Αθήνα 1982, σ.40.
54. Βλ. τη συνέντευξη του ίδιου του Γρυπάρη στο περιοδ. <<Οικογένεια>> της 26ης Ιουλίου 1931, σ.942(Τώρα και Γρυπάρης Άπαντα. Έκρινε: Γ. Βαλέτας. Έκδ. <<Πηγής>>, Αθήνα 1952, σ. 328.
55. Βλ. Κώστα Στεργιόπουλου , σσ. 41-45.
56. Βλ. Π.Δ. Μαστροδημήτρη, σ.142. Επίσης Ι.Θ. Κακριδή, <<Το μεταφραστικό έργο του>>, περιοδ. <<Νέα Εστία>>, αρ.τ.32, Αθήνα 1942, σσ.429-439 (= Μελέτες και Άρθρα, Θεσσαλονίκη 1971, σσ.176-197), όπου γίνεται ευρύτερα λόγος για τις μεταφράσεις του Γρυπάρη.
57. Κώστας Στεργιόπουλος , σ.64.
58. Ό.π., σ.59.
59. Ελένης Λαδιά, Ποιητές και Αρχαία Ελλάδα (Σικελιανός - Σεφέρης - Παπαδίτσας), <<Οι εκδόσεις των φίλων>>, Αθήνα 1983, σ.14.
60. Η Ελένη Λαδιά επίσης (σ.11) γράφει σχετικά: << Ένα μεγάλο μέρος της θαυμάσιας και βροντερής του ποίησης στηρίζεται απολύτως πάνω σε αρχαίους μύθους και σε έργα τέχνης (γλυπτά, επιτύμβια ή αγγεία (...)) >>.
61. Περιοδ. <<Νέα Εστία>>, τόμος 52ος, τευχ.611, Χριστούγεννα 1952, σ.37. (Τώρα και στο βιβλίο του, Άγγελος Σικελιανός, έκδ. <<Ίκαρος>>, Αθήνα 1973, σ.188).
62. Ελένη Λαδιά, σ.11.
63. Τίμος Μαλάνος, σ.44.
64. Θεοδ. Ζύδη, <<Ο Σικελιανός και ο αρχαίος μύθος>>, σ.46.
65. Αυτ.
66. Mario Vittti , σ.302.
67. Θεοδ. Ζύδη, Άγγελος Σικελιανός, σσ.152-153.
68. Ό.π., σ.152.
69. Ό.π., σσ.156-187 (κεφ. <<Οι τραγωδίες>>).
70. Ό.π., σσ.25-26.
71. Γ. Σταματίου, σσ.43-96.
72. Ό.π., σσ.99-318. Ο ίδιος μελετητής του Καζαντζάκη (<<Επιλεγόμενα>>, σ.318) αναφέρει τα εξής: << (...). Αντλεί ιδέες που τις αναπροσαρμόζει ιδεολογικά σύμφωνα με το δικό του πιστεύω, αναμοχλεύει θέματα που τα επεξεργάζεται με διαφορετική ηθική και κοινωνική αντίληψη, παίρνει

σύμβολα που τους δίνει νέο σημασιολογικό περιεχόμενο και μιμείται τρόπους έκφρασης όχι δουλιανά, αλλά ανανεωτικά. Αυτό το ανανεωτικό πνεύμα, άλλοτε έχει τον χαρακτήρα του αντικλασικισμού και άλλοτε παίρνει διάσταση αληθινής επανάστασης απέναντι στις πνευματικές επιτεύξεις της κλασικής αρχαιότητας. Και στη μια και στην άλλη περίπτωση αποδειχνει πόσο οι Αρχαίοι στάθηκαν γι' αυτόν μια δημιουργική πηγή, απ' όπου άντλησε γόνιμα στοιχεία και παράλληλα πόσο μεγάλη ήταν η αφομοιωτική του δύναμη>>.

73. Ό.π., σ.28.

74. Ό.π., σ.28, 51 και 58-59. Βλ. και Ι.Θ.Κακριδή, <<Το χρονικό μιας συνεργασίας>>, περιοδ. <<Νέα Εστία>>, τομ. 66ος, τευχ. 779, 25 Δεκεμβρίου 1959, σ.79, 116 και 119.

75. Κώστας Στεργιόπουλος, σ.105.

76. Βλ. τα όσα λέει για τον αισθησιασμό του ο ίδιος ο συγγραφέας σε μια ενδιαφέρουσα συνέντευξή του στο Γ.Π.Σαββίδη που έχει τον τίτλο <<Δέκα ερωτήματα στο Μάριο Αυγέρη>>. Περιοδ. <<Ταχυδρόμος>>, έτος ΙΑ', αρ. 549, 17 Οκτωβρίου 1964, σ.18.

77. Κώστας Στεργιόπουλος, σ.104.

78. Π.χ. από τον Λειόντ ντε Λιλ και από τον Πιέρ ντε Ρονσάρ. Ένδειξη ότι ο Β. γνώρισε τον πρώτο αποτελεί ο τόμος με την τραγωδία εκείνου, Les Erinnyes, που βρέθηκε στη βιβλιοθήκη του. Όσο για το δεύτερο αποδεικτικό στοιχείο είναι το σονέτο που επιγράφεται με το όνομά του. Παρακάτω βέβαια θα έχουμε την ευκαιρία να μιλήσουμε γι' αυτά.

79. Μέσω της ποίησης του Μαβίλη και του Γρυπάρη.

80. Θανάση Ποπαθανασόπουλου, <<Η ποίηση του Βάρναλη (Περίγραμμα και οριοθετήσεις)>>, <<Νέα Εστία>> (αφιέρωμα στο Βάρναλη), σ.74.

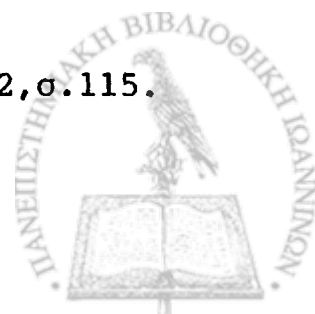
81. Ο Τάκης Καρβέλης (<<Κώστας Βάρναλης. Σκέψεις για τη γλώσσα και το ύφος>>, περιοδ. <<Νεοελληνικός Λόγος>> '75- '76, αφιέρωμα στον Κώστα Βάρναλη, έκδ. <<Κέδρος>>, Αθήνα 1977, σ.92), λέει σχετικά: <<Το γλωσσικό του όργανο, στην ποίηση περισσότερο, ποτέ του δε θα μπορέσει να ξεκολλήσει από πάνω του τα πετρώματα της Παρνασσιακής σχολής (...)>>.

82. Τίμος Μαλάνος, (περιοδ. <<Νέα Εστία>>, αφιέρωμα στον Κώστα Βάρναλη), σσ.44-45.

83. Βλ. την ομολογία του ίδιου του Β. στα Φιλολογικά Απομνημονεύματα, σ.108.

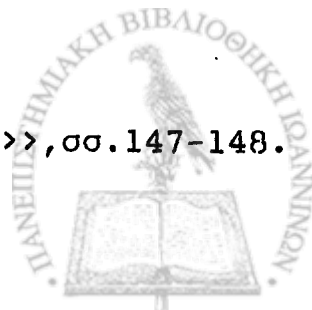
84. Έκδ. <<Κέδρος>>, Αθήνα 1981, σσ.320-321.
85. Μ.Μ. Παπαϊωάννου, Κώστας Βάρναλης, μελέτες (<<Άτταλος ο Γ΄>> πρώτη δημοσίευση, εφημ.<<Ριζοσπάστης>>, 20.8.1978), έκδ.<<Σύγχρονη Εποχή>>, Αθήνα 1984, σ. 134 .
86. Ο Β. στα Αισθητικά-Κριτικά Β΄ (κεφ.<<Οι αρχαίοι συγγραφείς>>) πάλι, σ.104, τονίζει τα εξής για την αξία των λογοτεχνικών μεταφράσεων των αρχαίων κειμένων:<<Οι λογοτεχνικές μεταφράσεις είναι απαραίτητες στη διδασκαλία κατά το λεγόμενον στάδιον της εφαρμογής, για να νιώσει ο μαθητής ζωντανότερα τη λογοτεχνική αξία του νεκρού κειμένου μετουσιωμένου στη νέα γλώσσα. (...). Αλλά κ' ένας λόγος επιβάλλει να δίνονται στα παιδιά πολλές μεταφράσεις. Επειδή ο χρόνος ο σχολικός δεν επιτρέπει στα στενά του όρια να διδαχτεί πολλή ύλη από τα πρωτότυπα κείμενα (και μονάχα η άφθονη ύλη θα μας δώσει περισσότερες γνώσεις του αρχαίου βίου), ο δάσκαλος θα χρησιμοποιήσει τις μεταφράσεις>>.
87. Ο Κώστας Στεργιόπουλος (σ.93) παρατηρεί σχετικά:<< Αξίζει να σημειωθεί εδώ, ότι από τους Αρχαίους με ιδιαίτερη επιτυχία έχει μεταφέρει στα <<καθ' υμάς>> τον Αριστοφάνη, τόσο από δημιουργική όσο κι από φιλολογική άποψη, αποδίδοντας το ίδιο εύστοχα και το πνεύμα και το γράμμα του πρωτοτύπου>>.
88. << Κώστας Βάρναλης>>, περιοδ. <<Γράμματα>>, τομ. Α΄, Φεβρ. 1911, σ.376.
89. Αυτ.
90. Εφ. <<Εμπρός>>, 15 Μαρτίου 1917, 1. Βλ. και την ανακοίνωση του Κ.Γ. Κασίνη << Ο Παλαμάς για τον Βάρναλη>>, περιοδ.<<Νέα Εστία>>, αφιέρωμα στο Β., σσ.123+124.
- 91.<< Κώστας Βάρναλης>>, περιοδ. <<Νέα Ζωή>>, τευχ. 2, Μαρτ-Απριλ. 1927, σ.62.
92. Περιοδ. << Αναγέννηση>>, χρονιά Β΄, Δεκέμ. 1927, σ.148.
93. Ό.π., σσ. 148-149.
94. Ό.π., σ. 149.
95. Εφ.<<Καθημερινή >>, 4.1.1932, δεύτερη δημοσίευση , περιοδ. << Αιολικά Γράμματα>>, αφιέρωμα στο Βάρναλη, τευχ. 25, Γεν-Φεβρ. 1975, σ.6.
96. <<Λυτρωτικά χαμόγελα>>, εφημ. <<Πρωΐα>>, 16.1.1932.
97. << Η κριτική του Γ.Κοτζιούλα>>, περιοδ. <<Μελέτη-Κριτική>>, τευχ. 1, Φλεβάρης 1932.
98. Περιοδ. <<Νέοι Πρωτοπόροι>>, τευχ. 3, Φλεβάρης, 1932, σ.115.

99. <<Ο ποιητής Κώστας Βάρναλης>>, περιοδ. <<Νέοι Πρωτοπόροι>>, αφιέρωμα στο Βάρναλη, περιοδ. Γ', χρονιά Δ', φυλ. 2, Φλεβάρης 1935, σ.60.
100. Ό.π., σ.62.
101. Περιλαμβάνεται στο βιβλίο του : Κ.Βάρναλης-Κ.Καρυωτάκης, β' έκδ. <<Πλέθρον>>, Αθήνα 1978, όπου και οι παραπομπές. (Η α' έκδοση έγινε από τον εκδ. οίκο <<Γκιβόστη >>, Αθήνα 1936).
102. Ό.π., σ.42.
103. Ό.π., σ.80.
104. Αυτ.
105. Ό.π., σ.81.
106. Βλ. το άρθρο του Μανόλη Γιαλουράκη <<Ο Κ. Βάρναλης και η Αλεξάνδρεια>> (αφιέρωμα της <<Νέας Εστίας>>), σσ.118-122.
107. Αφιέρωμα της << Νέας Εστίας>>, σ.44.
108. Αυτ.
109. Αυτ.
110. Ό.π., σ.45.
111. Ό.π., σ.51.
112. Εφημ. <<Αυγή>>, 28.2.1954, σ.2. (Τώρα και στο βιβλίο Κριτικά, έκδ. <<Σύγχρονη Εποχή>>, Αθήνα 1980).
113. Χρον. Γ', τομ.Ε', τευχ.26, Φεβρ. 1957, σ.13.
114. Αυτ.
115. <<Ο σατιρικός Βάρναλης>>, σ.117.
116. Ό.π., 131 κ.ε.
117. Ό.π., σ.137.
118. Ό.π., σ.139.
119. Αυτ.
120. Κώστας Βάρναλης, τα πενήντάχρονα του έργου του, δεύτερη έκδοση, <<Κέδρος>>, Αθήνα 1982.
121. <<Ο ποιητής Κώστας Βάρναλης>> , σ. 22.
122. << Ο πεζογράφος Κώστας Βάρναλης>>, σ.35.
123. Αυτ.
124. Ό.π., σ.38.
125. Ό.π., σ.38 και 40.
126. << Ο πεζογράφος Κώστας Βάρναλης>>, σ.81.
127. Ό.π., σ. 84.
128. Περιοδ. <<Νέα Εποχή>>, τευχ. 51, Λευκωσία, Μάης 1963, σ.9.

129. Εφήμερον σπέρμα (1973-1978), έκδ. <<Ερμής>>, Αθήνα 1978, σσ.181-182 (Πρώτη δημοσίευση : Εφ.<<Βήμα>>, 30.9.1973).
130. Κώστας Βάρναλης, μελέτες, σ.54 (Πρώτη δημοσίευση: περιοδ.<<Νέα Εποχή>>, τεύχ.100-101, Λευκωσία 1973. Δεύτερη δημοσίευση: Περιοδ.<<Νεοελληνικός Λόγος>>, αφιέρωμα στο Βάρναλη, σσ.30-54).
131. Αυτ.
132. << Ο Βαρναλικός Σωκράτης >>, περιοδ. <<Αιολικά Γράμματα>>, αφιέρωμα: <<Τα εκατοντάχρονά του >> (ανατύπωση του αφιερωματικού τεύχους 25, Γεν-Φλεβ. 1975), Αθήνα 1984, σ.9. Στη σ.10 επισημαίνει μάλιστα το συνταίριασμα στην Αληθινή απολογία του Σωκράτη της αρχαιογνωσίας με την κοροϊδία, <<Έτσι, σε κάθε βήμα, χεροπιασμένη με την κοροϊδία, συναντάμε την αρχαιογνωσία του συγγραφέα, που δένει το σύγχρονο με τ'αρχαίο χωρίς κανένα να βγαίνει ζημιωμένο>>.
133. Ό.π., σσ.9-10.
134. Ό.π., σ.10.
135. Αυτ.
136. <<Η ζωή και το έργο του Κώστα Βάρναλη>>, σ.95.
137. Περιοδ. <<Νέα Εστία>> σ.21.
138. Ό.π., σ.22.
139. Ό.π., σ.23
140. Ό.π., σ.74.
141. Ό.π., σ.75.
142. Ό.π., σ.77.
143. <<Οι <<Πυθμένες>> του Βάρναλη (ανέκδοτη ποιητική συλλογή από το αρχείο του Κ. Παλαμά >>, σ.99.
144. <<Ο πεζογράφος - ο θεωρητικός>>, σ.173.
145. Ό.π., σ.174.
146. Αυτ.
147. Περιοδ. <<Νεοελληνικός Λόγος>>, σ.26.
148. Ό.π., σ.28.
149. <<Το φως που κείει>>, σ.57.
150. Ό.π., σ.58.
151. Ό.π., σ.67.
152. Ό.π., σ.61.
153. Ό.π., σ.59.
154. Ό.π., σ.67.
155. <<Κώστας Βάρναλης σαν επαγγελματίας δημοσιογράφος>>, σσ.147-148.

156. << Ο Βάρναλης μεσ' από τα χρονογραφήματά του >>, σ.159.
157. Κώστας Βάρναλης, μελέτες, σσ.138-139 (Πρώτη δημοσίευση: εφημ. <<Ριζοσπάστης>>, 27.4.1977).
158. Ό.π., σ.138.
159. Περιοδ. <<Σημειώσεις>>, τευχ.13-14, Αθήνα 1977, σ.60.
160. << Άτταλος ο Γ' >>, (Κώστας Βάρναλης, μελέτες). (Πρώτη δημοσίευση, εφημ. <<Ριζοσπάστης>>, 20.8.1978).
161. Ό.π., σ.131.
162. Αυτ.
163. Ανάτυπο της Ε.Ε.Φ.ΣΠΑ, σ.396.
164. Θα μιλήσουμε γι' αυτά στα σημεία που αρμόζει, μια και εδώ δεν το επιτρέπει ο χώρος να επιμείνουμε σε περισσότερες λεπτομέρειες.
165. << 'Ορέστης >>: Ένα σονέτο του Κ. Βάρναλη >>, σ.400.
166. Γράφει σχετικά στη σ.401: <<Συναφές θέμα είναι οι λυτοί βόστρυχοι και το εκστατικό ανέμισμα των μαλλιών, εικόνες πολύ κοινές στις Βάιχες που ο Β. μετέφρασε πρόσφατα >>.
167. Αυτ.
168. Ό.π., σσ.401-402.
169. Ο Γιατρομανωλάκης βρίσκει επίσης ότι η αναφορά στον ερχομό του Ορέστη στο Άργος και η μνεία των μαλλιών του, που έχουμε στο σονέτο, σχετίζονται με μια άλλη τραγωδία του Ευριπίδη, την Ηλέκτρα. Ό.π., σ. 403.
170. Ό.π., σ.404.
171. Ό.π., σ.405 κ.ε.
172. Ό.π., σ.411.
173. Ό.π., σ.400.
174. Σάτιρα και πολιτική στη νεώτερη Ελλάδα, έκδ. <<Εταιρείας Σπουδών Νεοελληνικού πολιτισμού και Γενικής Παιδείας>> (Ιδρυτής : Σχολή Μωραΐτη), Αθήνα 1979, σ.215.
175. Τρία πρόσωπα: Εμμ. Ροΐδης, Κ.Π. Καβάφης, Κώστας Βάρναλης (Εισαγωγή στην εποχή και το έργο τους), έκδ. << Ιωλιός >>, Αθήνα 1980, σ.86.
176. Κώστας Βάρναλης, μελέτες, σ.125. (Πρώτη δημοσίευση, εφημ. <<Ριζοσπάστης>>, 22.12.1981).
177. Έκδ. << Γλάρος >>, Αθήνα 1982, σσ.93-94.
178. Ό.π., σ.71.
179. Γράφει σχετικά στη σ. 83: <<(...) που είναι μια μορφή ποίησης,

η οποία θυμίζει κάποιες στροφές σε μακρινό ανάκρουσμα του αρχαιοελληνικού στίχου και είναι ο ρυθμός (sic) , με μια σχετική αναλογία του κλασικού μέτρου της αρμονίας και της συμμετρίας της αρχαίας ποίησης που γνώριζε καλά>>.

180. Ό.π.,σ.91.

181. Ό.π.,σ.68.

182. Ό.π.,σ.171.

183. Ό.π.,σσ.269-270.

184. Ό.π.,σ.271.

185. Έκδ.<< Ύψιλον>>, Αθήνα 1982, σ.43.

186. Ό.π.,σ.45.

187. Αυτ.

188. Γράφτηκε το 1974, τρεις μήνες πριν απ'το θάνατο του Β. , δημοσιεύτηκε στο περιοδ.<<Νέα Δομή>>, τ.7, 1 Δεκεμ. 1976 και περιελήφθηκε και στον τόμο Η ανανεωμένη παράδοση , έκδ. << Σοκόλη>>, Αθήνα 1980.

189. Ό.π.,σ.98.

190. Πρακτικά 5ου Συνεδρίου του Γλωσσολογικού Τομέα της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ.,1983, σ.12.

191. Σ.24.

192. Αυτ.

193. Έκδ. << Σύγχρονη εποχή>>, Αθήνα 1985, σ.31.

194. Ό.π.,σ.112.

195. Περιοδ. <<Πολίτης>>(λογοτεχνικός), αφιέρωμα στο Βάρναλη, τ.71, Ιαν-Μαρτ. 1986, σσ.48-49.

ΚΕΦ. 1. ΟΙ ΕΠΑΦΕΣ ΜΕ ΤΟΥΣ ΑΡΧΑΙΟΥΣ

Το ζήτημα των επαφών με τους Αρχαίους φωτίζεται άμεσα από τις μαρτυρίες του ίδιου του ποιητή και έμμεσα από τις μαρτυρίες άλλων, που τον γνώρισαν από κοντά και υπήρξαν φίλοι του.

Και πρώτα οι μαρτυρίες του ίδιου του Β. Αφορούν τις σπουδές του, τα αναγνώσματά του και τον τρόπο, με τον οποίο πλησίασε τα αρχαία κείμενα. Βέβαια καλύπτουν μόνο ορισμένους σταθμούς από τη ζωή και το έργο του και όχι το σύνολο των ποικίλων και εκτεταμένων σχέσεών του με την αρχαιότητα. Παρ' όλα αυτά είναι αυθεντικές και αξιόπιστες. Βρίσκονται κυρίως στην αυτοβιογραφία του με τίτλο Φιλολογικά Απομνημονεύματα¹, στα οποία εξιστορεί διάφορα περιστατικά της ζωής του και παρουσιάζει την <<ψυχολογική και πνευματική εξέλιξη >> του. Σε μια άλλη αυτοβιογραφία του² (1973) ο ποιητής επιβεβαιώνει μερικά γενικά στοιχεία γύρω από τους πνευματικούς δεσμούς του με τον αρχαίο κόσμο. Ενδιαφέρουσες όμως πληροφορίες συναντούμε στα Αισθητικά-Κριτικά Α και Β με τις επιμέρους μελέτες του για πολλούς αρχαίους συγγραφείς, για τα οποία θα μιλήσουμε λεπτομερειακά σε ξεχωριστό μέρος, όπως και σε διάφορα άλλα πεζά έργα του, σε άρθρα του δημοσιευμένα βασικά κατά την περίοδο της δημοσιογραφικής του σταδιοδρομίας στις εφημερίδες και σε συνεντεύξεις, που κατά καιρούς έδωσε³.

Χρήσιμες ωστόσο μαρτυρίες αναφορικά με τις επαφές του Β. με τους Αρχαίους παρέχουν οι φίλοι του, μελετητές και συνοδοιπόροι του ιδεολογικά, στην προσπάθειά τους να προσεγγίσουν το έργο του ή να δώσουν κάποια στοιχεία από τη ζωή του. Οποσδήποτε πρέπει να πούμε ότι κι αυτές είναι περιορισμένες και ορισμένες φορές μάλιστα όχι ικανοποιητικά τεκμηριωμένες. Εδώ ξεχωρίζει η προσωπική κατάθεση του Μ.Μ. Παπαϊωάννου. Σε μελέτες και άρθρα του δημοσιευμένα κατά διαστήματα σε περιοδικά και εφημερίδες (ένα μέρος τους βρίσκεται συγκεντρωμένο στο βιβλίο του Κώστας Βάρναλης, μελέτες) αναφέρεται, μεταξύ των άλλων, και στα διαβάσματα του Β. που στάθηκαν αφορμή για τη συγγραφή κάποιων έργων του.

ΚΕΦ. 2. ΟΙ ΣΠΟΥΔΕΣ, ΤΑ ΑΝΑΓΝΩΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΟΙ ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ
ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ

Ο Β., όπως αφήνει να εννοηθεί στην αυτοβιογραφία του, δεν είχε ιδιαίτερη συμπάθεια στα βιβλία μέχρι τουλάχιστον την εφηβεία⁴. Αργότερα όμως, όπως μαρτυρεί και ο φίλος του Γιάννης Κορδάτος⁵, αλλά και πιστοποιείται από τα έργα του, υπήρξε μελετηρός.

Οι μελέτες του ήταν προγραμματισμένες πολλές φορές, σταθερές και συνεχείς. Σ' αυτό συντέλεσαν κατά πολύ οι φιλολογικές του σπουδές στην Αθήνα και στο Παρίσι και η άσκηση του επαγγέλματος του καθηγητή στη Μέση Εκπαίδευση για αρκετά χρόνια. Έτσι στην αρχή τα διαβάσματά του υπαγορεύονταν ως ένα βαθμό από τις απαιτήσεις του αντικειμένου των εξετάσεων στη Φιλοσοφική Σχολή και της καθημερινής διδασκαλίας στο Σχολείο. Αργότερα παίρνουν τη μορφή των σταθερών ενδιαφερόντων προς τους Αρχαίους και του προσδίδουν μια άρτια κλασική μόρφωση. Επίσης θα πρέπει να προστεθεί ότι στη βαθύτερη γνωριμία του με τον αρχαίο πολιτισμό συνέβαλαν και οι μεταφράσεις του πάνω σε αρχαία κείμενα είτε καθορίζονταν από τις προσωπικές του προτιμήσεις είτε από άλλους παράγοντες. Η κλασική του λοιπόν κατάρτιση (που εκτείνονταν στο γλωσσικό και ερμηνευτικό τομέα) θα αποτελέσει ένα από τα βασικά πεδία της έμπνευσής του στο συγγραφικό του έργο.

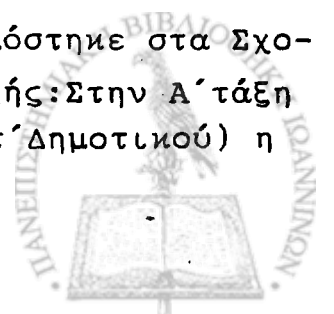
Ορισμένοι αρχαίοι συγγραφείς τον απασχόλησαν περισσότερο, όπως ο Πλάτωνας (για τις θεωρητικές του θέσεις έγραψε κάμποσες μελέτες), ο Αριστοφάνης (μετέφρασε επτά κωμωδίες του και του αφιέρωσε μερικές μελέτες) και ο Ευριπίδης (μετέφρασε πέντε τραγωδίες στο σύνολό τους και μια αποσπασματικά, ενώ έγραψε και ένα άρθρο για τον αρχαίο τραγικό). Ορισμένα κείμενα (Βάκχες, Ανακρεόντεια) που μετέφρασε σε συνδυασμό με τη φιλοσοφία ενός νεότερου συγγραφέα που γνώρισε, τον Νίτσε, θα τον επηρεάσουν βαθιά στην πρώτη του συγγραφική περίοδο και θα καθορίσουν κατά ένα μέρος τη στάση του στη ζωή μια για πάντα.

Βέβαια οι μελέτες του Β. δεν περιορίστηκαν μόνο στον κύκλο των Αρχαίων, αλλά επεκτάθηκαν και σε σύγχρονες πολιτιστικές κατακτήσεις. Δεν πρέπει να αγνοήσουμε το γεγονός ότι το 1919 στο Παρίσι έρχεται σε επαφή μέσω φίλων του με το μαρξισμό, στον οποίο προσχωρεί ιδεολογικά. Εκεί υποθέτουμε ότι θα διάβασε διάφορα βιβλία ανάλογου περιεχομένου-γιατί από τις αυτοβιογραφίες του και τις μαρ-

τυρίες στενών φίλων του δεν έχουμε καμιά συγκεκριμένη πληροφορία, όπως και αργότερα⁶. Άς παρακολουθήσουμε όμως από κοντά τη γνωριμία και την προσέγγιση του ποιητή με τα πνευματικά επιτεύγματα των Αρχαίων.

Μεγαλώνει πρώτα-πρώτα σ'ένα κλίμα μεγαλοϊδεατισμού και καθαρουσιάνικης κουλτούρας⁷ στον Πύργο της Βουλγαρίας, καθώς και στη Φιλιπούπολη (φοιτά στο εκεί Γυμνάσιο). Στο Δημοτικό Σχολείο που φοιτούσε ήρθε σε επαφή με την Οδύσσεια του Ομήρου από μετάφραση. Ο ίδιος αρκετά χρόνια μετά εξομολογείται τη συγκίνηση που ένιωσε διαβάζοντάς την, έστω κι αν καταδικάζει το ιδεολογικό περιεχόμενο της βλέποντας τα πράγματα κάτω από το πρίσμα του διαλεκτικού υλισμού: «Οι αδερφάδες μου, όπως ανέφερα στα πρώτα μου άρθρα, ήταν μια τάξη παραπάνου από μένα στο σχολειό. Αυτές είχανε για αναγνωστικό την Οδύσσεια. Τη διάβασα κι αυτήν με πολλή συγκίνηση και χτυποκάρδι και ολάκερος αυτός ο μύθος με τους υπεράνθρωπους ηρωισμούς του και τα θαύματα των θεών, μου φαινότανε για αληθινά και τα ζούσα τόσο πολύ που μ'έπιανε απελπισία γιατί ήρθε ο Χριστός να σκοτώσει όλους εκείνους τους καλούς θεούς, που κάνουνε καθημερινώς συντροφιά με τους ανθρώπους και πολεμούσανε μαζί τους πλάι-πλάι»⁸. Βλέπουμε λοιπόν ότι από πολύ νωρίς τον άγγιξε ο αρχαίος κόσμος. Στο Ελληνικό Σχολείο και στο Γυμνάσιο έπειτα του δόθηκε η ευκαιρία να τριφτεί περισσότερο με τα αρχαία κείμενα και μάλιστα στο πρωτότυπο. Για να έχουμε μια πιο πλήρη εικόνα της αρχαιομάθειας, που απέκτησε αυτή την περίοδο, θα πρέπει να δούμε να Αναλυτικά Προγράμματα που εφαρμόζονταν τότε στην Ανατολική Ρωμυλία. Κάτι τέτοιο βέβαια βρίσκεται πέρα από τα όρια των δυνατοτήτων μας. Πιστεύουμε όμως ότι τα Αναλυτικά Προγράμματα των μαθημάτων στα Ελληνικά Σχολεία και Γυμνάσια της υπόδουλης Ελλάδας⁹ ήταν παραπλήσια με κείνα της ελεύθερης Ελλάδας, μια και μπορούσε τότε ένας απόφοιτος του Γυμνασίου από τις παραπάνω περιοχές να γραφτεί στη Φιλοσοφική Σχολή Αθηνών. Έτσι, αν ανατρέξουμε στα αντίστοιχα Προγράμματα που τέθηκαν σε εφαρμογή στα Σχολεία της μητροπολιτικής Ελλάδας, μπορούμε να έχουμε αναλογικά μια εικόνα του τι διδάχθηκε ο Β. στα Αρχαία Ελληνικά και στα Λατινικά.

Εξετάζοντας το Αναλυτικό Πρόγραμμα, που εφαρμόστηκε στα Σχολεία από το σχολικό έτος 1888-1889¹⁰ βλέπουμε τα εξής: Στην Α' τάξη των Ελληνικών Σχολείων (αντιστοιχεί με τη σημερινή Στ' Δημοτικού) η

διδασκτέα όλων των Αρχαίων Ελληνικών ήταν: Ερμηνεία αποσπασμάτων από τους Μύθους του Αισώπου, από τη Βιβλιοθήκη του Απολλόδωρου, από τα Αποφθέγματα του Πλουτάρχου, από τους Βίους του Διογένη του Λαέρτιου, από τους Δειπνοσοφιστές του Αθήναιου, από την Ποικίλη Ιστορία του Αιλιανού και από το Ανθολόγιο του Στοβαίου. Αφιερώνονταν γι' αυτά τα κείμενα 8 ώρες, στις οποίες βέβαια συμπεριλαμβάνονταν διδασκαλία της γραμματικής και ορισμένων βασικών στοιχείων του συντακτικού. Στη Β' τάξη (αντίστοιχη με την Α' Γυμνασίου σήμερα) διδάσκονταν Αρχαία Ελληνικά (9 ώρες την εβδομάδα): Ξενοφώντα, Κύρου Ανάβαση. Δίνονταν σημασία στην ακριβή μετάφραση κάθε λέξης και στη νοηματική απόδοση του κειμένου, που διδάσκονταν <<κατ'ειλογήν>>. Στην Γ' τάξη (αντίστοιχη με τη σημερινή Β' Γυμνασίου) : 1) Αρχαία Ελληνικά (9 ώρες εβδομαδιαία): Από στερεότυπες εκδόσεις αποσπάσματα <<κατ'ειλογήν>>: Ξενοφώντα, Ελληνικά και Κύρου παιδεία, και Πλουτάρχου: από τους Βίους Παράλληλους: Θεμιστοκλής ή Αριστείδης. Ασκούνταν επίσης στη γραμματική και το συντακτικό. 2) Λατινικά (3 ώρες εβδομαδιαία): Η διδασκαλία περιελάμβανε ανάγνωση, γραφή, ερμηνεία φράσεων από το αναγνωσματάριο και γραμματική (εκτός από τα άωμαλα ρήματα). Στο Γυμνάσιο¹¹ έπειτα και συγκεκριμένα στην Α' τάξη Γυμνασίου (αντίστοιχη με τη σημερινή Γ' Γυμνασίου) διδάσκονταν: 1) Αρχαία Ελληνικά: Ξενοφώντα: αποσπάσματα <<κατ'ειλογήν>> από τα Ελληνικά (βιβλία III-VII) ή Αριστοτέλη, Αθηναίων Πολιτεία, Ηροδότου, Ιστορία (βιβλ. V-IX, τα σχετικά με την Ελλάδα) και Λυσία: δυο μικροί λόγοι. (Για τα κείμενα αυτά διατίθεντο 7 ώρες το Α' εξάμηνο και 8 ώρες το Β' εξάμηνο εβδομαδιαία). Γίνονταν επίσης και διδασκαλία συντακτικού (5 ώρες το Α' εξάμηνο και 4 ώρες το Β' εξάμηνο εβδομαδιαία). 2) Λατινικά (4 ώρες την εβδομάδα): Lhomond, Urbis Romae viri illustres και (στο τελευταίο τρίμηνο) Καίσαρα, De bello Gallico (αποσπάσματα <<κατ'ειλογήν>>). Διδάσκονταν ακόμα γραμματική και συντακτικό. Παράλληλα οι μαθητές ασκούσαν στην απομνημόνευση φράσεων και λέξεων. Στη Β' τάξη (αντίστοιχη με τη σημερινή Α' Λυκείου) η διδασκαλία περιελάμβανε τα εξής κείμενα: 1) Αρχαία Ελληνικά (12 ώρες εβδομαδιαία): Ξενοφώντα, Απομνημονεύματα, Θουκυδίδη, Ιστορία (αποσπάσματα <<κατ'ειλογήν>> από τα ιστορικά μέρη), Δημοσθένη, Ολυμπιακοί (έναν ή δυο) και Ομήρου, Οδύσσεια. Συγχρόνως αφιερώνονταν από αυτές τις ώρες μερικές (4 το Α' εξάμηνο και 3 το Β' εξάμηνο) στη

διδασκαλία του συντακτικού, κατά την οποία οι μαθητές ασκούσαν στην απομνημόνευση λέξεων και φράσεων. 2) Λατινικά (4 ώρες την εβδομάδα): Καίσαρα, De bello Gallico («κατ'ειλογήν» αποσπάσματα) και Κιέρωνα: ένας ή περισσότεροι λόγοι από τους Pro Archia poeta, In Catilinam, I ή II, Pro Ligario, Pro Marcello, De imperio Gn. Pompei. Στη διδασκαλία επίσης του μαθήματος περιλαμβάνονταν γραμματική και συντακτικό και δίνονταν σημασία στις ασκήσεις μετάφρασης (μια φορά την εβδομάδα ανατίθετο εργασία στο σπίτι) και απομνημόνευσης λέξεων και φράσεων. Στη Γ' τάξη (αντίστοιχη με τη Β' Λυκείου) διδάσκονταν τα παρακάτω κείμενα: 1) Αρχαία Ελληνικά (12 ώρες εβδομαδιαία): Δημοσθένη, Φιλιππικοί, Περί ειρήνης, Περί του στεφάνου (ένας ή μερικοί λόγοι του ρήτορα), Θουκυδίδη, «Δημηγορίες», Πλάτωνα, Απολογία του Σωκράτη ή Κρίτωνας και, αν υπήρχε χρόνος, Λάχης ή Ευθύφρων, ή Χαρμίδης και Ομήρου, Ιλιάδα (για όλα αυτά τα κείμενα διατίθεντο 10 ώρες την εβδομάδα από τις οποίες οι 4 για την Ιλιάδα) Ακόμα ασκούσαν στο ελληνικό θέμα, ευθύ και αντίστροφο (συνήθως απλό-2 ώρες εβδομαδιαία). 2) Λατινικά (4 ώρες εβδομαδιαία): Λίβιου, βιβλία Ιστοριών 34-45 και Οβιδίου, Μεταμορφώσεις (αποσπάσματα «κατ'ειλογήν»). Επιπλέον συμπληρώνονταν η διδασκαλία του συντακτικού και οι μαθητές ασκούσαν στη μετάφραση. Τέλος στην Δ' τάξη (αντίστοιχη με τη σημερινή Γ' Λυκείου) διδάσκονταν: 1) Αρχαία Ελληνικά: Πλάτωνα: ένας από τους διαλόγους: Γοργίας, Πρωταγόρας, Φαίδωνας, Σοφοκλή: μια ή δυο τραγωδίες, Ευριπίδη: μια τραγωδία, Θουκυδίδη, «Περικλέους επιτάφιος» (για τα παραπάνω κείμενα αφιερώονταν 6 ώρες την εβδομάδα) και Ομήρου, Ιλιάδα (3 ώρες εβδομαδιαία). Ασκούσαν επίσης στο θέμα, ευθύ και αντίστροφο (2 ώρες την εβδομάδα), 2) Λατινικά (4 ώρες): Κιέρωνα, De officiis (βιβλ. I ή III), Tusculanae disputationes (βιβλ. I), Βιργιλίου, Αινειάδα και Οράτιου, Ωδές. Ακόμα συνεχίζονταν οι ασκήσεις πάνω στο θέμα, ευθύ και αντίστροφο.

Μια όμως ενδεικτική εικόνα του τι διδάσκονταν στο Ελληνικό Σχολείο (Γ' τάξη) μας δίνει και ο ίδιος ο Β., όταν περιγράφει τις αναμνήσεις του από τις εισαγωγικές εξετάσεις για το Γυμνάσιο: «Πήγα στη Φιλιπούπολη να δώσω εξετάσεις χωρίς ν'ανοίξω βιβλίο (...), ούτε γραμματική. Μονάχα διάβασα τις πέντε κλίσεις από τη λατινική γραμματική δηλαδή ό,τι δε μου χρειαζότανε καθόλου»¹².

Απ'ότι φαίνεται παραπάνω στα αρχαιογνωστικά μαθήματα διατίθετο αρκετός χρόνος από τις ώρες διδασκαλίας στη Μέση Εκπαίδευση

και συνεπώς δινόταν ιδιαίτερη βαρύτητα . Μπορούμε έτσι να συμπεράνουμε αναλογικά ότι οι απόφοιτοι του Γυμνασίου τότε είχαν μεγαλύτερη ευχέρεια στο να πλησιάσουν ένα αρχαίο κείμενο στο πρωτότυπο από τους σημερινούς απόφοιτους του Λυκείου. Και ο ποιητής λοιπόν το 1903¹³, όταν γράφτηκε στη Φιλοσοφική Σχολή Αθηνών, θα είχε μια ικανοποιητική κλασική συγκρότηση . Εξάλλου η μαρτυρία του για το βαθμό που πήρε στις εισαγωγικές εξετάσεις του Γυμνασίου¹⁴ και για την άριστη επίδοσή του αποφοιτώντας από τούτο¹⁵ είναι μια ένδειξη της αρχαιομάθειάς του.

Η επιλογή έπειτα από το Β. της Φιλολογίας ως επιστήμης για συνέχιση των σπουδών του αντί της θεολογίας κάνοντας χρήση της υποτροφίας , που του πρόσφερε το κληροδότημα του Βαρναίου Παρασκευά Νικολάου¹⁶, είναι ένα δείγμα της εσωτερικής του διάθεσης.

Χρήσιμο θα ήταν στην προκειμένη περίπτωση να γνωρίζαμε τα Προγράμματα Σπουδών στα Αρχαία Ελληνικά και Λατινικά της περιόδου 1903-1908, κατά την οποία ο Β. ήταν φοιτητής στη Φιλοσοφική Σχολή. Πρώτο γιατί θα παρακολουθούσαμε καλύτερα την πορεία των επαφών του με τους Αρχαίους και δεύτερο θα είχαμε κάποια πιο ασφαλή αποδεικτικά στοιχεία για τις αρχαίες πηγές των ποιημάτων, που έγραψε εκείνη την περίοδο. Η προσωπική μας έρευνα στη Γραμματεία της Φιλοσοφικής Σχολής Αθηνών¹⁷ δεν απέδωσε καρπούς, καθώς δεν τηρούνταν τότε στο αρχείο της τα αντικείμενα και η ύλη των διδασκομένων μαθημάτων. Ο ίδιος ο Β. στα Φιλολογικά Απομνημονεύματά του αναφέρει απλά τα ονόματα των καθηγητών που δίδασκαν στην αντίστοιχη Σχολή, ενώ για λόγους διασκέδασης μνημονεύει ένα περιστατικό με τον καθηγητή Μιστριώτη, στις διπλωματικές εξετάσεις (τέλη του 1908), από το οποίο συνάγεται ότι διδάσκονταν οι τραγωδίες των τριών μεγάλων ποιητών, Αισχύλου, Σοφοκλή, Ευριπίδη, και δίνονταν σημασία στην αισθητική τους πλευρά: <<Κατόπι όμως με ρωτά:

- Τι ησθάνοντο οι αρχαίοι, όταν παρηκολούθουν τας παραστάσεις των τραγωδιών; (...).
- Την αισθητικήν ηδονήν, ην δοκιμάζομεν πάντοτε ενώπιον των έργων Τέχνης>>¹⁸.

Κάνοντας όμως μια ειτίμηση έχουμε την πεποίθηση ότι ο Β. θα διδάχτηκε πολύ μεγαλύτερο αριθμό κειμένων (πεζών και ποιητικών) από τους αρχαίους Έλληνες και τους Λατίνους συγγραφείς και μάλιστα στο πρωτότυπο. Ακόμα ότι θα μύηθηκε στην επιστημονική προσέγγισή τους και

ότι θα γνώρισε από κοντά τα πιο χαρακτηριστικά φαινόμενα και προβλήματα της αρχαίας Γραμματείας. Έτσι εξοικειώθηκε αρκετά και με τη γλώσσα και το ύφος των αρχαίων κειμένων και απέκτησε την ικανότητα να τα μεταφέρει με άνεση και ακρίβεια στη νεοελληνική. Αυτή η διαπίστωση ενισχύεται από τη μεταφραστική του δραστηριότητα που άρχισε από την περίοδο των πτυχιακών του εξετάσεων (1908).

Παράλληλα στη διάρκεια των φιλολογικών του σπουδών στην Αθήνα έγραψε την ανέκδοτη μέχρι τελευταία ποιητική συλλογή Πυθμένες¹⁹ και το 1905 κυκλοφόρησε τη συλλογή Κηρήθρες²⁰. Και στις δυο με τα ρομαντικά και ερωτικά ποιήματα αρχίζει να διαφαίνεται το αρχαιολατρικό και αρχαιογνωστικό στοιχείο και η χρήση συμβόλων. Το 1907 με ορισμένους φίλους του εξέδωσαν το περιοδικό <<Ηγησώ>>, στο οποίο δημοσίευαν τα ποιήματά τους²¹. Αυτό κράτησε μέχρι το 1908. Στο σχετικό περιοδικό παρουσίασε ένα σημαντικό αριθμό ποιημάτων με πιο έντονα τα στοιχεία, που προαναφέραμε, και πιο ένδηλο το διονυσιασμό. Το 1908 (τέλη περίπου) έγραψε το ρεαλιστικό ποίημα <<Θυσία>> προορίζοντάς το να δημοσιευθεί στο περιοδικό της Αλεξάνδρειας <<Νέα Ζωή>>. Μετά την άρνηση όμως ορισμένων μελών να το καταχωρίσουν, δημοσιεύθηκε αργότερα (1910) στο νέο περιοδικό <<Γράμματα>>, που δημιουργήθηκε με την αποχώρηση μερικών μελών από το προηγούμενο²². Σ' αυτό το ποίημα, όπως ο ίδιος εξομολογείται, ήταν επηρεασμένος από την αρχαία φιλολογία, κι από την ψευτοκλασική ποίηση του Ντ' Αννούντσιο²³, του οποίου τα έργα ή μέρος τους πρέπει να είχε διαβάσει. Την ίδια εποχή περίπου μετέφρασε το απ. 7 D, 57-70, του Σημωνίδη του Αμοργινού.²⁴ Στο διάστημα επίσης των φοιτητικών του χρόνων (1903-1908) αξίζει να επαναλάβουμε ότι γνώρισε το αισθητικό ρεύμα του παρνασισμού και τη φιλοσοφία του Νίτσε και ότι εντάχθηκε στο κίνημα του δημοτικισμού²⁵.

Το 1909 (Ιανουάριο) αρχίζει μια καινούργια περίοδος στη ζωή του με τη σταδιοδρομία του ως καθηγητή στη Μέση Εκπαίδευση. Κράτησε μέχρι το 1926, με διακοπές για λόγους επιστράτευσης, μετεκπαίδευσης και προσωρινής απόλυσης. Έτσι λόγω του επαγγέλματός του ίσως επιφορτίστηκε αρκετές φορές να διδάξει τη συγκεκριμένη ύλη που ορίζονταν στα Αναλυτικά Προγράμματα των Ελληνικών Σχολείων και Γυμνασίων αναφορικά με τα Αρχαία Ελληνικά και Λατινικά και μάλιστα όλων των τάξεων. Το λέμε αυτό, γιατί τότε δε διορίζονταν πολλοί καθηγητές και σε έντακτες περιστάσεις δίδασκαν επιπλέον μαθήματα εντελώς άσχετα με την ειδικότητά τους.²⁶ Απαραίτητο λοιπόν για τις ανάγκες

της έρευνάς μας είναι να παρουσιάσουμε πρώτα τα Αναλυτικά Προγράμματα των Αρχαίων Ελληνικών και Λατινικών που εφαρμόζονταν την παραπάνω εποχή και στη συνέχεια να δώσουμε μερικές ενδεικτικές μαρτυρίες, που διαθέτουμε, σχετικά με το τι δίδαξε.

Σύμφωνα με το Πρόγραμμα που τέθηκε σε εφαρμογή από το σχολ. έτος 1906-1907²⁷ στο Ελληνικό Σχολείο διδάσκονταν: Στην Α΄ τάξη: Αρχαία Ελληνικά (6 ώρες εβδομαδιαία το Α΄ εξάμηνο και 8 ώρες το Β΄ εξάμηνο): Ανάγνωση εύκολων Αττικών πεζών συγγραφέων, Αισώπου, Μύθοι. Επίσης παραδίδονταν στους μαθητές απλά στοιχεία συντακτικού και γραμματικής. Στη Β΄ τάξη: Αρχαία Ελληνικά (8 ώρες εβδομαδιαία): Ξενοφώντα, Κύρου ανάβαση (4 ώρες). Η διδασκαλία βέβαια τους μαθήματος συμπληρώνονταν με γραμματική και συντακτικό. Στη Γ΄ τάξη: 1) Αρχαία Ελληνικά (8 ώρες την εβδομάδα): Ξενοφώντα, Ελληνικά (αποσπάσματα <<κατ'εκλογήν>>). Οι μαθητές ασκούσαν ακόμα σε απλή παράφραση αρχαίου ή νέου κειμένου, που το μετέφεραν αντίστοιχα στη νέα ή στην αρχαία γλώσσα). 2) Λατινικά (1 ώρα εβδομαδιαία) : Ανάγνωση, γραφή και μετάφραση από το λατινικό αναγνωσματάριο και διδασκαλία του ομαλού τυπικού της γραμματικής.

Στο Γυμνάσιο η διδασκαλία των Αρχαίων Ελληνικών και Λατινικών περιελάμβανε τα εξής: Στην Α΄ τάξη: 1) Αρχαία Ελληνικά (10 ώρες εβδομαδιαία): Ξενοφώντα, Ελληνικά (αποσπάσματα <<κατ'εκλογήν>> από τα βιβλία III-VII), Αριστοτέλη, Αθηναίων Πολιτεία (από τα ιστορικά μέρη κεφ. I-XII), Ηροδότου, Ιστορία (αποσπάσματα από τα βιβλία V-IX που αναφέρονται στην Ελλάδα, και Λυσίου, Λόγοι (ένας ή δυο). Διδάσκονταν επίσης συντακτικό (4 ώρες την εβδομάδα το Α΄ εξάμηνο και 3 το Β΄ εξάμηνο). 2) Λατινικά (3 ώρες εβδομαδιαία): Lhomond, Urbis Romae viri illustres. Παράλληλα συνεχίζονταν η διδασκαλία της γραμματικής. Στη Β΄ τάξη: 1) Αρχαία Ελληνικά (10 ώρες την εβδομάδα): Ξενοφώντα, Απομνημονεύματα (αποσπάσματα), Θουκυδίδη, Ιστορία (αποσπάσματα από τα ιστορικά μέρη), Δημοσθένη, Ολυμπιακοί (ένας ή δυο) ή Λυσία, Κατά Λεωκράτη και Ομήρου, Οδύσσεια. Δίνονταν επιπλέον απλά στοιχεία συντακτικού (3 ώρες). 2) Λατινικά (3 ώρες εβδομαδιαία): Καίσαρα, De bello Gallico. Η διδασκαλία βέβαια συμπληρώνονταν με απλά στοιχεία συντακτικού. Στην Γ΄ τάξη: 1) Αρχαία Ελληνικά (10 ώρες την εβδομάδα): Δημοσθένη, Φιλιππικοί, Περί ειρήνης, Περί του στεφάνου (ένας ή δυο λόγοι), Θουκυδίδη, <<Δημηγορίες>>, Πλάτωνα, Απολογία του Σωκράτη ή Κρίτωνα και εφ'όσον υπήρχε χρόνος Πλάτωνα, Λάχης ή Ευθύφρων ή Χαρμίδης,

Ομήρου, Ιλιάδα και Λυρικοί ποιητές (μερικοί). Ασκούνταν ακόμα στο θέμα, ευθύ (από την αρχαία στην νεοελληνική γλώσσα) και αντίστροφο (από την νεοελληνική στην αρχαία). 2) Λατινικά (3 ώρες εβδομαδιαία): Κικέρωνα, Pro Archia poeta, In Catilinam I ή II, Pro Ligario, Pro Marcello, De Imperio Gn. Pompei, και Οβίδιου, Μεταμορφώσεις (αποσπάσματα << κατ'εκλογήν >>). Συγχρόνως όμως συνεχίζονταν η διδασκαλία του συντακτικού. Τέλος στην Δ' τάξη: 1) Αρχαία Ελληνικά (10 ώρες την εβδομάδα): Πλάτωνα, Γοργίας, Πρωταγόρας, Φαίδωνας (ένας από τους τρεις), ένα δράμα του Σοφοκλή και ένα του Ευριπίδη ή δυο δράματα του Σοφοκλή, Θουκυδίδη, <<Περικλέους επιτάφιος >>, Ομήρου, Ιλιάδα (2 ώρες) και ελληνικό θέμα, ευθύ και αντίστροφο (2 ώρες). 2) Λατινικά (3 ώρες εβδομαδιαία): Κικέρωνα, Pro Milone, Pro Sestio, Philippici (Α' και Β'), Σαλλούστιου, De coniuratione Catilinae, Βιργίλιου, Αινειάδα (αποσπάσματα << κατ'εκλογήν >>) και Οράτιου, Ωδές (αποσπάσματα). Ασκούνταν επίσης στο θέμα, ευθύ και αντίστροφο (ανά δεκαπενθήμερο).

Το 1914 τίθεται σε εφαρμογή καινούργιο Αναλυτικό Πρόγραμμα μαθημάτων²⁸. Άς το δούμε από κοντά σε σχέση με τα μαθήματα των Αρχαίων Ελληνικών και των Λατινικών που μας ενδιαφέρουν. Και πρώτα εκείνο του Ελληνικού Σχολείου. Στην Α' τάξη: Αρχαία Ελληνικά (3 ώρες από τον Ιανουάριο και 6 ώρες από το Φεβρουάριο εβδομαδιαία): Η ύλη που ορίζονταν ήταν η ίδια με αυτή του προηγούμενου Προγράμματος²⁹, εκτός από τους Μύθους του Αισώπου οι οποίοι αφαιρέθηκαν. Στην Β' τάξη: Αρχαία Ελληνικά (7 ώρες την εβδομάδα): Διδάσκονταν η ίδια ακριβώς ύλη, όπως και στο τελευταίο Πρόγραμμα³⁰. Στην Γ' τάξη: Αρχαία Ελληνικά (7 ώρες εβδομαδιαία): Ξενοφώντα, Κύρου Ανάβαση, Ελληνικά (γ' και δ' βιβλίο) και Λουκιανού, Ενύπνιο ή Ανάχαρση. Θα πρέπει όμως να σημειωθεί ότι σ' αυτή την τάξη καταργείται η διδασκαλία του μαθήματος των Λατινικών.

Στο Γυμνάσιο έπειτα διδάσκονταν τα παρακάτω: Στην Α' τάξη: 1) Αρχαία Ελληνικά (9 ώρες εβδομαδιαία): Αρριανού, Ανάβαση, Ηροδότου, Ιστορία (τα βιβλία που είχαν σχέση με τα ελληνικά ιστορικά γεγονότα), Λυσία: δυο από τους λόγους: Υπέρ Μαντιθέου, Υπέρ του αδυνάτου, Δήμου καταλύσεως απολογία, Κατά Φίλωνος και Κατά σιτοπωλών, και Πλουτάρχου, Βίοι Παράλληλοι (οι σχετικοί με την ιστορία της τάξης). 2) Λατινικά

(4 ώρες την εβδομάδα): Η ίδια ύλη με κείμενα του προηγούμενου Προγράμματος³¹. Στη Β' τάξη: 1) Αρχαία Ελληνικά(9 ώρες εβδομαδιαία).Κι εδώ η ύλη ήταν η ίδια με αυτή του Προγράμματος που προηγήθηκε με τη διαφορά: αφαιρέθηκαν οι λόγοι του Δημοσθένη και του Λυσία και προστέθηκαν οι Βίοι Παράλληλοι του Πλουτάρχου, οι συναφείς με το αντικείμενο της ιστορίας το οποίο διδάσκονταν³². 2) Λατινικά (4 ώρες την εβδομάδα): Κορνηλίου Νέπωτα, Βίοι (όσοι συνδέονται με την ιστορία της τάξης) , Καίσαρα, De bello civili (βιβλ.ΙΙΙ,82-104) και Κούρτιου Ρούφου, Historiae Alexandri magni Macedonis (βιβλ.ΙΙΙ,1,2,5,7,8,10,12°βιβλ.ΙV,7,8,15°βιβλ.VI,2 παρ.1-8°βιβλ.VΙΙΙ,1,2, παρ.5-8°βιβλ.X,5).Στην Γ' τάξη: 1) Αρχαία Ελληνικά(10 ώρες εβδομαδιαία): Θουκυδίδη, <<Δημηγορίες>>, Πλάτωνα: ένας από τους διαλόγους, Κρίτωνας, ή Λάχης , ή Απολογία του Σωκράτη, Ομήρου, Ιλιάδα (οι δώδεκα πρώτες τραγωδίες), Οδύσσεια (ανάγνωση <<κατ'οίκιον>> των 12 τελευταίων ραψωδιών), Θεοφράστου, Χαρακτήρες (1 ώρα), Λυρικοί ποιητές (περιλαμβάνονταν και η διδασκαλία των μέτρων τα οποία συναντώνταν) και Λουκιανού, Χάρων ή επισκοπούντες, Τίμων ή μισάνθρωπος και Εικόνες. 2) Λατινικά (3 ώρες την εβδομάδα):Κικέρωνα, In Catilinam ΙΙΙ ή ΙV, Pro Archia poeta, In verrem ΙV, De signis (ερμηνεία ενός από αυτούς τους λόγους) και δυο ή τρεις Επιστολές από τις Ad familiares(ΙΙ,4,5,6°ΙV 4°V,7°XIV , 2) Ad Atticum (ΙΙΙ,7°V,15°VI,9°VII,9°XIII,52°XIV,10°XVI,4) και Οβίδιου , Μεταμορφώσεις (αποσπάσματα). Οι μαθητές ακόμα ασκούσαν στο ελληνικό και λατινικό θέμα, ευθύ και αντίστροφο.Στην Δ' τάξη τέλος: 1) Αρχαία Ελληνικά (10 ώρες εβδομαδιαία): μια τραγωδία του Σοφοκλή και μέρη <<κατ'εκλογήν>> από τις εξής τραγωδίες του Ευριπίδη: Ιππόλυτος, Ιφιγένεια εν Αυλίδι, Ιφιγένεια εν Ταύροις, και Μήδεια, Πλάτωνα, Γοργίας, Πρωταγόρας, Φαίδωνας (ένας από τους τρεις), Πολιτεία (βιβλ. I.ΙΙ,369B-376C,ΙΙΙ,412 B -IV,422A,434C-436A,437B-D,439B-441C,441C-445B, VI,484A-489E,490E-497A,VII,514A-518B,IX,588A-592B), Θεοκρίτου, Ειδύλλια (δυο ή τρία από τα α', γ', ια' και ιε'), Θουκυδίδη, << Περικλέους επιτάφιος>>, Ομήρου , Ιλιάδα (οι 12 τελευταίες ραψωδίες) και αποσπάσματα <<κατ'εκλογήν>> από το έργο του Στράβωνα και του Πausανία (τα σχετικά με την περιοχή, στην οποία λειτουργεί το Γυμνάσιο).2)Λατινικά (3 ώρες την εβδομάδα): Βιργίλιου, Αινειάδα (αποσπάσματα),Κικέρωνα, De officiis (αποσπάσματα <<κατ'εκλογήν>> από το βιβλ. ΙΙ: Κεφ. 1,2,6,7,8,9-14, 15-24) ή Somni Scipionis και Ορατίου, Οδές.Επίσης η διδασκαλία συμπληρώ-

νονταν με την άσκηση των μαθητών στο ελληνικό και λατινικό θέμα ευθύ και αντίστροφο.

Τα στοιχεία έπειτα, που διαθέτουμε και μας δίνουν μια συμπληρωματική εικόνα για το τι δίδαξε ο Β., προέρχονται από τα πορίσματα της έρευνας του Χαράλαμπου Χαρίτου στην Αργαλαστή αναφορικά με τη θητεία του εκεί ως σχολάρχη (σχολ. έτος 1910-1911)³³ και από τις φευγαλέες μαρτυρίες του ίδιου του ποιητή. Ο παραπάνω φιλόλογος μας πληροφορεί ότι «ήταν υπεύθυνος καθηγητής στην τρίτη τάξη, αλλά παρέδινε μερικά μαθήματα και στις άλλες δυο τάξεις»³⁴ και ότι «στην Τρίτη τάξη έκανε: Αρχαία Ελληνικά(Ξενοφώντα, Κύρου Ανάβαση)(...) Λατινικά (...)»³⁵. Στηρίζεται γι' αυτά στις μαρτυρίες μαθητών του Β. που ζουν. Ο ίδιος ο ποιητής από την υπηρεσία του ως καθηγητή στα Μέγαρα (1911-1915) θυμάται ότι δίδασκε «Γραμματική της αττικής διαλέκτου (ευκτική έγυλισις, τα εις-μι-ρήματα, κατηγορηματική μετοχή, τα μνήμης και λήθης σημαντικά και όλη η ρέστη κόλαση του αρχαίου τυπικού συνταχτικού) και μαζί λατινικά: Sicilia est insula, Graecia habet poetas!!(..)>> και «τα (...)ελευσίνια μυστήρια της κατηγορηματικής μετοχής, των υποθετικών λόγων, του τελικού και ειδικού απαρεμφάτου κτλ., καθώς και ο Ξενοφών και ο Λυσίας και τα λατινικά λαβαίνανε την ολοκληρωτική τους δικαίωση από την πραγματικότητα >>³⁶.

Ας δούμε όμως από κοντά την προαναφερθείσα περίοδο της ζωής του Β. (ως καθηγητή στη Μέση Εκπαίδευση). Το 1909 μεταφράζει το Ανακρεόντειο απ. 32 («Ο τζίτζικιας»)³⁷. Ένα χρόνο μετά, το 1910, μεταφέρει στη νεοελληνική τις Βάκχες του Ευριπίδη³⁸. Η ενέργεια αυτή του ποιητή συνδέεται, όπως τονίστηκε και αλλού, με το φαινόμενο του διονυσιασμού, το οποίο είχε ήδη γνωρίσει μέσω του Νίτσε και είχε κάνει την εμφάνισή του στα ποιήματά του. Έρχεται να επιβεβαιώσει τις βιοθεωρητικές του αντιλήψεις τούτη την εποχή. Τότε δημοσιεύει και το ποίημα «Τραγούδι των νέων»³⁹, το οποίο έχει στενή σχέση και με την παραπάνω τραγωδία. Το 1911 είναι πιο προσοδοφόρο. Δημοσιεύει το ποίημα «Πώς εθρήνησαν για τη Σαπφώ τα κορίτσια της όταν αγάπησε τον Αλκαίο»⁴⁰ με φανερές τις επιδράσεις από τη μεγάλη ποιήτρια της Λεσβιακής μούσας. Ακολουθεί η δημοσίευση του αρχαιολατρικού ποιήματος με τίτλο «Συμπόσιον»⁴¹. Χαρακτηριστικό στοιχείο και των αρχαιογνωστικών του ενδιαφερόντων την ίδια περίοδο προς την ανακρεόντεια ποίηση αποτελεί η μετάφραση ενός άλλου Ανακρεόντειου αποσπάσματος, του 34Ε⁴². Επίσης μεταφράζει τον Ηρακλή Μαινόμενο του Ευριπίδη⁴³. Το 1912 παρου-

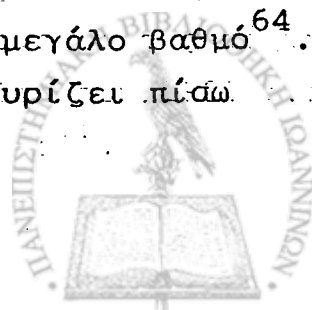
σιάζει. τη μετάφραση του Αἶαντα του Σοφοκλή⁴⁴ (η μοναδική μεταφραστική του προσπάθεια πάνω στο έργο του μεγάλου τραγικού). Και αυτή και η προηγούμενη τραγωδία ελάχιστα απηχούνται στα ποιήματα του Β. κατά την αντίστοιχη χρονική περίοδο ή και αργότερα. Ίσως τη μετάφρασή τους να την επέβαλε στον ποιητή ο εκδότης της (Γ. Φέξης), με τον οποίον ήταν συμβεβλημένος. Το 1913 δημοσιεύει τα ποιήματα <<Δέσμος I και II>> και <<Κύπρος>>⁴⁵. Εδώ διαπιστώνουμε πάλι την επαφή του με τη Σαπφώ. Τον ίδιο χρόνο έχουμε και το πολύστιχο ποίημα <<Διονυσιακός ύμνος>>, στο οποίο είναι ευδιάκριτη η προσκόλλησή του στο θεό Διόνυσο και τη λατρεία του. Τότε μεταφράζει με την ίδια επιτυχία, όπως και πιο πριν, την τραγωδία του Ευριπίδη Ηρακλείδης⁴⁶. Και αυτή η μετάφραση μας προβληματίζει αναφορικά με την επιλογή της, καθώς ίχνη του αρχαίου έργου δε συναντούμε καθόλου σε κείμενο του Β. Δε γνωρίζουμε τι τον οδήγησε να προβεί σε μια τέτοια ενέργεια. Δεν αποκλείεται, όπως και στις άλλες περιπτώσεις, να προήλθε από τις υποχρεώσεις του προς το σχετικό εκδοτικό οίκο. Το 1913 ακόμα γράφει το άρθρο <<Για το τραγούδι >>⁴⁷, στο οποίο διακηρύσσει τη στροφή της τέχνης σ' ένα καινούργιο διονυσιασμό⁴⁸. Το 1914 είναι αρκετά ευνοϊκό για την ποιητική του παραγωγή. Δημοσιεύει στο περιοδικό <<Γράμματα>>⁴⁹ τα αρχαιολατρικά ποιήματα: <<Δίστιχα της Φρύνης>>, <<Το σονέτο>>, <<Ορέστης>>, <<Ο εκλεχτός>>, <<Αφροδίτη>>, <<Θύμηση>>, <<Τραγούδι της γυναίκας>>, <<Χαιρετισμός στον Πάνα>>, <<Ποίηση>>, <<Ο ποιητής>> (στην <<εκλογή>> του 1956 <<Ο ποιητής Α'>>), <<Το τραγούδι μιλεί>>, <<Τάνια>> και <<Επίγραμμα>>. Αυτή την εποχή πιστεύουμε ότι θα έγραψε και τα ποιήματα <<Ποιητής Β'>> και <<Pierre de Ronsard >>⁵⁰, γιατί κινούνται μέσα στο ίδιο ποιητικό κλίμα. Αντίθετα η άποψη ότι μετέφρασε λίγο πιο πριν ή μετά (1910-1916) τα Απομνημονεύματα του Ξενοφώντα δε φαίνεται πιθανή.⁵¹ Η έρευνά μας στη σειρά των αρχαίων μεταφράσεων του εκδοτικού οίκου <<Φέξη>>, με τον οποίο συνεργάζονταν ο Β. τότε, δεν απέδειξε κάτι τέτοιο.

Το Σεπτέμβριο του 1914 διακόπτεται η <<διδασκαλική του υπηρεσία>>. Μετεκπαιδεύεται στο Διδασκαλείο Μέσης Εκπαίδευσης για ένα εξάμηνο (Σεπτ. 1914-Απριλ. 1915)⁵². Παράλληλα συνεχίζει να γράφει ποιήματα, τα οποία διαπνέονται από το θαυμασμό του προς την αρχαιότητα.

Δημοσιεύει την <<Άνοιξη>> στο περιοδικό <<Γράμματα>>⁵³ και τον <<Καημό των ποδιών>> και το <<Χορό του Πανός και της Οπώρας>> στο περιοδικό <<Νέα Ζωή>>⁵⁴. Το καλοκαίρι του 1915 μετατίθεται στην Κερατιά ως σχολάρχης και υπηρετεί δυο χρόνια (1915-1917). Το 1917 δημοσιεύει στο περιοδικό <<Λόγος>>⁵⁵ τα ποιήματα <<Πιερροτίνα>>, <<Σερενάτα>>, <<Φαντασία>> και <<Κένταυροι>>, στα οποία εκδηλώνονται επίσης οι αρχαιολατρικές του τάσεις. Την ίδια χρονιά γράφει και το εξαίρετο ποίημα <<Αλκιβιάδης>>⁵⁶ συνεπαρμένος από τη ζωή και τη δράση του αρχαίου πολιτικού άντρα. Το καλοκαίρι του 1917 μετατίθεται στο Α΄ Γυμνάσιο Πειραιώς. Το 1918 δημοσιεύει στο περιοδικό <<Πυρσός>>⁵⁷ το ποίημα <<Α.Κ.>> και στο περιοδικό <<Βωμός>>⁵⁸ το <<Σε μια καλλιτέχνησα I>>. Το τελευταίο είναι γραμμένο το 1917, όπως σημειώνει στο τέλος του ποιήματος. Την ίδια χρονιά γράφει και το <<Στυλίτη>>, ποίημα με το οποίο αρχίζουν να φαίνονται τα πρώτα ρήγματα στην αρχαιολατρική του διάθεση. Στις αρχές του 1919 δημοσιεύει στο περιοδικό πάλι <<Βωμός>>⁵⁹ το ποίημα <<Σε μια Καλλιτέχνησα II>>, που κι αυτό, όπως σημειώνει, είναι γραμμένο το 1917. Το ίδιο χρόνο δημοσιεύει στο περιοδικό <<Μαύρος Γάτος>>⁶⁰ το μεγαλύτερο ποίημα Προσκυνητής, στο οποίο εξυμνεί τον ελληνισμό, αλλά και συγχρόνως σφραγίζει την περίοδο της έντονης αρχαιολατρείας του.

Το 1919 όμως είναι σημαντικό για τον ποιητή και από άποψη επιστημονική και ιδεολογική. Παίρνει υποτροφία από το Υπουργείο Παιδείας μετά από διαγωνισμό για να σπουδάσει επί μια διετία Νεοελληνική Λογοτεχνία στο Παρίσι⁶¹. Εκεί παρακολούθησε τις παραδόσεις του Περνό⁶² και ασπάσθηκε το μαρξισμό, ο οποίος από δω και πέρα θα διαμορφώσει την κοσμοθεωρία του και θα καθορίσει την κριτική του στάση απέναντι στον αρχαίο κόσμο. Ασφαλώς η γνωριμία και η φιλία του με το Γιάννη Κεφαληνό συνέβαλε αρκετά σ' αυτή του την ιδεολογική εξέλιξη. Στο σπίτι του Αλεξανδρινού καλλιτέχνη στο Σεν-Μαρ-λα Πιλ ο Β. φιλοξενήθηκε κάμποσες φορές και στην <<πλούσια βιβλιοθήκη>> του πιθανόν να διάβασε τα πιο πολλά μαρξιστικά βιβλία⁶³. Στο Παρίσι, στο οποίο τότε παρατηρούνταν ένας πολιτιστικός οργασμός, πρέπει να γνώρισε και την αισθητική θεωρία του Λαλό για την αυτονομία της τέχνης, θεωρία που τον επηρέασε σε μεγάλο βαθμό⁶⁴. Το Νοέμβριο του 1920 διακόπτεται η υποτροφία του και γυρίζει πίσω στην Αθήνα⁶⁵.

Το καλοκαίρι του 1921 γράφει το Φως που καίει στην Αίγινα, όπου παραθερίζει, αλλά, όπως λέει ο ίδιος, το είχε συλλάβει ήδη στο Παρίσι. « Όμως το διάγραμμα του έργου, την κατανομή του σε τρία μέρη, τα πρόσωπα του διαλόγου και των διαφόρων λυρικών κομματιών τα είχα συλλάβει ακόμα όταν ήμουνα στο Παρίσι». Προσθέτει επίσης ότι εκεί έγραψε «και τις πρώτες στροφές από το «Τραγούδι των Ωκεανίδων»»⁶⁶. Το έργο εκδίδεται το 1922 στην Αλεξάνδρεια (Οκτώβριο ή Νοέμβριο)⁶⁷ με το ψευδώνυμο Δήμος Τανάλιας. Η τάση του να αντιμετωπίσει κριτικά τους Αρχαίους είναι ολοφάνερη. Την ίδια χρονιά δημοσιεύει το εξαίρετο ποίημα «Οι μοιραίοι»⁶⁸, που σχετιτικά με το θέμα της μοίρας κατέχει ιδιαίτερη θέση στην ποίησή του.

Το 1923 φεύγει πάλι για σπουδές στο Παρίσι σύμφωνα με το δικαίωμα που του πρόσφερε ο νόμος του Πλαστήρα⁶⁹. Φιλοξενούμενος του Κεφαληνού στο χωριό Σεν-Μαρ-λα Πιλ διάβαζε τα βιβλία του Καρτέσιου και του Ραμπελαί, όπως εξομολογείται ο ίδιος⁷⁰. Τότε «πέφτει» στα χέρια του και το βιβλίο του Γιάννη Αποστολάκη Η ποίηση στη ζωή μας, που στάθηκε αφορμή να γράψει δυο σημαντικά έργα⁷¹, το κριτικό Ο Σολωμός χωρίς μεταφυσική⁷² και το ποιητικό Σκλάβοι Πολιορκημένοι⁷³. Στο πρώτο θα κάνει νύξεις στις αρχαίες πηγές του έργου του Σολωμού, τις οποίες χαρακτηρίζει μάλιστα ως έμμεσες.⁷⁴ Στο Παρίσι μας πληροφορεί ο Β. ότι διαβάζει «ένα Αριστοφάνη της τσέπης (προφανώς τις Νεφέλες) και το Φαίδωνα του Πλάτωνα»⁷⁵. Αναφερόμενος στα παραπάνω κείμενα μας δίνει μια ιδέα και του βαθμού της αρχαιογνωσίας του αυτή την εποχή: « Όμως τα δυο αριστουργηματικά κείμενα της κλασικής ελληνικής λογοτεχνίας, που πέσανε έτσι ξαφνικά γεμάτα πνοή και κίνηση ανάμεσά μας, (...). Σε μένα έλαχε το βάρος, αφού ήμουνα φιλόλογος με ...δίπλωμα, να διαβάζω φωναχτά διάφορα κομμάτια από τα βιβλία και να εξηγώ τα κάπως δύσκολα μέρη τους στους άλλους, που καθόντανε δεξιά και αριστερά μου στο τραπέζι (...)»⁷⁶. Απ'όσα λέει λοιπόν συνάγεται ότι είχε την ικανότητα να προσεγγίζει απ'ευθείας από το πρωτότυπο ένα αρχαίο έργο⁷⁷. Τη σχετική ικανότητά του βέβαια τη διατήρησε και αργότερα, πράγμα το οποίο φαίνεται από τη μεταφραστική του δραστηριότητα. Το καλοκαίρι του 1924 επιστρέφει στην Αθήνα και διδάσκει Νεοελληνική Λογοτεχνία στην Παιδαγωγική Ακαδημία. Αλλά ξαναγυρίζει στο Παρίσι το 1925 μετά από προσωρινή απόλυση από τη Μέση Εκπαίδευση⁷⁸. Διακατέχεται από τη διάθεση να «συνεχίσει το Φαίδωνα» και έτσι διαβάσει την Απολογία.

του Σωκράτη με σκοπό να βρεί στο πολύ γνωστό του βιβλίο <<καινούρια τοπία!>>⁷⁹. Μέσα από αυτή τη μελέτη αρχίζει η δραστηριοποίηση της φαντασίας του η οποία θα καταλήξει σε μια δημιουργική διαδικασία με καρπό την Αληθινή απολογία του Σωκράτη. Στο Παρίσι εξάλλου γράφει και τα πρώτα σκίτσα του έργου⁸⁰. Στη συνέχεια επιστρέφει στην Ελλάδα, όπου απολύεται οριστικά από τη Μέση εκπαίδευση⁸¹ (23 Φεβρ. 1926)⁸².

Το 1926 ξεκινά τη σταδιοδρομία του στη δημοσιογραφία. Φεύγει ξανά για το Παρίσι, απ' όπου στέλνει ανταποκρίσεις για ένα διάστημα στην εφημ. <<Πρόοδος>>⁸³ και αργότερα στην εφημ. <<Εθνική>>⁸⁴ και στα περιοδικά <<Αναγέννηση>> και <<Νέα Εστία>>. Θα ζήσει εκεί μέχρι το 1929 περίπου. Μετά γυρίζει στην Αθήνα και παντρεύεται την καθηγήτρια Γαλλικών και ποιήτρια Δώρα Μοάτσου. Αυτή την εποχή (1928) δημοσιεύει στο περιοδικό <<Καινούργια Ζωή>> τη μετάφραση του ποιήματος του Σαρλ Βιλντράκ <<Το τραγούδι ενός φαντάρου>>⁸⁵. Το 1932 εκδίδει το πιο αξιόλογο πεζογράφημά του, την Αληθινή απολογία του Σωκράτη, στο οποίο παρουσιάζει την αινιγματική φυσιογνωμία του ομώνυμου φιλοσόφου εκσυγχρονισμένη. Το 1933 επανεκδίδει το Φως που καίει με αλλαγμένη μορφή (κυρίως το πρώτο και το τρίτο μέρος)⁸⁶. Το 1934 ταξιδεύει στη Μόσχα μαζί με το Γληνό και τον Κανονίδη για να παρακολουθήσει το συνέδριο των σοβιετικών συγγραφέων⁸⁷. Ένα χρόνο μετά, το 1935, εξορίζεται στον Άγιο Ευστράτιο και στη Μυτιλήνη για δυο μήνες (Οκτώβρ.-Δεκεμ.)⁸⁸. Την ίδια χρονιά αρχίζει να σχεδιάζει τη σύνθεση του Ημερολογίου της Πηνελόπης⁸⁹. Παράλληλα συνεχίζει τη συνεργασία του με εφημερίδες (γράφοντας άρθρα ιστορικά, γραμματολογικά από τη γαλλική φιλολογία και αισθητικά), ενώ εργάζεται και σε εγκυκλοπαίδειες και λεξικά⁹⁰.

Το 1939 ύστερα από διακοπή αρκετών χρόνων επανέρχεται στις μεταφράσεις των Αρχαίων. Μεταφράζει τα Απομνημονεύματα του Ξενοφώντα για τις εκδόσεις <<Ζαχαρόπουλου>>⁹¹. Εκείνο που μας ξενίζει εδώ είναι ότι το αρχαίο κείμενο έχει αποδοθεί στην καθαρεύουσα. Όπως προαναφέραμε, ο Β. ανήκε στην παράταξη των δημοτικιστών από τα φοιτητικά του χρόνια ακόμα και εξ' άλλου έγραφε στη δημοτική (εκτός βέβαια από κάποιες αποκλίσεις του). Παραμένει άγνωστο ποιοί ήταν οι λόγοι που του το υπαγόρευσαν. Να ήταν απαίτηση του εκδότη; Την ίδια χρονιά από τον ίδιο εκδοτικό οίκο πάλι κυκλοφορεί την έμμετρη μετάφραση των Νεφελών του Αριστοφάνη⁹². Το 1939 επίσης δημοσιεύει

τις μυθιστορηματικές βιογραφίες για τη Σαπφώ και την Κλεοπάτρα. Ο τίτλος της πρώτης είναι Σαπφώ η δεκάτη μούσα, ενώ της δεύτερης Κλεοπάτρα η εστεμμένη Αφροδίτη (με υπότιτλο: Το τέλος των Πτολεμαίων ⁹³. Οι βιογραφίες αυτές παραμένουν μέχρι σήμερα ανέκδοτες. Τον ίδιο χρόνο επιπλέον μεταφέρει στην εφημ. <<Πρωΐα>> το Δεκάλογο του Μολιέρου. Στο διάστημα 1939-1941 ⁹⁴ δημοσιεύει στην παραπάνω εφημερίδα (σε πολλές συνέχειες) μια ιστορία της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας στηριγμένη κυρίως σε μια συρραφή αρχαίων κειμένων (τα περισσότερα από τον Σουητώνιο και τον Πλούταρχο). Την εποχή αυτή επίσης γράφει διάφορα άρθρα για το έργο του Αριστοφάνη, όπως και για άλλους συγγραφείς της αρχαίας Γραμματείας. Το 1946 δημοσιεύει στην εφημ. <<Ριζοπάστης >> ⁹⁵ το μυθιστόρημα Το ημερολόγιο της Πηνελόπης, ⁹⁶ στο οποίο απομυθοποιεί την πιστή και ενάρετη βασίλισσα της παράδοσης κάνοντας χρήση μιας πληθώρας αρχαίων πηγών, (ιδίως από τον Όμηρο). Μετά το 1946 ⁹⁷ αρχίζει να ασχολείται με το γράψιμο του θεατρικού έργου Άιταλος ο τρίτος. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του φίλου του Μ.Μ. Παπαϊωάννου ο Β. τελειώνει το έργο πριν από το 1956 και επειδή δεν το εκδίδει-άγνωστο γιατί- καταφεύγει σε διορθώσεις του ⁹⁸. Το 1952 δημοσιεύει σε συνέχειες στην εφ. <<Προοδευτικός Φιλελεύθερος>> μια βιογραφία για τον Αλικιβιάδη. ⁹⁹

Το 1956 είναι αρκετά πλούσιο εκδοτικά για το Β. Εκδίδονται τα Ποιητικά από τον <<Κέδρο>>, τα οποία είναι μια εκλογή από την ποιητική του παραγωγή ¹⁰⁰, όχι όμως αντιπροσωπευτική. Αρκετά από τα αρχαιολατρικά ποιήματα της πρώτης του συγγραφικής περιόδου αποκλείονται. Εκδίδονται οι Διχτιάτορες ¹⁰¹ που συγκροτούνται βασικά από τις δημοσιευμένες προσωπογραφίες των ρωμαίων αυτοκρατόρων στην εφημ. <<Πρωΐα>>, αφού προηγουμένως υπέστησαν κάποια επεξεργασία από τον συγγραφέα. Συνεργάζεται ξανά με τον εκδοτικό οίκο του <<Ζαχαρόπουλου>> και μεταφράζει για λογαριασμό του δυο κωμωδίες του Αριστοφάνη, την Ειρήνη ¹⁰² και τον Πλούτο ¹⁰³. Τούτο αποτελεί έκφραση των προτιμήσεων του ποιητή προς τον αρχαίο κωμικό, που θα έχει και συνέχεια:

Το 1958 εκδίδει σε δυο τόμους τα Αισθητικά-Κριτικά. ¹⁰⁴ Σ'αυτά συγκέντρωσε μια σειρά άρθρων του, που τα περισσότερα έγραψε στην εφημ. <<Πρωΐα>> στα τέλη της δεκαετίας του '30 και στις αρχές της δεκαετίας του '40 και μερικά τη δεκαετία του '50, αφού προηγουμένως επέφερε κάποιες διορθώσεις στο κείμενό τους. Εδώ ¹⁰⁵ περιοριζόμαστε να αναφέρουμε τα εξής για το σχετικό βιβλίο: διακρίνουμε

το βάθος και το πλάτος της αρχαιομάθειάς του και τις φιλολογικές του αποκλίσεις. Στον Α' τόμο καταγίνεται με την εξέταση δύσκολων θεμάτων της τέχνης ανατρέχοντας συνάμα στις θεωρητικές θέσεις αρχαίων Ελλήνων και Λατίνων συγγραφέων (π.χ. του Πλάτωνα, του Πλωτίνου, του Στράβωνα, του Πλουτάρχου, του Λουκρήτιου και του Οράτιου). Στο Β' τόμο παρουσιάζει και τις κριτικές μελέτες του για τους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς και ειδικότερα για ορισμένα έργα τους. Έτσι έχουμε εννιά άρθρα -μελέτες για τον Αριστοφάνη, τέσσερα για το Σοφοκλή, τρία για τη Σαπφώ, δυο για τον Αισχύλο και από ένα για τον Όμηρο, τον Αρχίλοχο, τον Ευριπίδη, τον Ηρόδοτο, το Θεόφραστο και το Λόγγο.

Το 1959 παίρνει το βραβείο <<Λένιν>> και ταξιδεύει στη Μόσχα για την απονομή. Την ίδια χρονιά επίσης εκδίδει το έργο του Άνθρωποι - Ζωντανοί - Αληθινοί¹⁰⁶, του οποίου ένα μέρος (Αληθινοί) είναι προϊόν δημοσιογραφικής του έρευνας, ενώ το άλλο (Ζωντανοί)¹⁰⁷ περιέχει πορτραίτα λογίων και συγγραφέων που έζησαν στις αρχές του 20ου αιώνα.

Το 1965 επανέρχεται με τη μετάφραση ενός άλλου έργου του Αριστοφάνη, τη Λυσιστράτη¹⁰⁸. Ωστόσο το 1963 δημοσιεύει στο περιοδικό <<Θέατρο>> ένα απόσπασμα μετάφρασής του πάνω στις Ικέτιδες του Ευριπίδη (στ. 399-455)¹⁰⁹. Ένα χρόνο αργότερα συνεργαζόμενος με το Κρατικό Θέατρο Βόρειας Ελλάδας μεταφράζει τον Ιππόλυτο του Ευριπίδη.¹¹⁰ Το 1965 όμως ύστερα από μακρόχρονη παύση εμφανίζεται ξανά στην ποίηση με τη συλλογή <<Ελεύθερος Κόσμος>>¹¹¹. Εδώ αντίθετα παρατηρείται μια αισθητή απουσία αρχαιογνωστικών θεμάτων. Ένα χρόνο αργότερα, το 1966, η Ένωση Συντακτών τον τιμά με το χρυσό εύσημο της δημοσιογραφίας για τις υπηρεσίες του. Την ίδια χρονιά μεταφράζει άλλη μια τραγωδία του Ευριπίδη, τις Τρωάδες,¹¹² κλείνοντας έτσι τον κύκλο των μεταφράσεών του γύρω από τα δράματα του μεγάλου τραγικού τα οποία φαίνεται ότι θα τον συγκινούσαν ιδιαίτερα για το ρεαλισμό τους.

Το 1968 τελειώνει οριστικά το θεατρικό έργο Άιταλος ο τρίτος.¹¹³ Μετά από δυο χρόνια επανέρχεται στο προσκήνιο με τις μεταφράσεις δυο κωμωδιών του αγαπημένου του Αριστοφάνη, τις Εκκλησιάζουσες¹¹⁴ και τους Ιππείς¹¹⁵, δείχνοντας μ' αυτό τον τρόπο την ακατάβλητη ζωτικότητά του. Το 1971 τερματίζεται η μεταφραστική του δραστηριότητα με τους Βατράχους¹¹⁶ του Αριστοφάνη. Στις μεταφράσεις του, που είναι ποσοτικά αρκετές και ποιοτικά υψηλές και διατηρούν ακόμα και

σήμερα τη φρεσκάδα και τη ζωντάνια τους¹¹⁷, πρέπει να συμπεριλάβουμε και εκείνη πάνω στο επιτάφιο επίγραμμα (<<Επιτύμβιο>>), ΙΙρ. 241B, ΙΙ 78D) του Αισχύλου¹¹⁸.

Το 1972 εκδίδει τον Άτταλο τον τρίτο¹¹⁹. Είναι το μοναδικό θεατρικό έργο. Σ' αυτό αναπλάθει με επιτυχία την εποχή της παρακμής (2ος αι. π. χ.) με στόχο να ερμηνεύσει μέσα από τους ιστορικούς αναχρονισμούς τη σύγχρονη πραγματικότητα. Με το παραπάνω έργο σφραγίζεται ο κύκλος των επαφών του Β. με τους Αρχαίους που άρχισε από τη φοίτησή του στο Δημοτικό και συνεχίστηκε αμείωτα μέχρι τα τελευταία χρόνια της ζωής του, πράγμα στο οποίο συνέβαλαν σημαντικά τόσο το επάγγελμά του, όσο και η καλλιτεχνική του κλίση.

ΚΕΦ. 3. Ο ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΓΝΩΣΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

Μια ακόμα εικόνα των επαφών του Β. με τους Αρχαίους μας δίνουν τα αρχαιογνωστικού περιεχομένου βιβλία, που διασώζονται στη βιβλιοθήκη του. Βέβαια αυτά δεν μπορούν να αποτελέσουν ένα απόλυτο δείγμα των προτιμήσεων του ποιητή προς τους αρχαίους συγγραφείς και τα κείμενά τους, γιατί πολλά ανήκουν στη γυναίκα του, τη Δώρα Μοάτσου (σημειώνουμε πάντως, όπου υπάρχουν, τις σχετικές ενδείξεις). Ακόμα εδώ πρέπει να προστεθεί και ένα άλλος λόγος: το γεγονός ότι ο Β. δανείζονταν πολλές φορές από άλλους βιβλία για τα διαβάσματά του.¹²⁰

Τα παρουσιάζουμε¹²¹ λοιπόν με αλφαβητική σειρά χωρίζοντάς τα στις εξής κατηγορίες: βιβλία σε στερεότυπες εκδόσεις αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων, βιβλία με μετάφραση ή παράφραση αρχαίων Ελλήνων και Λατίνων συγγραφέων, Λεξικά, συγγράμματα με αρχαιογνωστικά θέματα και συγγράμματα με θέματα από την αρχαία τέχνη.

1) Στερεότυπες εκδόσεις αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων.

Anthologia lyrica sive lyricorum graecorum veterum praeter Pindarum (editit: Eduardus Hiller), Lipsiae, 1911.¹²²

Aristophanis : Comoediae (edidit :Theod.Bergk), Lipsiae ,1897.
(Περιλαμβάνει 10 κωμωδίες του Αριστοφάνη).

Aristotelis : De anima (recensuit :Guilielmus Christ), libri III, Lipsiae 1869.

Aristotelis : De arte poetica (recensuit :Guilielmus Christ), Lipsiae ,1913¹²³.

Demosthenis : Orationes (ex recensione:Guilielmi Dindorfii), to-
mus I, Lipsiae ,1876 (orat. I-XVII).¹²⁴

Demosthenis: Orationes (ex recensione :Guilielmi Dindorfii), to-
mus I, Lipsiae ,1881 (orat. I-XIX).

Demosthenis: Orationes (ex recensione:Guilielmi Dindorfii), to-
mus II, Lipsiae, 1880 (orat. XX-XXIII).

Demosthenis: Orationes (ex recensione:Guilielmi Dindorfii), to-
mus III, Lipsiae, 1878 (orat. XLI-LXI).

Euripidis: Tragoediae (ex recensione:Augusti Nauckii), to-
mus I, Lipsiae, 1900 (Περιλαμβάνει 9 τραγωδίες του Ευριπίδη).¹²⁵

Herodoti: Historiae: (Τα υπόλοιπα στοιχεία δυσανάγνωστα λόγω φθοράς του εξωφύλλου), Lipsiae. ¹²⁶

Ηροδότου : Ιστορίαι, τομ. Β, έκδ. Μ.Ι. Σαλιβέρου, Αθήναι, δ.χ. (σύμφωνα με την έκδ. Henz. Rudolph Dietsch και με επιμέλεια του Γ. Θοιβιτόπουλου).

Homeri : Ilias (edidit: Guilielmus Dindore), tomus I, rhapsodiae I-XII, Lipsiae 1888. ¹²⁷

Homeri: Ilias (edidit: Guilielmus Dindore), tomus II, Rhapsodiae XIII-XXIV, Lipsiae 1870). ¹²⁸

Homeri: Odysseae (βιβλ. vi), εκδότη. Carlo Signorelli, Milano, δ.χ., από το Giovanni Magna.

Ισοκράτους: Προς Δημόνικον παραίνεσις, εν Κων/πόλει, 1895, από τον Ιωακείμ Βαλαβάνη. ¹²⁹

Λουκιανού : Τίμων ή μισάνθρωπος και Χάρων ή επισκοπούντος, Αθήνα, δ.χ. (εκδ. Μ.Ι. Σαλιβέρου. Στηρίχθηκε στην έκδοση B.G. Teubner)

Platonis: Opera (recognovit: Martinus Wohlrab), Lipsiae, 1904 (Περιλαμβάνει 4 διαλόγους του Πλάτωνα). ¹³⁰

Platon: Apoloogie de Socrate, έκδ. Librairie Hachette, Paris, δ.χ. από τον E. Talbot.

Sophoclis: Tragoediae (ex recensione: Guilielmi Dindorfii), Lipsiae 1901. ¹³¹

Thucididis: Historiae (recognovit: Henricus Stuart Jones), tomus I, Oxford, δ.χ.

Xenophontis : Anabasis Cyri (recensuit: Arnoldus Hug), Lipsiae, 1893.

Xenophontis: Institutio Cyri (recensuit: Arnoldus Hug), Lipsiae, 1884. ¹³²

Xenophontis: Historia Graeca (recensuit: Otto Keller), Lipsiae, 1901. ¹³³

2) Εκδόσεις αρχαίων Ελλήνων και Λατίνων συγγραφέων με μετάφραση.

α) Έλληνες συγγραφείς.

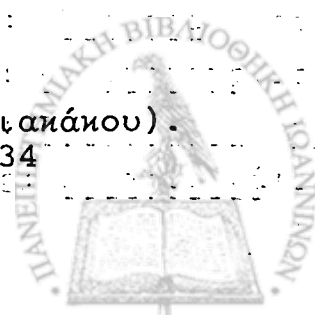
<<Βιβλιοθήκη Αρχαίων Ελλήνων πεζογράφων και ποιητών Ι. και Π. Ζαχαρόπουλου>> (αρχαίο κείμενο, έμμετρη μετάφραση στα ποιητικά έργα, προλεγόμενα και σημειώσεις).

- Αιλιανού : Ποικίλη Ιστορία (μετάφραση: Στ.Ι. Αλεξιάδου).
- Αισχίνου: Λόγοι (Κατά Κτησιφώντος, Κατά Τιμάρχου, Περί παρά πρεσβεί-
ας : μετάφραση : Ηλ. Ηλιού - Γ. Κορδάτου).
- Αισχύλου: Επτά επί Θήβας (μετάφραση : Τ. Μπαρλά).
- Αλκμαίου : Τα σωζόμενα (μετάφραση : Π. Λειατσά).
- Ανδοκίδου : Λόγοι (μετάφραση: Ευ. Ανδρουλιδάκη).
- Ανδοκίδου: Περί των μυστηρίων (μετάφραση : Ευ. Ανδρουλιδάκη).
- Απολλόδωρου: Βιβλιοθήκη μυθολογική (μετάφραση : Π. Πετρίδη), τομ. Α',
Β' και Γ'.
- Αριστοτέλους: Πολιτικά (μετάφραση : Π. Λειατσά), τομ. Α', Β', Γ', Δ' και Ε'.
- Αριστοτέλους: Αθηναίων πολιτεία (μετάφραση: Γ. Κοτζιούλα), τομ. Α' και Β'.
- Αριστοτέλους: Ρητορική (μετάφραση : Ηλ. Ηλιού) τομ. Α', Β' και Γ'.
- Αριστοφάνη: Βάτραχοι (Μετάφραση: Απ. Μελαχρινού).
- Αριστοφάνη: Νεφέλαι (Μετάφραση: Κ. Βάρναλη).
- Αριστοφάνη: Πλούτος (μετάφραση: Κ. Βάρναλη).
- Αρριανού: Αλεξάνδρου ανάβασις (μετάφραση : Ν. Γρηγοριάδη), τομ. Α',
Β', Γ' και Δ'.
- Δημητρίου : Περί ύφους (μετάφραση: Π. Λειατσά).
- Δημοσθένη : Λόγοι (μετάφραση Γ. Κορδάτου-Γ. Παπαλεξανδρή), τομ. Α' και
Β'.
- Δημοσθένη: Ολυμπιακοί (μετάφραση : Γ. Παπαλεξανδρή).
- Δημοσθένη: Περί του στεφάνου (Μετάφραση: Γ. Κορδάτου).
- Δημοσθένη : Φιλιππικοί Α' (μετάφραση: Γ. Παπαλεξανδρή).
- Δημοσθένη : Προς Λεπτίνην (Μετάφραση : Ν. Γ. Κασιμάκιου).
- Δίωνος Χρυσόστομου: Περί βασιλείας Α' (Μετάφραση: Ν. Αχείμαστου).
- Ευριπίδη : Ιππόλυτος (μετάφραση: Κ. Κόντου)..
- Ευριπίδη: Ίων (μετάφραση: Ν. Ποριώτη)..
- Ηλιοδώρου : Αιθιοπικά (εισαγωγή : Γ. Μηλιάδη-μετάφραση: Στ. Χιλιαδάκη),
τομ. Α' .
- Ηρόδοτου : Μούσαι (μετάφραση: Ευ. Πανέτσου), τομ. Α', Β', Γ', Δ', Ε' και ΣΤ'.
- Ησιόδου : Έργα και Ημέραι (μετάφραση: Π. Λειατσά).
- Ησιόδου: Θεογονία-Ασπίς-αποσπάσματα Ηοίων (μετάφραση: Π. Λειατσά).
- Θεοκρίτου : Ειδύλλια Α' (μετάφραση : Αλ. Φωτιάδη).
- Θεοφράστου: Χαρακτήρες (μετάφραση: Μ. Σιγούρου).
- Θουκυδίδου: Ιστορία (Μετάφραση: Π. Ξιφαρά), τομ. Α', Β' και Δ'.
- Ιουλιανού: Επιστολαί (μετάφραση: Τ. Βουρνά), τομ. Α' και Β'.

- Ισαίου: Λόγοι (μετάφραση: Μ.Μιχαηλίδου-Νουάρου), τομ. Α' και Β'.
- Ισοκράτους: Λόγοι (μετάφραση: Μ.Πρωτοφάλη-Μ.Κωνστανταράκη και Ευ.Πανέτσου), τομ. Α' και Δ'.
- Ισοκράτους: Προς Φίλιππον (μετάφραση: Αν.Π.Γεωργαντόπουλου).
- Λόγγου: Ποιμενικά-Δάφνις και Χλόη Α' (μετάφραση: Γ.Δ.Ζευγώλη).
- Λουκιανού: Έργα (μετάφραση: Δ.Ζαγορίτη και Δ. Μάνου), τομ. Α', Β', Γ' και Δ'.
- Λυκούργου: Κατά Λεωκράτους (μετάφραση: Π.Λειατσά).
- Λυσίου: Λόγοι (μετάφραση: Στ. Τζουμελέα), τομ. Α', Β', Γ' και Δ'.
- Μάρκου Αυρήλιου: Τα εις εαυτόν (μετάφραση: Felix de Giorgio).
- Ξενοφώντος: Απολογία, Συμπόσιον, Αγησίλαος (μετάφραση: Κ. Καιροφύλα).
- Ξενοφώντος: Απομνημονεύματα (μετάφραση: Κ. Βάρναλη), τομ. Α' (4 αντίτυπα) και Β'.
- Ξενοφώντος: Οικονομικός (μετάφραση: Ε. Μώρου).
- Ξενοφώντος: Πόροι ή περί προσόδων (μετάφραση: Στ. Τζουμελέα).
- Ομήρου: Οδύσσεια (μετάφραση: Ζ. Σίδερη), ρ. ε-θ, ι-μ, ν-π, ρ-υ.
- Πausανίου: Ελλάδος περιήγησις: «Κορινθιακά» (μετάφραση Γ.Κορδάτου).
- Πλάτωνος: Αλιβιάδης α' (μετάφραση: Ε.Λιαϊάκου).
- Πλάτωνος: Γοργίας (μετάφραση: Σ.Τζουμελέα).
- Πλάτωνος: Ευθύφρων (μετάφραση: Γ.Κορδάτου).
- Πλάτωνος: Ίππαρχος (μετάφραση: Π.Πετρίδη).
- Πλάτωνος: Κρίτων (μετάφραση: Κ.Αραπόπουλου).
- Πλάτωνος: Τίμαιος (μετάφραση: Θ.Βλυζιώτη και Χ.Παπαναστασίου).
- Πλάτωνος: Φαίδρος (μετάφραση: Ν.Αχείμαστου).
- Πλάτωνος: Φαίδων (μετάφραση: Ευ.Παπανούτσου).
- Πλουτάρχου: Βίοι Παράλληλοι: Θησεύς και Ρωμύλος (τομ. Α). - Λυκούργος και Νουμάς (τομ. Β') (μετάφραση: Α. Λαζάρου).
- Πλουτάρχου: Ηθικά: Αποφθέγματα λακωνικά, τομ. Α' (μετάφραση: Π.Ρώτα) και Περί της Αλεξάνδρου τύχησής αρετής (μετάφραση: Π.Ρώτα και Α.Κατσούρου).
- Πλουτάρχου: Περί παιδων αγωγής: Μετάφραση: Π.Ρώτα και Μ. Κουντουρά), τομ. Γ'.
- Σοφοκλή: Αίας (μετάφραση: Ζ. Σίδερη).
- Σοφοκλή: Αντιγόνη (μετάφραση: Κ. Μάνου).
- Σοφοκλή: Ηλέκτρα (μετάφραση Κ. Ταμβάκη).
- Σοφοκλή: Φιλοκλήτης (μετάφραση: Κ.Κουραβέλου).
- Στοβαίου: Ανθολόγιον (περί πολιτείας) (μετάφραση: Ε.Λιαϊάκου).
- Στράβωνος: Γεωγραφικά (μετάφραση: Π.Βαλάκη), τομ. Α'.

Βιβλιοθήκη Παπύρου-τα άπαντα των Αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων
(αρχαίο κείμενο, μετάφραση και σημειώσεις).

Ηλιοδώρου: Αιθιοπικά και Θεαγένης και Χαρίκλεια (εισαγωγή: Κοραή
και Christ, Μετάφραση: Φωτ. Γιοφύλλη).

Θουκυδίδου: Ιστορία (κείμεν.-μεταφρ.-σημ.: Φιλ. Παππά), τομ. ΙΒ΄.

Πλουτάρχου: Ηθικά: Γυναικίων αρεταί (κείμεν.-εισ.-μετ.-σημ.: Εμμαν-
νουήλ Δαυΐδ).

Ξενοφώντος: Απομνημονεύματα (κείμεν.-μετ.-σημ.: Εμμανουήλ Γ. Παντελάκη),
τομ. Β΄ και Γ΄.

Διάφορες άλλες εκδόσεις:

Αισχύλου: Τραγωδίες (τομ. 2), βιβλ. <<Εστίας>>, Ι.Δ. Κολλάρου κ. Σία ΑΕ,
Αθήναι, δ.χ. (μετάφραση: Γιάννη Γρυπάρη).¹³⁵

Alcée-Sapho (texte établi et traduit: Theodore Reinach), έκδ. <<Les belles
lettres >>, Paris, 1937.¹³⁶

Aristophanis: Peace and Lysistrata, έκδ. << Zeno >>, δ.χ. (υπάρχει μό-
νο η μετάφραση στα αγγλικά από τον Doros Alastos).

Αριστοτέλους: Περί ποιητικής, έκδ. Ι.Δ. Κολλάρος κ. Σία ΑΕ, Βιβλιο-
πωλ. της <<Εστίας>>, Αθήνα, 1937 (μετάφραση: Σίμου Μενάρδου-εισαγω-
γή, κείμενο και ερμηνεία: Ι. Συκουτρή).

Αριστοτέλους: Πρώτη φιλοσοφία-Τά μετά τα φυσικά, έκδ. οίκος Αλ.
Πικόπουλου, Θεσ/νίκη, 1935 (εισαγωγή και ερμηνεία: Κ. Δ. Γεωργού-
λη).¹³⁷

Δημοσθένους: Κατά Φιλίππου Γ΄ και προς την Επιστολήν, Αθήνα, 1940
(εισαγωγή, μετάφραση, και σημειώσεις: Δημήτρη Φωτιάδη).

Ευριπίδη: Ανδρομάχη έκδ. << Γιοβόστη >>, Αθήνα, 1943 (μετάφραση:
Νίκου Ποριώτη).

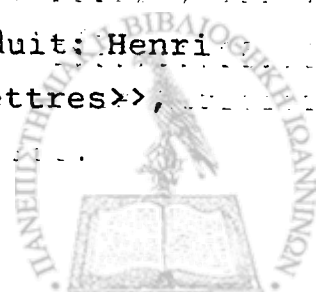
Ευριπίδη: Εκάβη, Αθήνα, 1927 (μετάφραση: Αποστόλου Μελαχρινού).¹³⁸

Ευριπίδη: Ιφιγένεια εν Ταύροις, τύποις Ν. Δαμιανού κ. Σία, Αθήναι,
1930 (μετάφραση: Απόστολου Μελαχρινού).¹³⁹

Euripide: Le Cyclope, Alceste-Les Héraclides (texte établi et traduit:
Louis Meridier), tom. I, έκδ. << Les belles lettres >>, Paris 1956.

Euripide: Heraclès, Les suppliantes-Ion (texte établi et traduit:
Léon Parmentier-Henri Gregoire), tom. III, έκδ. <<Les belles
lettres >>, Paris, 1959.

Euripide: Hélène-Les Phéniciennes (texte établi et traduit: Henri
Gregoire- Louis Méridier), tom. V, έκδ. <<Les belles Lettres >>,
Paris, 1950.

- Ησιόδου: Η ασπίδα του Ηρακλή, Αθήνα 1953, (ελεύθερη απόδοση : Γιάννη Γ. Παπαγεωργίου). 140
- Θουκυδίδου : Επιτάφιος Περιιλέους , Αθήνα 1953 (κείμενο, ερμηνεία και σχόλια από τον Γρηγόρη Λιόνη). 141
- Marc-Aurèle:Pensées, έκδ. <<Nouvelle >>, Paris,δ.χ.(μετάφραση στα Γαλλικά : Alexis Pierron). 142
- Ομήρου: Ιλιάδα , έκδ.University - Oxford , 1912 (μετάφραση: Αλέξανδρου Πάλλη).
- Ομήρου Οδύσσεια, εκδότη. Ι.Δ.Κολλάρος κ. Σία,Αθήναι,1932 (μετάφραση : Αργύρη Εφταλιώτη).
- Ομήρου: Οδύσσεια(ραψ. χ-ψ-ω), έκδ. Ι.και Δ. Κολλάρου, Αθήναι,1932 (μετάφραση: Νίκου Ποριώτη).
- Πλάτωνος: Απολογία Σωκράτους, έκδ. Βιβλιοπ. της <<Εστίας>>,Ι.Δ. Κολλάρου και Σία, Αθήναι, 1935, (μετάφραση:Αχιλλέα Τζαρτζάνου). 143
- Πλάτωνος: Κρίτων, έκδ. Ι.Δ. Κολλάρου κ. Σία, Αθήναι, 1929 (κείμενο κατά συντακτική ανάλυση , μετάφραση : Αχιλλέα Τζαρτζάνου). 144
- Πλάτωνος: Πολιτεία(τομ.2), εκδ. οίκος Γ. Φέξη, εν Αθήναις, 1911 και 1912 (τομ. Β΄)(μετάφραση : Γιάννη Γρυπάρη).
- Πλάτωνος: Πολιτεία ή περί δικαίου πολιτικός, εκδ. Δημ.Εμ. Αλεξίου Αθήναι- Θεσ/νίκη, 1939 (εισαγωγή, ερμηνεία και σημειώσεις : Κ.Δ. Γεωργούλη).
- Πλάτωνος: Συμπόσιον , Αθήνα, 1938, (λογοτεχνική μετάφραση, εισαγωγή και σημειώσεις: Δημήτρη Φωτιάδη).
- Πλουτάρχου: Βίοι Παράλληλοι, (Σόλων και Περικλής), εκδότης Χρ. Ι. Σαλιβέρος, Αθήναι,1929(μετάφραση: Κων/νου Παπαγεωργίου).
- Πλουτάρχου: Βίοι Παράλληλοι(Αλκιβιάδης-Κοριολανός, Τιμολέων-Αιμ. Παύλος, Πελοπίδας-Μαριέλλος), τομ. Γ΄,έκδ. << Φέξη>>, Αθήνα, 1910 (μετάφραση : Α.Π.Ράγκαβη).
- Σοφοκλή :Οιδίπους Τύραννος, έκδ. Αλ. Πικιόπουλου, Θεσ/νίκη, 1933 (μετάφραση, ανάλυση και σημειώσεις :Ορέστη Σχοινά). 145
- Σοφοκλή: Οιδίπους Τύραννος ,Αθήνα, 1948(εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια : Κώστα Θρακιώτη).
- Σοφοκλή : Οιδίπους επί Κολωνώ, έκδοση εφημερίδας <<Ανεξάρτητος>> εν Αθήναις, δ.χ. (έμμετρη μετάφραση: Γεράσιμου Σπαταλά). 146

B) Λατίνοι συγγραφείς.

- Ciceronis M.T. : Λόγος υπέρ του ποιητή Αρχία, Αθήνα 1948 (εισαγωγή, μετάφραση και ανάλυση: Θεόδωρου Δ. Τασσόπουλου).
- Horatio Q.F. : Carmina (τεύχ. Γ') Αθήνα, 1952, (με κείμενο, σχόλια και μετάφραση : Θεόδωρου Δ.Τασσόπουλου).¹⁴⁷
- Vergili P.M. : Aeneidos (lib.II) , Αθήνα, 1948 (μετάφραση: Γιώργη Κόλλια).¹⁴⁸

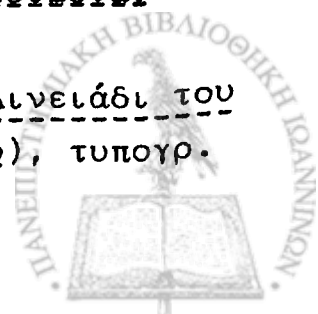
3) Λεξικά

- Ζηκίδου Δ.Γ. : Λεξικόν ορθογραφικόν και χρηστικόν Ἑλληνικῆς γλώσσης, έκδ. βιβλιοπ. Ιωανν. Ν. Σιδέρη, εν Αθήναις, 1947.
- Ρόζενταλ Μ. -Γιούντιν Π. : Μικρό φιλοσοφικό λεξικό, έκδ. << Τα νέα βιβλία >> Α.Ε., Αθήνα 1945.

4) Συγγράμματα με αρχαιογνωστικά θέματα.

α) Ελληνικά

- Θεοδωρίδη Χ. : Εισαγωγή στη φιλοσοφία, έκδ. οίκος Δημητράκου ΑΕ, Αθήνα , 1933.
- Θεοδωρίδη Χ. : Εισαγωγή στη φιλοσοφία, β' έκδοση, εκδόσεις του κήπου, Αθήνα 1955 .¹⁴⁹
- Καιρίδη Θ.Ι. : Η αρχαία ελληνική κωμωδία και οι νεφέλες του Αριστοφάνη .¹⁵⁰
- Καλουτσή Ι.Γ. : Νέα τέχνη και ελληνικός πολιτισμός - συνομιλία με τον Πλάτωνα, Αθήνα 1954.¹⁵¹
- Κορδάτου Κ.Γ. : Ιστορία της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας, έκδ. βιβλιοπωλείου Πέτρου Δ.Καραβάκου, Αθήνα, 1946.¹⁵²
- Κουρέτα Δ. : Ανώμαλοι χαρακτήρες εις το δράμα, έκδ. της ελληνικής ψυχαναλυτικής ομάδος, Αθήνα, 1951.
- Λεκατσά Π. : Προελληνική μητριαρχία και η Ορέστεια, Αθήνα 1949.
- Λορεντζάτου Ζ. : Ο Θησεύς του Αντρέ Ζιντ και άλλα κείμενα. << Σείριος >>, 1952.
- Λουϊζίδου Α.Α. : Αι επικλήσεις προς την μούσαν εν τη Αινειάδι του Βεργιλίου (η τεχνική επεξεργασία και τα πρότυπα αυτών), τυπογρ. Γερτρ. Χρήστου, Αθήνα, 1947.¹⁵³

Ταυβάκη Κ.: Η αττική τραγωδία-Νόημα τέχνης και σκηνική ερμηνεία, Αθήνα, 1955.

Τασσόπουλου Δ.Θεοδ.: Τα έρμα Λατινικά πως κατάντησαν με τον καθηγητή Η. Ερ.Α. Σιάσση, Αθήνα, 1948.¹⁵⁴

Τσιριμπέα Ανδρ.: Το αρχαίο δράμα, Αθήνα, 1955.¹⁵⁵

Φίλιππα Ν.Αγγ.: Τι λέει πράγματι η Αριστοτέλους ποιητική, έκδ. περιοδικού << Χρονιά >>, Αθήνα 1955, (εισαγωγή, σημειώσεις, πρόλογος, πρόσωπα, τραγικόν, ποίηση, τέχνη-αισθητική, κάθαρση).

Κατζηαράκη Κ.Θ.: Μουσαίου του γραμματικού τα καθ'Ηρώ και Λέαντρον (τεύχ. Α), τυπογρ. ο << Ερμής >>, Αθήνα, 1915.

β) Ξένα

Alvaro Corrado : Η ατέλειωτη νύχτα της Μήδειας (μετάφραση Μαργαρίτας Δαλμάτη), έκδ. <<Dello istituto Italiano di Atene >>, Αθήνα, 1957.

Babelon Jean: Alcibiade, έκδ. Payot, Paris, 1935.

Beyan Edwin: Histoire des Lagides, έκδ. Payot Paris, 1934.

Dide Maurice: Les idéalistes passionés, Paris, 1913.¹⁵⁶

Faguet Emile: Initiation Philosophique, Paris, 1920.¹⁵⁷

Leconte de Lisle: Les Erinnyes, tragedie antique, έκδ. Alphonse Lemerre, Paris, δ.χ. (έμμετρο τραγωδία σε δύο μέρη .Αποτελεί ένα είδος παρνασσιακού προτύπου).¹⁵⁸

Lectures pour tour (περιοδικό): La Journée d'une Athénienne-Au temps de Périclés (φανταστικός ή δραματικός διάλογος).¹⁵⁹

Lévy F.-Nogue: Page et pensées, morales, extraites des auteurs grecs, Paris δ.χ. (διανθίζεται από αποσπάσματα αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων).¹⁶⁰

Minkin S. Jacob : Hérode, έκδ. Payot, Paris, 1937 (μετάφραση στα γαλλικά από τον Edward Long).

Μολιέρου: Αμφιτρώων-σχολείο ανδρών (τα υπόλοιπα στοιχεία λείπουν).

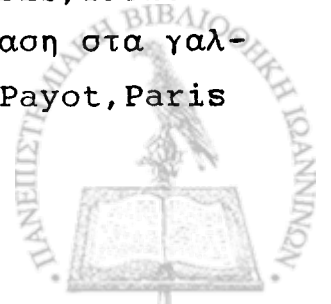
Radet Georges: Alexandre le grand, Paris, 1950.

Σαιμάρικου Γιραρδίνου: Μαθήματα δραματολογίας (μετάφραση: Άγγελου Βλάχου), εν Αθήναις, 1898.¹⁶¹

Vocos Gerassimos: Phidias et Socrate, Paris, 1925.¹⁶²

Weigall Arthur: Sapho de Lesbos-sa vie et son époque (μετάφραση στα γαλλικά :Théo Varlet), έκδ. Payot, Paris, 1932.

Weigall Arthur: Cléopatre-sa vie et son temps (μετάφραση στα γαλλικά από τον Jean Duren και τον M.R.Laville), έκδ. Payot, Paris 1934.¹⁶³

Wendland Paul: Η Ελληνική φιλολογία και οι εν τοις σχολείοις διδασκόμενοι αρχαίοι Έλληνες συγγραφείς (μετάφραση: Χρ. Ν. Λαμπράκη), εν Αθήναις, 1914.

5) Έργα με θέματα από την αρχαία τέχνη.

Jaques de Morgan: L'humanité préhistorique esquisse de préhistoire générale, Paris, δ.χ.¹⁶⁴

Τσουντα Χρήστου: Περικαλλές άγαλμα-Έξεποίησ'ούκ άδαής (ανατύπωση), Αθήνα, 1940 (επίμετρο Στ'τόμου του Αρχείου του Θρακιικού λαογραφικού και γλωσσικού θησαυρού).

Αυτός ο κατάλογος των αρχαιογνωστικών βιβλίων (Ελλήνων, και Λατίνων συγγραφέων), παρότι δεν είναι καθαρά αντιπροσωπευτικός για τους λόγους που αναφέραμε πιο πάνω (σ.65) και επιπλέον δεν εκφράζει την ευρύτητα των ενδιαφερόντων του Β. γύρω από τους Αρχαίους, ωστόσο μας δίνει την ευκαιρία να συναγάγουμε μερικά συμπεράσματα.

Τα κείμενα των αρχαίων συγγραφέων ξεπερνούν κατά πολύ αριθμητικά (158) τα έργα με αρχαιογνωστικά θέματα (29), τα λεξικά (2) και τα έργα με θέματα από την αρχαία τέχνη (2). Από τις εκδόσεις του κειμένου αρχαίων συγγραφέων, οι 135 τόμοι περιέχουν κείμενα μεταφρασμένα, και οι 23 στερεότυπα κείμενα. Από τις εκδόσεις με μετάφραση του αρχαίου κειμένου οι 132 τόμοι αφορούν Έλληνες συγγραφείς και οι 3 τόμοι Λατίνους συγγραφείς. Διαπιστώνουμε μια συντριπτική υπεροχή των Ελλήνων συγγραφέων απέναντι στους Λατίνους. Επίσης στις ίδιες εκδόσεις η σειρά του <<Ζαχαρόπουλου>> περιλαμβάνει πολύ μεγάλο αριθμό τόμων (97) σε σχέση με το συνολικό αριθμό. Αυτό οφείλεται στο ότι η σχετική σειρά προσφέρθηκε δωρεάν στον ποιητή από τον εκδότη με τον οποίο συνεργάζονταν. Ακολουθούν οι 7 τόμοι των εκδόσεων του βιβλιοπωλείου της <<Εστίας>>, οι 5 τόμοι της <<Βιβλιοθήκης του Παπύρου>>, οι 4 τόμοι του εκδοτικού οίκου <<Les belles lettres>> και οι 3 τόμοι του εκδοτικού οίκου <<Φέξη>>.

Βεχωριστό ενδιαφέρον για μας παρουσιάζουν οι στερεότυπες εκδόσεις, μία και ο Β. ως κλασικός φιλόλογος είχε την ικανότητα να πλησιάζει ένα κείμενο στο πρωτότυπο¹⁶⁵ και συνάμα την επιστημονική αντίληψη ότι τούτο γίνεται καλύτερα μέσα από μια έγκυρη έκδοση.

Έτσι μπορούμε να πούμε ότι οι περισσότεροι (16) τόμοι, που επιλέχθηκαν από τον ίδιο, εκφράζουν πιστότερα τις φιλολογικές του προτιμήσεις ή ανάγνεις. Αναλυτικότερα από τους 23 τόμους των στερεότυπων εκδόσεων, οι 17 είναι γερμανικής έκδοσης (της Λειψίας), οι 2 εκδόθηκαν από τον οίκο << Μ.Ι.Σαλιβέρου >>, αλλά σύμφωνα με την έκδοση της Λειψίας, και οι άλλοι 4 είναι αντίστοιχα ελληνικής, γαλλικής, ιταλικής και αγγλικής έκδοσης (της Οξφόρδης).

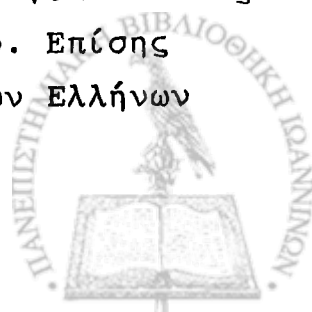
Όλοι οι τόμοι περιέχουν αρχαίους Έλληνες συγγραφείς. Είναι οι εξής: Δημοσθένης (4 τόμοι, από τους οποίους οι 3 περιέχουν με τη σειρά όλους τους λόγους του ρήτορα), Ξενοφώντας (3 τόμοι, οι οποίοι περιλαμβάνουν τα έργα τα διδασκόμενα στο Ελληνικό Σχολείο και στο Γυμνάσιο, όταν ο ποιητής υπηρετούσε ως καθηγητής), Όμηρος (3 τόμοι, οι δυο περιέχουν την Ιλιάδα και ο ένας ένα μέρος της Οδύσσειας), Ηρόδοτος (2 τόμοι, ο ένας περιλαμβάνει όλο το έργο του, τις Ιστορίες, και ο άλλος ένα μέρος του), Πλάτωνας (2 τόμοι, ο πρώτος περιλαμβάνει τα έργα Ευθύφρων, Απολογία του Σωκράτη, Κρίτωνας και Φαίδρος και ο δεύτερος την Απολογία του Σωκράτη), Αριστοτέλης (2 τόμοι, ο πρώτος περιέχει το έργο Περί Ψυχής, και ο δεύτερος την Ποιητική), Ανθολογία λυρικών ποιητών (1 τόμος, περιέχει όλους τους λυρικούς εκτός από τον Πίνδαρο), Σοφοκλής (1 τόμος, όπου περιλαμβάνει όλες τις τραγωδίες του), Ευριπίδης (1 τόμος, με τις τραγωδίες Άλκηστη, Ανδρομάχη, Βάκχες, Εκάβη, Ελένη, Ηλέκτρα, Ηρακλείδες, Ηρακλής Μαινόμενος και Ικέτιδες), Αριστοφάνης (1 τόμος, με τις κωμωδίες Άχαρνείς, Ιππείς, Νεφέλες, Ειρήνη, Όρνιθες, Λυσιστράτη, Θεσμοφοριάζουσες, Βάτραχοι, Εκκλησιάζουσες και Πλούτος), Θουκυδίδης (1 τόμος, σε έκδοση Οξφόρδης με τα τέσσερα πρώτα βιβλία των Ιστοριών), Ισοκράτης (1 τόμος που περιλαμβάνει το λόγο Προς Δημόνικον παραίνεσις), και Λουκιανός (1 τόμος, με τα έργα Τίμων ή μισάνθρωπος και Χάρων ή επισημοπούντος).

Συνολικά, αν εξετάσουμε τα κείμενα των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων, παρατηρούμε ότι υπερτερούν οι πεζογράφοι απέναντι στους ποιητές. Ειδικότερα στους πεζογράφους έχουμε την παρακάτω σειρά: Πλάτωνας (με 2 στερεότυπους τόμους και 14 τόμους με μετάφραση), Αριστοτέλης (με 2 στερεότυπους τόμους και 12 τόμους με μετάφραση), Ξενοφώντας (με 3 στερεότυπους τόμους και 10 τόμους με μετάφραση), Δημοσθένης (με 4 στερεότυπους τόμους και 7 τόμους με μετάφραση), Πλούταρχος (με 8 τόμους σε μετάφραση) και Ηρόδοτος (με 2 στερεότυπους τόμους και 6 τόμους με μετάφραση), Θουκυδίδης (με ένα στερεό-

τυπο τόμο και 5 τόμους με μετάφραση), Λουκιανός (με ένα στερεότυπο τόμο και 4 τόμους με μετάφραση) και στην ίδια σειρά Αρριανός (με 4 τόμους σε μετάφραση), Λυσίας (με 4 τόμους σε μετάφραση) και Ισοκράτης (με ένα στερεότυπο τόμο και 3 τόμους σε μετάφραση). Στους ποιητές μετά έχουμε την ακόλουθη σειρά: Ευριπίδης (με ένα στερεότυπο τόμο και 8 τόμους σε μετάφραση, από τους οποίους οι τρείς στα γαλλικά), Σοφοκλής με ένα στερεότυπο και 7 τόμους με μετάφραση), Όμηρος (με 3 στερεότυπους τόμους και 4 τόμους με μετάφραση), Αριστοφάνης (με ένα στερεότυπο τόμο και 4 τόμους με μετάφραση) και τέλος Αισχύλος και Ησίοδος (με 3 τόμους σε μετάφραση).

Στα βιβλία έπειτα με αρχαιογνωστικά θέματα (συμπεριλαμβάνεται και ένας τόμος περιοδικού) και θέματα τέχνης και στα Λεξικά βλέπουμε ότι προηγούνται οι ξένοι συγγραφείς με 17 τόμους (σ'αυτούς τοποθετούμε και το βιβλίο του Γερασ. Βώκου, που είναι γραμμένο στα γαλλικά) και έπονται οι Έλληνες με 16 τόμους. Η διαφορά θα ήταν μεγαλύτερη, αν δεν αφιερώνονταν στο Β.5 τόμοι από Έλληνες συγγραφείς. Από τα ξένα βιβλία μόνο ένα είναι αφιέρωση του συγγραφέα. Αναλυτικότερα : Από τα ξένα βιβλία τα 13 είναι έργα Γάλλων (κανένα δεν είναι μεταφρασμένο στα ελληνικά. Τα τρία είναι μεταφρασμένα από τα αγγλικά στα γαλλικά, ενώ ένα είναι απ'ευθείας γραμμένο στα γαλλικά από Έλληνα συγγραφέα, όπως προαναφέραμε), τα τρία Άγγλων (μεταφρασμένα όλα στα ελληνικά) και το ένα Ιταλού (μεταφρασμένο στα Ελληνικά). Διαπιστώνουμε ότι υπερτερούν κατά πολύ τα γαλλικά βιβλία. Αυτό οφείλεται στη γνώση από το Β. της γαλλικής γλώσσας σε αρκετά ικανοποιητικό επίπεδο. (Η διαμονή στη Γαλλία είτε ως σπουδαστή είτε ως ανταποκριτή εφημερίδων βοήθησε σημαντικά στην εκμάθηση της γαλλικής). Ετσι μπορούσε να προσεγγίζει πιο εύκολα τις έρευνες των ξένων κλασικών επιστημόνων πάνω στον αρχαίο ελληνικό και ρωμαϊκό πολιτισμό.

Συνοψίζοντας αναφέρουμε ότι σχετικά με τους τόμους των αρχαίων συγγραφέων υπερέχουν εκείνοι που έχουν μαζί με το αρχαίο κείμενο και τη μετάφραση στα ελληνικά. Η διαφορά μικραίνει, αν αφαιρεθούν η σειρά του <<Ζαχαρόπουλου>> και ένας τόμος του Πλάτωνα που είναι δωρεά, καθώς και 9 τόμοι που είναι αφιερώσεις των μεταφραστών. Αυτούς πιθανόν τους χρησιμοποίησε περισσότερο για να τους συμβουλευτεί παρά για να ερμηνεύσει ένα αρχαίο κείμενο. Επίσης στους παραπάνω τόμους χαρακτηριστική είναι υπεροχή των Ελλήνων

συγγραφέων έναντι των Λατίνων, πράγμα το οποίο δείχνει τη συνειδητή προτίμηση του Β. προς τα έργα των πρώτων. Εξάλλου ο ίδιος αναγνώριζε την ανωτερότητα του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού απέναντι στο ρωμαϊκό, ενώ συγχρόνως εξέφρασε φανερά την αντιπάθειά του προς το δεύτερο.¹⁶⁶ Τέλος αξίζει να σημειώσουμε ότι οι τόμοι της στερεότυπης έκδοσης, που ο ποιητής τους εφοδιάστηκε τις πρώτες δεκαετίες της ζωής του, και οι αντίστοιχοι με αρχαιολογικά θέματα αποκαλύπτουν το υψηλό κλασικιστικό του πνεύμα και την ευρύτητα του προβληματισμού του γύρω από τον αρχαίο κόσμο.

ΚΕΦ.4. ΤΑ ΓΝΩΜΙΚΑ ΚΑΙ ΟΙ ΑΡΧΑΙΕΣ ΦΡΑΣΕΙΣ ΠΟΥ ΕΙΝΑΙ
ΑΠΟΘΗΣΑΥΡΙΣΜΕΝΑ ΣΤΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ.

Τα γνωμικά και οι αρχαίες φράσεις, που βρίσκονται διάσπαρτα στην αυτοβιογραφία του Β., Φιλολογικά Απομνημονεύματα,¹⁶⁷ είναι μια άλλη ένδειξη των επαφών του με τους Αρχαίους. Εκφράζουν, μπορούμε να πούμε, την άνεση, με την οποία κινούνταν στον απέραντο χώρο τους και την οικειότητα, την οποία αισθάνονταν μαζί τους. Τα παρουσιάζουμε λοιπόν εδώ συγκεντρωμένα.

Η παράθεση γίνεται με αλφαβητική σειρά των ονομάτων των συγγραφέων τους. Επειδή μάλιστα ο Β. αναφέρει μόνο το συγγραφέα του γνωμικού ή της αρχαίας φράσης και αυτό όχι σε όλες τις περιπτώσεις, αναγκασθήκαμε να προστρέξουμε στη βοήθεια Λεξικών και Index των ποιητών και πεζογράφων για να εξακριβώσουμε την πατρότητα του δημιουργού, το έργο από το οποίο αντλείται, καθώς και τα συμφραζόμενά του. Τις σχετικές παραπομπές τις σημειώνουμε μέσα σε αγγύλες, κάτω από το αρχαίο απόσπασμα. Στις περιπτώσεις έπειτα των αρχαίων ρήσεων, όπου ο Β. επιφέρει αλλαγές (στην πτώση και το γένος των ουσιαστικών και επιθέτων) για να τις ταιριάξει με τις απαιτήσεις της σύνταξής του ή μας τις μεταφέρει λειψά, επειδή τον απατά προφανώς η μνήμη του, ή και ακόμα ανεπτυγμένα, παραθέτουμε μέσα σε παρένθεση τη μορφή που έχουν στο κείμενό του.

Αλικιδάμας

<< (...), ούδένα δοῦλον ἢ φύσις πεποίηκεν>>¹⁶⁸

(Αριστοτέλης : Ρητορική Τέχνη, 1373 β18-18α¹⁶⁹ και scholia vetera¹⁷⁰)

Αριστοτέλης

α) <<Βαρβάρων δ' Ἕλληνας ἄρχειν εἰκός>>¹⁷¹

(Πολιτικά 1252b 8)

(<<Βαρβάρων δ' Ἕλληνας εἰκός ἄρχειν>> σ.308)

β) <<Ἐμψυχον κτήμα>>

(Πολιτικά, 1253b 32)¹⁷²

(<<τα << ἔμψυχα κτήματα >> >>, σ. 308)

γ) << ὅτι μὲν τοίνυν εἰσὶ φύσει τινες οἱ μὲν ἐλεύθεροι οἱ δὲ δούλοι, (...) >>¹⁷³

(Πολιτικά, 1255a 1-2)

Εμπεδοκλής

<< (...)θεόθεν φυγὰς τε καὶ ἀλήτης >> 174

(B 115 D-K)

Θουκυδίδης

<<Χρημάτων κρείσσω >> 175

(B.60) 176

Ξενοφώντας

α) << ὡς ἄξιος εἶη θανάτου τῆ πόλει >> καὶ << (...)ἄξιος εἶναι τῆ πόλει μᾶλλον ἢ θανάτου >>.

(Απομνημονεύματα, 1.1.1 καὶ 1.2.62 ἀντίστοιχα).

(<< ἄξιος θανάτου τῆ πόλει >>, σ. 311) 177

β) << καὶ πληθούσης ἀγορᾶς >>

(Απομνημονεύματα 1.1.10)

(<< ἡ γὰρ ἀγορὰ ἦν πλήθουσα >>, σ.134) 178

γ) << (...)τί καλόν, τί αἰσχρόν, τί δίκαιον, τί ἄδικον, (...) >>

(Απομνημονεύματα, 1.1.16)

(<< τί δίκαιον, τί ἄδικον, τί ἀληθές, τί ψευδές, τί ἀγαθόν, τί κακόν, τί καλόν, τί αἰσχρόν >>, σ.311)

Όμηρος

α) << Ὅϊηπερ φύλλων γενεή τοιήδε καὶ ἀνδρῶν >> 179

(Ιλιάδα, Z 146) 180

β) << ὕγρά κέλευθος >>

(Οδύσσεια, γ 71)

(<< ὕγρά κέλευθος >>, σ.44)

Πλάτωνας

<< (...) τό δίκαιον οὐκ ἄλλο τι ἢ τό τοῦ κρείττονος συμφέρον >>

(Πολιτεία, 338 c, 339 a, b, 340a, b, c καὶ 341a)

(<< (...) Δίκαιο = << τό τοῦ κρείττονος συμφέρον >>, δηλαδή το συμφέρο του δυνατότερου, ἄλλιώς << δίκαιον τοῦ ἰσχυροτέρου >> >> σ. 281).

Αναφορικά με τα γνωμικά και τις αρχαίες φράσεις, που καταγράψαμε, έχουμε να πούμε ότι, όσα ανήκουν στους Αλκιδάμα, Αριστοτέλη, Ξενοφόντα και Πλάτωνα, απαντώνται στο σημείο εκείνο των Φιλολογικῶν Απομνημονευμάτων, στο οποίο ο Β. εξηγεί το πως και γιατί έγραψε την Αληθινή απολογία του Σωκράτη. Τα περισσότερα μά-

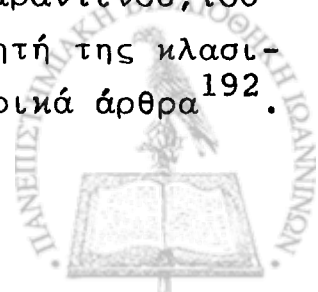

ΚΕΦ. 5. ΑΛΛΕΣ ΕΠΑΦΕΣ

Όσα προαναφέραμε , αποτελούν ένα μέρος και όχι το σύνολο των επαφών του Β. με τους Αρχαίους . Πιστεύουμε ¹⁸¹ ότι ο ποιητής πλησίασε τον αρχαίο κόσμο και από άλλες πλευρές με την προσπάθεια να βιώσει πολύ έντονα μέσα του τις διάφορες εκφάνσεις του.

Έτσι θα επισκέφτηκε τους αρχαιολογικούς χώρους και τα μνημεία τουλάχιστο της Αθήνας ¹⁸². Ακόμα είναι πιθανό στο Παρίσι κατά τη διάρκεια της διαμονής του να εξέφρασε την επιθυμία να θαυμάσει τα αρχαία έργα τέχνης, ελληνικά και ρωμαϊκά, στο εκεί μουσείο του Λούβρου ¹⁸³. Συμπληρώνοντας αυτές τις επισκέψεις του με τη μελέτη των ανάλογων βιβλίων απέκτησε την ικανότητα να κρίνει την ποιότητα ενός έργου της αρχαίας τέχνης. ¹⁸⁴ Επιβεβαιώνεται από το γεγονός ότι στα Αισθητικά-Κριτικά Α΄ καταπιάνεται σε πολλά κεφάλαια με θέματα τέχνης (π.χ. <<Οι πλαστικές Τέχνες>>, <<Σωκράτης και Τέχνη>>, <<Φύση και Τέχνη>>, ενώ σε πολλές περιπτώσεις αξιολογεί αρχιτεκτονικά μνημεία και πλαστικά έργα της κλασικής τέχνης και εξαίρει τη σκοπιμότητά τους ¹⁸⁵.

Ακόμα θα πρέπει να σημειώσουμε το ζωνρό του ενδιαφέρον για το ανέβασμα παραστάσεων αρχαίας τραγωδίας και κωμωδίας ¹⁸⁶ και για τις σχετικές διαλέξεις που δίνονταν. Ο ίδιος πρέπει να παρακολούθησε το πρώτο ανέβασμα της τριλογίας της Ορέστειας του Αισχύλου στο τότε <<Βασιλικό θέατρο>> της Αθήνας ¹⁸⁷. Γιατί, όπως μας μαρτυρεί, ήταν << με το μέρος των <<προδοτών>> της αθανάτου ημών γλώσσης >> στα γεγονότα των <<Ορεστειακών>> το Νοέμβριο του 1903 ¹⁸⁸. Επίσης λίγο πιο πριν (1901) ίσως θα παρακολούθησε το ανέβασμα της Άλχηστης του Ευριπίδη ¹⁸⁹, καθώς και άλλων δραματικών έργων από τη Νέα Σκηνή του Κώστα Χρηστομάνου, που τότε ήταν φίλος του ¹⁹⁰. Πολύ αργότερα (Οκτώβριος 1951) έχουμε έμμεσα τη μαρτυρία του ότι είδε την παράσταση των Νεφελών του Αριστοφάνη στο << Βασιλικό θέατρο>>: <<Σε λίγες μέρες αρχίζει τις παραστάσεις του το <<Βασιλικό θέατρο>> με την πιότερο ακουσμένη κωμωδία του Αριστοφάνη , τις Νεφέλες >> ¹⁹¹. Παίρνοντας αφορμή μάλιστα από το παραπάνω θεατρικό γεγονός, τη διάλεξη του Σ. Καραντινού, του σκηνοθέτη των Νεφελών, και την αντίστοιχη του καθηγητή της κλασικής Φιλολογίας Ι.Θ.Κακριδή έγραψε εκείνη την εποχή μερικά άρθρα ¹⁹².

Αλλά και οι παραστάσεις, την ίδια χρονική περίοδο ή λίγο αργότερα, της Ορέστειας του Ασχύλου και της Εκάβης του Ευριπίδη στο Εθνικό θέατρο αναζωπυρώνουν το επιστημονικό και φιλολογικό του ενδιαφέρον και συμβάλλουν στο να γράψει τρία συναφή άρθρα¹⁹³. Επιπλέον ερεθίσματα στο Β. για να αρθρογραφήσει έδωσε και το <<κουτσουρεμένο>> ανέβασμα των Εικλησιάζουσων του Αριστοφάνη στη Νέα Υόρκη¹⁹⁴.

Πάντως αξίζει να υπογραμμίσουμε ότι ο Β. ύστερα από βαθιά μελέτη και μακρά συναναστροφή με τον αρχαίο πολιτισμό αναγνώριζε τη <<μεγάλη μορφωτική αξία των κλασικών κειμένων-και κυρίως των ελληνικών->> θεωρώντας απαραίτητη τη διδασκαλία τους για την <<πνευματική κ'αισθητική καλλιέργεια των νέων>>¹⁹⁵ και εκτιμούσε παράλληλα την αισθητική αξία των μνημείων τέχνης.

Εδώ τελειώνει η αναφορά μας στις διάφορες επαφές του ποιητή με τους Αρχαίους, τα στοιχεία των οποίων θα επικαλούμαστε κάθε φορά προκειμένου να τεκμηριώσουμε τις απόψεις μας για τα δάνεια και τις επιδράσεις του από το χώρο τους. Ο Β. όμως ως κλασικός φιλόλογος ανέπτυξε σημαντική συγγραφική δραστηριότητα. Προσέφυγε σε αρκετά αρχαία κείμενα (κυρίως του Σουητώνιου και του Πλουτάρχου) και μας έδωσε τις προσωπογραφίες των <<Μεγάλων Ανδρών>>της Ρώμης, καθώς και μια όψη του οικονομικοπολιτικού και κοινωνικού συστήματός της. Έγραψε μια σειρά άρθρων, αισθητικών και κριτικών, για πολλούς αρχαίους συγγραφείς και μια πλειάδα θεμάτων τους. Θεωρούμε σκόπιμο, πριν προχωρήσουμε στη διερεύνηση του λογοτεχνικού έργου του Β., να αφιερώσουμε το επόμενο μέρος της εργασίας μας στην υπέρνω δραστηριότητά του. Θα έχουμε έτσι μια πληρέστερη εικόνα της αρχαιογνωσίας και της αρχαιολατρείας του.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΠΡΩΤΟΥ ΜΕΡΟΥΣ

1. Η αρχική δημοσίευση της αυτοβιογραφίας έγινε με μορφή επιφυλλίδων στην εφημ. <<Ανεξάρτητος>> από τις 17 Φεβρουαρίου μέχρι 11 Αυγούστου 1935. Βλ. Κ. Βάρναλη : Φιλολογικά Απομνημονεύματα (Σημείωμα του επιμελητή), σ.7.
2. Ανέκδοτη αυτοβιογραφία . Καταχωρίστηκε στα <<Αιολικά Γράμματα>>, αφιέρωμα, σσ.14-15.
3. Κάποιες πληροφορίες για τις επαφές του Β. με τους Αρχαίους μας παρέχουν τα κατάλοιπα του αρχείου του. Από το σημείο αυτό πρέπει να ευχαριστήσουμε την Ευγενία Βάρναλη και τους φυσικούς γονείς της Κων/νο και Ελένη Ιατρού, που μας επέτρεψαν να ερευνήσουμε το τμήμα εκείνο (φωτοαντίγραφα των αυτογράφων του ποιητή), το οποίο μας ενδιέφερε. Επίσης τη Θεανώ Μιχαηλίδη που προσφέρθηκε να λύσει κάθε σχετική απορία μας. Οι παραπομπές στο αρχείο γίνονται με βάση την προσωρινή ταξινόμηση, που έκανε η ίδια, σε φαιέλλους (Φ) και σε αυτόγραφα Σημειωματάρια(σ).
4. Γράφει ο ίδιος στα Φιλολογικά Απομνημονεύματα, σ.47: <<Στα 1898 τέλειωσα το σκολειό- την έβδομη τάξη. Οσο έφτανε η άνοιξη και το καλοκαίρι τόσο η ανυπομονησία μου μεγάλωνε πότε θα φτάσει η βλο-γημένη εκείνη ώρα που θ' << ανακτήσω>> την ελευθερία μου· δε θα έχω να διαβάζω (...)>>.
5. Βλ. Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, τομ.Β', Αθήνα 1962, σ. 472.
6. Στη βιβλιοθήκη του Β. υπάρχουν έξι μαρξιστικά πολιτικά βιβλία. Βλ. Lucia Marcheselli-Loucas : <<Κ. Βάρναλη : Αισθητικά-Κριτικά, διαμόρφωση κι εξέλιξη >>, περιοδ. <<Διαβάζω>>, αρ. 88, 22. 2. 84, σ.49. Τώρα και στο βιβλίο της Συμβολή στην εργογραφία του Κώστα Βάρναλη, Αισθητικά-Κριτικά, 1911-1944, έκδ. <<Κέδρος, Α.Ε.>>, Αθήνα 1984, σ.16. Η ίδια αναφέρει στο βιβλίο της ,σ.16, τη μαρτυρία του Β., το 1934, αναφορικά με τη γνώση του Μπουχάριν .
7. Ο ποιητής γράφει σχετικά στα Φιλολογικά Απομνημονεύματα, σ.41: <<(...), η καθαρεύουσα και η Μεγάλη Ιδέα μας είχανε κάνει το μυαλό κουρνούτι>>.

8. Ό.π., σ.98.
9. Στα Σχολεία της Ανατολικής Ρωμυλίας, όπως μας βεβαίωσε ο πανεπιστημιακός δάσκαλος Χαράλαμπος Νούτσος, ειδικός στα εκπαιδευτικά προγράμματα Μέσης Εκπαίδευσης, τα αντίστοιχα Αναλυτικά καθορίζονταν από το Πατριαρχείο της Κων/πολης.
10. Διάταγμα της 31 Οκτωβρίου 1886 (Φ.Ε.Κ. 302, 4 Νοεμβρίου 1886, σσ.989-991) βλ. και στο βιβλίο Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε (επιμέλεια : Αλέξη Δημαρά), τομ.Α' (1821-1894), έκδ. <<Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη >>, Αθήνα 1983, σ. 267.
11. Σύμφωνα με το Αναλυτικό Πρόγραμμα που εφαρμόστηκε κατά το σχολ. έτος 1897-1898: Διάταγμα της 11 Σεπτεμβρίου 1897 (Φ.Ε.Κ. τευχ. Α' αρ. 130, 12 Οκτωβρίου 1897, σσ.365-368). βλ. και Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε, τομ. Β' (1895-1967), Αθήνα 1984, σ.15.
12. Φιλολογικά Απομνημονεύματα, σ. 55. Επίσης στη σ.100 διαβάζουμε : <<Ωστόσο τρεις από τους καθηγητές μου ήταν ποιητές. (...) ο καθηγητής των μαθηματικών Κυριάκος Στεφανίδης, (...), αυτός ήξερε απόξω ολόκληρα ειδύλλια του Θεοκρίτου και κομμάτια από τις ραψωδίες του Ομήρου (...)>>.
13. Ό.π., σ.56.
14. <<Πήρα (...) και 9 στα Ελληνικά>>, ό.π., σ.55.
15. Αυτ.
16. Ο όρος, που έθετε η κοινότητα της Βάρνας, για να πάρει την υποτροφία, ήταν να διαλέξει μια από τις δυο Σχολές. Ο ίδιος γράφει σχετικά (ό.π., σ.56): <<Ένα κυριακάτιο απομείσημερο λαβαίνω κάποιο συστημένο γράμμα από την κοινότητα της Βάρνας (...). Το ανοίγω και διαβάζω πως (...) μου πρότεινε να με στείλει να σπουδάσω εις το <<Αθήνησι Πανεπιστήμιον>> από το κληροδότημα του Βαρναίου Νικολάου Παρασκευά Φιλολογίαν ή ...θεολογίαν >>.
17. Έγινε το Νοέμβριο του 1984.
18. Σ.64.
19. Εκδόθηκε το 1985 από τον εκδοτικό οίκο <<Κέδρο>> με φιλολογική επιμέλεια του Γ.Κ.Κασίνη. Στηρίχθηκε στην αυτόγραφη

συλλογή με το σχετικό τίτλο που διασώζεται στο Αρχείο του << Ιδρύματος Κωστή Παλαμά >>. Κατά τον επιμελητή αυτή πρέπει να γράφτηκε το 1904 και ίσως πιο πριν. Βλ. το άρθρο του <<Οι <<Πυθμένες>> του Βάρναλη>>, σ. 95.

20. Για την ακρίβεια τυπώθηκε το 1904, αν και η χρονική ένδειξη του είναι το 1905. Την προλογίζει μάλιστα ο ποιητής Στέφανος Μαρτζώκης. Σήμερα είναι δυσεύρετη.

21. Ο ποιητής σημειώνει τα εξής Φιλολογικά Απομνημονεύματα, (σσ.85-86): <<Μετά πολλές συζητήσεις αποφασίσαμε να τ'ονομάσουμε <<Ηγησώ>>. Κι αυτός ο τίτλος ήτανε παρμένος από ένα ποίημα των Ιάμβων και Ανάπαιστων του Παλαμά (...). Όλοι μας θαυμαστές και μιμητές του Παλαμά, το ξέραμε απέξω αυτό το ποίημα. Και τ' όνομα Ηγησώ ήτανε για όλους μας λατρεία και σύμβολο>>.

22. Ο.π., σ.108 και σσ.161-162, υπ. 23 (του επιμελητή, Κώστα Γ. Παπαγεωργίου).

23. Αυτ.

24. Περιοδ. << Ο Παν >>, έτος 1, αριθμ. 1. Αθήναι 1908, σ.26, Βλ. και Κώστα Βάρναλη Ποιητικά, έκδ.<<Κέδρος>>, Αθήνα 1981, σ. 233 (<<Η γυναίκα πόχει γένια από τ'άλογο>>). Πρβ. και Γεωργίου Ν. Οικονόμου - Γεωργίου Κ. Αγγελινάρα: Βιβλιογραφία των έμμετρων νεοελληνικών μεταφράσεων της Αρχαίας ελληνικής ποιήσεως, έκδ. <<Βιβλιοθήκης Σοφίας Ν. Σαριπόλου>>, Αθήνα, 1979, σ.99.

25. Τότε γνωρίζει από διάφορες πηγές τη ρωσική λογοτεχνία και ιδιαίτερα το Γκόρκι, που τον συγκίνησε με το ρεαλισμό του. Να τι εξομολογείται ο ίδιος στο άρθρο του <<Πως γνώρισα το Γκόρκι>>, καταχωρημένο στο περιοδ. <<Αιολικά Γράμματα>> (αφιέρωμα), σ. 55: << Η Βιβλιοθήκη Μαρασλή, το περιοδικό, << Παναθήναια >>, η εφημερίδα << Άστυ >> στις επιφυλλίδες της, μας δίνανε άφθονες μεταφράσεις από ρούσικα αριστουργήματα>>.

26. Ο Χαράλαμπος Χαρίτος (Ο Βάρναλης σχολάρχης στην Αργαλαστή, Βόλος 1977, σσ.9-10) μας πληροφορεί επικαλούμενος τη μαρτυρία των μαθητών του ποιητή ότι στην παραπάνω κωμόπολη δίδασκε ακόμα Μαθηματικά και Γαλλικά.

27. Βλ. το διάταγμα της 5 Οκτωβρίου 1906 (Φ.Ε.Κ., τ.Α, αρ. φυλ. 244, 28 Οκτωβρίου 1906, σσ.997-1001), το οποίο λαμβάνουμε υπόψη. Βλ. επίσης Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε, τομ.Β, σ. 48.
28. Βλ.το διάταγμα της 31 Οκτωβρίου 1914(Φ.Ε.Κ., τευχ. Α, αρ. φυλ. 369, 12 Δεκεμβρίου 1914, σσ. 1996-2003) το οποίο λαμβάνουμε υπόψη. Βλ. επίσης Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε, τομ, Β, σ. 115. Σταματούμε εδώ με τα Αναλυτικά Προγράμματα μια και οι αλλαγές που σημειώνονται σ'αυτά είναι το 1922 με το διάταγμα της 25 Νοεμβρίου (για τα Πρακτικά Λύκεια) και το 1931 με το διάταγμα της 18 Νοεμβρίου (αφορά όλες τις τάξεις).
29. Βλ. στη σ. 54.
30. Αυτ.
31. Αυτ.
32. Αυτ.
33. Ο Β. -μετά το διορισμό του τον Ιανουάριο 1909 ως ελληνοδιδασκάλου στην Αμαλιάδα, το 1910 προάγεται σε σχολάρχη του Ελληνικού Σχολείου και μετατίθεται στην Αργαλαστή. Βλ.Φιλολογικά Απομνημονεύματα, σσ. 108-109.
34. Ο Βάρναλης σχολάρχης στην Αργαλαστή , σ.8.
35. Ό. π., σ.9.
36. Φιλολογικά Απομνημονεύματα, σ. 114 και 193-194.
37. Περιοδ. <<Παρθενών>>, Β, Αθήνα 1909, σ. 72· δεύτερη δημοσίευση από τον Γ.Π.Σαββίδη: <<Ο Βάρναλης νέος- τα πρώτα ποιήματα και κριτικά - συμβολή σε μια συλλογική βιβλιογραφία του Βάρναλη>>, περιοδ. <<Ηριδανός>>, τευχ.2, Οκτωβρ.-Νοεμβρ.1975, σ.33 και 36.
38. Εκδοτικός οίκος Γ.Δ.Φέξη, Αθήνα 1910, σ. 122.
39. Περιοδ.<<Νέα Ζωή>>, Στ, τευχ. 5,6,7, Αλεξάνδρεια , Φεβρ.-Μαρτ.-Απριλ. 1910, σσ.204-206.
40. Περιοδ. <<Γράμματα>>, τευχ. 6, Αλεξάνδρεια, Ιούλιος 1911, σσ.177-178
41. Περιοδ. <<Γράμματα>>, τευχ. 9-10, Οκτωβρ.-Νοέμβρ. 1911, σσ.287-288.

42. Περιοδ. << Εικονογραφημένος Παρνασσός >>, έτος 1, αρ. 48, Αθήνα 1911, σ.7 βλ. και Γεωργίου Ν. Οικονόμου-Γεωργίου Κ.Αγγελινάρα, σ.160.
43. Εκδοτικός οίκος << Φέξη >>, Αθήνα 1911, σ.74.
44. Εκδοτικός οίκος << Φέξη >>, Αθήνα 1912, σ. 69.
45. Περιοδ.<<Γράμματα >>, τομ. Β', τευχ. 17-20, Αθήνα 1913, σ. 178.
46. Εκδοτ. οίκος <<Φέξη >>, Αθήνα 1913, σ. 56.
47. Περιοδ.<<Χαραυγή >>, Δ'69(Ν.Π.1), 15 Νοεμβρ. 1913, σσ. 8-9.
48. Γράφει σχετικά : << Το διονυσιακό πνεύμα, που αισθητοποιούσε όλη την οικειότητα των εφήμερων ανθρώπων με τους αθανάτους, θα μένει, ο μεγαλύτερος δάσκαλος των πιο αληθινών ορμών, και των πιο υγιών ενστίκτων, που συγχώνευαν στην έξαψή τους αυτή την ουσία του ωραίου (...) >>. Ό.π., σ.9.
49. Τομ. Β', φυλ. 21-24, Αλεξάνδρεια , 1914, σσ.299-305.
50. Ποιητικά, σσ.165-166.
51. Βλ. στα Φιλολογικά Απομνημονεύματα (σ.12) το <<Χρονολόγιο Κ. Βάρναλη >>, που συντάχθηκε από τον επιμελητή της έκδοσής τους, Κώστα Παπαγεωργίου.
52. Ο ίδιος αφηγείται τα εξής (ό.π., σσ.194-195): << Το Σεπτέμβριο της ίδιας χρονιάς είχα μιαν καινούρια διακοπή της διδασκαλικής μου υπηρεσίας. Είχα κληθεί να φοιτήσω μαζί με καμιά πενηνταριά άλλους συναδέλφους απ'όλες τις γωνιές της Ελλάδας , στο Διδασιαλείο της Μέσης Εκπαίδευσης (...). Μέσα στον Απρίλη τελειώσανε τα μαθήματα του Διδασιαλείου >>.
53. Φυλλ. 25-27, Αλεξάνδρεια 1915, σ.111.
54. Περιοδ. Δ', τομ.Χ, αρ.1-2, Αλεξάνδρεια Γεν.-Ιουν. 1915, σσ.8-11.
55. Τευχ.1, Αθήνα, Μάης 1917, σσ.9-10.
56. Βλ.Μ.Μ. Παπαϊωάννου, σ.36.
57. Τομ.Β', τευχ.8, Αθήνα, Φλεβ.-Μαρτ. 1918, σ.36.
58. Χρον. Α', τευχ. 3, Αθήνα, 10 Νοεμβρίου 1918, σ.17.

59. Τευχ.6,5 Ιανουαρίου 1919, σ.57.
60. Επανειδόθηκε το 1976 από τις εκδ.<<Κέδρος>> με φιλολογική επιμέλεια του Γ.Π. Σαββίδη.
61. Να τι αφηγείται ο ίδιος στα Φιλολογικά Απομνημονεύματα, σ.208, <<Το Υπουργείο παιδείας (...) είχε προκηρύξει διαγωνισμό ανάμεσα στους Λειτουργούς της Μέσης Εκπαίδευσης (sic.)για να στείλει τους <<καλύτερους>> στην Ευρώπη να σπουδάσουν επί δυο χρόνια(...) και μονάχα ένας νεοελληνική λογοτεχνία. Ο ένας αυτός έτυχε να είμαι εγώ>>.
62. Ό.π., σ.221.
63. Ό.π., σ.296.
64. Αργότερα στο Φως που καίει χρησιμοποιεί σαν μότο τη φράση του <<έν αρχῇ ἦν ἡ τάσις πρὸς πράξιν>>.
65. Φιλολογικά Απομνημονεύματα, σ.235 και 237.
66. Ό.π.,σ.283.
67. Περιοδ. << Γράμματα>>, εκδότης:Στέφανος Πάργας.
68. Ο Κώστας Γ.Παπαγεωργίου στο << Χρονολόγιό>> του για το Β. (Φιλολογικά Απομνημονεύματα, σ.15)αναφέρει ότι δημοσιεύτηκε στο περιοδικό <<Νεολαία>>, ενώ ο Μ.Μ.Παπαϊωάννου (βλ. Κώστας Βάρναλης, μελέτες, σ.146) ισχυρίζεται ότι ματαχωρίστηκε στο περιοδικό <<Νουμάς>>.
69. Φιλολογικά Απομνημονεύματα,σ.270.
70. Ό.π., σ. 296.
71. Γράφει σχετικά (ό.π.,σ.298): <<Για να πολεμήσω αυτό το βιβλίο έγραφα το Σολωμό χωρίς μεταφυσική και τους Σκλάβους Πολιορκημένους>>.
72. Εκδόθηκε το 1925, από τις εκδ.<<Στοχαστής>>.
73. Εκδόθηκε το 1927 κι αυτό από τις εκδ. <<Στοχαστής>>.
74. Ο Σολωμός χωρίς μεταφυσική, σ.125.
75. Φιλολογικά Απομνημονεύματα, σ.303.
76. Αυτ. . .

77. Ο.Μ.Μ. Παπαϊωάννου (Κώστας Βάρναλης, μελέτες, σσ. 84-85) επιβεβαιώνει τούτο γράφοντας: <<Ας έχουμε υπόψη μας, (...) πως λογαριάζονταν μέσα στους λίγους γνώστες της αρχαίας ελληνικής γλώσσας. Μετάφραζε αρχαίους τραγικούς και κωμικούς απευθείας από το αρχαίο κείμενο, και όχι από μεταφράσεις στα γαλλικά ή σε άλλη ξένη γλώσσα, όπως συνηθίζεται, εδώ που τα λέμε.... Το αναφέρει και ο ίδιος στα <<Τριάντα χρόνια φιλολογικής ζωής>> (...)>>.

78. Φιλολογικά Απομνημονεύματα, σ. 303.

79. Αυτ.

80. Ό.π., σ. 295.

81. Ο ίδιος ο Β. μιλά αναλυτικά για τους λόγους της απόλυσής του. Ό.π.ρ. 276 κ.ε.

82. Βλ. Φ.Ε.Κ. 34, τευχ. Γ', 16.2.1926, σ. 141.

83. Από τις 24 Μαΐου μέχρι την 1 Σεπτεμβρίου 1926.

84. Η κάρτα του ως ανταποκριτή της εφημ. <<Εθνικής>> δημοσιεύθηκε στα Φιλολογικά Απομνημονεύματα.

85. Την πληροφορία μας τη δίνει ο ανιψιός του Κώστας Θρακιώτης στο άρθρο του <<Μερικές αναμνήσεις από το <<θείο μου τον Κώστα Βάρναλη>>, περιοδ. <<Αιολικά Γράμματα>> (αφιέρωμα), σ. 22.

86. Τις πρώτες διορθώσεις τις έκανε στο Παρίσι. Βλ. Φιλολογικά Απομνημονεύματα, σ. 295.

87. Βλ. Κώστα Βάρναλη: <<Πώς γνώρισα τον Γιόρρι>>, περ. <<Αιολικά Γράμματα>>, σ. 55.

88. Φιλολογικά Απομνημονεύματα (<<Χρονολόγιο ...>>), σ. 17.

89. Το εξομολογείται ο ίδιος στη συνέντευξή του στο Νίκο Κατηφόρη: <<Ενα βράδι με το Βάρναλη>>, περιοδ. <<Νέοι πρωτοπόροι>> (αφιέρωμα), σ. 46.

90. Εργάζεται στη Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, στο Εγκυκλοπαιδικό Λεξικό και στο Λεξικό της Ελληνικής Γλώσσας της <<Πρωΐας>>. Βλ. Λουτσίας Μαριεζέλι-Λούνα (Συμβολή στην εργογραφία του Κώστα Βάρναλη), σ. 13.

91. Βιβλιοθήκη Αρχαίων συγγραφέων <<Ι. Ζαχαρόπουλου>>, Αθήνα 1939.

92. Έκδ. οίκος << Ι. και Π. Ζαχαρόπουλου >>, Αθήνα 1939, σ.163· δεύτερη έκδοση, διορθωμένη, <<Κέδρος>>, Αθήνα, 1970, σ.110.
93. Η τελευταία συνέχεια της Σαπφώς δημοσιεύεται στις 18.12.1939, ενώ η μυθιστορηματική βιογραφία της Κλεοπάτρας αρχίζει στις 6.8.1939, βλ. Δ. Πλάγια: <<Ο Κώστας Βάρναλης συνεργάτης και χρονογράφος της << Πρωΐας >>>, περιοδ. <<Διαβάζω>>, (αφιέρωμα), σσ.35-36. Ωστόσο τη μυθιστορηματική βιογραφία για τη Σαπφώ τη δημοσίευσε και στην εφ. <<Προοδευτικός Φιλελεύθερος>>(1952/1953) Στο Φ.98, του καταλόγου του αρχείου (δημοσιογραφικά) διαβάζουμε: <<Σαπφώ. Η δεκάτη μούσα. Η ποιήτρια του έρωτος και του πάθους. Μυθιστορηματική βιογραφία σε 90(88) συνέχειες· ελεύθερη απόδοση του έργου Sappho de Lesbos του Arthur Weigall . Δημοσιεύθηκε στην εφ. <<Προοδευτικός Φιλελεύθερος>>, 15/9/1952 -9/1/1953>>.
94. Δ. Πλάγιας, σ.35 και 38.
95. Από τις 7 Αυγούστου ως τις 12 Σεπτεμβρίου 1946.
96. Κυκλοφόρησε από τις εκδ. <<Κορυδαλλός>>, Αθήνα 1947.
97. Τότε πρέπει να διάβασε και τη μελέτη του Παν. Λειατσά , Η Πολιτεία του Ήλιου, η οποία βγήκε στις εκδ. <<Νέα βιβλία>> και από την οποία εμπνεύστηκε τον Άιταλο τον τρίτο.
98. Κώστας Βάρναλης, μελέτες, σ.131.
99. Στο Φ.97 του καταλόγου του αρχείου διαβάζουμε : <<Από τ'αστέρια στη λάσπη κι από τη λάσπη στ'αστέρια. Αλικιβιάδης ο κορυφαίος των Αθηναίων του χρυσού αιώνας>> Μυθιστορηματική βιογραφία σε 79 συνέχειες. (Ελεύθερη απόδοση του έργου Alcibiade , 450-404 αν. J-C του Jean Babelon) . Δημοσιεύθηκε στην εφ. <<Προοδευτικός Φιλελεύθερος>>, 24/3/1952- 26/6/1952>>.
100. Στον τόμο αυτό πρωτοδημοσιεύονται και τα ποιήματα από τον Άιταλο τον τρίτο το <<Μοιρολόγι των δούλων >> και το <<Τραγούδι της φυγής>>.
101. Από τις εκδόσεις << Πυξίδα >>.
102. Με αρχαίο κείμενο και σχόλια , σ.157· δεύτερη έκδοση <<Κέδρος>> Αθήνα 1971, σ.104.

103. Με αρχαίο κείμενο και σχόλια, σ. 155· δεύτερη έκδοση << Κέδρος >>, Αθήνα 1971, σ.103.
104. Από τις εκδ. << Κέδρος >>.
105. Θα μιλήσουμε διεξοδικά στο δεύτερο μέρος της μελέτης μας.
106. Έκδ. << Κέδρος >>, σ. 255.
107. Πρωτοεκδόθηκε το 1939.
108. Πρωτοτυπώθηκε από το Κρατικό Θέατρο Βόρειας Ελλάδας που έπαιξε την κωμωδία σε μετάφρασή του: περίοδος Ε΄ έτος, 5, αρ. 31 (1965-1966), Θεσ/νίκη, σσ.19-78· δεύτερη έκδοση: έκδ. << Κέδρος >>, Αθήνα 1965, σ.98.
109. Χρον. 2, αρ.9, σ.7, βλ. και Γ.Ν. Οικονόμου - Γ.Κ. Αγγελινάρα, σ. 319.
110. Περιοδ. Δ΄ έτος 4, αρ.22 (1964-5), Θεσ/νίκη 1964, σ.31-79· δεύτερη έκδοση << Κέδρος >>, Αθήνα 1965, σ. 75.
111. Εκδ. << Κέδρος >>, Αθήνα 1965· δεύτερη έκδοση, << Κέδρος >>, Αθήνα 1973.
112. Έκδ. << Κέδρος >>, Αθήνα 1966, σ.68.
113. Ο ίδιος σημειώνει στο τέλος του έργου την ημερομηνία: 10 Σεπτεμβρίου 1968.
114. Έκδ. << Κέδρος >>, Αθήνα 1970, σ.93.
115. Έκδ. << Κέδρος >>, Αθήνα 1970, σ.99.
116. Έκδ. << Κέδρος >>, Αθήνα 1971, σ.122.
117. Αναφέρουμε ενδεικτικά το ανέβασμα του Πλούτου του Αριστοφάνη σε μετάφραση δική του από το Εθνικό Θέατρο το καλοκαίρι του 1985 (σκηνοθεσία του Λούκα Ρονιόνι).
118. Άγνωστο πότε πραγματοποιήθηκε. Μια μετάφρασή του στο απ.5W του Αρχιλόχου συμπεριελήφθηκε στο βιβλίο της Γεωργίας Δεληγιάννη - Αναστασιάδη Ανθολογία από την ελληνική ποίηση, Αθήνα 1966, σ.36. βλ. και Αισθητικά - Κριτικά Β΄ σσ.83-84.
119. Έκδ. << Κέδρος >>, σ. 139.
120. Το παραπάνω μας βεβαίωσε η γραμματέας του Β., Ελένη Ιατρού.

121. Η καταγραφή των βιβλίων έγινε με δική μας προσωπική έρευνα στη βιβλιοθήκη του Β. και ύστερα από άδεια των Ελένης και Κων/νου Ιατρού, φυσικών γονέων της θετής κόρης του ποιητή Ευγενίας Βάρναλη, τους οποίους από τη θέση αυτή πάλι ευχαριστώ. Ολοκληρώθηκε μάλιστα στα τέλη Νοεμβρίου 1984. Εδώ πρέπει να αναφέρουμε την πολύτιμη βοήθεια της Θεανώς Μιχαηλίδη, η οποία έχει ασχοληθεί επίσης με την καταγραφή και την ταξινόμηση του αρχείου του Β..
122. Πολλοί στίχοι είναι σημειωμένοι με κάθετες γραμμές και αγγύλες ή υπογραμμισμένοι και έχοντας δίπλα ένα V. Υπάρχουν επίσης υπογραμμισμένες λέξεις με τη μετάφρασή τους στο περιθώριο .
123. Παρατηρούνται υπογραμμίσεις λέξεων και φράσεων στο κείμενο.
124. Στο μέσα μέρος του εξωφύλλου είναι γραμμένο: Δώρας Μοάτσου-Ζάππειου , Φεβρ. 1907, με υπογράμμιση δική του.
125. Στη σελίδα 3, στο πάνω μέρος είναι σημειωμένο το όνομα της Δώρας Μοάτσου.
126. Υπάρχουν υπογραμμίσεις διαφόρων λέξεων και φράσεων στο κείμενο.
127. Στη σελίδα 3 είναι σημειωμένο: Δώρα Μοάτσου ΙΧ τάξις 1907 . Ακόμα είναι υπογραμμισμένες αρκετές λέξεις ή φράσεις, από τις οποίες ορισμένες είναι μεταφρασμένες στο περιθώριο .
128. Στο μέσα μέρος του εξωφύλλου είναι γραμμένο: 100 χιλ. ήσαν οι Ελλην. ελθόντες εις Ίλιον, ωραιότερος Αχιλλεύς, δυσμορφότερος Θερσίτης.
129. Στη σελ. 1 υπάρχει γραμμένο: Δ.Μ.Δ.Μ., ενώ δίπλα στο κείμενο παρατίθεται η μετάφραση ορισμένων λέξεων.
130. Περιλαμβάνει τα έργα: Ευθύφρωνας, Απολογία του Σωκράτη, Κρίτωνας και Φαίδωνας. Στην αρχή του διαλόγου Φαίδωνας είναι σημειωμένο: Κων/πολις, 1908, Δώρα Μ.
131. Στο μέσα μέρος του εξωφύλλου διαβάζουμε: Δώρας Μοάτσου, Α' διδασκαλείου, Ζάππειον 1908.
132. Είναι γραμμένο πάλι το όνομα της Δώρας Μοάτσου και ακόμα: Ζάππειον 1905.

133. Υπογραμμίζονται μερικές φράσεις του κειμένου (Πρέπει να αναφέρουμε ότι όλες οι σημειώσεις του Β. είναι με μολύβι).
134. Από τους περισσότερους τόμους της σειράς <<Ζαχαρόπουλου>> τα φύλλα είναι άκοπα. Πιθανόν όλη αυτή τη σειρά να του την πρόσφερε ο εκδότης δωρεάν λόγω της συνεργασίας τους.
135. Στο μέσα μέρος του εξωφύλλου υπάρχει η αφιέρωση του Γιάννη Γρυπάρη.
136. Είναι υπογραμμισμένοι μερικοί στίχοι με μολύβι.
137. Είναι εντελώς άκοπο.
138. Με αφιέρωση του μεταφραστή.
139. Με αφιέρωση του μεταφραστή.
140. Αφιέρωση στο μέσα μέρος του εξωφύλλου.
141. Με θερμή αφιέρωση στο εξώφυλλο.
142. Είναι γραμμένο στο μέσα μέρος του εξωφύλλου: *Veven, April 8-1916.*
143. Εντελώς άκοπο.
144. Άκοπο σε μερικά φύλλα, ενώ υπάρχει η σφραγίδα: ΔΩΡΕΑΝ ΔΙΑ ΤΟΝ ΔΙΔΑΣΚΟΝΤΑ.
145. Με αφιέρωση στο μέσα μέρος του βιβλίου.
146. Με αφιέρωση του μεταφραστή.
147. Με αφιέρωση του μεταφραστή.
148. Με αφιέρωση του μεταφραστή.
149. Στο μέσα μέρος του εξωφύλλου είναι σημειωμένη η αφιέρωση: Στον πολυαγαπημένο μεγάλο ποιητή και διαφωτιστή Κώστα Βάρναλη Χ. Θεοδωρίδης.
150. Με αφιέρωση στο εξώφυλλο.
151. Με αφιέρωση του συγγραφέα: Εις την αγαπητήν Δώρα Βάρναλη-Μοάτσου.
152. Στο μέσα μέρος του εξωφύλλου είναι γραμμένο : Κ. Βάρναλης.
153. Αφιέρωση στο μέσα μέρος του βιβλίου με κάρτα.

154. Στο πάνω μέρος του εξωφύλλου είναι σημειωμένο : Κ. Βάρναλην.
155. Με αφιέρωση του συγγραφέα.
156. Είναι γραμμένη στο μέσα μέρος του εξωφύλλου η ημερομηνία: 24-1-1924.
157. Πραγματεύεται τις φιλοσοφικές αρχές των αρχαίων Ελλήνων φιλοσόφων. Στο μέσα μέρος του εξωφύλλου είναι σημειωμένο : 22-12-1920, Μ. Flumis;
158. Η υπογραφή του κατόχου είναι δυσανάγνωστη.
159. Λείπουν τα υπόλοιπα στοιχεία, καθώς είναι κομμένο το εξώφυλλο.
160. Περιγράφεται η οικονομική και κοινωνική κατάσταση της αρχαίας Ελλάδας. Πάνω στο κείμενο υπάρχουν ορισμένες λέξεις μεταφρασμένες στα γαλλικά, ενώ ακόμα παρατηρούνται υπογραμμίσεις λέξεων ή φράσεων και αγγύλες.
161. Πραγματεύεται το θέμα του Κάστορα και του Πολυδεύκη στον Πίνδαρο και το θέμα του Ορέστη και της Ηλέκτρας στην Ηλέκτρα του Ευριπίδη.
162. Στο μέσα μέρος του εξωφύλλου είναι γραμμένη η εγκάρδια αφιέρωση του συγγραφέα : Στο φίλο Βάρναλη στον ποιητή σε ένδειξη της μεγάλης εκτίμησής μου και της φιλίας μου.
163. Τα φύλλα του είναι άκοπα. Είναι τοποθετημένο μέσα στο βιβλίο απόκομμά του με αρ. 134 άρθρου του με τίτλο: <<Κλεοπάτρα, η εστεμμένη Αφροδίτη-το τέλος των Πτολεμαίων>>. Αυτό είναι το τελευταίο της σειράς, που δημοσίευσε στην εφημ. <<Πρώτα>>.
164. Αναφέρεται στην παλαιολιθική και νεολιθική τέχνη.
165. Γράφει σχετικά στα Αισθητικά-Κριτικά Β', σ. 61. <<Μ'αρέσει να διαβάζω τ' αρχαία κείμενα στο πρωτότυπο όχι από απλή φιλομάθεια, αλλά προ πάντων για να χαίρομαι την ομορφιά τους >>.
166. Ο Β. γράφει στους Διχιάτορες, έκδ. <<Κέδρος>>, Αθήνα 1978, σ. 274 : <<Η σύγκριση αυτή των δυο πολιτισμών δεν χρειάζεται σχόλια-προκαλεί όμως σκέψεις πολλές>>. Και στη σ. 296: <<Ολ' η πνευματική ηγεσία της Ρώμης: ιστορικοί, φιλόσοφοι, ποιητές έχουν, όπως κι ολ' οι αριστοκράτες, την αισχίστη ιδέα για το λαό>>. Βλ. και τα κεφάλαια <<Η ελληνική παιδεία>> (σσ. 303-307) και << Ρωμαίοι

και Έλληνες>>(σ.313-325). Ακόμα βλ. και στα Αισθητικά-Κριτικά Β' σ. 103.

167. Θα πρέπει να προσθέσουμε ότι στα Αισθητικά-Κριτικά Α' και Β' ο ποιητής κάνει συχνά χρήση και μεσαιωνικών λατινόγλωσσων γνωμικών, κυρίως όταν μιλά για θέματα τέχνης.

Ένα παράδειγμα : << Δεν αρκεί το καλό περιεχόμενο, πρέπει κ' η αισθητική του μορφοποίηση να είναι lege artis >>, Αισθητικά-Κριτικά Α' (κεφ. << Τέχνη και πολιτική I >>), έκδ. << Κέδρος >>, Αθήνα 1981, σ. 137.

168. Φιλολογικά Απομνημονεύματα, σ. 309.

169. << (...) και ως έν τῷ Μεσσηνιακῷ λέγει 'Αλκιδάμας, << ἐλευθέρους ἀφῆκε πάντας θεός, οὐδένα δοῦλον ἢ φύσις πεποίηκεν >> >>.

170. Anonymi et Stephani in artem Rhetoricam commentaria (consilio et auctoritate Academiae Litterarum regiae Borussiae), edidit: Hugo Rabes, Berolini 1896 : << (b18) ως έν τῷ Μεσσηνιακῷ λέγει 'Αλκιδάμας ὑπέρ Μεσσηνίων ἀποστατησάντων Λαικεδαιμονίων και μή πειθομένων δουλεύειν μελετᾶ και λέγει 'Αλκιδάμας' ἐλευθέρους ἀφῆκε πάντας θεός οὐδένα δοῦλον ἢ φύσις πεποίηκεν >> (κεφ. 13).

171. Ο Β. έχει υπόψη του το κείμενο του Αριστοτέλη. Το πρωτοσυναντούμε στον Ευριπίδη : Ιφιγένεια εν Αυλίδι, 1400.

172. Βλ. και Αριστ. Οἰκ. 1345 α 26-29, όπου η φράση βρίσκεται κάπως διαφοροποιημένα.

173. Το γνωμικό αυτό ο Β. το δίνει μεταφρασμένο : << (...) πως οι άνθρωποι γεννιούνται ἢ ἐλεύθεροι ἢ δούλοι (...) >>. Φιλολογικά Απομνημονεύματα, σ. 309.

174. 'Ο. π., σ.51

175. 'Ο.π. , σ.31.

176. Ισοκ. Προς Δημόνικον (I,19): << χρημάτων κρείττω >>.

177. Επεξηγεί τη σημασία της λέξης << τῆ πόλει >>.

178. Την ίδια φράση τη συναντούμε και στο βιβλίο του 'Ανθρωποι-Ζωντανοί-Αληθινοί', (σ. 122-123) με την εξής μορφή : << ἡ ἀγορά ἦν πλήθουσα >>.

179. Φιλολογικά Απομνημονεύματα, σ. 31.

180. Βλ. και Σιμωνιδ. απ. 8 *dubium* W.: << Οὔηπερ φύλλων γενεή, τοίη δέ και ἀνδρῶν >> (στ.2).
181. Τα στοιχεία που διαθέτουμε είναι ελάχιστα.
182. Στα Φιλολογικά Απομνημονεύματα έχουμε μια φωτογραφία (εκτός κειμένου) του Β. με τον εκδότη Κώστα Ελευθερουδάκη βγαλμένη στην Ακρόπολη την κατοχή.
183. Ο.Μ.Μ. Παπαϊωάννου (Κώστας Βάρναλης, μελέτες, σ. 125) μας πληροφορεί ότι <<στα χρόνια της διαμονής του στο Παρίσι έκανε παρέα με τους Έλληνες ζωγράφους, πήγαινε τακτικά στις εκθέσεις>>.
184. Ο παραπάνω συγγραφέας (σ. 125) μας πληροφορεί επίσης ότι <<ο Βάρναλης ήταν σε θέση να ξεχωρίσει την ποιότητα στα έργα της εικαστικής τέχνης. Εργάστηκε σε εφημερίδες ως τεχνοκρίτης>>.
185. Ένα παράδειγμα: <<Ας πάρουμε κι από τους αρχαίους το μεγαλύτερό τους πλαστικό μνημείο: τον Παρθενώνα. Είναι μνημείο θρησκευτικό. Αλλ'ο θρησκευτικός του σκοπός είναι ο λιγότερος. Γιατί ο Παρθενώνας δεν είτανε ναός λατρευτικός. Η λατρεία γινότανε πάντα στο Ναό της Πολιούχου Αθηνάς, δίπλα στον Παρθενώνα. Αλλά κάτω από τη θρησκευτική σκοπιμότητα κρύβονταν άλλες πιο ζωτικές σκοπιμότητες (...)>>. (νεφ. <<Οι πλαστικές Τέχνες>>), σσ. 18-19.
186. Η γραμματέας του κ. Ελένη Ιατρού μας βεβαίωσε ότι παρακολουθούσε συχνά τέτοιες παραστάσεις.
187. Μιλήσαμε και πιο μπροστά γι'αυτή. Βλ. εισαγωγή, σ.9.
188. Φιλολογικά Απομνημονεύματα, σσ.63-64.
189. Βλ.στην εισαγωγή της μελέτης μας, σ.9.
190. Φιλολογικά Απομνημονεύματα, σσ. 80-81.
191. Αισθητικά-Κριτικά Β' (νεφ. <<Οί 'Νεφέλες >> του Αριστοφάνη >>), σ.11.
192. Ό.π., σσ. 11-28.
193. <<Η <<Ορέστεια >> του Αισχύλου >>, <<Πολιτεία ηρώων >> και <<Ο <<πτωχοποιός >> Ευριπίδης >>, ό.π., σσ.49-57.

194. << VIII, Συγχρονισμένος Αριστοφάνης >> και << IX, Οι << Εκ-
κλησιάζουσες >> του Αριστοφάνη >>, ό.π., σσ. 39-45.

195. Ό.π., σ. 103.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

Ο ΒΑΡΝΑΛΗΣ ΩΣ ΚΛΑΣΙΚΟΣ ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ

ΚΕΦ.Ι.Η ΑΝΑΣΤΡΟΦΗ ΤΟΥ ΜΕ ΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ
 ΣΤΟΥΣ ΔΙΧΤΑΤΟΡΕΣ ΚΑΙ ΤΑ ΑΙΣΘΗΤΙΚΑ-ΚΡΙΤΙΚΑ

Ο Β., όπως σημειώσαμε, όταν απολύθηκε από τη Μέση Εκπαίδευση, ασχολήθηκε με τη δημοσιογραφία. Ο φιλολογικός του οπλισμός και ειδικότερα η κλασική του παιδεία στάθηκαν το εφόδιο στη μακρά του θητεία σ' αυτό το χώρο. Οι Διχτάτορες και τα Αισθητικά-Κριτικά είναι ένας τέτοιος καρπός.

Οι Διχτάτορες¹ στηρίζονται κατά το μεγαλύτερο μέρος στους Αρχαίους. Κυρίως στις βιογραφικές και ιστορικές πληροφορίες του Σουητώνιου και του Πλουτάρχου. Είναι μια σειρά από πορτραίτα ρωμαίων αρχόντων. Βέβαια υπάρχουν και κάποια κεφάλαια στα οποία σκιαγραφείται η οικονομική, πολιτιστική και κοινωνική ζωή της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας². Ο Β. ανασυνθέτει την ιστορία της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας έχοντας ως κατευθυντήριο άξονα τη μαρξιστική του ιδεολογία. Αποκαλύπτει τον αρχαίο ρωμαϊκό ιμπεριαλισμό για να φανούν οι ευδιάκριτες αναλογίες του με τον αντίστοιχο σημερινό (ιταλικό φασισμό). Τους Διχτάτορες δε μπορούμε να τους κατατάξουμε στο καθαρά λογοτεχνικό έργο του ποιητή. Ο Β. σ' αυτό δεν το διακρίνει η συνθετική ενότητα- απλά συρράπτει τα πληροφοριακά στοιχεία³, που δανείζεται, παρεμβάλλοντας ενδιάμεσα σχόλια στα οποία μαστιγώνει τις θηριωδίες, την εγκληματικότητα και τη διαφθορά των Ρωμαίων με μια γλώσσα άλλοτε ειρωνική ή σαρκαστική και άλλοτε επιθετική⁴.

Αποδίδει τα αποσπάσματα από τους Αρχαίους είτε σε πιστή μετάφραση είτε σε ελεύθερη απόδοση (περιληπτικά ή πιο πλατιά). Κάποιες φορές ενσωματώνει στο κείμενό του φράσεις του πρωτοτύπου.

Στα Αισθητικά-Κριτικά Α' και Β', στα οποία συγκέντρωσε ένα μεγάλο μέρος των φιλολογικών του άρθρων εμπεριέχεται και η ενασχόλησή του με τους Αρχαίους. Παρουσιάζει, σχολιάζει και αξιολογεί συγγραφείς (ποιητές και πεζογράφους, βασιλιά Έλληνες), έργα τους, ιστορικές προσωπικότητες και θέματα (θεωρητικά), που τους απασχόλησαν, παραθέτοντας συνάμα στις περισσότερες σχεδόν περιπτώσεις αποσπάσματα κειμένων τους. Οι προτιμήσεις του Β. προς ορισμένους αρχαίους συγγραφείς ή η αρνητική του κριτική για άλλους, καθώς και η όλη του στάση (θεωρητική και κριτική) υπαγορεύονται και από

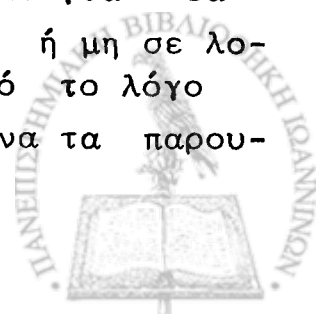
την κομμουνιστική του ιδεολογία, στοιχείο εξάλλου που δεσπόζει και στη μετά το 1919 λογοτεχνική του περίοδο.

Συγκεκριμένα στα Αισθητικά-Κριτικά Α' (Αισθητικά) από θεματική άποψη κινείται στη θεωρητική σφαίρα με έντονο προβληματισμό κυρίως γύρω από τους άξονες της τέχνης και του ωραίου. Μερικές φορές δίνει ιστορικά ένα θέμα και για τεκμηρίωση παρεμβάλλει σχετικά αρχαία αποσπάσματα. Άλλες φορές προβάλλει τις θέσεις ενός συγγραφέα ή φιλοσόφου γύρω από ένα ζήτημα π.χ. στα κεφάλαια: << Σωκράτης και Τέχνη>> (σσ. 21-26), << Πλάτωνας και ποίηση>> (σσ. 27-34), << Πλωτίνος και καλόν>> (σσ. 43-46). Άλλοτε εξετάζει ένα έργο π.χ. <<Ιππίας ο μείζων>> (σσ. 38-42) αναφορικά με το περιεχόμενό του. Δε λείπουν βέβαια και οι βιογραφικές πληροφορίες που χρησιμοποιούνται για λόγους διασκέδασης⁵.

Στα Αισθητικά-Κριτικά Β' (Κριτικά) και στο μέρος που αφορά τους αρχαίους συγγραφείς⁶ διερευνά βασικά το περιεχόμενο, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και τη λογοτεχνική αξία ενός συγκεκριμένου έργου (ποιητικού περισσότερο) π.χ. << Οι <<Επιλησιάζουσες>> του Αριστοφάνη>> (σσ. 58-60), << Η <<Ορέστεια>> του Αισχύλου>> (σσ. 49-51), << Η <<Αντιγόνη>> του Σοφοκλέους>> (σσ. 58-60). Σχολιάζει όμως με κριτικό υπομνηματισμό κάποιους στίχους (του Σοφοκλή και του Αριστοφάνη) στηρίζοντας την επιχειρηματολογία του σε εννοιολογικούς, αισθητικούς και συντακτικούς παράγοντες⁷. Ακόμα σε ένα άρθρο του <<Περί της Ηροδότου κακοηθείας>> (σσ. 73-82) αναιρεί τις απόψεις του Ψευτοπλουτάρχου για το έργο του ομώνυμου ιστορικού.

Τα αποσπάσματα βέβαια (χωρία, στίχοι, φράσεις και λέξεις), που μας ενδιαφέρουν περισσότερο για τις ανάγκες της έρευνάς μας⁸, μεταφέρονται σε γενικές γραμμές από το Β. είτε στο πρωτότυπο, είτε σε μετάφραση, είτε σε ελεύθερη απόδοση. Μερικές φορές προηγείται το πρωτότυπο και ακολουθεί η μετάφραση του συνόλου ή μέρους αυτού, όπου το υπόλοιπο αποδίδεται νοηματικά.

Πρέπει να διευκρινίσουμε ότι στους Διχιάτορες και στα Αισθητικά-Κριτικά έχουμε να κάνουμε με μια διαφορετική κατηγορία ερμηνειών από την αρχαία παράδοση. Δεν πρόκειται δηλ. για <<δάνεια>>, που ο συγγραφέας τα χρησιμοποιεί αυτούσια ή μη σε λογοτεχνικά έργα, προϊόντα της φαντασίας του. Γι' αυτό το λόγο λοιπόν θεωρήσαμε σκόπιμο να τα ταξινομήσουμε και να τα παρου-

σιάσουμε σε ξεχωριστό μέρος. Εξάλλου όλα τα παραπάνω, δείγματα επίσης του πλάτους και του βάθους της αρχαιογνωσίας του Β. και των φιλολογικών του ενδιαφερόντων (σε ορισμένες περιπτώσεις), είναι οπωσδήποτε ασφαλή αποδεικτικά στοιχεία για την επαλήθευση των αρχαίων δανείων και επιδράσεων στο ποιητικό και πεζό του έργο.

Στην καταγραφή όμως και την ταξινόμηση των σχετικών ερανισμάτων δεν έλειψαν οι δυσκολίες. Ο Β. σε ορισμένες περιπτώσεις αναφέρει το συγγραφέα, τον τίτλο του έργου, το κεφάλαιο, την παράγραφο ή τους στίχους, απ' όπου είναι παρμένο το απόσπασμά του. Στις άλλες μνημονεύει απλά το συγγραφέα ή παραθέτει το απόσπασμα, χωρίς καμιά ένδειξη. Έτσι χρειάστηκε να προσφύγουμε στα οικεία Corpus, Λεξικά και Indices των διαφόρων ποιητών και πεζογράφων για να βρούμε όσα από τα προαναφερθέντα στοιχεία μας έλειπαν. Κάποιες φορές μάλιστα ήταν δύσκολο να ξεκαθαριστεί σε ποιά συγγραφέα ανήκει ένα συγκεκριμένο εράνισμα. Πάντως κρίναμε απαραίτητο να προσαρμόσουμε τη μορφή τους, με την οποία βρίσκονται στο έργο του Β., σε κείνη των πιο έγκυρων εκδόσεων, όπου βέβαια διευκολύνονταν από τα πράγματα κάτι τέτοιο. Στις αντίθετες περιπτώσεις όμως σημειώνουμε τις διαφορές.

Μια ιδιομορφία αντιμετωπίσαμε στους Διχτάτορες. Για την ακρίβεια στο κεφ. << Τίτος ο καινούργιος Νέρων (Η επανάσταση των Ιουδαίων) (40-81 μ.Χ.) >>⁹, στο οποίο ο Β. περιγράφει την παραπάνω επανάσταση και την κατάπνιξή της από τον ομώνυμο ρωμαίο αυτοκράτορα, γνωρίζει και τον Ιώσηπο, την κύρια πηγή αυτών των ιστορικών γεγονότων, και τον Ερνέστ Ρενάν, που εξιστορεί τα ίδια γεγονότα¹⁰ στο έργο του Ο Αντίχριστος¹¹. Σποραδικά μάλιστα για να ενισχύσει την επιχειρηματολογία του σε κάποιο συλλογισμό του μνημονεύει τη γνώμη του τελευταίου. Εδώ ήταν αναγκαίο να διακρίνουμε, όπου φυσικά ήταν δυνατό, τα άμεσα ή τα έμμεσα ερανίσματα.

ΚΕΦ.2. ΕΡΑΝΙΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ

Α. Διχτάτορες.

I. Επίκουρος

Ο Β. επισημαίνει ότι οι Ρωμαίοι παρερμήνευσαν τη «φιλοσοφία της Ηδονής» του Επίκουρου με σκοπό να δικαιολογήσουν την «ηθική έκλυση των ηθών»¹² τους. Για να τεκμηριώσει την άποψή του σημειώνει ότι «ο ίδιος ο Επίκουρος ρητά καταδικάζει αυτήν την παρανόηση» και στη συνέχεια παραθέτει σε μετάφραση ένα απόσπασμα από τη Γ' Επιστολή του αρχαίου φιλοσόφου (Έπίκουρος Μενοικεΐ χαίρειν 131)¹³, όπου εκείνος υπογραμμίζει τον «ανώτερο»¹⁴ χαρακτήρα της ηδονής του.

II. Πολύβιος

Μεταφέρει δυο μαρτυρίες του αρχαίου συγγραφέα. Η μια αφορά τον αριθμό των δούλων (40.000) που εργάζονταν στα αργυρωρυχεία της Καρθαγένης της Ισπανίας.¹⁵ Την επικαλείται στο σημείο, όπου μιλά για τις πηγές πλούτου της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας¹⁶. Η άλλη σχετίζεται με την καταστροφή της Κορίνθου, την οποία ο Πολύβιος κατά την εκτίμησή του, θεωρεί «τραγικότερη» εκείνης της Καρχηδόνας¹⁷. Ο Β. την αναφέρει για να δείξει τον τρόπο που οι Ρωμαίοι υποδούλωσαν την Ελλάδα¹⁸.

III. Διόδωρος ο Σικελιώτης

Λίγα πληροφοριακά στοιχεία μεταφέρει από τη Βιβλιοθήκη του Διόδωρου του Σικελιώτη στους Διχτάτορες. Ο χαρακτηρισμός του ρωμαίου υπάτου, Αιμιλίου Παύλου, ως «σοφωτάτου»¹⁹ (ΧΧΧ.8.10) από τον αρχαίο ιστορικό απαντάται συχνά στο παραπάνω πεζογράφημα²⁰ και μ' αυτόν ο Β. αποβλέπει στην ειρωνεία του.

Στο κεφάλαιο «Ρωμαίοι και Έλληνες» (σσ.313-325) δίνοντας μια εικόνα της ρωμαϊκής κυριαρχίας αντλεί τα εξής στοιχεία από το Διόδωρο Σικελιώτη²¹: τα σχετικά με την αιχμαλωσία του Περσέα,

βασιλιά της Μακεδονίας, από τον Αιμίλιο Παύλο²², το θρίαμβο του στρατηγού στη Ρώμη (παρέλαση, επίδειξη λαφύρων, αναγκαστική συμμετοχή του αιχμαλώτου βασιλιά)²³, τη φυλάκιση και τη δολοφονία του Περσέα (με βασανιστήριο: την εξάντληση)²⁴. Σ' αυτό το σημείο συμπληρώνοντας την ιστορική πηγή επισημαίνει: «Δεν είναι όμως απίθανο να ξετρελλάθηκε πριν ξεψυχήσει. Γιατί αυτό το είδος του βασανιστηρίου φέρνει εκατό στα εκατό τρέλλα»²⁵.

IV. Ιώσηπος

Ο σπουδαίος Ιουδαίος ιστορικός του Ιου μ.Χ.αι., εκπρόσωπος της Ιουδαίο-ελληνιστικής Γραμματείας²⁶ στάθηκε η πηγή για το Β. στο κεφ. των Διχτυατόρων « Τίτος ο καινούργιος Νέρων (Η επανάσταση των Ιουδαίων) » προκειμένου να ειθέσει τα γεγονότα της εξέγερσης, της πολιορκίας και της άλωσης της Ιερουσαλήμ και τελικά της κατάπνιξης της από το ρωμαίο αυτοκράτορα. Θεωρεί πολύτιμες τις μαρτυρίες του στο έργο Περί του Ιουδαϊκού πολέμου, παρόλο που αμφισβητεί την αξιοπιστία του²⁷. Απ'όσα όμως εξιστορεί ο Β. με βάση τον Ιώσηπο, αρκετά παρουσιάζονται από τον Ερνέστ Ρενάν στην ιστορική μελέτη του Ο Αντίχριστος²⁸, κατά τον ίδιο ακριβώς τρόπο. Το ότι επικαλείται πάλι τις παρατηρήσεις του νεότερου συγγραφέα, σχετικά με τις συγκρούσεις των Ιουδαίων επαναστατών²⁹ και με τον ηρωισμό τους³⁰, σημαίνει ότι γνώριζε το έργο του και ότι το συμβουλευτήκε³¹. Επομένως στην προκειμένη περίπτωση ένα μεγάλο μέρος των ιστορικών πληροφοριών του Β. από τον Ιώσηπο είτε διασταυρώνεται με τις αντίστοιχες του ευρωπαϊκού συγγραφέα είτε αντλείται έμμεσα μέσω αυτού³². Μια μαρτυρία έπειτα που αναφέρεται ότι ανήκει στο Στράβωνα έχει προέλευση την Ιουδαϊκή αρχαιολογία του Ιώσηπου³³ και αντλείται απ'ευθείας από τον Αντίχριστο του Ρενάν. Ας έρθουμε όμως στα κείμενα.

α) Περί του Ιουδαϊκού πολέμου

Ο Β. στην αφήγησή του τηρεί μόνο σε γενικές γραμμές τη σειρά των γεγονότων, όπως αυτά παρουσιάζονται από τον αρχαίο, αλλά και το νεότερο ιστορικό.

Έτσι, αφού δώσει το στίγμα και το χαρακτήρα της εξέγερσης,

την οποία βλέπει με συμπάθεια, καθώς διακρίνει το « ηθικό βάθος » και το « ρεαλιστικό περιεχόμενό της »³⁴, και την κοινωνική διαστρωμάτωση των Ιουδαίων³⁵, περνά στη λεπτομερειακή περιγραφή. Μιλά για τον αρχηγό της επανάστασης, τον Ελεαζάρ, το υψηλό ηθικό του λαού³⁶, το ρωμαίο επίτροπο της Ιουδαίας, το Γέσσιο Φλώρο³⁷ και για την αφορμή της εξέγερσης³⁸. Προηγουμένως όμως προσθέτει μερικά άλλα στοιχεία³⁹.

Στη συνέχεια εξιστορεί τα γεγονότα που μεσολάβησαν μετά την έκρηξη της Ιουδαϊκής επανάστασης : το αντεπαναστατικό κίνημα των λαών που ήταν με το μέρος των Ρωμαίων, τις σφαγές που υπέστησαν οι Ιουδαίοι, την προδοσία του βασιλιά των τελευταίων, του Αγρίππα Β'⁴⁰, την απώλεια της εξουσίας των Ρωμαίων σ'ολόκληρη την Παλαιστίνη, την εκστρατεία του ρωμαίου διοικητή της Συρίας, Κέστιου Γάλλου, εναντίον των εξεγερθέντων Ιουδαίων της Ιερουσαλήμ με τη συνοδεία του Αγρίππα Β'⁴¹. Σ' αυτό το σημείο ο Β. δεν παραλείπει να υπογραμμίσει τη σημασία της επανάστασης, όσον αφορά « το πώς γίνεται και πρέπει να γίνεται η εθνική εξέγερση κάθε λαού και κάθε καιρού »⁴².

Πιο κάτω αναφέρεται στους αρχηγούς των Ιουδαίων, στην κατάσταση που επικρατούσε στο στρατόπεδό τους, στις προτάσεις του Αγρίππα Β' προς αυτούς για υποταγή, στις αποτυχημένες προσπάθειες του Γάλλου⁴³ λόγω στρατιωτικής ανικανότητάς του,⁴⁴ στην άφιξη του Βεσπασιανού με το γιό του Τίτο στην Πτολεμαΐδα και στις πολεμικές επιχειρήσεις του⁴⁵. Εδώ στηριζόμενος στον Ε. Ρενάν⁴⁶ μνημονεύει την προδοσία που εμφανίστηκε στο απελευθερωτικό κίνημα των Ιουδαίων με επικεφαλής τον Άννα, « τον αρχηγό των μετριοπαθών ».⁴⁷

Έπειτα, αφού υπογραμμίσει τον εξοντωτικό χαρακτήρα του πολέμου του Βεσπασιανού και γενικότερα την τακτική που εφαρμόζαν οι Ρωμαίοι (« ξεπάτωμα των λαών »), κάνει λόγο για το ξεχείμασμα του Βεσπασιανού στην Καισάρεια, για τη συγκέντρωση των υπερασπιστών στην Ιερουσαλήμ⁴⁸, για τις σφαγές που προκάλεσαν οι « ζηλωτές » σε όσους ήταν « προδότες και ύποπτοι » και για την τρομοκρατία που επικράτησε⁴⁹. Προσθέτει βέβαια τους λόγους, για τους οποίους ήταν καταδικασμένη να αποτύχει η επανάσταση.

Παρακάτω αφηγείται τα γεγονότα τα σχετικά με το θάνατο

του Νέρωνα, την ανακήρυξη του Βεσπασιανού ως αυτοκράτορα και την ανάληψη από μέρος του γιου του Τίτου της αρχηγίας του πολέμου των Ρωμαίων κατά των Ιουδαίων⁵⁰. Ακόμα προτρέχοντας κάνει νύξη στην Εφτάφωτη Λυχνία, που πήρε ο Τίτος, όταν κατέλαβε την Ιερουσαλήμ⁵¹, ενώ αναφέρεται και στις υπηρεσίες, που πρόσφερε ο Ιώσηπος στους Ρωμαίους μετά την αιχμαλωσία του⁵². Τον χαρακτηρίζει μάλιστα προδότη.

Κατόπιν περιγράφει το τέλος της τετραετούς εξέγερσης: προέλαση του Τίτο εναντίον της Αγίας πόλης, συγκέντρωση των Ιουδαίων μέσα σ'αυτή από όλες τις χώρες, πολιορκία της, θηριωδίες του ρωμαίου στρατηγού, ηρωική στάση των υπερασπιστών, κατάληψη του πύργου της Αντωνίας, άλωση⁵³. Ερμηνεύοντας τώρα τις πηγές παρατηρεί ενδιάμεσα: «Η ρωμαϊκή αυτοκρατορία (μια απ'τις πολλές αυτοκρατορίες της Γης) έδινε μ'αυτές τις απανθρωπιές της το μέτρο της δύναμής της και του πολιτισμού της!»⁵⁴.

Ακόμα ο Β. αναφέρεται περιληπτικά στην εγληματική δραστηριότητα των Ρωμαίων: σφαγές, σύληση του Ναού του Κυρίου, κάψιμο και γιρέμισμα της Ιερουσαλήμ «(εκ θεμελίων)», επιλογή και απάνθρωπη μεταχείριση αιχμαλώτων. Παράλληλα δίνει το συνολικό αριθμό νεκρών και αιχμαλώτων⁵⁵.

Ύστερα από την παράθεση όλων των παραπάνω δάνειων στοιχείων γύρω από την επανάσταση των Ιουδαίων και τη συντριβή της εκφράζοντας τη διαμαρτυρία του τονίζει σαρκαστικά και επιγραμματικά ότι οι Ρωμαίοι δείξαν το πραγματικό τους πρόσωπο με τις βαρβαρότητές τους ενάντια στους «μικρούς λαούς», και το πιο σημαντικό, ότι «κληροδοτήσανε στην ανθρωπότητα όλο το άδικο μίσος εναντίον αυτού του έθνους, που έδωσε στον κόσμο την μεγαλειώδη του λογοτεχνία και το μονοθεϊσμό»⁵⁶.

β) Ιουδαϊκή αρχαιολογία⁵⁷

Τεκμηριώνει την άποψη του ότι οι Ιουδαίοι την εποχή που επαναστάτησαν είχαν «κατακλύσει την Ανατολή και κυριαρχούσαν κυρίως στα αστικά κέντρα με την εξής μαρτυρία (του Στράβωνα), που μεταφέρει ο Ιώσηπος. Την αντλεί βέβαια μέσω του Ε. Ρενάν: «Δεν υπάρχει μέρος του κόσμου λείει ο Στράβων, που να

μη δέχτηκε αυτήν την φυλή ή μάλλον που να μην κατακτήθηκε απ' αυτήν >>>⁵⁸.

V. Πλούταρχος

Ο Β., αν και δεν αναγνωρίζει την αξιοπιστία του Πλουτάρχου και καταδικάζει τη φιλορωμαϊκή του στάση⁵⁹, όμως προσφεύγει στο << τεράστιο ιστορικό υλικό >>⁶⁰ του. Αντλεί ένα σημαντικό αριθμό πληροφοριακών στοιχείων (βιογραφικών και ιστορικών)⁶¹ από τις εξής βιογραφίες των Βίων Παράλληλων⁶²: Λούκουλλος, Κράσσο, Αιμίλιος Παύλος, Καίσαρ, Αντώνιος, Μάριος, Σύλλας, Πομπήϊος, Γάλβας και Όθων.

1. Λούκουλλος

Στο κεφ. των Διχτατόρων << Λούκουλλος << ο Ρωμαίων Ξέρξης >> >> (108-58 π.Χ.) ο Β. σκιαγραφεί το πορτραίτο του ομώνυμου πολιτικού χρησιμοποιώντας τα πληροφοριακά στοιχεία, που του προσφέρει ο Πλούταρχος. Χωρίς να τηρεί τη σειρά του με κάποια αταξία υλικού του αρχαίου συγγραφέα, επιλέγει τα πιο << χτυπητά >> και εντυπωσιακά, κατά τη γνώμη του, στοιχεία και τα συρράπτει. Αυτό κάνει και στις υπόλοιπες προσωπογραφίες των ρωμαίων αυτοκρατόρων.

Στην αρχή επονομάζει ειρωνικά το Λούκουλλο << Ρωμαίο Ξέρξη >>⁶³, μνημονεύει μερικά εσωτερικά του γνωρίσματα και αναφέρεται στις σπατάλες του για τα περίφημα << λουκούλλεια γεύματα >> και στον τρόπο που πλούτισε⁶⁴. Στο κεφ. << Η λαφυραγωγία >> μιλά ευρύτερα για τις δαπάνες του που είχαν σκοπό να ικανοποιήσουν την τάση του για ηδονή⁶⁵, ενώ επανέρχεται πάλι στο θέμα το σχετικό με τον τρόπο που πλούτισε.

Έπειτα κάνει λόγο για τις κατακτήσεις του και τη σιοπιμότητά τους,⁶⁶ για την αρχή της πολιτικής και στρατιωτικής του σταδιοδρομίας⁶⁷, για τα πολεμικά του μέσα⁶⁸ και για τις σχέσεις του με την περιβόητη γυναίκα στη Ρώμη Πραινία⁶⁹. Ενδιάμεσα χαρακτηρίζει το Λούκουλλο δημαγωγό και τον παρομοιάζει με τον Αττίλα.

Κατόπιν αναφέρεται στις στρατιωτικές επιτυχίες του Μιθριδάτη, εχθρού της Ρώμης⁷⁰, στην εισβολή του Λούκουλλου σε διάφορες

πόλεις της Ασίας και στις επιπτώσεις αυτής,⁷¹ στο σύστημα που εφάρμοζε ο ρωμαίος στρατιωτικός, για να καταλάβει τις πόλεις,⁷² στα βασανιστήρια που επέβαλε η ρωμαϊκή διοίκηση στους οφειλέτες και στο πρόστιμο που πλήρωσαν οι ασιατικές πολιτείες στο Σύλλα⁷³. Εδώ εξιστορεί ένα περιστατικό για να δείξει την αρπακτικότητα του στρατού του Λούκουλλου όταν οι στρατιώτες του κυνηγούσαν το Μιθριδάτη και επρόκειτο να τον συλλάβουν αιχμάλωτο, παρενεβλήθη μπροστά τους <<ένα μουλάρι φορτωμένο μάλαμα>>. Τότε αυτοί πέσανε επάνω στο φορτίο και <<αφήσανε το Μιθριδάτη να γλυτώσει>>⁷⁴. Το ίδιο περιστατικό αφηγείται για τον ίδιο ακριβώς λόγο στο κεφ. << Η λαφυραγωγία >>⁷⁵.

Πιο κάτω μιλά για τις εγυληματικές ενέργειες του Λούκουλλου⁷⁶, τις διαρπαγές του στρατού του⁷⁷, τη διάλυση της πειθαρχίας αυτού⁷⁸, το θρίαμβο του Λούκουλλου στη Ρώμη και για την εγκατάλειψη από μέρος του της πολιτικής. Την προτελευταία πληροφορία αφηγείται επίσης και στο κεφ. << Η λαφυραγωγία >>⁷⁹ τονίζοντας ότι <<αυτός είτανε ο τρόπος κι αυτός ο σκοπός των ρωμαϊκών καταχτήσεων: η αρπαγή κ' η υποδούλωση των λαών της Ασίας, της Αφρικής και της Ευρώπης>>⁸⁰.

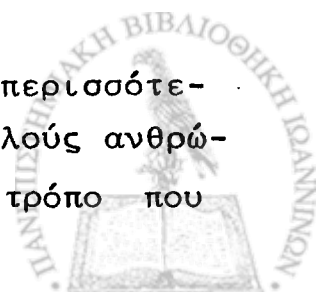
Στο κεφάλαιο << Η λαφυραγωγία >> επίσης μεταφέρει κάποια άλλα πληροφοριακά στοιχεία του Πλουτάρχου σχετικά με το Λούκουλλο με κυριότερα εκείνα που αφορούν τη λαφυραγωγική του δραστηριότητα⁸¹ και συμπληρώνει έτσι, θα λέγαμε, την εικόνα του και παράλληλα της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας.

2. Κράσσοσ

Στο κεφ. << Κράσσοσ ο << πλούσιος >> >> (115-55 π.Χ.) ο Β. συνθέτει την προσωπογραφία του ομώνυμου ρωμαίου υπάτου στηριζόμενος αποκλειστικά πάλι στις μαρτυρίες της σχετικής βιογραφίας του αρχαίου βοιωτού συγγραφέα.

Πρώτα παρουσιάζει με συντομία τις κερδοσκοπιικές και πολεμικές επιχειρήσεις του << πλουσιότερου ανθρώπου του καιρού του >>⁸² και μας δίνει τα εσωτερικά του χαρακτηριστικά (κυριότερη η φιλοπλουτία του)⁸³.

Έπειτα αναφέρεται στην τάση του να παίρνει περισσότερους ψήφους από τον Πομπήιο, στις συντροφιάς του (με απλούς ανθρώπους, που τους κολάκευε), στην περιουσία του και στον τρόπο που

τη δημιούργησε (ειμετάλλευση των προγραφών του Σύλλα, των πυρκαγιών και του πολέμου, τοιογλυφία)⁸⁴. Στα κεφ. επίσης <<Νέρων>> και η << Η φτωχολογία της Ρώμης >> μνημονεύει πάλι το γεγονός ότι ο Κράσσοσ ειμεταλλεύονταν τις πυρκαγιές⁸⁵.

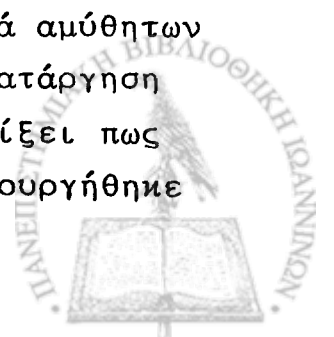
Κατόπιν κάνει λόγο για τις ληστρικές και εγκληματικές δραστηριότητές του (οργάνωση συμμορίας, δολοφονίες προγραμμένων)⁸⁶ επισημαίνοντας ειρωνικά ότι <<οι μεγάλοι στρατιωτικοί ληστεύανε με το στρατό τους και οι μεγάλοι παραδόπιστοι με τις συμμορίες τους >>⁸⁷.

Τέλος κλείνει με την αφήγηση των γεγονότων των σχετικών με το μοίρασμα του ρωμαϊκού κράτους από τον Κράσσο, τον Πομπήϊο και τον Καίσαρα, τα πολεμικά σχέδια του Κράσσου, τον πόλεμό του κυρίως κατά των Πάρθων, την καταστροφή του στρατού και την αιχμαλωσία του⁸⁸. Εδώ βρίσκει την ευκαιρία να παρατηρήσει γενικεύοντας τα πράγματα ότι << την απανθρωπιά αυτήν, απανθρωπιά του ρωμαϊκού καταχτητικού πνεύματος, την πλήρωσε αυτός πολύ ακριβά· πλήρωσε τις αμαρτίες όλων των έως τώρα Ρωμαίων στρατηγών >>⁸⁹.

3. Αιμίλιος Παύλος

Από τη βιογραφία του Πλουτάρχου για τον Αιμίλιο Παύλο δανείζεται ορισμένες μαρτυρίες αναφορικά με τον ομώνυμο στρατηγό και τις χρησιμοποίησε σε διάφορα σημεία των Διχτατόρων.

Έτσι στο κεφ. <<Οι διωγμοί των Χριστιανών>> σημειώνει την εγκληματική δράση του στον πόλεμό του κατά των ηπειρωτικών πόλεων (πυρπόληση εβδομήντα πόλεων και αιχμαλωσία εκατό χιλιάδων Ελλήνων)⁹⁰, για να αναιρέσει την επικρατούσα γνώμη για την προσωπικότητά του, όπως επιβλήθηκε από τον Πολύβιο και τον Πλούταρχο. Στο κεφ. <<Ρωμαίοι και Έλληνες>> για να καυτηριάσει το ρόλο της συντηρητικής ρωμαϊκής Συγκλήτου αναφέρει και τη διαταγή που έδωσε στον Αιμίλιο Παύλο να <<κιάψει και να ληστέψει 700 πολιτείες της Ηπείρου >>⁹¹. Στο κεφ. << Η οικονομική ολιγαρχία >> επισυνάπτει και τις συναφείς πληροφορίες γύρω από την κατάλυση από μέγιστος του βασιλείου της Μακεδονίας (μεταφορά αμύθητων θησαυρών και του ιδίου του βασιλιά Περσέα στη Ρώμη, κατάργηση του φόρου επί των περιουσιών των Ρωμαίων)⁹² για να δείξει πως άρχισε η διαφθορά της ρωμαϊκής πολιτείας, όταν δημιουργήθηκε

<<ισχυρή οικονομική ολιγαρχία>>. Στο κεφ. μετά << Ρωμαίοι και Έλληνες>>⁹³ για να μας δώσει μια όψη της ρωμαϊκής κυριαρχίας περιγράφει αναλυτικά τη ληστρική στρατιωτική επιχείρηση του Αιμίλιου Παύλου κατά της Ηπείρου, καθώς και το θρίαμβο, που τέλεσε στη συνέχεια στη Ρώμη (ο ίδιος κράτησε από τους θησαυρούς μόνο τα βιβλία)⁹⁴. Καταρρίπτει το χαρακτηρισμό του ως << φιλόφθρου>>⁹⁵ υπενθυμίζοντας ξανά τη διαπόμευση που έκανε στον Περσέα⁹⁶.

Στο κεφ. των Διχτατόρων << Η ελληνική παιδεία>> διερευνώντας τα ήθη των Ρωμαίων μας δίνει τα θετικά στοιχεία της προσωπικότητάς του. Επισημαίνει ότι συνδυάζοντας την ελληνική σοφία και τέχνη με τα αυστηρά ήθη των προγόνων του ξεχώριζε για τη <<συνειδητή υποστήριξη του δικαίου στην ιδιωτική και δημόσια ζωή>>⁹⁷. Διευκρινίζει όμως ότι τα παραπάνω γνωρίσματά του υποχωρούσαν <<όταν η ίδια του πατρίδα τον διάταζε να εγίληματεί !...>>⁹⁸.

Στο κεφ. επίσης <<Ρωμαίοι και Έλληνες>> δεν κρατά μια ενιαία γραμμή για τον Αιμίλιο Παύλο. Εξανίσταται καταρχήν με τους Έλληνες ιστορικούς (Πολύβιο, Πλούταρχο, Διόδωρο), οι οποίοι τον εκθειάζουν, αν και προκάλεσε τόσες καταστροφές στην Ελλάδα. Η οργή του μετριάζεται κάπως με την εξής παρατήρηση του Πλούταρχου γι' αυτόν, την οποία ασπάζεται εν μέρει: << Ο στρατηγός Αιμίλιος Παύλος, είτανε καλύτερος από το στρατό του. Κατόρθωσε <<μ'έγη στρατό γεμάτον καιία με απέλθεια να κάνει τόσο μεγάλα έργα >>>.

4. Καίσαρ

Ο Β. συνθέτοντας στο κεφ. << Ιούλιος Καίσαρ, << ο απόγονος της Αφροδίτης >> (102-44 π.Χ.)>> το πορτραίτο του ομώνυμου αυτοκράτορα στηρίζεται, πέρα από τις μαρτυρίες του Σουητώνιου, και σ' αυτές από το Βίο του Πλούταρχου για να εξασφαλίσει μεγαλύτερη πληρότητα.

Έτσι μεταφέρει τις πληροφορίες τις σχετιές με τις φιλοδοξίες του Καίσαρα στη νεανική του ηλικία να γίνει πρώτος¹⁰⁰, τα προτερήματα και τις αδυναμίες του¹⁰¹ παρατηρώντας ότι ο αρχαίος Έλληνας συγγραφέας τον περιγράφει κάπως διαφορετικά από το Σουητώνιο. Ακόμα εκείνες αναφορικά με τις σπατάλες του, τα χρέη του και την τάση του να μη κρύβει τα διεφθαρμένα ήθη

του¹⁰². Για την τελευταία επισημαίνει ότι ήταν γενικό φαινόμενο της ρωμαϊκής αριστοκρατίας. Τέλος παραθέτει τις πληροφορίες γύρω από τη σύγκρουσή του με τον Πομπήιο, τη στάση του απέναντι στο νεκρό αντίπαλό του, την οικοδομική και στρατιωτική (Γαλατία) δραστηριότητά του υπογραμμίζοντας πάλι με την τελευταία τη σιληρότητα και την ωριμότητά του.¹⁰³

5. Αντώνιος

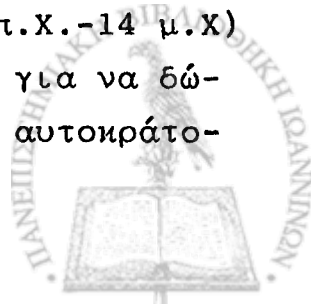
Στο κεφ. «Μάριος Αντώνιος, ο «απόγονος του Ηρακλή»» (83-30 π.Χ.) >> ο Β. σκιαγραφεί τον ομώνυμο στρατηγό βασιζόμενος αποικειστικά στα βιογραφικά και ιστορικά στοιχεία του πλουτάρχου από τον παραπάνω βίο του γι' αυτόν.

Έτσι στην αρχή σημειώνοντας ότι «είναι ωστόσο ένας αντιπροσωπευτικός τύπος της αισθησιακής Ρώμης»¹⁰⁴ μνημονεύει τα χαρακτηριστικά του (θετικά και αρνητικά)¹⁰⁵ και τον παραλληλίζει με τον Καίσαρα.

Έπειτα αναφέρεται στις φιλικές σχέσεις του με τον Καίσαρα, στη δράση του στη μάχη των Φιλίππων,¹⁰⁶ σε ένα περιστατικό που συνέβη στην Αθήνα, όπου έδειξε την «τεράστια σωματική του δύναμη»¹⁰⁷, στην ασυγκράτητη τάση του για ηδονές, στη λατρεία των γυναικών και στην παράδοσή του, σωματικά και ψυχικά, στην Κλεοπάτρα¹⁰⁸. Πιο κάτω εξιστορεί διάφορα άλλα περιστατικά σχετικά με την παράδοση στην τρυφή και στην πολυτέλεια¹⁰⁹ και περιγράφει πιο αναλυτικά την ερωτική ιστορία του με την Κλεοπάτρα μαζί με τις επιπτώσεις που είχε στη ζωή και στη σταδιοδρομία του¹¹⁰.

Επίσης κάνει λόγο για τα χρέη του Αντωνίου¹¹¹ και προσπαθεί να εξηγήσει τούτο το κοινωνικό φαινόμενο τότε στη Ρώμη. Μιλά για τις λαφυραγωγικές επιδόσεις του, ειδικά ως διοικητής της Ασίας, της περιπέτειές του από τη δριμεία κριτική του Κικέρωνα εναντίον του και για τη δολοφονία του ρήτορα¹¹².

Στο κεφ. «Οιτάβιος, ο «σπεύδε βραδέως»» >> (63 π.Χ.-14 μ.Χ.) ενσωματώνει τρεις άλλες μαρτυρίες από το σχετικό βίο για να δώσει μια πληρέστερη εικόνα του χαρακτήρα του ομώνυμου αυτοκράτο-

ρα. Συγκεκριμένα η πρώτη αφορά τα χρήματα, που ζήτησε ο Ουτάβιος, όταν ήρθε στην εξουσία, από τον Αντώνιο και ανήκαν στον Καίσαρα¹¹³, η δεύτερη τη συμφιλίωσή του με τον Αντώνιο (το 43π.Χ.)¹¹⁴ και η τρίτη τη βοήθεια, που πρόσφεραν σ' αυτόν πολλοί για την εξόντωση του αντιπάλου του.¹¹⁵

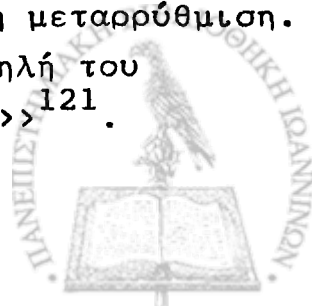
6. Μάριος

Στο κεφ. <<Σύλλας ο ευτυχής (198-88 π.Χ)>>, ο Β. μιλάει για τη σύγκρουση Μάριου και Σύλλα αισθάνεται την ανάγκη να μας δώσει ορισμένα πληροφοριακά στοιχεία για τον πρώτο, τα οποία δανείζεται από την παραπάνω βιογραφία του βοιωτού συγγραφέα. Έτσι περιγράφει τα εσωτερικά χαρακτηριστικά και τον τρόπο ζωής του και αναφέρεται ιδιαίτερα στην προσποιητή συμπεριφορά του ως αρχηγού των δημοκρατικών¹¹⁶ για να κάνει έπειτα μια γενικότερη εκτίμηση γι' αυτόν επισημαίνοντας ότι ήταν στον ίδιο βαθμό <<διπρόσωπος, ψεύτης κι αρπαχτικός κι άγριος κι ωμός>>, όπως ο Σύλλας και <<όλοι του ίδιου επαγγέλματος>>¹¹⁷. Ακόμα αφηγείται τις σφαγές, που προκάλεσε με τους οπαδούς του, όταν επέστρεψε στη Ρώμη, ύστερα από την αυτοεξορία του¹¹⁸.

7. Σύλλας

Ο Β. δημιουργώντας στο κεφ. <<Σύλλας ο ευτυχής (198-88 π.Χ.)>> το πορτραίτο του ομώνυμου <<διχτάτορα>> στηρίζεται κυρίως στις μαρτυρίες του παραπάνω Βίου του Πλουτάρχου. Πριν περάσει όμως στο ρωμαίο πολιτικό αναλύει κοινωνικά την κατάσταση της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας υποστηρίζοντας ότι <<η διαφθορά, η αρπαχτικότητα κι η θηριωδία>> της οφείλεται στους εμφυλίους πολέμους. Αυτοί διέβρωσαν και τη ρωμαϊκή κοινωνία. Γι' αυτό το λόγο εξιστορεί και τους εμφυλίους πολέμους των <<μοναρχών>>¹¹⁹.

Έτσι αρχίζοντας με το Σύλλα μας δίνει πρώτα τα χαρακτηριστικά της ανώμαλης προσωπικότητάς του¹²⁰ και αναφέρεται συνοπτικά στην εξόντωση από μέρους του των αντιπάλων του και στη μεταρρύθμιση του πολιτεύματος σε <<αριστοκρατικότερο>>, στην τρυφή του ζωή και στην επονομασία του (ειρωνικά) ως <<Ευτυχούς>>¹²¹.

Έπειτα, αφού κάνει μια παρέμβαση παρουσιάζοντας την εγληματική δραστηριότητα ενός «δευτερεύοντος» καιοποιού», του δημάρχου Βουλπίσιου, συγχρόνου του Σύλλα και αντιπάλου του ¹²², επανέρχεται στον τελευταίο. Μιλά για την καταγωγή και την ανατροφή του, την ανάμειξη του στην πολιτική ¹²³, τις συντροφίες του κατά τη νεότητα και αργότερα ως «διχτάτορα», την προσφυγή του στη δωροδοκία, την εκλογή του ως πραίτωρα ¹²⁴ και μετά ως υπάτου, την ανάθεση στο πρόσωπό του της αρχηγίας στην εκστρατεία κατά του Μιθριδάτη και για τη βίαιη αφαίρεσή της ¹²⁵.

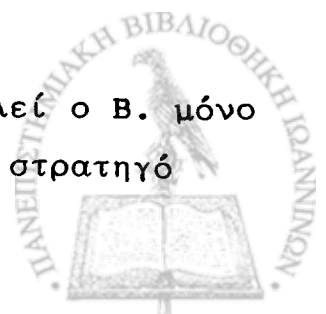
Πιο κάτω εξιστορεί τη φυγή του Σύλλα στα Νώλα της Καμπανίας, τη σύγκρουσή του με το Μάριο και τη νίκη του, και το ξεινήματό του εναντίον του Μιθριδάτη ¹²⁶. Συνεχίζει με τις κάποιες επιτυχίες του τελευταίου και του Αρχέλαου και την επανάσταση του τυράννου των Αθηνών Αριστίωνα ή Αθηνίωνα για να περάσει στην περιγραφή των εξής γεγονότων με πρωταγωνιστή το Σύλλα: πολιορκία και κατάληψη της Αθήνας, σφαγές και δεινοπαθήματα των κατοίκων, κατάληψη και εμπρησμός του Πειραιά, συνθηκολόγηση με το Μιθριδάτη, σύληση της βιβλιοθήκης του Απελλιωνός, νέος εμφύλιος πόλεμος στην Ιταλία, προγραφές και δολοφονίες ¹²⁷. Δικαιολογώντας τώρα την παράθεση όλων αυτών των γεγονότων ισχυρίζεται ότι δείχνουν «την αιμοβορία και την αρπαχτικότητα των προδρόμων της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας και τις ανελέητες μεθόδους της διοίκησής τους» ¹²⁸. Τους φόνους μάλιστα που συνόδευσαν τις προγραφές τους παραλληλίζει με ένα σύγχρονο αποτρόπαιο γεγονός, την εξόντωση των Εβραίων από το Χίτλερ ¹²⁹.

Κατόπιν η αφήγησή του στρέφεται γύρω από την σύλληψη του Μάριου του νεότερου, την αυτοκτονία του, τον ερχομό του Σύλλα στην Πραϊνεστό, τις σφαγές, την ανακήρυξή του σε δικτάτορα και την τέλεση του θριάμβου του ¹³⁰.

Τέλος κάνει λόγο για την οικογενειακή του κατάσταση, την αρρώστεια του, το «τελευταίο καιούργημα» του, το θάνατό του, την προσπάθεια των δημοκρατικών να εμποδίσουν την κηδεία του, την παρέμβαση του Πομπηίου και για τη χάραξη επιγράμματος στον τάφο του ¹³¹.

8. Πομπήιος

Τις βιογραφικές και ιστορικές πληροφορίες, που αντλεί ο Β. μόνο από το Βίο του Πλουτάρχου για το ρωμαίο πολιτικό και στρατηγό

χρησιμοποιεί στα κεφ. <<Σύλλας ο ευτυχής>>, <<Πομπήλιος ο μέγας>> και <<Οι διωγμοί των Χριστιανών.>>

Στην τελευταία ενότητα του πρώτου κεφαλαίου για να αποδείξει τον τρόπο, με τον οποίο καταλάμβαναν οι Ρωμαίοι τα <<ανώτατα πολιτικά αξιώματα>>, επικαλείται το περιστατικό με τον ωμό εκβιασμό του Λεπίδου επί της Συγγλήτου¹³².

Στο δεύτερο κεφάλαιο συνθέτει την προσωπογραφία του Πομπήλιου αποικλειστικά με βάση τα στοιχεία της παραπάνω πηγής. Τον τοποθετεί στο υψηλότερο επίπεδο απ'όλους τους ρωμαίους πολιτικούς.

Έτσι παραθέτει τα εξωτερικά και εσωτερικά του χαρακτηριστικά (μεταξύ αυτών η γενναιότητα, η ηθικότητα, αλλά και η βιαιότητα του)¹³³, αφηγείται τη ζωή του κατά την παιδική ηλικία και το γεγονός ότι αναζήτησε τη σωτηρία του στο στρατόπεδο του Σύλλα, επειδή τον καταδίωκαν οι αντίπαλοί του, και σημειώνει την απολυταρχική αρχή, που εφάρμοζε αυτός στη δημόσια ζωή¹³⁴, γνώρισμα της εποχής του.

Έπειτα αναφέρεται στα παρακάτω γεγονότα τα σχετικά με το μεγάλο ρωμαίο πολιτικό και στρατηγό: στρατολογία των Πικηνών, προκλητική συμπεριφορά και θανάτωση κάποιου Ουίνδιου, συνάντηση με το Σύλλα. Ακόμα ο Β. μνημονεύει τα <<μεγάλα πολεμικά έργα>> του Πομπήλιου¹³⁵ τονίζοντας ότι χωρίς αυτόν οι διάδοχοί του, Καίσαρας και Αύγουστος, δε θα μπορούσαν να ισχυροποιήσουν <<την ισόβια μοναρχία τους>>.

Κατόπιν περιγράφει τα γεγονότα γύρω από τις πολεμικές του επιχειρήσεις στη Λιβύη κατά των Μαριανών φυγάδων, το κυνήγι των λιονταριών και των ελεφάντων, την επιστροφή του από την Αφρική και το θρίαμβό του (ειρωνικά)¹³⁶. Επίσης εξιστορεί δυο περιστατικά, τις δολοφονίες του Βρούτου και του Περπέρνα¹³⁷, ενδεικτικά της παραδοπιστίας του, ενώ δεν παραλείπει να μεταφέρει και τα όσα μεσολάβησαν από την επίσκεψή του στην Αθήνα (λόγος του προς τους κατοίκους, τιμητικά μονόστιχα για χάρη του)¹³⁸, για να δείξει το κατάντημα των Ελλήνων από την υποδούλωσή τους στους Ρωμαίους.

9. Γάλβας

Τα πληροφοριακά στοιχεία από αυτή τη μεμονωμένη βιογραφία του Πλουτάρχου ο Β. χρησιμοποιεί στα κεφ. «Νέρων ο κανταδόρος και πεχλιβάνης», «Γάλβας ο απόγονος του Διός», «Όθων», «Βεσπασιανός ο μουλαράς αυτοκράτορας» και «Ποιος ο κυρίαρχος της Ρώμης».

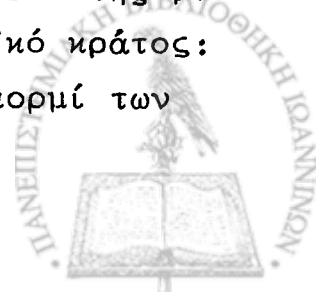
Στο τέλος του πρώτου κεφαλαίου μιλά για τα πολιτικά γεγονότα, τα οποία επακολούθησαν το θάνατο του Νέρωνα¹³⁹: διεκδίκηση της εξουσίας από το Νυμφίδιο, το νόθο γιο του Κλαύδιου, δολοφονία του, ταραχές και θρήνος για το Νέρωνα, σφαγές του Γάλβα¹⁴⁰.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, όπου παρουσιάζει το πορτραίτο του αυτοκράτορα Γάλβα, οι εξής πληροφορίες προέρχονται από το παραπάνω αρχαίο έργο¹⁴¹: ηλικία του Γάλβα, πρόταση του Βίνδηνα προς αυτόν να αναλάβει την αρχηγία της επανάστασης, αποποίηση ει μέρους του τίτλου του αυτοκράτορα, οικονομική του κατάσταση, ληστρικές του διαθέσεις, φιλαργυρία του και χρόνος βασιλείας του¹⁴².

Στο τρίτο έπειτα κεφάλαιο με τη σκιαγράφηση της φυσιογνωμίας του αυτοκράτορα Όθωνα οι παρακάτω μαρτυρίες ανήκουν στο βιωτό συγγραφέα¹⁴³: υποταγή στη γυναίκα του Ποππαία¹⁴⁴, τρυφή του ζώνοντά στο Νέρωνα, χρέη του και ήττα του στο Βιτριάνο από το Βιτέλλιο¹⁴⁵.

Στο τέταρτο κεφάλαιο, όπου δίνει την προσωπογραφία του Βεσπασιανού,¹⁴⁶ για να αποδείξει ότι στη ρωμαϊκή αυτοκρατορία μπορούσε κάποιος να καταλάβει ένα ανώτατο αξίωμα δωροδοκώντας το στρατό και το λαό μνημονεύει, στηριζόμενος στον αρχαίο συγγραφέα, τα παραδείγματα του Νέρωνα (τον εγκατέλειψε στρατός και λαός για να εξοικονομήσει περισσότερα χρήματα) και του Γάλβα (τον σκότωσαν, γιατί δεν έδωσε αυτά, τα οποία υποσχέθηκε)¹⁴⁷.

Στο ίδιο κεφάλαιο για να θεμελιώσει την άποψή του σχετικά με το πόσο αρνητικές επιπτώσεις είχε η εφαρμογή της μισθοφορίας στη ρωμαϊκή αυτοκρατορία παραθέτει (σε μετάφραση) ένα χωρίο από τη βιογραφία, στο οποίο ο Πλούταρχος «φιλοσοφεί» γύρω από το στρατό¹⁴⁸. Στο κεφ. «Ποιος ο κυρίαρχος της Ρώμης» χρησιμοποιεί πάλι το ίδιο απόσπασμα¹⁴⁹. Με αφετηρία τη λέξη «καρφί» της μετάφρασης σχολιάζει σαρναστικά την κατάσταση στο ρωμαϊκό κράτος: «Ωραία εικόνα. Όμως τα καρφιά αυτά όλα μπαίνανε στο κορμί των λαών της αυτοκρατορίας»¹⁵⁰.

10. Όθων

Στο κεφάλαιο <<Όθων ο άντρας της Ποππαίας>> των Διχτατόρων από την παραπάνω βιογραφία δανείζεται τα εξής στοιχεία προκειμένου να παρουσιάσει ένα πληρέστερο <<σκαρίφημα>> της μορφής του αυτοκράτορα : τα σχετικά με τον τρόπο του θανάτου του, την καταρέωσή του, την αποτροπή των στρατηγών να πολεμήσει με το Βιτέλλιο, τις προσχωρήσεις μεριών περιοχών με το μέρος του, τη μάχη του την Κρεμώνη με τις <<γερμανικές λεγεώνες>>, τη δολοφονία του Τυγελίνου και την επιστροφή από μέρους του στους προκατόχους των εριουσιών, που δήμευσε ο Γάλβας¹⁵¹.

VI. Αππιανός

Λίγα πληροφοριακά στοιχεία δανείζεται ο Β. από τη Ρωμαϊκή ιστορία του Αππιανού.

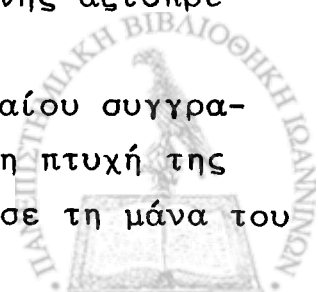
Στο κεφάλαιο των Διχτατόρων <<Ρωμαίοι και Έλληνες>> θέλοντας α τονίσει τον άξεστο και βίαιο χαρακτήρα του Μόμμιου¹⁵² μεταφέρει τις πληροφορίες τις σχετικές με τη στρατιωτική δράση ε-είνου στη Λυσιτανία (σφαγές, διαρπαγές, μοίρασμα ενός μέρους της λείας στο στρατό, εμπρησμός της υπόλοιπης).¹⁵³

VII. Δίωνα ο Κάσσιος

Από το αποσπασματικό έργο¹⁵⁴, Ρωμαϊκή ιστορία του Δίωνα του άσσιου, ιστορικού της αυτοκρατορικής εποχής, ο Β. αντλεί μερικές πληροφορίες και τις χρησιμοποιεί σποραδικά στους Διχτάτορες για α φωτίσει κάποιες λεπτομέρειες.

Έτσι στο κεφ. : <<Νέρων ο κανταδόρος και πεχλιβάνης>> παραέτει τα λόγια του κήρυκα σχετικά με τη νίκη του ομώνυμου αυτοράτορα στους πανελλήνιους αγώνες στην Πελοπόννησο¹⁵⁵ και βρίσκει την ευκαιρία να σχολιάσει το κατάντημα της <<ανθρώπινης αξιοπρέειας>> με την αιμοβορία του (Νέρωνα).

Πιο κάτω επικαλείται την εξής πληροφορία του αρχαίου συγγραέα¹⁵⁶ αναφορικά με το Νέρωνα για να δείξει μια άλλη πτυχή της νώμαλης προσωπικότητας : το ότι εκείνος, αφού δολοφόνησε τη μάνα του

Αγριππίνα, επισκέφτηκε ύστερα από λίγο το πτώμα της και εξέφρασε το θαυμασμό για το ωραίο, σώμα της¹⁵⁷.

Στο ίδιο κεφάλαιο επίσης αναφέρεται στις δουλικές προσφωνήσεις της Συγκλήτου και του λαού προς τον παραπάνω αυτοκράτορα κατά την επιστροφή του στη Ρώμη.¹⁵⁸

Στο κεφάλαιο << Οι διωγμοί των Χριστιανών >> μνημονεύει μια άλλη ιστορική λεπτομέρεια, που αφορά τη δράση των ευγενών και πραιτοριανών θηριομάχων κατά την περίοδο της διακυβέρνησης του Νέρωνα: σιότωσαν << σε μια μέρα τετρακόσιες αρκούδες και τριακόσια λιοντάρια >>¹⁵⁹.

Τέλος στο κεφ. << Η λαφυραγωγία >>, όπου αφηγείται την ανάλογη δραστηριότητα του Λούκιουλλου, εισάγει εμβόλιμα μια φράση από το πρωτότυπο του έργου του Δίωνα του Κάσσιου, στην οποία ερμηνεύεται η άρνηση των στρατιωτών του ρωμαίου στρατηγού να συνεχίσουν τις επιχειρήσεις του: << Έτσι εξηγεί (...). << Οί στρατιῶται ἕως μὲν τάς ἀρπαγὰς ἀνταξίας τῶν κινδύνων εἶχον, ἠκροῶντο αὐτοῦ >> >>¹⁶⁰.

VIII. Μάρκος Αυρήλιος

Κλείνοντας ο Β. το κεφ. << Η φτωχολογία της Ρώμης >>, στους Διχτάτορες, και αναφερόμενος στις σχέσεις Λατίνων συγγραφέων και λαού χρησιμοποιεί ένα απόσπασμα από το φιλοσοφικό έργο Τά εἰς ἑαυτὸν με το αφοριστικό χαρακτήρα του <<τελευταίου Στωϊκού >>¹⁶¹ για να τονίσει την αντίφαση θεωρίας και ζωής: << Στο βάθος του είτανε κι αυτός ένας ανελέητος περιφρονητής του λαού, όπως κι ο Μάρκος Αυρήλιος, που έγραφε ελληνικά: << πόλις καί πατρίς ὡς μὲν Ἄντωνίῳ μοι ἡ Ρώμη, ὡς δε ἀνθρώπῳ ὁ κόσμος >> >>¹⁶².

Β. Αισθητικά-Κριτικά

Ι. Αρχίλοχος

Στο άρθρο <<Υπέρ Αρχιλόχου>>(σσ.83-86)¹⁶³ αναλαμβάνει να αποσειεί από τον αρχαίο ποιητή τη συκοφαντία, που τον αιολούθει τόσους αιώνες, ότι δήθεν φυγομάχησε. Αφού προηγουμένως αναφερθεί στην αξία του (ποιητική και ηθική), μεταφέρει το περιεχόμενο του ποιήματος¹⁶⁴, που στάθηκε αφορμή να θεμελιωθεί η κατηγορία σε βάρος του : <<Πέταξε (...) τομάρι του >>¹⁶⁵. Στη συνέχεια παραθέτει τη μετάφρασή του για να γίνει πιο σαφής: <<Κάποιος από τους Σάλους (σημ.Σάλιοι, λαός θραϊκός) χαίρεται την ασπίδα μου, όπλον αφεγάδιαστο, που τήνε πέταξα στα θαμν' αθέλητά μου. Όμως εγώ γλύτωσα το θάνατο. Ας πάει στο διάβολο η ασπίδα. Θ' αγοράσω άλλην καλύτερη >>¹⁶⁶

Δεχόμενος γενικότερα ότι ο Αρχίλοχος ως σατιρικός ποιητής διακρίνονταν για την αυτοκριτική του καταχωρίζει ένα άλλο απόσπασμά του σε μετάφραση: << Για επτά νεκρούς, που τους ρίξαμε χάμου και τους πατήσαμε με τα πόδια μας, χίλιοι φονιάδες είμασταν>>. ¹⁶⁷

Ο Β. όμως προκειμένου να υπερασπίσει τον αρχαίο ποιητή δε σταματά εδώ. Μεταφέρει σε μετάφραση το απ. 2W, στο οποίο μιλάει για την ζωή του : << Τρώγω το ψωμί μου με το δόρυ στο χέρι, πίνω το κρασί μου με το δόρυ στο χέρι και με το δόρυ στο χέρι πλαγιάζω>>¹⁶⁸. Πιο κάτω αναπτύσσει το περιεχόμενό του απ. 1 W¹⁶⁹.

ΙΙ. Σαπφώ

Για την Σαπφώ αφιερώνει τρία άρθρα : << I, <<" Επεα πτερόεντα >>>¹⁷⁰ (σσ. 87-89), << II, << Δέδυκε μὲν ἄ σελάνα >> >> (σσ. 89-91) και << III, Ψάπφα>> (σσ. 91-93)¹⁷¹. Ο τίτλος μάλιστα του δεύτερου άρθρου έχει ερανισθεί από απόσπασμα της μεγάλης λυρικής ποιήτριας ¹⁷². Η κριτική στάση του Β. απέναντί της είναι επηρεασμένη από το θαυμασμό του για το ποιητικό της έργο.

Έτσι στο πρώτο προσπαθεί στην αρχή να αναπλάσει την ατμόσφαιρα του περιβάλλοντος, το οποίο τραγουδά η Σαπφώ στο απ. 94 D.: <<Έξω ψηλά στο σκοτεινό δρόμο έλαμπε ο ουρανός με τ'άστρα. Δεν τότε βλέπαν, αλλά τότε νοιώθανε>>. ¹⁷³ Συνδέοντας το έπειτα με την ταβέρνα, όπου πίνει, παρεμβάλλει (υποθετικά) τη γνώμη ενός της συντροφιάς του, με την οποία θεωρεί ανώτερο ποιητικά το στίχο <<(…) έγώ δέ μόνα κατεύδω>> ¹⁷⁴ από ένα τραγούδι της διπλανής παρέας.

Στο άλλο αναπτύσσει λογοτεχνικά και αναλύει το σχετικό απόσπασμα παραθέτοντάς το συνάμα στο πρωτότυπο:

<<Δέδυκε μέν ἄ σελάνα καί Πληϊάδες, μέσαι δέ
νύκτες, παρά δ' ἔρχετ' ὦρα· έγώ δέ μόνα κατεύδω>>. ¹⁷⁵

Στο τρίτο άρθρο ¹⁷⁶ αντιक्रούει το χαρακτηριστισμό της Σαπφώς από το Λαβανίνι σαν <<της πρώτης ρωμαντικής ποιήτριας>> ¹⁷⁷. Μιλώντας για τα αισθήματα χαράς, <<που φτάνουνε πολλές φορές ως το μανιακό παραλήρημα (ειδικά για τη μικρή Ατθίδα)>> ¹⁷⁸, έχει υπόψη του το αντίστοιχο απόσπασμα με την Ατθίδα ¹⁷⁹ και ισχυρίζεται ότι οι στίχοι αυτοί είναι <<σύμφωνα με τους νόμους της κλασικής τέχνης. Συγκρατημένοι, με μέτρο, με χάρη, δίχως υπερβολές στα εικφραστικά μέσα και δίχως υπερεξόγκωση της πραγματικότητας >> ¹⁸⁰.

III. Αισχύλος

Για τον Αισχύλο έγραψε δυο άρθρα, <<Η <<Ορέστεια>> του Αισχύλου>>(σσ. 49-51) και <<II, Πολιτεία ηρώων >>(σσ.52-54) ¹⁸¹. Αλλά και στο άρθρο <<Αισχύλος - Ερωτόκριτος >> (σσ.136-139) ¹⁸², υπέδειξε μια μακρινή αναλογία ανάμεσα στους Επτά εναντίον της Θήβας και στον Ερωτόκριτο, ενώ σε κείμενο με τίτλο << Δημήτρης Γληνός>>(σσ. 310-313) ¹⁸³ παρομοίασε το φίλο του με τον ήρωα Αμφιάραο της παραπάνω τραγωδίας. Ευκαιριακά όμως και σ'άλλα σημεία των Αισθητικών-Κριτικών χρησιμοποιεί στίχους του αρχαίου τραγικού ποιητή. Εκδηλώνει το θαυμασμό του όχι μόνο για το υψηλό επίπεδο της ποίησής του, αλλά και για τη στάση του στη ζωή.

α) Οι επτά εναντίον της Θήβας

Στο άρθρο << Αισχύλος-Ερωτόκριτος >> αναφέρεται στις συγγένειες που παρουσιάζει η σιηνή, όπου περιγράφονται οι επτά πολέμαρχοι στο δράμα του Αισχύλου,¹⁸⁴ με την αντίστοιχη του Β' άσματος του Ερωτόκριτου,¹⁸⁵ όπου σκιαγραφείται το κονταροκτύπημα των αντιπάλων. Εμάς βέβαια μας ενδιαφέρουν οι αναφορές του γύρω από το αρχαίο έργο. Πρώτα λοιπόν, για να κατατοπίσει τον αναγνώστη, συνδέει νοηματικά την προαναφερθείσα σιηνή με τα προηγούμενα: << Η Θήβα (...) και του κάνει την περιγραφή τους >>.¹⁸⁶ Στη συνέχεια τη χαρακτηρίζει: << Αυτή η περιγραφή: το μπόι, η αρματωσιά, η ανδρεία και τα πολεμικά σύμβολα και τα ρητά γραμμένα στην ασπίδα τους, (...) >> είναι << το καλύτερο μέρος της τραγωδίας >>.¹⁸⁷ Κατόπιν για να δώσει μία εικόνα από τούτη τη <<στατική>> ποίηση του Αισχύλου παραθέτει επιλεγμένα αποσπάσματα από την επιτυχημένη κατά τη γνώμη του, μετάφραση του Τάκη Μπαρλά:¹⁸⁸ << Ο Καπάνεας (...) κρατήσσει (...) Κ' έχει σημάδι άντρα (...) πόλησας θα κάψω >>.¹⁸⁹ (432-429 και 432-434). Για να φανεί όμως << η λαμπράδα του στίχου και το <<παληκαρήσιο του βρόντημα >> >>¹⁹⁰ δίνει ένα άλλο κομμάτι στο πρωτότυπο:

<< Τέταρτος άλλος (...) ούκ ἄλλως ἐρῶ >>¹⁹¹
(486-490)

Ακολουθεί η παράθεση της μετάφρασής του και η συνέχεια:

<< Τέταρτος άλλος (...) σα Μαινάδα αγριομμάτα >>¹⁹²
(486-498)

Στο άρθρο << Δημήτρης Γληνός >> ο Β. εξυμνώντας το φιλοσοφικό στοχασμό, το ήθος και τη δράση του φίλου του τον παραλληλίζει με τον Αμφιάραο, τον << ανώτερο τύπο του άντρα >>, που έπλασε ο Αισχύλος στη σχετική τραγωδία του: Έτσι μεταφέρει ένα απόσπασμα, πρώτα στο πρωτότυπο και μετά σε μετάφραση, από την περιγραφή του ήρωα:

<< Οὐ δοκεῖν δίκαιος, ἀλλ' εἶναι θέλει,
βαθεῖαν ἄλοκα διά φρενός καρπούμενος,
ᾧθεν τὰ κεδνά βλαστάνει βουλεύματα

ήτοι : γιατί δε θέλει

να φαίνεται ξεχωριστός μα να ναι αλήθεια
βαθύς καρπολογώντας μεσ' στο νου του αυλάκι
απ' όθε οι καλοστόχαστες βουλές βλασταίνουν»¹⁹³

(592-594)

Τον πρώτο στίχο του αρχαίου κειμένου το συναντούμε και στο άρθρο « II, Πολιτεία ηρώων». Εκεί σχολιάζοντας το περήφανο ύφος του μεγάλου τραγικού στο επιτάφιο επίγραμμα του το συγκρίνει με τη στάση του ήρωα Αμφιάραου: «(…), όπως ταιριάζει (…), σ' έναν ήρωα του Αισχύλου («οὐ δοιεῖν δίκαιος, ἀλλ' εἶναι θέλει»)»¹⁹⁴. Επίσης στο άρθρο « Το άσεμνον, II τα κριτήρια» χρησιμοποιεί τις πιο σημαντικές λέξεις, κατά την άποψή του, από τον προηγούμενο στίχο για να ερμηνεύσει τις κοινωνικές τάσεις μιας « άρρωστης » εποχής πάνω σ' αυτό το θέμα: « Πάντως αυτό το θέμα συζητιέται κυρίως σ' εποχές παραιμής και βαθύτατα άρρωστες, (.....) κι όταν όλ' η προσπάθεια των « καθώς πρέπει » υπευθύνων ηγετών συγκεντρώνεται όχι στο « εἶναι » παρά στο « δοιεῖν » (Αισχύλος) όχι στο να διορθώνεται η ανηθικότητα παρά στο να σιεπάζεται»¹⁹⁵.

Πιο κάτω παρομοιάζει το Γληνό με ένα άλλο ήρωα από τους Επτά, τον Παρθενοπαίο για να δείξει, πόσο στη ζωή του συμβάδιζε η θεωρία με την πράξη και η σιέψη με τη δράση. Ως απτό παράδειγμα φέρνει ένα στίχο από το αρχαίο κείμενο,¹⁹⁶ στο οποίο περιγράφεται ο παραπάνω αρχηγός, και τον επεξηγεί: «(…) « ἐλθὼν δ' ἔοικεν οὐ καπηλεύσειν μάχην » δηλ. δεν ήρθε εδῶ για να βάλει τους άλλους να σιοτώνονται γι' αυτόν (όπως κάνουν όλων των εποχών οι πολεμοιάπηλοι κ' οι ιδεοκάπηλοι) παρά για να σιοτωθεί ο ίδιος»¹⁹⁷.

β) Ευμενίδες

Στο άρθρο « Η « Ορέστεια » του Αισχύλου » ο Β. προβάλλοντας το επιχείρημα ότι ο τραγικός ποιητής με το « αριστουργημά » του είχε σα στόχο « να δείξει στους Αθηναίους, πως η πατρίδα τους έχει μεγάλον ιστορικόν προορισμό: να γίνει πρωτεύ-

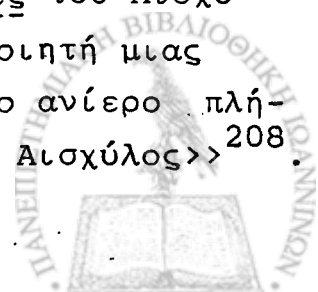

ουσα της Ελλάδας και προστάτης της ελευθερίας της >>¹⁹⁸ δίνει περιληπτικά ένα μέρος του περιεχομένου των Ευμενίδων, της τρίτης τραγωδίας της σχετικής τριλογίας: <<Και στην Ορέστεια(...)ο Ορέστης οριίζεται, πως από δω κι εμπρός στον αιώνα τον άπαντα, κανένας απόγονός του δε θα σηκώσει τ'άρματα εναντίον της πόλης της Παλλάδας. Μ'άλλα λόγια ο Ορέστης δίνει το καλό παράδειγμα και στους άλλους Έλληνες να κάνουνε τα ίδια>>¹⁹⁹. Στη συνέχεια παρουσιάζει τις θέσεις των νεότερων εθνολόγων²⁰⁰ - έστω κι αν δε συμφωνεί μαζί τους- που από κοινωνική και ψυχολογική πλευρά βλέπουν το έργο σαν έκφραση της πάλης μεταξύ δυο κόσμων, <<του μητριαρχικού που εξαφανίζεται, και του πατριαρχικού, που νικιάει >> στηριζόμενος σε δύο στίχους του δράματος: <<(...)κατά το μητρικό δίκιο οι άντρες είναι υποχείριοι των γυναικών' ενώ ο Ορέστης χύνοντας αίμα της μάνας του χύνει το δικό του αίμα²⁰¹. Αντίθετα, κατά το πατριό δίκιο, τα παιδιά έχουν όχι το αίμα της μάνας παρά του πατέρα <<Ο άντρας που σπέρνει αυτός γεννά>>²⁰² λέγει ο Απόλλωνας. Κι επομένως η γυναίκα, που σιοτώνει τον άντρα της, εγκληματεί²⁰³. Κατόπιν πιστεύοντας ότι η τριλογία διατηρεί και σήμερα τη νοηματική της αξία, γιατί <<είναι τόσο πολλά τα μαθήματα που δίνει ο Αισχύλος στους συμπατριώτες του, που θα είναι δύσκολο να περάσουν απαρατήρητα και στη σημερινή εποχή ώστε να μη <<δηχθῆι λεώς>>²⁰⁴ (=να μην ερεθιστεί ο λαός)>>²⁰⁵ παραθέτει ένα δείγμα με αποσπάσματα σε μετάφραση από την ευχή των εξευμενισμένων Εριννύων:

<< Ποτέ(...) βρουχητό (...)
μηδ' (...) ποτέ (...)
Μα όλο (...) ανθρώπους >>²⁰⁶
(976-977, 980 και 984-987)

γ) Ικέτιδες

Στο άρθρο <<Παιδικισμός ή το παραμύθι της άσπρης αρκούδας>> (σσ.187-189)²⁰⁷ χρησιμοποιεί μια φράση από τις Ευμενίδες του Αισχύλου για να περιγράψει το ποιητικό παραλήρημα του ποιητή μιας εποχής ξεπεσμού: <<(...)ο ποιητής που σιχαίνεται το ανίερο πλήθος και παραληρεί <<αίνεγμάτῳδῃ ἔπη>>, όπως λέγει ο Αισχύλος>>²⁰⁸

Επίσης στο άρθρο των Αισθητικών-Κριτικών Β' <<Ιωάννης Γρυπάρης, ΙΙ τεχνολογικά (σσ.187-190) παίρνοντας αφορμή από την τεχνική αρτιότητα της ποίησης του νεοέλληνα ποιητή και μεταφραστή και μιλώντας για το βασικό ρόλο, που διαδραματίζουν στη μουσικότητα του στίχου οι ανοιχτοί φθόγγοι, αναφέρει ως παράδειγμα μια φράση από την παραπάνω τραγωδία του Αισχύλου, μια και θεωρεί ότι ξεχωρίζει από τους αρχαίους στη χρήση τέτοιων φθόγγων:

<< ἄναξ ἀνάιτων, μακάρων
μακάρτατε(...) >>²⁰⁹

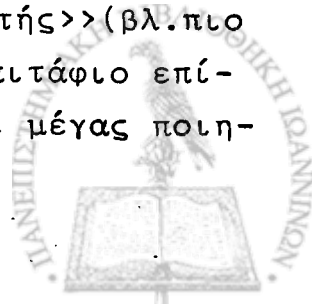
(524-525)

δ) <<Επιτάφιο επίγραμμα>>²¹⁰

Στο άρθρο <<ΙΙ, Πολιτεία ηρώων>> ο Β. σχολιάζοντας το επίγραμμα, που έγραψε ο Αισχύλος για τον τάφο του, πριν πεθάνει, επισημαίνει τη σεμνότητά του, καθώς σ' αυτό δεν αναφέρθηκε ούτε στην <<αριστοκρατική του καταγωγή>> ούτε στο <<ιερατικό του αξίωμα και το ποιητικό του έργο>>²¹¹. Παρατηρεί ότι <<απλά και περήφανα μας λέγει πρώτα, πως είναι Αθηναίος, (<<Αἰσχύλον Εὐφορίωνος Ἀθηναίων τόδε κεύθει>>)>²¹². Έπειτα παραθέτει τους δυο υπόλοιπους στίχους του επιγράμματος:

<< Ἀλιήν δ' εὐδόκιμον Μαραθώνιον ἄσος ἄν εἴποι
καί βαθυχαιτήεις Μῆδος ἐπιστάμενος >>²¹³

και προχωρεί σε μία πιο ουσιαστική ανάλυση και ανάπτυξη του νοήματός του φτάνοντας μέχρι τη μίμηση του υψηλού και υπερήφανου, αλλά συνάμα <<απλού και λιτού>> ύφους του Αισχύλου²¹⁴. Τούτο είναι απόρροια της μαρξιστικής ιδεολογίας του Β. Το ίδιο επίγραμμα υπαινίσσεται στο άρθρο <<Η <<Ορέστεια>> του Αισχύλου>>, όταν εγκωμιάζει τον αρχαίο ποιητή λέγοντας ότι <<πολύ περισσότερο καυκιέται (...) για το κατόρθωμά του αυτό (που πολέμησε στο Μαραθώνα) παρά για τα δράματά του! >>²¹⁵. Ακόμα στο άρθρο <<Υπέρ Αρχιλόχου >> για να υπερασπίσει το σατιρικό ποιητή, που ισχυρίζεται ότι << πρώτα είναι πολεμιστής κ' ύστερα ποιητής >> (βλ. πιο πάνω)²¹⁶ φέρνει ως παράδειγμα τον Αισχύλο με το επιτάφιο επίγραμμά του, στο οποίο δεν υπερηφανεύθηκε << πως είναι μέγας ποιη-

τής , αλλά πως είναι Μαραθωνομάχος>>²¹⁷.

IV. Σοφοιλής

Για το Σοφοιλή ο Β. έγραψε τρία άρθρα. Το ένα έχει τον τίτλο << Η << Αντιγόνη >> του Σοφοιλέους >> (σσ. 58-60), στο οποίο εξετάζει το περιεχόμενο και το χαρακτήρα της ομώνυμης ηρωίδας, και τα άλλα δύο τον τίτλο <<Μια φιλολογική συζήτηση-Ι Ερμηνευτικά, ΙΙ Εύιππου-εϋοίκου >> (σσ. 61-67), στα οποία καταπιάνεται με τον κριτικό υπομνηματισμό μιας λέξης από τον Οιδίποδα στον Κολωνό. Επίσης στο άρθρο <<Φιλολογική ερμηνεία ΙΙ >> διερευνώντας το θέμα της μετάφρασης των αρχαίων έργων δίνει ένα απόσπασμα από το Φιλοκλήτη μεταφρασμένο από το Μιστριώτη και το Γρυπάρη για σύγκριση.

α) Αντιγόνη

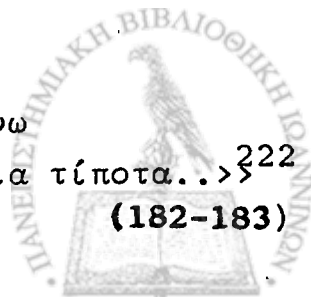
Στο άρθρο << Η << Αντιγόνη >> του Σοφοιλέους >>, αφού τοποθετήσει χρονικά το έργο από άποψη γραφής και παράστασης, μεταφέρει περιληπτικά το περιεχόμενο του μύθου: << Ύστερ' απ' την τύφλωση του Οιδίποδα (...). Κι ο Κρέοντας την έβλεψε μέσα σε μια << πετροχτισμένη βραχοσπηλιά >>. Εκεί μέσα η κοπέλα κρεμάστηκε με τη << δίμιτη ζώστρα >> της (...), μαχαιρώθηκε κι αυτή >>²¹⁸. Στη συνέχεια σκιαγραφεί την προσωπικότητα της Αντιγόνης και τονίζει την πετυχημένη ειμετάλλευση από το Σοφοιλή της σύγκρουσης του θεϊκού και του ανθρώπινου δίκαιου για να διαφωνήσει πιο κάτω με τη γνώμη του Μπαρρές²¹⁹ ότι << ο Σοφοιλής θέλει ν' αποδείξει την υπεροχή της θέλησης του Κράτους επάνω στη θέληση των ατόμων >>²²⁰. Μάλιστα για να είναι πιο αντικειμενικός παραθέτει τρεις στίχους της τραγωδίας, στους οποίους εκείνος στηρίζει τα επιχειρήματά του :

<< Με τέτοιους νόμους τη στηρίζω
τη δύναμη του κράτους >>²²¹

(191)

και << Κι όποιος απ' την πατρίδα του πιο πάνω
βάζει ένα φίλο, αυτόν εγώ τον έχω για τίποτα... >>²²²

(182-183)

β) Φιλοκτιήτης

Στο άρθρο << Φιλολογική ερμηνεία ΙΙ >> υποδεικνύοντας με κατατοπιστικό και επιστημονικό τρόπο τα στοιχεία που είναι απαραίτητα σε όποιον πρόκειται να ασχοληθεί με την ερμηνεία και τη μετάφραση ενός αρχαίου κειμένου ²²³ φέρνει δύο παραδείγματα μετάφρασης, μιας αποτυχημένης και μιας επιτυχημένης, κατά τη γνώμη του, από το Μιστριώτη και το Γρυπάρη αντίστοιχα, πάνω στην α' στροφή του Α'στάσιμου του Φιλοκτιήτη:

<< Ει φήμης(...) την ούτω πλήρη δαιρύων ζωήν υπέμεινεν >>²²⁴
 και << Δεν τάδα με τα μάτια μου (...) τέτοια ζωή συφοριασμένη >>²²⁵
 (676-690)

Προηγουμένως όμως φροντίζει να μας δώσει δυο στίχους από το παραπάνω απόσπασμα στο πρωτότυπο:

<< λόγφ μέν ἐξήκους ὄπωπα δ' οὐ μαλά,
 τόν πελάταν λέκτρων ποτέ <τῶν> Διδός (...) >>²²⁶
 (676-677)

γ) Οιδίποδας στον Κολωνό

Ο Β., όπως είπαμε, στα άρθρα << Μια φιλολογική συζήτηση Ι, ερμηνευτικά - ΙΙ Εύιππου-εὐοίκου >> σχολιάζει κάποιο λάθος του κειμένου της τραγωδίας αυτής. Αφού ενημερώσει προλογικά τον αναγνώστη για το περιεχόμενό της φτάνει στο επίμαχο χωρίο, όπου ο << χορός των γερόντων εξηγεί στον Οιδίποδα ποιος είναι ο τόπος που έχει έρθει, και παραθέτει τους στίχους:

<< εὐίππου, ξένε, τᾶσδε χώρας
 ἴκιου τὰ κράτιστα γᾶς ἔπαυλα,
 τόν ἀργῆτα Κολωνόν (...) >>²²⁷
 (668-670)

Εντοπίζει την ανωμαλία στο επίθετο << εὐίππου >>²²⁸, γιατί τον παρενεύει η επανάληψη του στη β' αντιστροφή του χορικού. Για τεκμηρίωση μάλιστα παραθέτει μερικούς στίχους του στο πρωτότυπο:

«ἄλλον δ' αἴνον ἔχω μα-
 τροπόλει τᾶδε κράτιστον,
 δῶρον τοῦ μεγάλου δαίμονος, εἶπεῖν,
 < χθόνος > αὔχημα μέγιστον,
 εὐῖππον, εὐπωλον, εὐθάλασσον»²²⁹

(707-711)

Στη συνέχεια με επιστημονική εμβρίθεια επικαλείται λόγους «αισθη-
 τικούς, εννοιολογικούς και συντακτικούς» και αρνείται την επανά-
 ληψη της λέξης. Προτείνει την αντικατάσταση του τύπου «εὐῖππου»
 με τις λέξεις «ευοίνου (=που έχει καλά κρασιά) ή μάλλον εὐοῖ^κου
 (=που διοικιέται καλά, που είναι περήφανη για την ευνομία της και
 το πολίτευμά της)»²³⁰. Δέχεται βέβαια ότι μπορεί να δοθεί
 «στη λέξη εὐῖππος του πρώτου στίχου» η έννοια του «εὐβατος
 εὐπορος εις ἵππους», αλλά απορρίπτει τούτη την εικόνη για λό-
 γους αισθητικούς. Κατόπιν ο Β. παίρνοντας αφορμή από τις αντιρ-
 ρήσεις, που πρόβαλε ο γυμνασιάρχης Ηρ. Ρούσας στην παραπάνω
 ερμηνεία του με μια επιστολή στην εφημερίδα²³¹, επανέρχεται στο
 ίδιο θέμα. Μεταφέρει πάλι στο κείμενό του τους στίχους 668-669
 της ἀστροφῆς παραλείποντας τη φράση «τόν ἀργῆτα Κολωνόν»
 την αρχή της β' αντιστροφῆς: «(Ἄλλον δ' αἴνον ἔχω ματραπόλει τᾶ-
 δε εἶπεῖν: εὐῖππον κτλ.)»²³². Ἐτσι εισάγει τον αναγνώστη στο
 πρόβλημα.

V. Ηρόδοτος

Ο Β. θερμός υποστηρικτής του ιστορικού και στο άρθρο
 «Περί τῆς Ηροδότου κακοηθείας» (σσ.73-82) αποκρούει το
 «λίβελλο» του ψευτοπλούταρχου σε βάρος του. Ειδικότερα στο
 σημείο, όπου παρουσιάζει τις θέσεις του «αρνητή» του Ηροδότου
 γύρω από τα γεγονότα που μεσολάβησαν, πριν από τη ναυμαχία του
 Αρτεμισίου²³³ (και θεωρείται κι εδώ αναξιόπιστος ο Ηρόδοτος), α-
 ναπτύσσει τα «ψέματά» του συμπληρώνοντάς τα με λεπτομέρειες,
 τις οποίες αντλεί από το έργο του αλικαρνασσέα ιστορικού.

Ύστερα επιχειρεί να τα αναιρέσει: Ἐτσι μας μεταφέρει νοηματικά
 τα σχετικά με την απειθαρχία στο στρατόπεδο των Ελλήνων παρεμβάλ-
 λοντας ενδιάμεσα αποσπάσματα είτε σε μετάφραση είτε στο πρω-
 τότυπο, όταν θέλει να τονίσει κάτι: «Ἄν ο ελληνηικός στόλος

με το Θεμιστοκλή, (...)τρομάξανε, γιατί << παρά δόξαν:τά πράγματα των βαρβάρων απέβαινε >> (...). Ο Αδείμαντος όμως φώναζε, (...). Κι ο Θεμιστοκλής του είπε: << Δε θα μας αφήσεις, γιατί εγώ θα σου δώσω μεγαλύτερα δώρα απ'όσα θα σου δινε ο βασιλιάς των Περσών για να φύγεις >> (...) << Οὔτοι τε δὴ πληγέντες δώροισι άνεσπασμένοι ἦσαν >> (...) ή, όπως λέει ο Ηρόδοτος, << τοῖς τε Εὐβοεῦσι ἐκεχάριστο αὐτός τε ὁ Θεμιστοκλής ἐκέρδηνε, ἐλάνθανε δέ τὰ λοιπά ἔχων >> >> ²³⁴. Πιο κάτω τοποθετώντας το έργο του Ηροδότου στηρίζεται στο δικό του χαρακτηρισμό: << Και το έργο του αυτό το χαρακτηρίζει ο ίδιος σαν << ἱστορίας ἀπόδεξις >>, δηλ. σαν έκθεση τών ποικίλων γνώσεών του >>. ²³⁵

Επίσης στο θεωρητικό άρθρο με τίτλο << Σχέση προσωπικότητας και έργου >> (σσ. 75-78) ο Β. μιλώντας για τον << αισθητικό θαυμασμό >> και θεωρώντας τον ως << ένα είδος ιερής έκστασης >> τον παραλληλίζει με την επιληψία, αρρώστεια του βασιλιά της Περσίας Καμβύση, την οποία ο Ηρόδοτος χαρακτηρίζει << ἱερά νόσο >> ²³⁶.

VI. Ευριπίδης

Στο άρθρο << Το άσεμνον-II. Τα κριτήρια >> και συγκεκριμένα στο σημείο, όπου τοποθετεί ιστορικά το θέμα του άσεμνου στην τέχνη, καταφεύγει στη χρήση ενός αποσπασματικού στίχου από τον << τραγικό φιλόσοφο >> για να σκιαγραφήσει την αρρωστημένη εποχή: << Πάντως αυτό το θέμα συζητιέται κυρίως σ'εποχές παρακμής και βαθύτατα άρρωστες, όταν όλ'η Αρετή δεν είναι ζωή παρά λόγος (<< ὦ τλῆμον ἀρετή, λόγος ἄρ'ἦσθ' >> ! Ευριπίδης) (...)>>. ²³⁷

Για τον τρίτο όμως μεγάλο τραγικό της αρχαιότητας έγραψε και το άρθρο με τίτλο << Ο << πτωχοποιός >> Ευριπίδης >>. ²³⁸ Εκεί επισημαίνει την ικανότητά του << να δημιουργεί μεγάλες συγκρούσεις παθών >> και να τις μετατρέπει σε συγκρούσεις ανάμεσα στην ελεύθερη σκέψη και τον ηθικό νόμο, καθώς επίσης και να απεικονίζει ρεαλιστικά τους ανθρώπους. Ακόμα αποκρούει τις διάφορες κατηγορίες, που κατά καιρούς διατυπώθηκαν σε βάρος του.

VII. Αριστοφάνης

Για το μεγάλο κωμικό της αρχαιότητας αφιέρωσε, όπως σημειώσαμε και αλλού, εννιά άρθρα-μελέτες. Αυτά με τη σειρά, που έχουν στο βιβλίο του, είναι: << Οι << Νεφέλες >> του Αριστοφάνη >> (σ.11-23), << ΙΙ Η επικαιρότητα των << Νεφελών >> >> (σ.23-26), << ΙV Το κώνειον >> (σ. 26-28), << V Ο πλούτος και η πενία >> (σ.28-30), << VI Οι βωμολοχίες του Αριστοφάνη >> (σ.30-32), << VII Οι << παραβάσεις >> του Αριστοφάνη >> (σ.33-39), << VIII Συγχρονισμένος Αριστοφάνης >> (σ.39-42), << IX Οι << Εικλησιάζουσες >> του Αριστοφάνη (σ.42-45) και << X Ο ύμνος της γης >> (σ.45-48).²³⁹ Στα παραπάνω χρησιμοποιεί αρκετά αποσπάσματα από τις κωμωδίες του Αριστοφάνη προκειμένου να στοιχειοθετήσει τις διάφορες απόψεις του. Το ίδιο όμως κάνει σποραδικά και αλλού σε άλλα σημεία του αισθητικού και κριτικού του έργου.

α) Αχαρνείς

Όταν αναφέρεται στη συνήθεια του Αριστοφάνη να παραβαίνει το νόμο, που απαγόρευσε την προσωπική διακωμώδηση, και στην καταγγελία του δημαγωγού Κλέωνα << πως δυσφημούσε την πατρίδα του μπροστά στους ξένους >>, επικαλείται τη μαρτυρία του για να το επιβεβαιώσει: <<Κι όπως λέγει ο ίδιος στους Αχαρνής

<<.....ὅτι

ξένων παρόντων τήν πόλιν κακῶς λέγω >>²⁴⁰

(502-503)

Χαρακτηρίζοντας έπειτα τις παραβάσεις των κωμωδιών ως <<ιντερμέδιο>>, στο οποίο << η πράξη σταματούσε >> παρουσιάζει για απόδειξη τη φράση:

(...) ἀλλ' ἀποδύντες τοῖς ἀναπαίστοις ἐπίωμεν >>²⁴¹

(627)

Ύστερα την εξηγεί: <<Αυτό θα πει ας βγάλουμε τη στολή μας κι ας αρχίσουμε τους ανάπαιστους, δηλαδή την <<παράβαση>>, τη δημηγορία μας προς το κοινό, γιατί τώρα δεν παίζουμε κωμωδία, (...)>>²⁴²

β) Ιππείς

Ο Β. θεωρώντας τις << παραβάσεις >> των έργων του Αριστοφάνη σαν το << αποκορύφωμα της ποιητικής τέχνης του >> παραθέτει μερικά δείγματα στον αναγνώστη από τις καλύτερες, κατά τη γνώμη του. Δυο τέτοια είναι και τα παρακάτω αποσπάσματα από τους Ιππείς σε μετάφραση Δημήτρη Φωτιάδη: << Ω σεις, που της κάθε ποίησης (...). Πολλοί έχουνε δοκιμάσει, μα λίγοι πετύχανε (...). Να τι φοβάται λοιπόν, ο ποιητής μας (...), καθώς θά χουν πραγματοποιηθεί γι' αυτόν τα όσα επιθυμούσε (...)>>²⁴³ (503-517 και 541-550).

γ) Νεφέλες

Η κωμωδία αυτή απασχόλησε και προβλημάτισε το Β. περισσότερο από κάθε έργο του Αριστοφάνη. Την υπερασπίζεται με μαχητικότητα και την ειθειάζει: Έτσι στο άρθρο << Οι << Νεφέλες >> του Αριστοφάνη >> παραδέχεται βέβαια ότι ο αρχαίος ποιητής μιλάει με κάποια αθυροστομία, αλλά πιστεύει ότι είναι απαλλαγμένος από κάθε λογής ξετσιπσιές >>. Το στηρίζει, στα όσα λέει εκείνος στην << παράβασή >> του: << Και τόσο πολύ το πιστεύει, πως το έργο του είναι σεμνό, που καυχιέται με την << παράβασή >> του, πως δε μοιάζει με τους άλλους συναδέλφους του, που προσπαθούνε να προκαλέσουνε το γέλιο των παιδαρελιών με λογής ξετσιπσιές >>²⁴⁴. Πιο κάτω εκτιμώντας την αξία της << υπέροχης >> διασκευασμένης κωμωδίας δίνει πάλι περιληπτικά το περιεχόμενο του σημείου εκείνου της παράβασης, στο οποίο ο Αριστοφάνης παινεύει το έργο του: << Ο ίδιος ο ποιητής (...) δεν καταδέχεται να παρουσιάζει χοντροκοπιές, << για να γελάνε τα παιδαρέλια >> (...) και τέλος δηλώνει (...) πως το έργο του αποτελείται στους << σοφούς >> ακροατές! >>²⁴⁵. Στο άρθρο << VI Οι βωμολοχίες του Αριστοφάνη >> ερμηνεύοντας κοινωνιολογικά τις σχετικές τάσεις του αρχαίου ποιητή τον συγκρίνει με άλλους ομοτέχνους του και βρίσκει ότι είναι πιο σεμνός. Σαν τεκμήριο παρουσιάζει ξανά με συντομία ό,τι λέει ο κωμικός για την τέχνη του: << Ο ίδιος παινιέται πως είναι... σεμνολόγος (...) στο ψηλότερο στυλοπόδι >>²⁴⁶.

Από την παράβαση όμως των Νεφελών επιλέγει επίσης κάποια αποσπάσματα και τα μεταφέρει σε μετάφραση (στο άρθρο του <<VII Οι παραβάσεις>> του Αριστοφάνη>>) για να τα απολαύσει ο αναγνώστης:

« Ω καλοί (...) Κι όμως κάκια δε σας έχω (...)

Τωρ' αυτή (...) και μετρημένη! (...)

Μάι δε στη σιηνή (...) κι ολ' ανόμοια στα κι ωραία
(...) ²⁴⁷

(518-526, 534-537 και 543-548)

Όσο για τη φράση << δεν έχει οργιά την τρίχα >> (545) υπογραμμίζει ότι << κάνει υπαινιγμό στη φαλάκρα του >> ²⁴⁸

Στη συνέχεια ο Β., αφού προηγουμένως εξήγησε, γιατί ο Αριστοφάνης διάλεξε στις Νεφέλες το Σωκράτη ως ήρωα, προχωρεί στην περιγραφή της εξωτερικής εμφάνισης και της δράσης του << ψευτοφιλόσοφου και απατεώνα της Σκέψης και του Λόγου >> ακολουθώντας το κείμενο: << Έχει « φροντιστήριο », ήγουν σκολειό, (...) « τόν ἤττω λόγον κρείττω ποιεῖν ²⁴⁹ (...), που κλέβει με μια σούβλα τα σφαχτάρια των θυσιών από το βωμό >> ²⁵⁰. Επισημαίνει τα στοιχεία, που πρόσθεσε ο αρχαίος ποιητής << για να τον παραστήσει κωμικότερο >>: << (όπως π.χ. τον κρεμάει από ένα καλάθι ή τον βάζει να κλέβει τα σφαχτά) >> ²⁵¹.

Κάνοντας λόγο μετά για τη διασκευή του έργου σημειώνει ότι ο Αριστοφάνης άλλαξε το τέλος του << « επί το εντυπωσιακότερον » >>: έβαζε το Στρεψιάδη να καίει το φροντιστήριο του Σωκράτη >> ²⁵².

Στο ερμηνευτικό άρθρο κατόπιν με τίτλο << II Εύίππου-εύοίκου >> τονίζοντας ότι το λάθος με την επανάληψη της λέξης << εύίππου >> (Οιδίποδας στον Κολωνό) οφείλεται στους αντιγραφείς αναφέρει μια περίπτωση διόρθωσης ενός στίχου των Νεφελών από το Χέρμαν για αποκατάσταση του νοήματος: << Πάντως μια ανάλογη περίπτωση παρουσιάστηκε μ' ένα στίχο του Αριστοφάνη (Νεφέλαι 179: « ἐν τῆς παλαίστρας θοίματιον ὑφείλετο »). Νόημα δεν έβγαίνε. Κι ο Χέρμαν διόρθωσε: θυμάτιον και το νόημα βολεύτηκε (= σούφρωσ' ένα σφαχτάρι απ' το βωμό) >> ²⁵³.

δ) Ειρήνη

Στο άρθρο << VII Οι παραβάσεις του Αριστοφάνη >> παραθέ-

τει και από αυτή την κωμωδία αποσπάσματα της παράβασης σε μετάφραση:

<< Κορυφ. Άιντε στο καλό!(...) και να μάχονται με ψείρες(...)
 Έβγαλεν από τη μέση(...) με τους πιο τρανούς να βάνει(...)
 Τώρα είναι (...) μην την αστοχάτε (...)
 Ίσα τράβηξα (...) κ'έκανα το χρέος μου πάντα>>²⁵⁴
 (729-740, 748-752, 760-761 και
 763-764)

Στο άρθρο <<Χ Ο ύμνος της γης>> εκφράζει το θαυμασμό του για τα χορικά του Αριστοφάνη²⁵⁵ κατατάσσοντάς τον όχι μόνο στους μεγαλύτερους κωμικούς της αρχαιότητας και του κόσμου, αλλά και στους μεγαλύτερους λυρικούς. Έτσι πιστεύει ότι στην Ειρήνη τραγούδησε τον ύμνο της Γης <<με όλο του το πάθος >>. Αφού αναφερθεί με συντομία στην υπόθεση του έργου δίνει σε μετάφραση δικιά του την προσφώνηση του Τρυγαίου στη θεά Ειρήνη:

<<Ω δέσποινά μου (...) γεμάτο αρώματα κι αστράτευτη ζωή>>²⁵⁶
 (520-526)

Κατόπιν το χαιρετισμό του κορυφαίου του χορού στη θεά:

<<Άγια μέρα (...) λαχταρώ να τα φιλήσω!>>²⁵⁷.
 (556-559)

Στη συνέχεια πάλι το τραγούδι του Τρυγαίου:

<< Τα καλομανικωμένα τα τσαπιά(...) νάν το σιάψω>>²⁵⁸
 (566-570)

και (σε γρήγορο ρυθμό): <<θυμηθείτε(...) τη θεά να χαιρετήσει>>²⁵⁹
 (571-581)

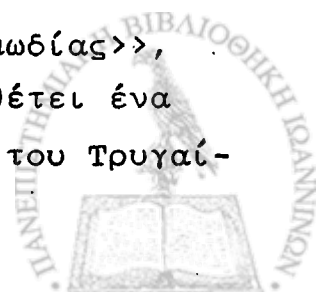
Ακολουθεί η προσφώνηση της θεάς Ειρήνης από το χορό των αγροτών:

<<Χαίρε (...) με προθυμία και γέλια θα σε δέχτούν, αφέντρα!>>²⁶⁰
 (583-597)

Πιο κάτω ο νεότερος ποιητής προσφέρει ξανά ένα άλλο δείγμα από την παράβαση του έργου, το μέρος της κωμωδίας που ήταν η ιδιαίτερη αδυναμία του:

<<Μαζί μου τώρα ελάτε(..) μέτωπο πλατύ πρωτοπαλῆκαρου ποιητή!²⁶¹
 (765-774)

Εδώ παρατηρεί ότι ο χορός <<παινεύει τον ποιητή της κωμωδίας>>, αλλά συνάμα κοροϊδεύει και τη φαλάκρα του. Τέλος παραθέτει ένα κομμάτι από τα τραγούδια του λαού με αφορμή το γάμο του Τρυγαί-

ου και της Οπώρας, στο οποίο εγκωμιάζονται «τα αγαθά της αγροτικής ζωής»:

«Όλοι για τα χωράφια μας κινάμε(...) πάλι να ξαναμάσουμε!»²⁶²

(1318-1327)

ε) Λυσιστράτη

Ο Β., πιστεύει ότι με τη σάτιρά του ο Αριστοφάνης επιδιώκει να εκφράσει την αλήθεια και όχι απλά να διασκεδάσει. Το στηρίζει στους παρακάτω στίχους από τη Λυσιστράτη, που διατυπώνονται με παράπονο:

«Ἐχθρῶν παρόντων βαρβάρων, στρατεύματι,
Ἕλληνας ἄνδρας καὶ πόλεις ἀπόλλυτε!»²⁶³

(1133-1334)

στ) Βάτραχοι

Αντλεί μερικούς στίχους από τη σχετική κωμωδία και τους χρησιμοποιεί σποραδικά είτε για να τεκμηριώσει κάποια άποψή του είτε για να περιγράψει ή να χαρακτηρίσει κάτι.

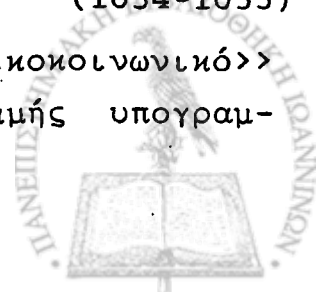
Στο άρθρο «Ωφελιμότητα της Τέχνης» των Αισθητικών-Κριτικών Α' παρουσιάζοντας ιστορικά το παραπάνω θέμα επικαλείται και τη γνώμη του Αριστοφάνη σημειώνοντας ότι στους Βατράχους του λέει πολλά «ενδιαφέροντα για την ποίηση», όπως το εξής: «Ό,τι (λέγει) είναι οι δάσκαλοι για τα παιδιά είναι κ'οι ποιητές για τους ηλικιωμένους, που χρέος τους είναι «βελτίους ποιεῖν τούς πολίτας ἐν ταῖς πόλεσιν»²⁶⁴. Στο άρθρο «ΙΧ «Εγκλησιάζουσες» του Αριστοφάνη» ο Β. τονίζει ότι ο αρχαίος κωμικός είχε παιδαγωγικό σκοπό με την ποίησή του - πράγμα το οποίο είχε ως αποστολή η ποίηση σε όλη την αρχαία Γραμματεία - μας παραπέμπει, στα όσα λέει:

«τοῖς μὲν γὰρ παιδαρίοισιν

ἔστι διδάσκαλος ὅστις φράζει, τοῖσιν δ' ἡβῶσι δε ποιηταί»²⁶⁵

(1054-1055)

Στο άρθρο «Ψευτορεαλισμός» εξαίροντας τον «ιστοριοκοινωνικό» ρόλο της τέχνης και της επιστήμης σε εποχή παρακμής υπογραμ-

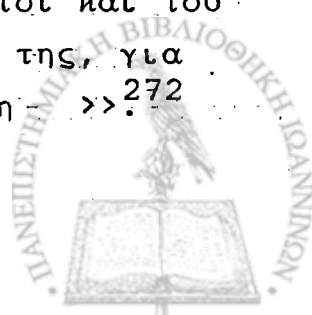

μίζει ότι πρέπει « να βοηθάνε τις δυνάμεις τις προοδευτικές να νικήσουνε και ν'ανεβάζουνε το ηθικό των λαών! «Βελτίους τούς πολίτας έποίησα!» (Αριστοφάνης)»²⁶⁶. Στο άρθρο «VIII Συγχρονισμένος Αριστοφάνης» έχουμε τον ισχυρισμό του ότι «θέλει «βελτίους ποιείν τούς ανθρώπους»²⁶⁷ για να δείξει το στόχο της ποίησης του αρχαίου ποιητή. Επίσης στο άρθρο με τίτλο «Το άσεμνον -II Τα κριτήρια» τονίζει ότι παρά την αθυροστομία του ο μεγάλος κωμικός απέβλεπε στην ηθική βελτίωση των πολιτών και αναφέρει ότι «ο ίδιος ο ποιητής καυχιέται: «βελτίους τούς πολίτας έποίησα»²⁶⁸

Στο άρθρο με τίτλο «Τέχνη και πολιτική» μιλώντας γενικά για τους ποιητές της σύγχρονης Ελλάδας, των οποίων το περιεχόμενο της ποίησής τους, κατά τη γνώμη του, είναι «νεκρό» και αντικοινωνικό επιστρατεύει μια άλλη φράση από τους Βατράχους για να τους χαρακτηρίσει. Είναι από το σημείο εκείνο, στο οποίο ο Διόνυσος κάνει λόγο για τους ποιητές του απάνω κόσμου. Αντικαθιστά μάλιστα τη λέξη «τέχνης» με την αντίστοιχη «της ποιήσεως» για τις συγκεκριμένες ανάγκες του: «Στη νεότερη Ελλάδα είναι αμέτρητοι αυτοί που τους έλεγε ο Αριστοφάνης «λωβητάς της Ποιήσεως»»²⁶⁹. Την ίδια φράση τη συναντούμε πάλι στο άρθρο «VIII Συγχρονισμένος Αριστοφάνης»: «Χτυπάει αλύπητα τους αισθησιακούς εμπόρους του πνεύματος (τους «λωβητάς της τέχνης»)»²⁷⁰.

Στη συνέχεια του άρθρου του χρησιμοποιεί δυο στίχους από τους Βατράχους για να καταστήσει φανερό ποιούς πολιτικούς στηλίτευε ο Αριστοφάνης. Τους προσαρμόζει μάλιστα στις απαιτήσεις της σύνταξης του κειμένου του: «Χτυπάει (...) τους πολιτικάντηδες δημαγωγούς (τους «βωμολόχους δημοπίθηκους, τούς έξαπατώντας τόν δῆμον αεί»)»²⁷¹.

Στο άρθρο «Οι «Εγκλησιάζουσες» του Αριστοφάνη» τονίζοντας ότι ο ποιητής αυτός «έκαμνε Ποίηση όχι για να γελάει το πόπολο παρά για να ενεργεί σωστά» επισημαίνει την επιθυμία του να μοιάσει τον Αισχύλο και για τεκμηρίωση παραθέτει ένα δικό του στίχο: «Κ'ήθελε να στέκεται στο ύψος του Αισχύλου. Κι όπως καυχιόταν ο Αισχύλος: «ποίησις ούχί συντέθνηκέ μοι» έτσι και του Αριστοφάνη Ποίηση ζει για το ήθος της, για την αλήθεια της, για τη... σκοπιμότητά της, την πάντα επίκαιρη κι ανθρώπινη»²⁷².

Στο σημείο επίσης, όπου ο Β. μιλά για τη γλώσσα της Ορέστειας, ο χαρακτηρισμός του <<η <<πεπυργωμένη>> γλώσσα της>>²⁷³ απηχεί την εξής φράση των Βατράχων για τον Αισχύλο: <<(…) πυργώσας ῥήματα (...) >> (1004).

Τέλος το επίθετο του άρθρου <<Ο <<πτωχοποιός>> Ευριπίδης>>²⁷⁴ είναι παρμένο από το αρχαίο έργο. Εκεί ο Αισχύλος προσφωνεί τον Ευριπίδη <<πτωχοποιέ>>²⁷⁵.

ζ) Εικλησιάζουσες

Στο άρθρο με τίτλο <<ΙΧ Οι <<Εικλησιάζουσες>> του Αριστοφάνη >> καυτηριάζει την ενέργεια της Ακαδημίας Δραματικής Τέχνης της Νέας Υόρκης να περικόψει από την παράσταση της παραπάνω κωμωδίας, που ανέβασε, 130 στίχους, τους σχετικούς με το κήρυγμα της Πραξαγόρας (κατά αστείο τρόπο βέβαια) για κοινοκτημοσύνη. Για να γίνει πιο σαφής παραθέτει ένα τμήμα του λόγου της στη <<χαριτωμένη>> γλώσσα του πρωτοτύπου:

<<Κοινωνεῖν γάρ πάντας (...) ἄλλ' ἓνα ποιῶ κοινόν πᾶσι βίον καὶ τοῦτον ὅμοιον>>²⁷⁶

(590-594)

Έπειτα, αφού προηγουμένως έδωσε με δυο γραμμές την περίληψη της κωμωδίας, για να ποικίλει κάπως το λόγο του μεταφέρει το νόημα αυτού του αποσπάσματος στη νεοελληνική με τρόπο άμεσο, λιτό και θετικό: <<Τι μασάτε τα λόγια σας! Όλα κάτου! Όλα κοινά! Η οικονομική ισότητα θα καταργήσει την κλεψιά και τις προδοσίες των ολίγων>>²⁷⁷. Κατόπιν σαριάζοντας την πράξη των Αμερικανών παραφράζει τα λεγόμενα της Πραξαγόρας: <<Κανένας δεν μπορεί να μετέχει (...) , πρέπει όλοι τους να γίνουμε δούλοι>>²⁷⁸.

η) Πλούτος

Στο άρθρο <<V Ο Πλούτος και η Πενία>> ο Β. αναφερόμενος στο σκιοπό, για τον οποίο έγραψε ο Αριστοφάνης το τελευταίο έργο του, σκιαγραφεί την κοινωνική κατάσταση της Αθήνας (μετά τον Πελοποννησιακό πόλεμο): <<Έτσι, φυσικά, πλούτιζαν οι κακοί κι ανήθικοι και δυστυχούσαν οι καλοί και τίμιοι πολίτες>>²⁷⁹. Εδώ μεταφέρει σχεδόν σε αυτούσια μετάφραση τα λόγια του ήρωα

της κωμωδίας Χρεμύλου²⁸⁰.

Στη συνέχεια παρουσιάζει τη λύση, που προτείνει ο Αριστοφάνης στο θέμα << της κατανομής των υλικών αγαθών >>. Στη συζήτηση (των πρωταγωνιστικών προσώπων του έργου) της Πενίας και του Χρεμύλου βλέπει αποκρυσταλλωμένη τη φιλοσοφία των αρχαίων (ακόμα και των Χριστιανών) για τον πλούτο. Γι' αυτό δίνει περιληπτικά ένα μέρος του << αγώνα >> των λόγων²⁸¹ τους και σε μετάφραση αποσπάσματα απ' όσα λέει η Πενία, καθώς τα θεωρεί ενδιαφέροντα: << Εγώ, λέει η Πενία δεν υποστηρίζω τη ζητιανιά και την αλητεία (...), θ' αναγκασθείτε σε λίγο να με ξαναφωνάξετε >>²⁸².

Στο άρθρο << Μια φιλολογική συζήτηση-Ι ερμηνευτικά >> καταπιάνεται κάπως σύντομα με το σχολιασμό μιας φράσης του στίχου 535 της παραπάνω κωμωδίας: << Και τι καλό μπορεί να βγει από σένα << πλήν φωϊδων έκι βαλανείου >> >>. Οι σχολιαστές εξηγούν: τι άλλο παρά εγκαύματα απ' τα λουτρά; >>²⁸³. Ο Β. δε δέχεται την ερμηνεία των σχολιαστών και προτείνει η λέξη << βαλανείου >> να μεταφραστεί << φλυκτάναι, ερυθήματα, επικαύματα >>, χωρίς βέβαια να το τεκμηριώνει. Το γράμμα όμως του Ηρ. Ρούσα στην εφημ. << Πρωΐα >>²⁸⁴, στην οποία έγραφε ο ποιητής, γίνεται αφορμή για ένα ενδιαφέροντα φιλολογικό προβληματισμό. Έτσι στο άρθρο << ΙΙ Εύϊππου -εύοίκου >> απλά αναφέρει την επίμαχη φράση²⁸⁵, ενώ σε κείνο με το σχετικό τίτλο << Πλήν φωϊδων έκι βαλανείου >> ασχολείται ειδικά με τούτο το κριτικό πρόβλημα και αντικρούει τις θέσεις του παραπάνω γυμνασιάρχη. Παραθέτει στο πρωτότυπο τη φράση και σε μετάφραση περίπου τα συμφραζόμενα: << Και τι καλό μπορείς να δώσεις στους ανθρώπους, << πλήν φώδων έκι βαλανείου >> και γιρίνιες από παιδιά και γριάδες που πεινάνε, και ψείρες και ψύλλους και κουνούπια και κουρέλια και πείνα; >>²⁸⁶. Έπειτα για να δώσει μια πιο σφαιρική εικόνα του θέματος παρουσιάζει και τις απόψεις των αρχαίων σχολιαστών²⁸⁷. Η ερμηνεία από το Ρούσα της λέξης << φωϊδων >> ως << παρδαλήθρες >> δεν τον πείθει. Συσχετίζοντας τη λέξη αυτή με τα συμφραζόμενα (κουρέλια, ψείρα, κακός ύπνος, κουνούπια), τα οποία, κατά τη γνώμη του, είναι χαρακτηριστικά της << Πενίας >>, πιστεύει ότι έχει σχέση με τα << δερματικά νοσήματα (ψώρα) >>: << (...) Τότε μονάχα θα μπορούσε να κατηγορηθεί η Πενία για αίτιος << φωϊδων έκι βαλανείου >> >>²⁸⁸.

VIII. Θουκυδίδης

Από τον ιστορικό του Πελοποννησιακού πολέμου ο Β. αρύεται ευκαιριακά ορισμένες φράσεις ή λέξεις και τις χρησιμοποιεί για να τεκμηριώσει κάποια άποψη ή και ακόμα να χαρακτηρίσει και να περιγράψει ένα έργο ή μια κατάσταση.

Στο άρθρο <<Ωφελιμότητα της Τέχνης>> καταφεύγει στον αρχαίο ιστορικό, όταν ισχυρίζεται ότι ένας από τους σιοπούς, για τους οποίους ο Περικλής έκτισε τον Παρθενώνα, ήταν και η στήριξη της ηγεμονίας του : << Αλλά ζητούσε και κάτι << δικό >> του: να εξυπηρετήσει το ατομικό του πολιτικό συμφέρο και γόητρο, (...), ώστε να μπορεί να συνεχίζει παρά τους θεσμούς της δημοκρατίας, τη δικιά του μονοκρατορία επί δέκα χρόνια - την << αρχήν ενός άνδρος >>! >>²⁸⁹.

Σχολιάζοντας τον << εναρκτητήριο λόγο του Γιάννη Καιριδή στη φιλοσόφικη Σχολή Αθηνών με τίτλο <<Φιλολογική ερμηνεία>> μνημονεύει μια φράση του αρχαίου ιστορικού, την οποία ανέλυσε εκείνος: << (...) λέγει πολλά πράγματ' αναντίρρητα σωστά και δείχνει μίαν ερμηνευτική οξύνοια κ' αίσθηση των κειμένων αξιοθαύμαστη, όπως μπορούμε να συμπεράνουμε από το παράδειγμα που μας δίνει αναλύοντας τεχνολογικά κ' ερμηνευτικά την περίφημη φράση του <<Επιτάφιου>> του Περικλή: << φιλοκαλοῦμεν τε μετ' εὐτελείας καὶ φιλοκαλοῦμεν ἄνευ μαλακίας >> >>²⁹⁰.

Στο άρθρο << Οι << Νεφέλες >> του Αριστοφάνη >> επικαλείται τη μαρτυρία του αρχαίου συγγραφέα για ένα συγκεκριμένο ιστορικό γεγονός προκειμένου να τοποθετήσει μέσα στο κλίμα της εποχής την παραπάνω κωμωδία: << Έγινε την άνοιξη του 423 μια ανακωχή ανάμεσα στους εμπόλεμους για ένα χρόνο. << Λακεδαιμόνιοι δέ καὶ Ἀθηναῖοι ἅμα ἦρι τοῦ ἐπιγιγνομένου ἔτους ἐκεχειρίαν ἐποιήσαντο ἐνιαύσιον >> (Θουκ.) >>²⁹¹.

Στο ίδιο άρθρο προσδιορίζοντας το ιδανικό του πολιτικού άντρα τότε ανατρέχει στο έργο του Θουκυδίδα και για την ακρίβεια στο σημείο εκείνο, όπου ο Περικλής απευθυνόμενος στους Αθηναίους χαρακτηρίζει τον εαυτό του : << Το ιδανικό του αρχαίου πολιτικού είναι το << γνῶναι τὰ βέλτιστα καὶ ἐρμηνεύσαι αὐτά >>, όπως λέγει ο Θουκυδίδης για τον Περικλή >>²⁹². Σκιαγραφώντας μετά το Δημήτρη Γληνό ως δάσκαλο βρίσκει αυτά τα λόγια του Περικλή τα πλέον

κατάλληλα για να εκφράσουν το <<ανάστημά >> του: << Όσοι τον ακούσανε σα δάσκαλο (...) άθελά τους πήγαινε η σκέψη τους στα λίγα επιγραμματικά, που λέει ο Θουκυδίδης για τον Περικλή, που τον ορίζει άξιον << γνῶναι τά βέλτιστα καί ἑρμηνεῦσαι αὐτά >>, δηλ. άξιον να καταλαβαίνει το σωστό και να το εξηγεί >>²⁹³.

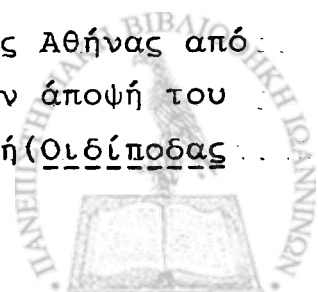
Στο άρθρο του επίσης για τις Νεφέλες παρεκβατικά σκιαγραφεί το ρήτορα Αντιφώντα στηριζόμενος στον αρχαίο ιστορικό, που τον είχε δάσκαλό του: << (...) τον Αντιφώντα, που είχε την ικανότητα << τῶν τότε Ἀθηναίων καί κράτιστος ἐνθυμηθῆναι καί ἄν ἂν γνοίη εἰπεῖν >>, δηλ. εἴτανε φοβερός στο να κατεβάσει ιδέες και να μπορεί να τις εξηγεί στο πλήθος >>²⁹⁴.

Εδώ παρατηρούμε ότι ο Β. παραλείπει μερικές λέξεις του αρχαίου χωρίου, επειδή πιθανόν το μεταφέρει << από μνήμης >>. Συγκρατεί βέβαια ό,τι τον εντυπωσιάζει περισσότερο.

Μιλώντας για το <<νόημα και το φρόνημα >> των παραβάσεων του Αριστοφάνη έχει την εντύπωση ότι από αυτές αναδύεται κάτι ανάλογο με κείνο, που υπογραμμίζει ο Θουκυδίδης για το έργο του: << Αν δεν λέγει εκείνο, που καυχήθηκε ο Θουκυδίδης στην αρχή της ιστορίας του, πως το έργο το έγραψε για να μείνει << κτῆμα ἐς αἰεί >> δηλ. χτήμα των αιώνων, όμως αυτό το νόημα (...) αναδίνεται (...) >>²⁹⁵. Ἡ τονίζοντας επίσης την αξία του έργου του Ηρόδοτου αναφέρει ως μέτρο την ίδια φράση του Θουκυδίδη: << Έκανε ένα έργο τόσο ζωντανό και τόσο απλό και χαριτωμένο, ώστε απ' αυτήν την άποψη το έργο αυτό έγινε << κτῆμα ἐς αἰεί >> >>²⁹⁶. Παραλλαγμένη κάπως συναντούμε την προαναφερθείσα φράση, στο σημείο, όπου κάνει λόγο για τα ιστορικά έργα με μεγάλη λογοτεχνική αξία: << (...) κι από την άποψη αυτή μείνανε στις γραμματείες των διαφόρων λαών ως << μνημεῖα ἐς αἰεί >> >>²⁹⁷.

Από το ίδιο πάλι χωρίο του συγγράμματος του Θουκυδίδη χρησιμοποιεί μια άλλη φράση θέλοντας να εξάρει το σιοπό, για τον οποίο ο Ηρόδοτος έγραψε την Ιστορία του: << Ζητώντας λοιπόν να ευχαριστεί το ακροατήριό του, σύνθετε << ἀγώνισμα ἐς τό παραχρῆμα >> κατά τη γνώμη του Θουκυδίδη >>²⁹⁸.

Αλλού χρησιμοποιεί το χαρακτηρισμό της Αθήνας από το Θουκυδίδη ως χώρας φτωχής για να τεκμηριώσει την άποψή του πάνω σ' ένα ερμηνευτικό θέμα της τραγωδίας του Σοφοκλή (Οιδίποδας

στον Κολωνό): « Αυτό ανάγκασε πολλούς εκδότες ν' αλλάξουν τη λέξη εὐπῶλος με τη λέξη εὐβῶλος (=εὐγεως)>>²⁹⁹ και συμπληρώνει: « η Αττική δεν ήταν εὐγεως. Ο Θουκυδίδης τήνε λέγει: λεπτόγεων= φτωχή>>³⁰⁰.

ΙΧ. Πλάτωνας

Ο Πλάτωνας απασχόλησε το Β. ιδιαίτερα . Σε πολλές περιπτώσεις διερευνά και αντικρούει τις ιδεαλιστικές του θέσεις γύρω από θέματα τέχνης. Αποκλειστικά για τον αρχαίο φιλόσοφο είναι τα άρθρα του « Πλάτωνας και ποίηση I, II, III>> (σσ.27-34), όπου παρουσιάζει τις απόψεις αυτού για την ποίηση, και « Ιππίας μείζων>> (« Περί καλού ανατρεπτικός>>) (σσ.39-42), όπου εξετάζει το περιεχόμενο του διαλόγου και τη συλλογιστική του Σωκράτη.

α) Ιππίας μείζωνας

Μετά από τη χρονολογική τοποθέτηση και αξιολογική κατάταξη του διαλόγου περνάει στη σκιαγράφηση του πρωταγωνιστή του, του Σωκράτη. Χαρακτηρίζοντάς τον πρώτα γενικά ως « αρνητικό πνεύμα>>³⁰¹ προσπαθεί στη συνέχεια να αποδείξει σαν τέτοιο και εκείνον του παραπάνω έργου. Πάντα στηρίζεται στο κείμενο. Έτσι επισημαίνει την « κουτοπόνηρη μέθοδο >> του Σωκράτη να κάνει πως δε γνωρίζει τίποτα και να ζητά από τον Ιππία « να του μάθει τι είναι το ωραίο. « Και μέ δίδαξον ἱκανῶς αὐτό τό καλόν ὅτι ἐστί >>.³⁰²

Οι αλληπάλληλες ερωτήσεις του, παρατηρεί πιο κάτω ο Β. φέρνουν τον Ιππία στη θέση να παραδεχτεί « πως μετέχουν της ουσίας του Καλού κ' ένα ωραίο κορίτσι και μια ωραία φοράδα και μία ωραία λύρα καθώς και μια ωραία χύτρα « σκεῦος καλῶς εἰργασμένον >> >>³⁰³.

Κατόπιν παραθέτει τις « σοφιστείες>>, όπως τις ονομάζει, του αρχαίου φιλοσόφου: « Πρώτα τον αντίπαλό του και κείνος παραδέχεται, πως και η ωραιότερη μαϊμού, άμα συγκριθεί με το ωραίο κορίτσι, είναι άσημη. Το ίδιο γίνονται άσημα και η ωραιό-

τερη χύτρα («*χυτρῶν ἡ καλλίστη*»») ἄμα συγκριθεῖ με το ωραιότερο κορίτσι καθώς και το ωραιότερο κορίτσι ἄμα συγκριθεῖ με το «*γένος τῶν θεῶν*» >>³⁰⁴. Το συμπέρασμα ἀπὸ τούτη τη συζήτηση, λέει ο Β., εἶναι πως «ὅ,τι χαρακτηρίσανε για ωραίο εἶναι μαζί και ἄσκημο!» >>³⁰⁵.

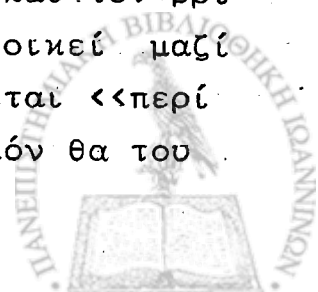
Ἐπειτα εντοπίζοντας τα λάθη στις σχετικῆς ἀπόψεις του Σωκράτη υπογραμμίζει ὅτι το μεγαλύτερο βρίσκεται στην προσπάθεια του Σωκράτη «*να βρει τον ὀρισμό του «*πᾶσι καλοῦ ὄντος καὶ ἀεί*»*». Δηλαδή ζητάει τον ὀρισμό του ἀπόλυτου. Τέτοιο καλὸν καθ'ἑαυτὸ δεν υπήρξε ποτέ >>³⁰⁶.

Για να δείξει πιο καθαρά την ἀρνητικὴτητα των συμπερασμάτων της συζήτησης μεταξύ Σωκράτη και Ἰππία μεταφέρει περιληπτικὰ παραδείγματα ἀπὸ το διάλογο: «*Αἴτιον του καλοῦ δεν εἶναι οὔτε ἡ πολύτιμη ὕλη (π.χ. μια μαλαματένια χουλιάρα δεν εἶναι ωραιότερη, γιατί δεν εἶναι χρησιμότερη ἀπὸ μια ξύλινη χουλιάρα)*» οὔτε ἡ ἡδονή, που μας παρέχουν ἡ ὄραση και ἡ ἀκοή καθώς και οἱ ἄλλες αἰσθήσεις· οὔτε το ωφέλιμον «*τό ποιοῦν τ' ἀγαθόν*» κλπ.» >>³⁰⁷.

Ο Β. ὁμως εξακολουθεῖ την ἀυστηρὴ κριτικὴ του. Προσδιορίζει το «*μεγαλύτερο σόφισμα*» του Σωκράτη, που εἶναι ἐμπόδιο για κάθε συνεννόηση: «*Πως ὅταν δυο πράγματα χωριστὰ ἔχουν μια κοινὴν ιδιότητα, μαζί ἄμα τα πάρουμε δεν την ἔχουν*» >>³⁰⁸. Ἐδῶ ἀποδίδει νοηματικὰ το χωρίο.

Ἡ ἀντίδραση ὕστερα του Ἰππία αναφορικὰ με τα παραπάνω, θεωρεῖται φυσιολογικὴ ἀπὸ τον ποιητὴ: «*Ἐχει δίκιο λοιπὸν ο Ἰππίας, που θυμῶνει στο τέλος και του λέγει να παρατήσῃ «*τάς σμικρολογίας ταύτας καὶ τοὺς λήρους καὶ τὰς φλυαρίας*»*» >>³⁰⁹. Σ' αὐτὸ το σημεῖο θα προσθέσουμε ὅτι ο Β. ἐπιλέγει ἀπὸ το πρωτότυπο κάποιες φράσεις, που θέλει να τονίσῃ.

Παρακάτω τελειώνοντας το ἄρθρο του ἀποδίδει νοηματικὰ την ἀπάντηση του φιλοσόφου διανθίζοντάς την συνάμα με φράσεις του ἀρχαίου κειμένου: «*Ὁ Σωκράτης παραδέχεται τάχα, πως ὅλοι το ἴδιο του λένε πως «*ἡλίθια τε καὶ σμικρὰ καὶ οὐδενός ἄξια πραγματεύεται*»*». Ὁμως κάποιος, που πάντα τον ἐλέγχει και τον βρίζει και που εἶναι στενότατος συγγενὴς του καὶ συγκατοικεῖ μαζί του (ἐννοεῖ το δαιμόνιό του), ἄμα τον ἀκούσει διαλέγεται «*περὶ κάλων ἐπιτηδευμάτων*» >> χωρίς να ξέρεῖ τι εἶναι τὸ καλὸν θα του

απαντήσει: να πας να κρεμαστείς! Οπωσδήποτε όμως εγώ νομίζω, πως κάτι ωφελήθηκα από τη συζήτησή μας. Έμαθα δηλαδή ότι τα «καλά χαλεπά»³¹⁰, δηλαδή ότι το πρόβλημα του ωραίου είναι δύσκολο». Στο άρθρο επίσης με τίτλο «Το άσεμνον, ΙΙ τα κριτήρια» φέρνει στη μνήμη του μια από τις αρχαίες φράσεις του διαλόγου, που παρέθεσε προηγουμένως, θέλοντας να δείξει το είδος του προβληματισμού της κοινωνίας σε εποχή ακμής: «Οι πληθωρικές από υγεία και στοχασμό και δράση κοινωνίες (...) συζητούσανε για το δύσκολο πρόβλημα της Τέχνης («τα καλά χαλεπά»)³¹¹».

β) Απολογία του Σωκράτη

Ο Β. στο άρθρο «Οι «Νεφέλες» του Αριστοφάνη» προσπαθώντας να αποδείξει ότι δεν ευθύνεται ο Αριστοφάνης για την κωμική παράσταση του Σωκράτη, αλλά ότι την εικόνα του τη «βρήκε έτοιμη» μέσα στην κοινωνία της Αθήνας, επιστρατεύει το εξής επιχείρημα: «Καθώς φαίνεται ο λαός των Αθηνών («οι πολλοί» όπως θά λεγε ο ίδιος ο Σωκράτης), χωρίς να ξέρει καλά-καλά τον άνθρωπο και τις ιδέες του, τον αντιπαθούσε. Αυτήν την αντιπάθεια την ομολογεί κι ο ίδιος ο φιλόσοφος στην πλατωνική του Απολογία»³¹².

Πιο κάτω αναφέρεται στο «Σωκράτη των κατηγορών του»: «Ο Άνυτος, ο Μέλητος κι ο Λύκων μας παρασταίνουνε το Σωκράτη για κοινωνικό ταραξία, για ψευτοπροφήτη και για διαφθορέα των νέων»³¹³. Εδώ απηχεί την κατηγορία που συναντούμε στο έργο του Πλάτωνα.³¹⁴

γ) Φαίδωνας

Στο άρθρο «Σωκράτης και Τέχνη» μεταφέρει από το φιλοσοφικό διάλογο του Πλάτωνα ένα πληροφοριακό στοιχείο για να τεκμηριώσει την άποψή του ότι «Ο Σωκράτης ένιωθε από Τέχνη»: «και στα γεράματά του, στη φυλακή, λίγο πριν πει το φαρμάκι, στιχουργούσε μύθους του Αισώπου κατά προσταγήν του Απόλλωνος! «Μουσικήν ποίει και εργάζου», του διέταξε ο θεός της μουσικής και της ποίησης»³¹⁵.

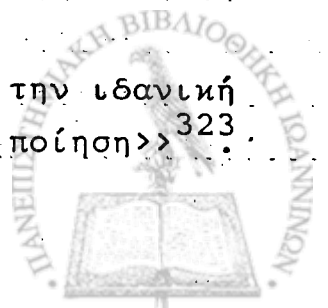
Στο άρθρο << IV Το κώνειο >> ο Β. εξετάζει το φάρμακο, από το οποίο πέθανε ο Σωκράτης. Υποστηρίζει ότι δεν ήπια το κώνειο-γιατί τούτο δεν αναφέρεται πουθενά- αλλά ένα <<μείγμα πολλών ουσιών>>³¹⁶, και γι' αυτό χρησιμοποιείται ο όρος <<φάρμακον>>³¹⁷ στο φαίδωνα. Έχοντας υπόψη το αρχαίο κείμενο ισχυρίζεται ότι το κώνειο προκαλεί <<φοβερούς πόνους στο στομάχι>>, ενώ δε συνέβη το ίδιο με το Σωκράτη στις τελευταίες στιγμές του: <<Κι όμως ο Σωκράτης, σ' όλο το διάστημα, που μεσολάβησε από τη στιγμή που ήπια το <<φάρμακον>> ως τη στιγμή που ξεψύχησε, δεν πόνεσε καθόλου>>³¹⁸. Συνεχίζει αποδίδοντας νοηματικά ή σε μετάφραση τις αντιδράσεις του (σωματικές, ψυχιές), όπως μας παραδίδονται στο τελευταίο μέρος του φαίδωνα: <<Ο Σωκράτης όμως, (...) περπατούσε γαλήνιος και συζητούσε με άκρα πνευματική διαύγεια ως την τελευταία στιγμή>>³¹⁹ και <<αντίθετα, όταν ένιωσε να κρυώνουνε τα πόδια του έπεσε στο κρεβάτι κι έλεγε στους φίλους του, πως όταν αυτός ο πάγος ανεβεί στον αφαλό του, θα σταματήσ' η καρδιά του και θα πεθάνει>>³²⁰.

δ) Πολιτεία

Ο Β. έχοντας ασπασθεί το μαρξισμό, όταν έγραφε τα Αισθητικά-Κριτικά, ήταν επόμενο να πολεμήσει με κάθε τρόπο τον ιδεαλισμό και μάλιστα τον κύριο εκπρόσωπό του, τον Πλάτωνα. Αντικρούει τις θέσεις του σχετικά με την ποίηση, όπως παρουσιάζονται στο σημαντικότερο έργο του. Εκτός βέβαια από τα τρία άρθρα με τίτλο <<Πλάτωνας και ποίηση I, II και III>>, στα οποία αναιρεί τις θεωρητικές αντιλήψεις του ιδεαλιστή φιλοσόφου, βλέπουμε ότι και αλλού, όπου του δοθεί ευκαιρία, τον καταδιώκει.

Έτσι ανατρέχει στην Πολιτεία για να επισημάνει ότι ο αρχαίος φιλόσοφος <<ομολογεί απερίφραστα, πως η φιλοσοφία και η ποίηση βρίσκονται στα μαχαίρια (...). Γιατί η ποίηση χαλάει τη δουλειά της φιλοσοφίας!>>³²¹. Ως αποδεικτικό στοιχείο παραθέτει την εξής φράση του αρχαίου κειμένου: <<Παλαιά μὲν τις διαφορά φιλοσοφία και ποιητική>>³²².

Υπογραμμίζει ότι ο Πλάτωνας <<διώχνει από την ιδανική πολιτεία του φιλοσόφου, από την <<Καλλίπολιν, την ποίηση>>³²³.

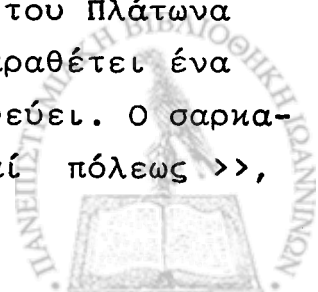
Πιο κάτω ειρωνευόμενος τον ιδεοκράτη φιλόσοφο μεταχειρίζεται την ίδια λέξη του πρωτότυπου για να περιγράψει την πολιτεία των καλλιτεχνών: «Όταν λοιπόν θα κάνουνε και οι καλλιτέχνες τη δική τους πολιτεία, ας διώξουνε κι αυτοί από την «καλλίπολιν» τους τους υπερβατικούς φιλοσόφους»³²⁴.

Στη συνέχεια ο Β. κάνοντας λόγο για την τραγωδία σημειώνει ότι ο Πλάτωνας σ' αντίθεση με τον Αριστοτέλη, που θεωρεί ότι τούτη μας ανακουφίζει από τα πάθη, πιστεύει πως «είναι «λώβη τῆς διανοίας» (=καταστροφή της σκέψης)(...)»³²⁵. Την ίδια φράση όμως του αρχαίου κειμένου χρησιμοποιεί και στο άρθρο «Ιππίας μείζων», όταν παρεμβατικά αναφέρεται στην αισθητική του φιλοσοφία: «η Τέχνη (...) φτάνει στο συμπέρασμα πως (...) γίνεται «λώβη τῆς διανοίας»»³²⁶.

Έπειτα αποδίδει νοηματικά περισσότερο τα επιχειρήματα του φιλοσόφου αναφορικά με την απομάκρυνση από την ιδανική πολιτεία του των εικαστικών τεχνών και της ποίησης: «Ο Πλάτωνας διώχνει από την ιδανική του πολιτεία, από την «μέλλουσαν ἄκρως οἰκεῖν πόλιν», (...) και για τους ωρίμους»³²⁷. Εδώ παρατηρούμε ότι ο Β. μεταφέρει κάπως παραλλαγμένα τη φράση του πρωτοτύπου. Σε άλλα σημεία επίσης των Αισθητικών - Κριτικών μνημονεύει συχνά την αποπομπή της ποίησης από το φιλοσοφικό οικοδόμημα του Πλάτωνα³²⁸, πράγμα με το οποίο αποσκοπεί στο να εξάρει την εσφαλμένη γνώμη του πάνω στο επίμαχο θέμα.

Παρακάτω εντοπίζει το λόγο, εξ αιτίας του οποίου «Ο Πλάτωνας αρνιέται την Τέχνη»: στο γεγονός ότι «αυτό του επιβάλλει η «λογική» του». Η γνώμη του αυτή ενισχύεται με την παράθεση της φράσης του αρχαίου έργου, «ὁ λόγος ἡμᾶς ἤρει»³²⁹. Ακόμα συναντούμε την ίδια φράση στο τέλος της σχετικής σειράς των άρθρων για τον Πλάτωνα, στο οποίο εκφράζει την απέχθειά του γι' αυτή τη στάση του φιλοσόφου: «Επειδή «ὁ λόγος ἡμᾶς ἤρει» ἔρριξε στα σκουπίδια ὅ,τι ανώτερο και πολυτιμότερο ἐφίαισε ἴσαμε σήμερα ο ανθρώπινος λόγος και η δημιουργική φαντασία»³³⁰.

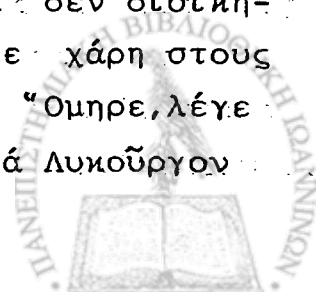
Έπειτα εξετάζει τη «δήθεν» ηθική ευθύνη του Πλάτωνα στην «οργάνωση της φιλοσοφικής του πολιτείας». Παραθέτει ένα απόσπασμα στο πρωτότυπο και στη συνέχεια το ερμηνεύει. Ο σαρκασμός είναι φανερός: «Οὐκ ἐσμέν ποιηταί, ἀλλ' οἰκισταί πόλεως»,

δηλ. δεν πρέπει να παίρνουμε επιπόλαια το ζήτημα, αλλά πολύ σοβαρά· τόσο σοβαρά, ώστε μιαν από τις ευγενέστερες αξίες της ανθρωπίνης ζωής και μιαν από τις πιο ζωτικές, που δεν μπορεί να λείπει ούτε από τις κοινωνίες των ανθρωποφάγων, τη διώχνει με περιφρόνηση»³³¹. Το ίδιο απόσπασμα επίσης το χρησιμοποιεί και πιο κάτω για να δείξει την αντίφαση στα λεγόμενα του Πλάτωνα: «*«Οὐκ ἔσμεν ποιηταί ἐγὼ τε καὶ σύ, ἀλλὰ οἰκισταί πόλεως»*». Δηλαδή έχουμε μεγάλη ευθύνη απέναντι της ανθρωπότητας»³³².

Ο Β. όμως είναι αντίθετος και με τη γνώμη μερικῶν νεότερων, που προσπαθούν να ελαφρύνουν τη θέση του Πλάτωνα λέγοντας ότι απομακρύνει από την πολιτεία του «μονάχα τους καιούς» ποιητές: «*Όταν διώχνει τον Όμηρο, τον Ησίοδο, τον Αισχύλο και τον Πίνδαρο, τότε ποιος μένει για καλός ποιητής; Μένουν μερικοί αφηγηματικοί ύμνοι των θεών, (...)*»³³³. Εδώ έχει υπόψη του το πλατωνικό κείμενο.³³⁴ Στο άρθρο «Πλάτωνας και ποίηση III» επαναλαμβάνει, τα όσα είπα παραπάνω, προσθέτοντας ότι απορρίπτονται αυτοί οι ποιητές από τον Πλάτωνα, γιατί «*ειθέτουν τα σκάνδαλα των θεῶν*», ενώ και οι «*θεομαχίες*», που αναφέρει ο Όμηρος, πρέπει να έχουν την ίδια τύχη: «*Όλα όσα λέγει, ειδικά ο Όμηρος, για θεομαχίες «οὐ παραδεικτέον εἰς τὴν πόλιν, οὐτ' ἐν ὑπονοίαις πεποιημένας οὔτε ἄνευ ὑπονοιῶν»*», δηλ. ούτε αλληγορικά ούτε κυριολεκτικά πρέπει να διδάσκουμε τις θεομαχίες στους νέους»³³⁵. Σε ένα άλλο άρθρο με τίτλο «*ψυχαγωγία-διδασκαλία*» τονίζοντας ότι ο αρχαίος φιλόσοφος αναζητούσε την αλήθεια και την αρετή στην ποίηση επαναλαμβάνει πάλι σχεδόν (αποδίδοντας νοηματικά), όσα προανέφερε: «*Βρίσκει, πως ο Όμηρος τίποτ' απ' αυτά δεν κάνει. Αντίθετα ψεύδεται και διδάσκει την ανηθικότητα. Έτσι αποπλανά τους νέους και τους διαφθείρει. Και για τούτο διώχνει από την ιδανική του πολιτεία τον ποιητή των ποιητών, τον Όμηρο*»³³⁶.

Σχετικά με τον Όμηρο ο Β. επανέρχεται ξανά. Παραθέτει τη ρητή αναφορά του Πλάτωνα γύρω από τη διοίκηση των πόλεων, στην οποία μεταξύ των άλλων συγκρίνει τον επικό ποιητή με τους κορυφαίους αρχαιότερους νομοθέτες: «*Καμιά πολιτεία δεν διοικήθηκε σοφά και σωστά χάρη στον Όμηρο, όπως διοικήθηκε χάρη στους μεγάλους νομοθέτες: το Λυκούργο, το Σόλωνα.* «*Ω φίλε Όμηρε, λέγε ἡμῖν, τίς τῶν πόλεων διὰ σέ βέλτιον ᾤκησεν, ὥσπερ διὰ Λυκοῦργον*

Λακεδαίμων(...); >>> 337. Εδώ πρέπει να πούμε ότι πρώτα μεταφέρει το νόημα του χωρίου και ύστερα δίνει ένα μέρος του στο πρωτότυπο για λόγους έμφασης και τεκμηρίωσης.

Κατόπιν για να δείξει που κατατάσσει αξιολογικά τους ποιητές και ειδικότερα τον Όμηρο ο Πλάτωνας, καταχωρίζει το παρακάτω απόσπασμα από την Πολιτεία : << << Εἰ δέ ὄων (=χοίρων) πόλιν, ὧ Σώκρατες, ἔφη, κατεσκευάζες, τίς ἂν αὐτάς ἄλλο ἢ ταῦτα ἐχόρταζες, >>. Δηλαδή ο Όμηρος είναι άξιός μονάχα... για πνευματική τροφή γουρουνιών ! >>> 338.

Ο Β. παρουσιάζει τον τρόπο σκέψης του ιδεαλιστή φιλοσόφου, όπως αυτός εμφανίζεται στην περίφημη θεωρία των <<ιδεών>> του. Έτσι σημειώνει ότι ο Πλάτωνας δέχεται ότι << ο θεός έφκλασε τις <<ιδέες>> των διαφόρων πραγμάτων π.χ. του κρεβατιού >> 339. Ο θεός λέγεται, όπως τονίζει ο Β., <<φουτουργός>> 340. Στην επόμενη βαθμίδα βρίσκεται ο μαραγκός που έχοντας << << την ιδέα >> του κρεβατιού στο κεφάλι του φτιάχνει ένα κρεβάτι. Αυτός ο μιμητής της ιδέας λέγεται << δημιουργός >>> 341. Ακολουθεί, προσθέτει ο Β., << Ο ζωγράφος και μιμείται το μίμημα του ξυλουργού: ζωγραφίζει το κρεβάτι >>. Μ' αυτό τον τρόπο << το έργο του είναι μίμηση τρίτου βαθμού >> 342.

Στην συνέχεια παραθέτει στο πρωτότυπο το χωρίο, στο οποίο δίνονται συνοπτικά από το φιλόσοφο οι παραπάνω θέσεις: << Οὐκοῦν τριτταί τινες κλῖναι αὗται γίνονται· μία μὲν ἢ ἓν τῆ φύσει οὔσα (=η <<ιδέα>> της κλίνης), ἣν φαῖμεν ἂν, ὡς ἐγῶμαι (=ως εγώ νομίζω) θεὸν ἐργάσασθαι (...). μία δέ γε ἦν ὁ τέκτων· μία δέ ἦν ὁ ζωγράφος. Ζωγράφος δέ, κλινοποιός, θεός-τρεῖς οὔτοι ἐπιστάται τρισὶν εἶδεσι κλινῶν >> ! >> 343. Κάνοντας μια σύγκριση με το πλατωνικό κείμενο διαπιστώνουμε ότι παραλείπονται οι φράσεις << Ἦ τιν' ἄλλο; οὐδένα, οἶμαι >>, << Ναί, ἔφη >> και << Ἦ γάρ· Ἔστω >>.

Πιο κάτω μεταφέρει το συμπέρασμα που ανακύπτει από τη συζήτηση στο αρχαίο έργο σχετικά με τις τέχνες. Διατηρεῖ μάλιστα για έμφαση την αρχαία λέξη με την οποία ο φιλόσοφος χαρακτηρίζει την κάθε τέχνη: << Οι τέχνες πάλι στη ζωή είναι και αυτές τρεις : είναι η τέχνη εκεινού, που θα φτιάσει κάτι (<< ἢ ποιήσουσα >>), η τέχνη εκεινού, που θα χρησιμοποιήσει το κατασκευάσμα του πρώτου (<< ἢ χρησομένη >>) και τέλος η τέχνη του

καλλιτέχνη και του ποιητή, που θ'αναπαραστήσει (θα μιμηθεί), το εν λόγω κατασκευάσμα («ή μιμησομένη») >>³⁴⁴. Συμπληρώνει ακόμα ότι, κατά τη γνώμη του Πλάτωνα, στην «κλίμακα» της γνώσης «η «χρησομένη» κατέχει την πιο απηκριβωμένη γνώση του αντικειμένου» >>³⁴⁵.

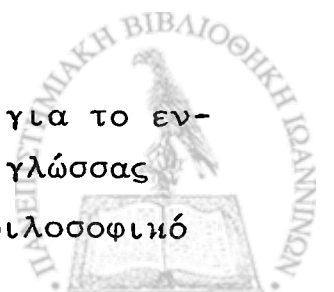
Έπειτα αναφέρει το παράδειγμα της κατασκευής του χαλινού από το σκυτοτόμο και το ζωγράφο: «π.χ. ο σκυτοτόμος (...) στη σφαίρα της εικασίας» >>³⁴⁶. Σ'αυτό το σημείο αξίζει να παρατηρήσουμε ότι ο Β. αποδίδοντας το περιεχόμενο του χωρίου μεταθέτει τη σειρά των νοημάτων του Πλάτωνα.

Συνεχίζοντας ο ποιητής την παρουσίαση των απόψεων του ιδεαλιστή φιλοσόφου για να μας δώσει μια εικόνα για το κατάντημα, στο οποίο έφτασε εξ αιτίας της της «λογοκρατίας» του, μας γνωρίζει ότι στην Πολιτεία του δέχεται το ψέμα ως φάρμακό των γιατρών και των πολιτικών. Έτσι σε μετάφραση ακούμε ότι «αν η ψευτιά είναι γιατρικό, το γιατρικό αυτό πρέπει να το χρησιμοποιούν μονάχα οι γιατροί όχι οι κοινοί άνθρωποι («ιδιώται»)» >>³⁴⁷. Παρακάτω παραθέτει τη συνέχεια του πρωτοτύπου και δίνει παράλληλα την ερμηνεία του: ««Τοῖς ἄρχουσιν δὴ τῆς πόλεως, εἴπερ τισὶν ἄλλοις, προσήκει ψεύδεσθαι»», δηλ. παραδέχεται το ψέμα αλλά μονάχα για τους πολιτικούς» >>³⁴⁸. Ὑστερα σε μετάφραση το επόμενο χωρίο: «Αυτοί μπορούνε να λένε ψέματα είτε για να ωφελήσουν είτε για να βλάψουν τους εχθρούς!» >>³⁴⁹.

Τέλος θα πρέπει να προσθέσουμε ότι ο Β. στο σημείο, όπου μιλά για το «φαινομενικό κόσμο» και την τοποθέτηση της τέχνης μέσα σ'αυτόν, μνημονεύει τρεις όρους, τους οποίους χρησιμοποιεί ο Πλάτωνας στην Πολιτεία του για να περιγράψει την ψυχή. «Αυτός ο απατηλός φαινομενικός κόσμος αποτελείται στο «αλόγιστον» στοιχείον της ψυχής (...), που σ'αυτήν υπάγεται και το θυμιόν(θυμοειδές και ἐπιθυμητικόν και ἀγανακτητικόν, όπως τα λέγει ο Πλάτωνας)» >>³⁵⁰. Παραλείπει εδώ βέβαια το λογιστικόν.

ε) Φαίδρος

Στο άρθρο «Ποιητική γλώσσα Ι» μιλώντας για το εννοιολογικό, ρυθμικό και ηχητικό φορτίο της σχετικής γλώσσας εγσωματώνει στα λεγόμενά του μια φράση από τον ώριμο φιλοσοφικό

διάλογο του Πλάτωνα: «Να ζητάς να μαθαίνεις από τους καλλιτέχνες και τους ποιητές τα μυστικά της Τέχνης τους κι από τους κριτικούς << των υπερουρανίων τόπων >>»³⁵¹.

στ) Τίμαιος

Στο άρθρο «Πλάτωνας και ποίηση III» καταφεύγει στον επίλογο του έργου αυτού για να παρουσιάσει τεκμηριωμένα τις θεωρητικές απόψεις του αρχαίου φιλοσόφου για τον κόσμο: «Ο κόσμος επλάσθη από το θεό <<ζῶν ὄρατόν τά ὄρατά περιέχον >>»³⁵².

Στη συνέχεια μεταφράζει και ερμηνεύει την επόμενη φράση του χωρίου: «Ο κόσμος αυτός είναι μίμηση του νοητού, άρα είδωλον ή φάντασμα του αληθινού κόσμου»³⁵³.

Τέλος με ένα άλλο διάλογο του Πλάτωνα, το Σοφιστή, αν και δεν ασχολείται άμεσα, όμως αξιολογεί τη μετάφραση του διαλόγου, που πραγματοποίησε ο Δημήτρης Γληνός. Τη χαρακτηρίζει μάλιστα <<άρτια>>, καθώς καταπιάστηκε με ένα από τα δυσκολότερα έργα του ιδεοκράτη συγγραφέα.³⁵⁴

Χ. Αριστοτέλης

Ο Β. χρησιμοποιεί σποραδικά σε διάφορα θεωρητικά και κριτικά του άρθρα φράσεις μόνο από το έργο του Ποιητική και ασπάζεται στις περισσότερες περιπτώσεις τη γνώμη του.³⁵⁵

Στο άρθρο με τίτλο «Πλάτωνας και ποίηση II» αντιπαραβάλλοντας τη θέση του Πλάτωνα για την τραγωδία με την αντίστοιχη του Αριστοτέλη τονίζει ότι <<ο Αριστοτέλης υποστηρίζει πως μας απολυτρώνει από τα πάθη μας (<<κάθαρσις παθημάτων>>)>³⁵⁶.

Στο άρθρο <<Χαρά και λύπη στο θέατρο>> προσφεύγει πάλι στο γνωστό ορισμό της τραγωδίας του σταγειρίτη φιλοσόφου: <<Δε μας κρατάει στα πάθη. Μας <<καθαίρει>> από αυτά <<δι'έλεου και φόβου>>, όπως πολύ σοφά παρατήρησε ο Αριστοτέλης>>.³⁵⁷

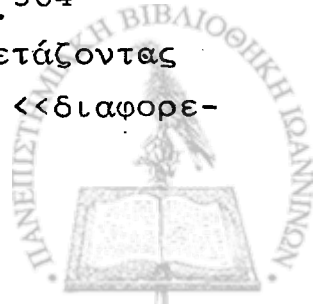
Σε ένα άλλο άρθρο με τίτλο <<Το νόημα της Τέχνης>> αναφερόμενος στο σκοπό της τέχνης που <<είναι ν'αρέσει>> επεξηγεί αυτό το σημείο στηριζόμενος στην αριστοτελική κάθαρση της ψυχής: <<Και τότε μονάχα η ηδονή της ομορφιάς, η κατ'εξοχήν ανιδιοτελής ηδονή

μας βγάξει έξω από τον κύκλο της σοβαρής βιωτικής μέριμνας, που κινιέται σχεδόν όλη γύρω από το ένστικτο της αυτοσυντήρησης. Αυτός είναι ο αριστοτελικός καθαρός της ψυχής, που γίνεται, όπως μας λέγει ο ίδιος, δι'ελέου και φόβου κι όχι δια της πνευματικής ελευθερίας >>³⁵⁸. Στο άρθρο επίσης, << Οι << Νεφέλες >> του Αριστοφάνη >> συναντούμε τη χρήση της ίδιας φράσης από τον αριστοτελικό ορισμό της τραγωδίας : << Οι Αθηναίοι του καιρού εκείνου είταν ικανοί ν' ακούσουν με σφιγμένη αναπνοή και με βαθείαν αγωνία τα μεγαλόπρεπα και σεμνά έπη του Ασχύλου και του Σοφοκλή και << δι'ελέου και φόβου >> να καθαίρωνται από τα πάθη τους >>³⁵⁹. Ακόμα στο άρθρο << Οι αρχαίοι συγγραφείς >> για να θεμελιώσει το επιχείρημά του ότι << η ανηθικότητα στην Τέχνη είναι άβλαβη >> επικαλείται ξανά φράση απο το σχετικό ορισμό της τραγωδίας : << Γιατί πέρα απ' αυτήν υπάρχει η δικαίωση της αρετής και η τιμωρία της κακίας κι αυτές φέρνουνε << τήν τῶν τοιούτων παθημάτων κάθαρσιν >> >>³⁶⁰.

Στο άρθρο έπειτα << Πλάτωνας και ποίηση Ι >> αντιδιαστέλλοντας την άποψη του Αριστοτέλη για την ποίηση με την αντίστοιχη του Πλάτωνα (<< λώβη τῆς διανοίας >>), επισημαίνει ότι ο << Αριστοτέλης τήνε θεωρεί << σπουδαιότερον και φιλοσοφώτερον τῆς ιστορίας >> >>³⁶¹. Στο άρθρο όμως << Αισθητικά παράδοξα >> διερευνώντας την ορθότητα ή μη του χωρίου γράφει : << Ο Αριστοτέλης είπε, πως η << ποίησις σπουδαιότερον και φιλοσοφώτερον έστι τῆς ιστορίας >> >>³⁶². Και εδώ και πιο πάνω παρατηρούμε ότι ο Β. μεταθέτει τη σειρά των λέξεων, όπως αυτές έχουν στο αρχαίο κείμενο. Στη συνέχεια αναφέρει την αιτιολόγηση της ρήσης τούτης από το φιλόσοφο : << Γιατί μας δίνει το αληθινό βάθος των πραγμάτων, τα << καθόλου >> και παραλείπει τα τυχαία, τα << κατά συμβεβηκός >> και τα << καθ' έναστον >> στοιχεία τους >>³⁶³.

Κατόπιν για λόγους αντικειμενικούς μεταφέρει και τη θέση των ιστορικών, οι οποίοι θα υπερασπίζονταν την επιστήμη τους : << Μα κι οι ιστορικοί θα μπορούσαν ν' αντιτείνουν πως η << ιστορία σπουδαιότερον και φιλοσοφώτερον έστι τῆς ποιήσεως >> >>³⁶⁴.

Σε ένα άλλο με τίτλο << Φύση και Τέχνη >> εξετάζοντας τη σχέση φύσης και τέχνης ισχυρίζεται ότι είναι δυο << διαφορε-

τικού ποιού πραγματικότητες>>. Το παραπάνω το οφείλει στον Αριστοτέλη : <<Πρώτος ο Αριστοτέλης παρατήρησε τη διαφορά ανάμεσα στη φύση και στην Τέχνη (ιστορία και ποίηση). Η πρώτη μας δίνει τα πράγματα << οἷα ἐγένοντο >> κ' η δεύτερη << οἷα ἂν γένοιτο >>> 365. Εδώ βλέπουμε ότι αντικατέστησε τη φράση του πρωτοτύπου << τα γενόμενα >> με την ανάλογη << οἷα ἐγένοντο >> για λόγους αντιστοιχίας με τη φράση << οἷα ἂν γένοιτο >> και επιπλέον για λόγους σαφήνειας.

Τέλος στο άρθρο << Ο << πτωχοποιός >> Ευριπίδης >> ο Β. υπερασπιζόμενος το δραματικό ποιητή μνημονεύει το χαρακτηρισμό του από τον αρχαίο φιλόσοφο και συνάμα τον εξηγεί : << Πάντως οι αρχαίοι, όπως κι ο Μεσαίωνας, αγαπούσανε και θαυμάζανε τον Ευριπίδη για τον << τραγικώτατον τῶν ποιητῶν >>. Τι εννοούσε μ' αυτόν τον χαρακτηρισμό του ο Σταγειρίτης φιλόσοφος ; Πως ο Ευριπίδης ήξερε να δημιουργεί μεγάλες συγκρούσεις παθῶν, που οι προγενέστεροί του ομότεχνοι, ο Αισχύλος και ο Σοφοκλής, μπορεί να τις προετοιμάσανε, μα δεν τις φτάσανε >> 366.

XI. Ξενοφώντας

Ο Β. αντλεί αποσπάσματα από τα Απομνημονεύματα και τα μεταφέρει στα θεωρητικά και κριτικά του κείμενα είτε στο πρωτότυπο είτε σε μετάφραση είτε σε περιληπτική απόδοση. Τα περισσότερα απαντώνται στο άρθρο << Σωκράτης και Τέχνη >> (σσ.21-26) και αφορούν κυρίως τις θέσεις του φιλοσόφου για την τέχνη.

Έτσι στο παραπάνω άρθρο παραθέτει τη γνώμη του Σωκράτη σχετικά με την ανωτερότητα των θεῶν απέναντι στους ποιητές και στους καλλιτέχνες . Ο Β. πιστεύει ότι ο φιλόσοφος μ' αυτή τη γνώμη δεν αγγίζει την ουσία της τέχνης : << Πότερά σοι δοιοῦσιν οἱ ἀπεργαζόμενοι εἶδωλα ἄφρονά τε και ἀκίνητα ἀξιοθαυμαστότεροι εἶναι ἢ οἱ ζῶα ἔμφρονά τε καὶ ἐνεργά ; >> 367. Αναφέρει ότι ο Σωκράτης << επίσης ήθελε τα σπίτια να μην έχουνε ζωγραφιές και διακοσμήσεις >> 368. Την άποψή του την τεκμηριώνει με το ακόλουθο απόσπασμα : << (...) ἄγραφαί γάρ καὶ ποικιλίαι πλείονας εὐφροσύνας ἀποστεροῦσιν ἢ παρέχουσι >> 369.

Πιο κάτω παρομοιάζοντας την απλοϊκότητα και την εξυπνάδα της θυμοσοφίας του <<δασκάλου >> με την αντίστοιχη του Ναστρα-

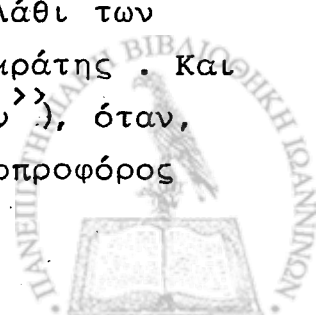
ντίν Χότζα δίνει ένα περιστατικό από τη συζήτηση του με κάποιον άγνωστο, όπως το αφηγείται ο Ξενοφώντας: « Του παραπονιέται π.χ. κάποιος πως δεν έχει όρεξη να φάγει. « Ξέρω εγώ, του απαντά ο Σωκράτης, πως ο Ακουμενός, ο γιατρός, έχει ένα κατάλληλο φάρμακο για την ανορεξιά » - « Να πάψεις να τρως » ! »³⁷⁰.

Περνώντας έπειτα στην ουσιαστική διερεύνηση των θέσεων του αρχαίου φιλοσόφου, τις οποίες εκφράζει στις συζητήσεις του με διαφόρους τύπους της Αθήνας, σημειώνει τους τόπους, όπου διεξάγονταν τούτες: « Γυρίζοντας όλη μέρα στην αγορά, στα γυμνάσθρια (...) πηγαίνει (...) »³⁷¹.

Μεταφέρει ύστερα το διάλογο Σωκράτη και θωρακοποιού Πιστία για τη « βιομηχανική » ή αλλιώς « ωφελιμιστική ή ακόμα « διακοσμητική τέχνη: « - Πώς γίνεται (...) - Γιατί τους φιλάνω « εύρυθμότερους ». (...) να φιλάνεις θώρακες « εύρυθμους » για σώματα « αρυθμα » (άτσαλα) - Γιατί τους κάνω ταιριαστούς (« αρμόττοντας »). « Ο γάρ αρμόττων εύρυθμος έστιν » (...) ή από κάπου αλλού κ' έτσι « σφόδρα πιέζουνσι και δύσφοροι γίνονται » - « Αρμόττοντες άρα (συμπεραίνει ο Σωκράτης) οί μή λυποῦντες τῆ χρείᾳ » »³⁷².

Ο Β. εδώ παίρνει τα κυριότερα σημεία του διαλόγου και τα μεταφράζει, όσο γίνεται πιστά. Διατηρεί ορισμένες φράσεις και λέξεις του πρωτοτύπου, από τις οποίες μερικές τις ενσωματώνει στο κείμενό του, επειδή θεωρεί ότι συμπυκνώνουν το νοηματικό βάρος του χωρίου και αξίζει να τονιστούν, ή και ακόμα τις τροποποιεί (όπως στο σημείο, όπου εκφράζεται το συμπέρασμα της συζήτησης των δυο αντρών) παραλείποντας μάλιστα ό,τι νομίζει πως είναι περιττό. Στη συνέχεια αναγνωρίζοντας τις εύστοχες παρατηρήσεις του φιλοσόφου και του τεχνίτη πάνω σ' αυτό το θέμα συνοψίζει τα παραπάνω με τα εξής: « η καταλληλότητα λοιπόν για τη χρήση είναι ο έσχατος λόγος της « εύρυθμίας » »³⁷³.

Κατόπιν παρουσιάζει ένα μέρος της συζήτησης μεταξύ του Σωκράτη και του μαθητή του Αρίστιππου για τις ιδιότητες του ωραίου και τη σχέση τους με την καταλληλότητα: « Κι ο Αρίστιππος τότε ρωτά: - « Άρ' οὔν καί κάλαθος κοπροφόρος (καλάθι των σκουπιδιών) καλόν έστιν » ; - Και βέβαια απαντά ο Σωκράτης. Και μια ασπίδα μαλαματένια είναι άσημη πράμα (« αισχρόν »), όταν, για τη δουλειά τα θέλουμε και τα δυο αυτά πράγματα, « κοπροφόρος

κάλαθος >>, είναι καλύτερα φτιαγμένος κι'η μαλαματένια ασπίδα δεν είναι >>³⁷⁴. Βλέπουμε πάλι εδώ³⁷⁵ ότι μεταφέρει στο πρωτότυπο το σημείο, το οποίο θεωρεί αξιοπρόσεκτο. Η συνέχεια δίνεται σε μετάφραση πιστή. Αξίζει να σημειωθεί ακόμα ότι χρησιμοποιεί τη λέξη << κάλαθος >> αντί της λέξης <<ιόφινος>>.

Σχετικά με τη γνώμη του Σωκράτη για τις ανώτερες μορφές τέχνης ο Β. μιλά σε δυο σημεία του άρθρου αυτού. Στο πρώτο εκθέτει συνοπτικά τη θέση του από το διάλογο με το ζωγράφο Παρράσιο και τον ανδριαντοποιό Κλείτωνα παρεμβάλλοντας φράσεις του αρχαίου κειμένου: << Ζητάει από τον ανδριαντοποιό κι από το ζωγράφο να εκφράζουν << τῷ εἶδει >> τις ψυχικές διαθέσεις, << τὰ ἔργα τῆς ψυχῆς >>, και μάλιστα τα << καλά τε κάγαθά >> >>³⁷⁶. Στο δεύτερο σημείο (τέλος του άρθρου) μεταφέρει αυτούσιο το συμπέρασμα της συζήτησης Σωκράτη και Κλείτωνα³⁷⁷ << Δεῖ ἄρα τὸν ἀνδριαντοποιὸν τὰ ἔργα τῆς ψυχῆς τῷ εἶδει (= με τη μορφή) ἀπεικάζειν >>³⁷⁸. Παραλείπεται μόνο το ρήμα << ἔφη >>.

Επίσης ο Β. παρουσιάζει το διάλογο του Σωκράτη και του Παρράσιου για το ζήτημα της απεικόνισης ψυχικών καταστάσεων από την τέχνη. Δεν παραθέτει βέβαια ολόκληρη τη συζήτηση, αλλά επιλέγει και δίνει μεταφρασμένες ορισμένες ερωτήσεις του φιλοσόφου και τις αντίστοιχες απαντήσεις του ζωγράφου, ενώ το υπόλοιπο μέρος το αποδίδει περιληπτικά: << Πρωτὰ λοιπὸν ὁ Σωκράτης τὸν Παρράσιο: - Ἡ ζωγραφικὴ δεν εἶναι μίμηση τῶν ορατῶν πραγμάτων ; - Πολύ σωστά, ἀπαντᾷ ὁ ζωγράφος. - Ἀλλὰ μπορεῖ νὰ μιμείται και τὶς ψυχικὲς καταστάσεις : τὸ << ἦθος τῆς ψυχῆς >>. - Πῶς εἶναι δυνατόν , ἀφοῦ οἱ ψυχικὲς καταστάσεις εἶναι πράγματα ἀόρατα και δεν ἔχουν οὔτε συμμετρία οὔτε χρῶμα; - Ὅταν ἓνας ἄνθρωπος κοιτᾷ τοὺς ἄλλους με ἀγάπη ἢ μῖσος, αὐτὸ τὸ βλέμμα μπορεῖ νὰ τὸ παραστήσῃ ζωγραφικῆ; - Και πολὺ μάλιστα >>³⁷⁹. Η περίληψη τώρα : << Κ' ἔτσι λίγο-λίγο ἐξαναγκάζει ὁ Σωκράτης τὸν Παρράσιο (...) πῶς περισσότερον ἀρέσῃ παράσταση τοῦ πραγματικοῦ ωραίου κι ἀγαθοῦ κι ἀγαπητοῦ ἤθους παρά τοῦ πονηροῦ και μισητοῦ >>³⁸⁰. Ο στόχος του Β. με τα παραπάνω εἶναι νὰ υπογραμμίσει τὴν ικανότητα τοῦ Σωκράτη νὰ οδηγεῖ τὴ συζήτηση ἐκεῖ, ὅπου ἤθελε, και νὰ ἐξαναγκάζει τὸ συνομιλητὴ νὰ παραδεχτεῖ ὅτι εἶχε δίκιο (ἔκμαιευτική» μέθοδος)³⁸¹ και παράλληλα νὰ ἐπισημάνει τὴ λανθασμένη ἀντίληψή του, ὅσον ἀφορᾷ τὴν ομορφιά στὴν

τέχνη. 382

Σε ένα άλλο άρθρο με τίτλο <<Η « πεμπτούσια της τέχνης » ή η ποιητική του Γρυπάρη>> (σσ. 207-210) διακρίνοντας την αισθητική αρχή του Γρυπάρη να παίρνει το καλύτερο στοιχείο από τα πράγματα, να το αποστάζει και να το μετατρέπει σε ποίημα, παρατηρεί ότι αυτή <<την πρωτοβρίσκουμε στο Σωκράτη (Απομνημονεύματα III βιβλ.)>>³⁸³. Έτσι ως τεκμηρίωση παραθέτει ένα απόσπασμα από τη συζήτηση πάλι μεταξύ Σωκράτη και Παρράσιου σε μετάφραση σχεδόν ³⁸⁴ πιστή: << Μήπως, επειδή δε βρίσκετε κανέναν άνθρωπο που να τάχει όλα άψογα διαλέγοντας απ' τον καθένα ό,τι ωραιότερο έχει («έκ πολλῶν συνάγοντες τά ἐξ ἑκάστου κάλλιστα ») κατορθώνετε να φιλιάνετε ολόκληρο τον άνθρωπον ωραίο; >> - Ναι, απαντάει ο κουτοζωγράφος!>>³⁸⁵.

XII. Θεόφραστος

α) Περί φυτικών ιστοριών

Στο άρθρο << IV Το κώνειο >> ο Β. επικαλείται την πληροφορία του Θεοφράστου ότι << ο θρασέας ο Μαντινειός είχε εφεύρει ένα μείγμα από κώνειο, που έκαμνε το θάνατο ηπιότερο>>³⁸⁶ για να ενισχύσει την επιχειρηματολογία του. Γιατί υποστηρίζει ότι ο Σωκράτης ήπια ένα <<σύνθετο φαρμάκι>> και όχι κώνειο, καθώς ήταν δυνατή η παρασκευή εκείνη την εποχή μείγματος από κώνειο και άλλες ναρκοτικές ουσίες.

β) Χαρακτήρες

Στο κριτικό του σημείωμα << Οι « χαρακτήρες » του Θεοφράστου >> παίρνοντας αφορμή από τη μετάφραση και την ερμηνεία του ομώνυμου έργου από το φιλόλογο Εμμανουήλ Δαυΐδ³⁸⁷ μας γνωρίζει το μεγάλο ψυχογράφο της αρχαιότητας. Έτσι ανάμεσα στα άλλα καταχωρίζει το απόσπασμα το σχετικό με τον << « άδολέσχη » (το φλύαρο) >> τύπο, << δείγμα >>, όπως λέει, << της ψυχογραφικής ικανότητας του Θεοφράστου και μαζί της μεταφραστικής αρετής του μεταφραστή: << Αδολεσχία είναι η μανία να λέγει κανείς πολλά και απερίσκεπτα (...), είναι ικανός να μη ξεκολλήσει από κοντά του>>³⁸⁸.

XIII. Πλούταρχος

Ο Πλούταρχος απασχόλησε και προβληματίσε το Β. Στο κριτικό άρθρο με τίτλο <<Περί της Ηροδότου κακοηθείας >> (σσ.73-82) παρουσιάζει και ανασκευάζει τις απόψεις του <<Ψευδοπλούταρχου >> στο ομώνυμο σύγγραμμα από τα Ηθικά. Σε άλλα άρθρα κάνει αναφορά στις θέσεις του για αισθητικά θέματα (Πῶς δεῖ τόν νέον ποιημάτων ἀκούειν) ή αντλεί βιογραφικές πληροφορίες (Βίοι Παράλληλοι).

α) Ηθικά1. Πῶς δεῖ τόν νέον ποιημάτων ἀκούειν.

Από το παιδαγωγικό σύγγραμμα του αρχαίου ηθικοφιλοσόφου χρησιμοποιεί λίγα αποσπάσματα. Στο άρθρο <<Ωφελιμότητα της Τέχνης>> κάνοντας μια ιστορική αναδρομή στο παραπάνω θέμα συνοψίζει σε λίγες γραμμές την ηθικοπαιδαγωγική αντίληψη του Πλουτάρχου³⁸⁹ για την τέχνη: << Η σκέτη φιλοσοφία είναι πράμα βαρυστόμαχο, όπως το σκέτο κρασί (<<ἀκρατος οἶνος>>). Πρέπει λοιπόν να φανερώσουμε τη φιλοσοφία με ποίηση, << ἀφαιρεῖ γάρ ἡ κρᾶσις τοῦ οἴνου τό βλάπτον οὐ συναιροῦσα τό χρήσιμον. Μηδέ ἡμεῖς οὖν τήν ποιητική ἡμερίδα (=το ἡμέρο κλήμα) τῶν Μουσῶν ἐκικόπτωμεν.... Ὅθεν οὐ φευκτέον ἐστί τά ποιήματα, ἀλλά προφιλοσοφητέον ἐθιζομένους ἐν τῷ τέρποντι τό χρήσιμον ζητεῖν καί ἀγαπᾶν >> >>³⁹⁰. Εδω παρατηρούμε ότι ο Β. ενσωματώνει στο κείμενό του φράσεις του πρωτοτύπου για να τεκμηριώσει, τα όσα υποστηρίζει. Πιο κάτω μνημονεύοντας τη γνώμη του Οράτιου πάνω στο ίδιο ζήτημα φέρνει ως παράδειγμα πάλι μια φράση από το αρχαίο χωρίο, στο οποίο επικεντρώνεται, κατά τη γνώμη του, η σχετική φιλοσοφία του Πλουτάρχου: << Αυτό επανέλαβε κι ο Πλούταρχος << ἐν τῷ τέρποντι τό χρήσιμον >> >>³⁹¹. Στο άρθρο <<Ψυχαγωγία - διδασκαλία >> ο ποιητής αναφερόμενος στην ευρεία αποδοχή της ηδονικοπαιδαγωγικής αντίληψης για την τέχνη (και στην αρχαιότητα, αλλά και στη σύγχρονη εποχή) παραλλάσσει την προαναφερθείσα φράση: << Την αντίληψη πως η ποίηση << διδάσκει τέρπουσα >>, τη συναντούμε όχι μονάχα στους στωϊκούς παρά στους Πυθαγορείους και στον Πλάτωνα και στον ποιητή Αριστοφάνη (βλέπε << παραβά-

σεις >> των κωμωδιών του), στον Πλούταρχο (Πῶς δεῖ τὸν νέον ποιημάτων ἀκούειν), στον Οράτιο, στο Λουκρήτιο και στους <<μυστικούς >> Πλωτίνιο, Τολστόη κ.λ.π.>>³⁹².

Σε άλλο σημείο των Αισθητικών-Κριτικών Α'εξετάζοντας ιστορικά τη διαφορά ανάμεσα στη φύση και την τέχνη παραθέτει και την άποψη του Πλουτάρχου γύρω από το ενδιαφέρον της ποίησης: <<Κι ο Πλούταρχος αργότερα παρατήρησε πολύ σωστά, πως στην ποίηση ό,τι ενδιαφέρει είναι η μίμηση κι όχι το αντικείμενο της μίμησης <<Οὐ γάρ ὅμοιον τό καλόν τι εἶναι καλῶς τι μιμεῖσθαι >> >>³⁹³. Όσο για το αρχαίο απόσπασμα, ο Β. το μεταφέρει, όπως φαίνεται, ³⁹⁴ <<από μνήμης>>.

2. Για την καιοθήθεια του Ηροδότου

Στο άρθρο <<Περί της Ηροδότου καιοθηθείας>> κατά το μεγαλύτερο μέρος αναιρεί τις θέσεις του Πλουτάρχου, όπως αυτές εμφανίζονται στο σχετικό σύγγραμμα, αναφορικά με το έργο του Ηροδότου. Χαρακτηρίζοντάς το προκαταβολικά ως <<λίβελλο>> πιστεύει ότι δεν ανήκει στο βιωτό συγγραφέα,³⁹⁵ γιατί δεν ταιριάζει στο ήθος του, αλλά σε κάποιο <<μοχθηρό και στενοκέφαλο <<διανοούμενο>>>³⁹⁶. Στη συνέχεια παρακολουθεί την <<επιχειρηματολογία αυτού του Ψευτοπλουτάρχου >> για να φανεί μέσα από την παράθεση κυρίως των αποσπασμάτων η <<μοχθηρία του επικριτή του>>. Αλλού μεταφράζει πιστά και αλλού αποδίδει περιληπτικά τα χωρία.

Έτσι δίνει την αρχή του έργου, την οποία βέβαια και σχολιάζει : <<Πολλούς ως τώρα (...) έχει εξαπατήσει το ...ήθος του! (...) Αλλ'επειδή (...) και της αλήθειας συγχρόνως ...>>³⁹⁷. Ο Β. εδώ παραλείπει να περιλάβει στη μετάφρασή του την προσφώνηση <<ὦ Ἀλέξανδρε>>.

Έπειτα περνά στα επιχειρήματα του <<Ψευτοπλουτάρχου>> : <<Πρώτο : όποιος χρησιμοποιεί (...) καθώς π.χ. όταν αποκαλεί κανείς το Νιυία <<θεόληπτο>> (...) ενώ μπορεί να τον πει άνθρωπο, που πίστευε στη μαντική >>³⁹⁸. Σ' αυτό το σημείο παραλείπει να μεταφράσει τη φράση του αρχαίου κειμένου <<ἢ θρασύτητα καὶ μανίαν κλέωνος μᾶλλον ἢ κουφολογίαν>>.

Με τον ίδιο τρόπο μεταφέρει το απόσπασμα: «Ὅποιος συγγραφέας (...) κουτσομπόλης»³⁹⁹. Το παρακάτω το δίνει σε περίληψη : «Τρίτο: Ένας κακοήθης (...) χαίρεται βρίζοντας».⁴⁰⁰

Ακολουθεί πάλι κατά λέξη μετάφραση: «Τέταρτο (...) από χειρότερα. Πέμπτο: Όταν η αιτία και η πρόθεση των πράξεων δεν είναι γνωστή κι ο ιστορικός συμπεραίνει τις χειρότερες αιτίες και προθέσεις, «δυσμενείς ἐστι καί κακοήθης» (...) κι άλλοι, πως ο Τιμόθεος (περίφημος Αθηναίος στρατηγός του Δ' αιώνα, γιος του Κόνωνα) όλες τις επιτυχίες του τις χρωστάει στην τύχη κι όχι στο μυαλό του»⁴⁰¹. Εδώ ο Β. παρεμβάλλει τη σχετική φράση του πρωτοτύπου για λόγους έμφασης.

Σε μετάφραση είναι και το επόμενο απόσπασμα: «Ὅσοι κακολογούν (...) ὅσοι ὅμως ρίχνουν τα βέλη της διαβολῆς «πλαγίως καί ἐν τοῦ ἀφανοῦς» (...) και «ἀνελεύθεροι»».⁴⁰² Στην προκειμένη περίπτωση ο ποιητής προσαρμόζει στο λόγο του την αρχαία φράση «οἱ δέ πλαγίως οἶον ἐξ ἀφανοῦς» χρωματίζοντας μ' αυτό τον τρόπο το κείμενό του.

Κατόπιν, αφού σχολιάσει τα παραπάνω ελαττώματα, τα οποία ο «Ψευτοπλούταρχος» προσάπτει στον Ηρόδοτο, εξηγεί, γιατί εκείνος «ανασκειυάζει» μεριχές από τις «κακοήθειες» του αρχαίου ιστορικού. Στηρίζεται στα ίδια του τα λόγια: «Γιατί «τᾶλλα ψεύσματα καί πλάσματα βουλομένοις ἐπεξιέναι πολλῶν ἄν βιβλίων δεήσειεν», δηλ. αν θέλουμε να ανασκειυάζουμε όλες τις ψευτιές του και τις μυθοπλασίες του, θα μας χρειαζότανε να γράψουμε πολλά βιβλία»⁴⁰³.

Συνεχίζει παρουσιάζοντας τις «κακοήθειες», τις οποίες επισημαίνει ο «Ψευτοπλούταρχος»: «α) Υπήρχεν ένας (...) Ὀρθρυάδας «τά μάλιστα ἐν αὐτοῖς τιμώμενος». Λοιπόν ο Ηρόδοτος «διαλελύμανται τόν Ὀρθρυάδαν», δηλ. τον εξύβρισε (...) ὅποιος ὅμως νικά είναι τιμή του να ζει»⁴⁰⁴. Ο Β. τροποποιεί κάπως τη μορφή των αρχαίων φράσεων, τις οποίες ενσωματώνει στο γραπτό του. Σχετικά με το περιεχόμενο του αποσπάσματος εκφράζει την αντίρρησή του και υπερασπίζεται με μαχητικότητα τον Ηρόδοτο.⁴⁰⁵

Ύστερα έρχεται στα επιχειρήματα του «λιβελλογράφου» αναφορικά με την ερμηνεία από τον Ηρόδοτο της στάσης των Σπαρτιατών στη μάχη του Μαραθώνα: «β) Ο Ηρόδοτος μας πληροφορεί (...) έθιμο. Και στο σημείο αυτό λέγει ο επικριτής του,

«σαφῶς ἐξελήλεγται ψευδόμενος» ο ιστορικός . Γιατί οι Σπαρτιάτες «μυρίας ἄλλας ἐξόδους πεποίηνται μηνός ἱσταμένου (στις αρχές των μηνών) μή περιμείναντες τὴν πανσέληνον» (...) Κι ὅτι πραγματικά πήρε δέκα τάλαντα «δωρεάν ἐξ Ἀθηναίων, Ἀνύτου τό ψήφισμα γράφαντος, ἀνὴρ Ἀθηναῖός οὐ τῶν παρημελημένων (= ἀναξιόπιστων) ἱστορία, Δίυλλος εἴρηκεν»⁴⁰⁶. Ο Β. αποδίδει περιληπτικά το νόημα του χωρίου ενσωματώνοντας στο κείμενό του μερικές φράσεις του πρωτοτύπου για λόγους ἔμφασης, ἀπὸ τις οποίες ὁμως παραλείπει κάποιες λέξεις ἢ (στις οποίες) μεταθέτει τη σειρά τους⁴⁰⁷. Βέβαια πρέπει να προσθέσουμε ὅτι δεν τον ικανοποιούν τα επιχειρήματα εκείνου⁴⁰⁸.

Ἐπειτα ἡ παράθεση τῆς κριτικῆς τοῦ «Ψευτοπλουτάρχου» σχετικά με τὴν ἐξιστόρηση ἀπὸ τον Ἡρόδοτο τῆς μάχης των Θερμοπυλῶν : «γ) Ο Ἡρόδοτος σὴν ἐξιστόρηση τῆς μάχης των Θερμοπυλῶν καὶ «τοῦ Λεωνίδα τὴν μεγίστην ἡμαύρωσε πρᾶξιν». Γιατί οι τριακόσιοι δε σιοτῶθησαν ὅλοι «ἐν τοῖς στενοῖς πρὸς τὸν Κολωνόν» (...) . Εκεί ὁμως «ὑπὸ τῶν βαρβάρων πανταχόθεν περιχυθέντων διεφθάρσαν»⁴⁰⁹. Τὴν κατὰ λέξη μετάφραση τοῦ σημείου τούτου τὴ διαανθίζει, ὅπως συνηθίζει, με φράσεις τοῦ ἀρχαίου κειμένου⁴¹⁰, ἐνὼ σχολιάζοντας τις σχετικὲς ἀπόψεις τοῦ τον εἰρωνεύεται⁴¹¹.

Αναφορικὰ τώρα με τὴν ἀναίρεση ἀπὸ το «λιβελλογράφο», ὅσων ἀφηγείται ο Ἡρόδοτος γιὰ τους Θηβαίους σὴς Θερμοπύλες, ο Β. καταφεύγει σὴ νουματικὴ ἀπόδοσή τῆς:⁴¹² «δ) Στὴν ἴδια μάχη των Θερμοπυλῶν, ο Ἡρόδοτος ἀφηγείται, πὼς οι Θηβαῖοι «ἀείκοντες ἔμενον καὶ οὐ βουλόμενοι.... καὶ ὑπ' ἀνάγκης ἐχόμενοι». Δηλ. ο Λεωνίδας εἶχε μαστιγοφόρους να χτυπάνε τους Θηβαίους, γιὰ να προχωροῦνε σὴ μάχη(...), ἀρχίζοντας ἀπὸ το στρατηγὸ τους Λεοντιάδη»⁴¹³. Κι ἐδὼ αξίζει να σημειώσουμε ὅτι προσαρμόζει τις φράσεις τοῦ πρωτοτύπου σὴς ἀπαιτήσεις τῆς σύνταξης τοῦ κειμένου του.

Ἐξακολουθώντας τὴν παρουσίαση των «κακοηθειῶν» τοῦ «Ψευτοπλουτάρχου» αποδίδει νοηματικὰ πάλι το σημεῖο ἐκεῖνο, σὴ ὁποῖο ἀμφισβητεῖ τὴν ἱστορικὴ ἀλήθεια τοῦ Ἡροδότου: «Κι ο ἐπικριτὴς τοῦ ρωτᾶ : «Τίς ἂν τούτου (τοῦ Ἡροδότου) ὠμώτερος γένοιτο συκοφάντης; » (...) . Ἐπειτα πὼς εἶτανε δυνατό οι Θηβαῖοι να πολεμήσουνε «προθύμως» σα σύμμαχοι των Περσῶν σὴς Πλαταιές, ἀφου εἶχανε σὴ μέτωπο τὴ βούλλα τῆς ατιμίας;»⁴¹⁴

Την επιχειρηματολογία του όμως αυτή ο Β. την αντικρούει με συντομία.⁴¹⁵

Σειρά έχει η μεταφορά της ανασκευής από το λιβελλογράφο των γεγονότων,⁴¹⁶ που εξιστορεί ο αρχαίος ιστορικός σχετικά με τα όσα συνέβησαν στο στρατόπεδο των Ελλήνων, πριν από τη ναυμαχία του Αρτεμισίου: «Ο Πίνδαρος(. . .), όταν σε κάποιο ύμνο του ανέφερε το Αρτεμίσιο, «έπεφώνησε»:

«Θεοὶ παῖδες Ἀθηναίων ἐβάλοντο φαεννὰν κρηπίδ' ἐλευθερίας.⁴¹⁷ δηλαδή:

Εκεί οι Έλληνες βάλανε τα λαμπρά θεμέλια της ελευθερίας τοῦ ἔθνους. Ἐνώ ο Ἡρόδοτος, που μερικοί τότε λένε κόσμημα της Ελλάδας, «δωροδοκίας καὶ κλοπῆς ἔργον ἀποφαίνει τὴν νίκην ἐκείνην γενομένην καὶ τοὺς Ἕλληνας ἀκουσίως ἀγωνισαμένους»⁴¹⁸. Καὶ στην προκειμένη περίπτωση ο Β. εἶναι ἀντίθετος με το «συκοφάντη» καὶ προσπαθεῖ να πάρει το μέρος του Ἡροδότου, χωρίς βέβαια να εἶναι πειστικός στην επιχειρηματολογία του.⁴¹⁹

Στη συνέχεια ο Β. αποδίδει σε μετάφραση (με ενσωμάτωση συνάμα αρχαίων φράσεων καὶ λέξεων) ορισμένα σημεῖα ἀπὸ το χωρίο ἐκείνο, στο οποίο ο «Ψευτοπλούταρχος» ἀντικρούει, ὅσα ἀφηγείται ο Ἡρόδοτος γύρω ἀπὸ τα ἀφιερῶματα των Ελλήνων στο μαντεῖο των Δελφῶν, μετὰ τὴν νίκη στη Σαλαμίνα, καὶ τὴν ἀπάντηση του Ἀπόλλωνα γιὰ τα «πρωτεία» τῆς νίκης: «(β) Ὑστερ' ἀπ' τὴν νίκη τῆς Σαλαμίνας οἱ Ἕλληνες στείλανε στους Δελφοὺς «ἀκροθίνια» (=μέρος των λαφύρων). Καὶ ρωτήσανε το θεὸ ὅλοι μαζί, εἴν τα «ἀκροθίνια» αὐτὰ τα βρίσκει «πλήρη καὶ ἀρεστὰ». (. . .) . Καὶ ζήτησε ἀπὸ τους Αἰγινῆτες να του στείλουνε τ' «ἀριστεῖα» τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας (. . .) . Καὶ μ' αὐτὴ του τὴν πληροφορία, ο Ἡρόδοτος ἀφαιρεῖ ἀπὸ τους Ἀθηναίους τὰ πρωτεία («ἀπωθεῖ τῶν ἐν Σαλαμῖνι πρωτείων τὰς Ἀθήνας») καὶ «τόν Ἀθηναίων τόν στέφανον ἀφελόμενος Αἰγινῆταις ἐπιτίθησιν» (. . .) . Καὶ προσθέτει ο Ψευτοπλούταρχος: «Δε βάζει (. . .) το πρόσωπο του Πυθίου Ἀπόλλωνα!»⁴²⁰. Προχωρώντας στην κριτικὴ τῆς «συζήτησης» αὐτῆς τὴ χαρακτηρίζει ὄχι σοβαρῆ, χωρίς ὅμως να το τειμηριώνει.⁴²¹

Ο Β. παραθέτει ἀκόμα μια ἄλλη ἀπὸ τις «καιοθήειες» του αρχαίου ιστορικού που διακρίνει ο «Ψευτοπλούταρχος». Ἐχει σχέση με το κατόρθωμα των Σπαρτιατῶν στις Πλαταιές. Ἀποδίδει περιληπτικὰ το νόημα του χωρίου παρεβάλλοντας πάλι ἀποσπάσματα

από το πρωτότυπο: <<Αφαίρεσε κι από τους Λακεδαιμονίους το << περιβόητον Πλαταιῶσι κατόρθωμα >>. (...) Ἄρα, αφού οι Σπαρτιάτες νίκησαν αόπλους και ατζαμήδες έχθρούς << τίς οὖν ἔνδοξον ἢ μέγα τοῖς Ἑλλησιν ἀπ' ἐκείνων τῶν αγώνων; >>>⁴²². Και στην προκειμένη περίπτωση ο Β. δεν τηρεί τη σειρά των νοημάτων, όπως αυτά εμφανίζονται στο αρχαίο έργο. Αρνεύεται την ορθότητα της συλλογιστικής του παίρνοντας τη θέση του Ηροδότου.⁴²³

Το τέλος ύστερα του σχετικού συγγράμματος το δίνει σε περίληψη που κλείνει μ' ένα κομμάτι από το αρχαίο κείμενο: <<Ο Ηρόδοτος τα λέγει με τρόπο ευχάριστο κι απατά τους αναγνώστες. Πρέπει να φυλαγόμαστε από τις βλασφημίες και την κακολογία του << ἵνα μή λάθωμεν ἀτόπους καί ψευδεῖς περί τῶν ἀρίστων καί μεγίστων τῆς Ἑλλάδος πόλεων καί ἀνδρῶν δόξας λαβόντες >>>⁴²⁴.

β) Βίοι παράλληλοι

1. Θεμιστοκλής

Για να ανασκευάσει τα όσα αμφισβητεί ο <<Ψευτοπλούταρχος >> από την εξιστόρηση του Ηροδότου αναφορικά με τα χρήματα, τα οποία μοίρασαν οι τρεις Έλληνες στρατηγοί στα ελληνικά πληρώματα (πριν από τη ναυμαχία του Αρτεμισίου) καταφεύγει στο σχετικό Βίο του Πλούταρχου για το Θεμιστοκλή: << Ἄλλωστε ο ίδιος ο Πλούταρχος στο Βίο του Θεμιστοκλέους αναφέρει, πως ο μεγαλοφυής αυτός Αθηναίος και σωτήρας της Ελλάδας, είχε αδυναμία στα χρήματα, εΐτανε << σύντονος χρηματιστής >> ήτοι μεγάλος παραδόπιστος >>.⁴²⁵

2. Αριστείδης

Στο άρθρο με τίτλο << Δημήτρης Γληνός >> ο Β. καταχωρίζοντας τους στίχους 592-594 από την τραγωδία του Αισχύλου Επτά εναντίον της Θήβας, που αναφέρονται στον ήρωα Αμφιάραο, παραθέτει (αποδίδοντάς την νοηματικά) και την εξής πληροφορία του Πλούταρχου από τη βιογραφία του για τον Αριστεΐδη: << Όταν αυτούς τους στίχους (μας πληροφορεί ο Πλούταρχος) τους απάγγειλε στο θέατρο ο υποκριτής, όλ' οι θεατές γυρίσανε και κοιτάξανε τον

Αριστείδη. Σ' αυτόν ταιριάζαν : είτανε δίκιος>>⁴²⁶.

XIV. Λουκιανός

Μόνο από τις Εικόνες του Λουκιανού , έργο σε διαλογική μορφή, αντλεί ένα περιστατικό και το μεταφέρει περιληπτικά: << Έτσι ο Λουκιανός (παίζοντας βέβαια) μας παρουσιάζει μια περίπτωση αισθησιακού έρωτα εις βάρος ενός αγάλματος της Αφροδίτης της Καλλιπύγου>>⁴²⁷. Μ' αυτό θέλει να δείξει ότι στις <<καλλιέργητες ψυχές>> η άμεση επίδραση του <<καλλιτεχνικού ωραίου>> φέρνει αντίθετα αποτελέσματα. Αντί δηλ. να καθησυχάσει τα ένστικτα μπορεί να επιφέρει αναστάτωση.

XV. Διογένης ο Λαέρτιος

Από τις Ιστορίες φιλοσόφων, το σύγγραμμα με τις πολυτιμες βιογραφικές και φιλολογικές πληροφορίες για τους αρχαίους φιλοσόφους , φαίνεται να αντλεί κάποια βιογραφική πληροφορία ο Β. Μιλώντας για το Σωκράτη υποστηρίζει ότι <<ένιωθε από Τέχνη>> και το στηρίζει στο γεγονός ότι <<στα νιάτα του είτανε γλύπτης>>⁴²⁸. Αυτή η μαρτυρία αναφέρεται από το Διογένη το Λαέρτιο ως εξής: << Δοῦρις δέ καί δουλεῦσαι αὐτόν ἐργάσασθαι λίθους· εἶναί τε αὐτοῦ καί τὰς ἐν ἀκροπόλει Χάριτας ἐνιοί φασιν, ἐνδεδυμένας οὔσας>>⁴²⁹.

XVI. Λόγγος

Στο Λόγγο και στο ποιμενικό του μυθιστόρημα Δάφνης και Χλόη είναι αφιερωμένο το άρθρο του Β. με τίτλο <<Ποιμενικά>> (σσ. 94-96) . Στην αρχή τοποθετεί ιστοριοκοινωνικά, ειδολογικά και χαρακτηρολογικά το έργο και μιλά για τις <<επιδράσεις, που υπέστη και άσκησε>>⁴³⁰ ο Λόγγος. Έπειτα παραθέτει μερικά αποσπάσματα ως δείγματα, κατά τη γνώμη του, της λογοτεχνικής αξίας του μυθιστορήματος . Είναι σε μετάφραση, όπως σημειώνει, του Ζευγώλη.⁴³¹

Έτσι μας δίνει ένα χωρίο από την περιγραφή της άνοιξης : 'Όταν έμπαιγε η άνοιξη (...). Μονομιάς τραβούσανε (...) ο ένας τον άλλο...>>⁴³². Κάνοντας μια αντιπαράθεση του αποσπά-

σματος αυτού με το αντίστοιχο σημείο στη μετάφραση του Ζευγώλη παρατηρούμε ότι ο Β. γράφει <<τραβούσανε>> αντί <<τραβήξανε>>. Πιθανόν να οφείλεται στην αντιγραφή.

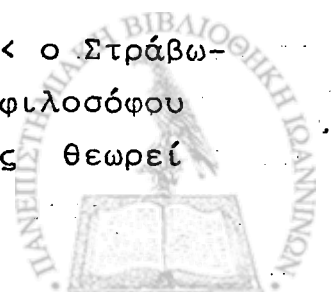
Ένα άλλο απόσπασμα αφορά την περιγραφή του τρυγητή: <<Ήταν πια καρδιά του χινόπωρου(...)κάποιος κοίταξε (...)σταφύλια (...) κι άλλος (...) μούστο>>. ⁴³³ Ο Β. παραλείπει να παραθέσει τη μετάφραση της φράσης <<ένας ζητούσε πέτρα που να μπορή να τρίψει τα κρασοστάφυλα >>. Επίσης αντί του τύπου <<κοίταξε >> (της μετάφρασης του Ζευγώλη) τον τύπο <<κοίταξε>>.

Τέλος ένα παράδειγμα από <<λίγη θαλασσινή ευτυχία>>, όπως το χαρακτηρίζει ο ποιητής: <<Εκεί που έτρωγαν αυτοί και κοίταζαν πιο πολύ τα φιλιά παρά το φαί, φάνηκε ακρογιαλιάς ένα φαράδιο καράβι. Αέρας δε φυσούσε παρά είτανε κάλμα και νόμισαν πως πρέπει να τραβούν κουπί(...). Κ'ένας οδηγητής τους τραγουδούσε θαλασσινά τραγούδια κι' οι άλλοι (...)τα ξανάλεγαν όλοι μαζί(...). Όσπου τα κάναν όμως αυτά ανοιχτά στο πέλασ, χανόταν ο σκοπός, γιατί σκορπούσε η φωνή τους στον απέραντο αέρα' μα όταν κοντοζυγώσανε σ'ένα ακρωτήριο και μπήκανε σ'ένα λιμανάκι, ο σκοπός ακουόταν πιο δυνατά...>> ⁴³⁴. Από το παραπάνω χωρίο ο Β. παραλείπει πάλι ορισμένα ενδιάμεσα σημεία από τη μετάφραση, όπως τα <<και λαμνοκοπούσανε(...) σήκωναν τα κουπιά>> ⁴³⁵, <<σα να χόρευαν>> ⁴³⁶, <<με το σκοπό της δικιάς του φωνής>> ⁴³⁷ και <<βαθουλό με σχήμα μισοφέγγαρου>> ⁴³⁸.

XVII. Στράβωνας

Ο Β. χρησιμοποιεί αποσπάσματα κυρίως από το Α΄βιβλίο των Γεωγραφικών, όπου ο Στράβωνας αναφέρεται στο σκοπό και τον τρόπο της συγγραφής και ελέγχει τους προηγουμένους γεωγράφους ⁴³⁹. Τα περισσότερα τα συναντούμε στο θεωρητικό άρθρο <<Ψυχαγωγία-διδασκαλία>> (σσ. 35-38), στο οποίο εξετάζει τις θέσεις του Στράβωνα για το σκοπό της τέχνης.

Έτσι αρχίζει το σχετικό άρθρο λέγοντας ότι <<ο Στράβωνας θεωρεί τη γεωγραφία έργο φιλοσοφικό (<<τῆς τοῦ φιλοσόφου πραγματείας εἶναι νομίζομεν τὴν γεωγραφικὴν>>)>· επίσης θεωρεί και την ποίηση <<πρώτην τινά φιλοσοφίαν>> ⁴⁴⁰.

Προσπαθεί βέβαια να εξηγήσει την παραπάνω θέση του γεωγράφου εντάσσοντας αυτόν και το έργο του στα ιστορικοκοινωνικά πλαίσια της εποχής εκείνης (1ος αι. π.Χ.), κατά την οποία κυριαρχούσε η φιλοσοφία.⁴⁴¹ Την ίδια επίσης άποψη του Στράβωνα βλέπουμε ότι μνημονεύει και στο άρθρο << Ωφελιμότητα της Τέχνης >> στο σημείο, όπου παρουσιάζει ιστορικά τη γνώμη των στωϊκών αναφορικά με το παραπάνω θέμα: << Ο Στράβωνας (στωϊκός) θεωρεί την ποίηση << φιλοσοφίαν τινά πρώτην >>, ως ένα μέσο σωφρονισμού των πολιτών >>⁴⁴².

Εκθέτοντας έπειτα ο Β. την ηδονικοπαιδαγωγική αντίληψη του Στράβωνα για την τέχνη, όπως εμφανίζεται στο Α' βιβλίο των Γεωγραφικών του, επισημαίνει ότι ο αρχαίος συγγραφέας αντικρούει τον προκάτοχό του Ερατοσθένη, ο οποίος << είχε διατυπώσει τη γνώμη, πως ο Όμηρος δεν αποτελεί καθόλου αξιόπιστη γεωγραφική πηγή, γιατί ο σκοπός του δεν είτανε να διδάξει παρά να τέρπει >>⁴⁴³. Και μας πληροφορεί ότι << θεωρεί τον Όμηρο << αρχηγέτην τῆς γεωγραφικῆς-ἐμπειρίας >> >>⁴⁴⁴.

Ύστερα ο Β. μεταφέροντας περιληπτικά τους << διδακτικούς σκοπούς >>, που είχε ο Όμηρος, κατά τη γνώμη του αρχαίου γεωγράφου, παραθέτει στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση μερικά επιχειρήματά του: << << Καί εἰ μυθῶδη τινά προσπέπλεται τοῖς λεγομένοις ἱστορικῶς καὶ διδακτικῶς οὐ δεῖ μέμφεσθαι... >> >>. Και συνεχίζει: << Δεν είναι αλήθεια αυτό που λέγει ο Ερατοσθένης, πως κάθε ποιητής έχει για σκοπό του μονάχα να τέρπει την ψυχή των ακροατών του κι όχι να τους διδάξει (... << ὅτι ποιητής πᾶς στοχάζεται ψυχαγωγίας, οὐ διδασκαλίας >>). << Τάναντία γάρ οἱ φρονιμώτατοι τῶν περί ποιητικῆς τι φθειγασμένων πρώτην τινά λέγουσιν φιλοσοφίαν τήν ποιητικὴν >> >>⁴⁴⁵. Στο άρθρο << Ωφελιμότητα της Τέχνης >> προκειμένου να δώσει μια σφαιρική εικόνα για τὸ υπό συζήτηση θέμα κάνει μνεία ξανά της θέσης του Ερατοσθένη (την οποία, όπως είδαμε, γνωρίζουμε μέσω του Στράβωνα) για τον ψυχαγωγικό σκοπό της ποίησης: << Ο Αλεξανδρινός Ερατοσθένης, (...) διατύπωσε τη γνώμη, πως η ποίηση γίνεται << ψυχαγωγίας χάριν, οὐ διδασκαλίας >> >>⁴⁴⁶.

Πιο κάτω τονίζοντας ότι ο Στράβωνας βλέπει την ποίηση σαν << ένα είδος προκαταρτικῆς φιλοσοφίας >> μεταφέρει σε πιστή μετάφραση (διατηρώντας φράσεις ή λέξεις του πρωτοτύπου για λό-

γους έμφασης) τα επιχειρήματα του γεωγράφου από το σημείο εκείνο, όπου αναιρεί τις απόψεις του Ερατοσθένη: << Αυτή μας εισάγει (...) και μας διδάσκει << μεθ'ήδονῆς >> (...) Οι δε << ἡμέτεροι >> (δηλαδή οι στωικοί) (...) (<< οὐ ψυχαγωγίας χάριν, ἀλλά σωφρονισμοῦ >>) (...). Θα έπρεπε λοιπόν ο Ερατοσθένης να πει, πως κάθε ποιητής άλλα μεν τα λέγει χάριν ψυχαγωγίας άλλα δε χάριν διδασκαλίας... >>⁴⁴⁷. Η τελευταία περίοδος αποτελεί το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει ο Στράβωνας.

Ειδικότερα από το χωρίο, στο οποίο ο αρχαίος συγγραφέας αναφέρεται στον Όμηρο, ο Β. δίνει σε κατά λέξη μετάφραση επιλεγμένα σημεία: << Κι εξακολουθεί ο Στράβωνας: << Το να ζητάει κανείς (...), είναι υπερβολή (...). Όμως και το να θέλει (...) δεν είναι κι αυτό σωστό (...). Γιατί οι ποιητές (...) και γνώσεις ρητορικής τέχνης (...). Ο θαυμασμός και η κατάπληξη, (...), που διεγείρει τον έρωτα της μάθησης (...)-Επειδή ο Όμηρος (...) για να καταθέλγει τα πλήθη ... >>⁴⁴⁸.

Κατόπιν σχολιάζοντας την παραπάνω αντίληψη του Στράβωνα για την τέχνη συμφωνεί κατά κάποιο τρόπο μαζί του, διαφωνεί όμως με το << φιλοσοφικό >> τρόπο προσέγγισης από εκείνον του σχετικού θέματος, ο οποίος, κατά τη γνώμη του, στερείται επιστημονικότητας⁴⁴⁹.

Τέλος από το Στράβωνα είναι παρμένη η φράση << θαυμαστόν χρῆμα >>, την οποία ο Β. χρησιμοποιεί για να χαρακτηρίσει κι αυτός τη Σαπφώ: << Από τότε που η αθάνατη Σαπφώ, (...) το << θαυμαστόν χρῆμα >> του Στράβωνα, τραγούδησε τον ερωτικό καημό της (...) η << σελάνα >> δε βασιλεύει ποτές (...)>>⁴⁵⁰.

XVIII. Πλωτίνος

Ο Β. εξετάζοντας το << κιαλόν >> δεν ήταν δυνατό να μην αναφερθεί (σε λίγες γραμμές) στις θέσεις του Πλωτίνου, του νεοπλατωνικού φιλοσόφου και μεγάλου μυστικιστή, ο οποίος ιδεολογικά βρίσκεται στο αντίθετο άκρο από το διαλεκτικό υλισμό, που ασπάζεται ο ίδιος: Έτσι στο άρθρο << Ο Πλωτίνος και το κιαλόν >> (σσ. 43-46) ασχολείται με τη θεωρία του γι' αυτή την έννοια. Τα αποσπάσματα, που χρησιμοποιεί, προέρχονται από δυο πραγματείες των Εννεάδων: Για το κιαλό (I.6) και Για το νοητό κάλλος (V.8)

Στην αρχή, αφού κάνει μια γενική αξιολόγηση του Πλωτίνου θεωρώντας τον ως τον πιο σημαντικό φιλόσοφο της ελληνιστικής εποχής και έναν από τους πιο μεγάλους ηγέτες του μυστικισμού και επισημάνει ότι το έργο του είναι αρκετά ενδιαφέρον από αρνητική κυρίως πλευρά, γιατί δείχνει τα όρια, στα οποία « μπορεί να φτάσει ο απριοριστικός στοχασμός και προ πάντων ο έξω από το θέμα μυστιόπαθος σεντιμενταλισμός »⁴⁵¹, μας γνωρίζει ότι ο αρχαίος συγγραφέας προχωρεί στην εξής διάκριση των ειδών του « καλού » : « Τα κατώτερα είδη του Καλού είναι τα αισθητά, «τά μέν εν ὄψει τά δέ εν ἀνοαῖς»⁴⁵². Ανεβαίνοντας απ'αυτά (« προῖουσι πρὸς τὰ ἄνω ἀπὸ τῆς αἰσθήσεως »)⁴⁵³ συναντούμε τα δευτεροβάθμια καλά, που είναι τα ψυχικά και τα ηθικά: « ἐπιτηδεύματα καλά καὶ πράξεις καὶ ἕξεις καὶ τὸ τῶν ἀρετῶν τὸ κάλλος »⁴⁵⁴. Τρίτου βαθμοῦ Καλόν είναι το « νοητόν »⁴⁵⁵, το « ὄντως καλόν »⁴⁵⁶, και πέρα απ' αυτό είναι το κάλλος του ενός, του θείου, το « κάλλος τοῦ υπέρκαλον »⁴⁵⁷.

Στη συνέχεια ο Β. σημειώνει ότι, κατά τον Πλωτίνο, τα « αισθητά ωραία » ανήκουν είτε στα φυσικά είτε στα καλλιτεχνικά: « Τα πρώτα χρωστούνε την ομορφιά τους στο ότι μετέχουνε του θείου λόγου (« λόγου ἀπὸ θεῶν ἐλθόντος κοινωνία »)⁴⁵⁸. Αυτό το είδος του ωραίου το προσδιορίζει με περισσότερη ακρίβεια ανατρέχοντας στο ίδιο του το έργο: « Σε όλα αυτά που είναι « εἶδωλα καὶ σκιαί », η ψυχή βρίσκει κάτι το « συγγενές ἢ ἕχνος συγγενοῦς καὶ ἀναμιμνήσκειται ἑαυτῆς...καὶ χαίρει τε καὶ διαπτοῖται »⁴⁵⁹. Εδώ πρέπει να πούμε ότι ο Β. μεταθέτει τη σειρά των φράσεων, όπως αυτές έχουν στο αρχαίο κείμενο.

Ἐπειτα παρουσιάζει την άποψη του αρχαίου φιλοσόφου σχετικά με την ομορφιά των έργων τέχνης αντιδιαστέλλοντάς την με την αντίστοιχη του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη. Παρεμβάλλει βέβαια, όπως συνηθίζει, στο κείμενό του φράσεις του πρωτοτύπου για τεκμηρίωση : « (...) η ομορφιά δε χρωσιέται (...) μα στο... ότι ο δημιουργός τους έδωσε μορφή (« εἶδος ») που είναι έργο του σου: « Ὁ ὑπὸ τῆς τέχνης γεγεννημένος (θεός ἢ ἄνθρωπος) εἰς εἶδους κάλλος, καλός οὐ παρά τοῦ εἶναι λίθος, ἀλλά παρά τοῦ εἶδους, ὃ ἐνῆκεν ἢ τέχνη. Τοῦτο μέν τοίνυν τὸ εἶδος οὐκ εἶχεν ἢ ὕλη, ἀλλ' ἦν ἐν τῷ ἐννοήσαντι καὶ πρὶν ἐλθεῖν εἰς τὸν λίθον ».

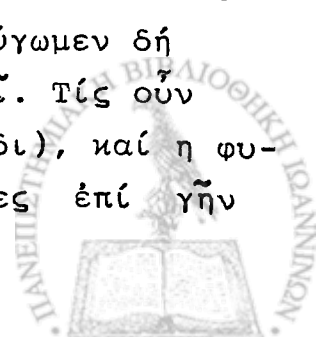
Και γενικά όλα τα ωραία, φυσικά και καλλιτεχνικά, είναι δημιουργήματα του νου: « Πάντα δὴ τὰ γινόμενα (εἴτε τεχνητά εἴτε φυσικά) σοφία τις ποιεῖ καὶ ἡγεῖται τῆς ποιήσεως πανταχοῦ σοφία... » >> 460

Πιο κάτω κάνει λόγο για την ηθική κάθαρση του Πλωτίνου, που είναι το απαραίτητο στοιχείο για την ανάβαση στο «νοητόν καλόν» και «ταυτίζεται με το Αγαθό και με την Ουσία (= με το είναι, την ύπαρξη) » >> 461; « « Ἔστι γάρ πᾶσα ἀρετὴ κάθαρσις » >> 462. Θὰ αποβάλουμε τις αισθήσεις και τις επιθυμίες: « ἀναβαίνοντας δὴ θεάσασθαι (δηλ. « τὰ προσωτέρω καλά »), τα υπεραισθητά ωραία) καταλίποντας τὴν αἴσθησιν κάτω περιμένειν » >>. Γιατί η αἴσθησις μας εμποδίζει. Τα νοητά καλά « ἡ ψυχὴ ἄνευ ὀργάνων ὀρᾷ καὶ λέγει » >> (βλέπει και ομολογεί). « Ἡ ψυχὴ μονωθεῖσα τῶν ἐπιθυμιῶν, ἀπαλλαγεῖσα δὲ τῶν ἄλλων παθῶν καὶ καθαρθεῖσα, τό αἰσχρόν τό παρά τῆς ἐτέρας φύσεως (ενν. τῆς σωματικῆς φύσεως) ἅπαν ἀπεθήκατο » >> >> 563.

Ακολουθούν τα αποτελέσματα της κάθαρσης: « Μ'αυτὴν τὴν κάθαρσιν « γίνεται ἡ ψυχὴ εἶδος καὶ λόγος καὶ πάντῃ ἀσώματος καὶ νοερά καὶ ὅλη τοῦ θεοῦ, ὅθεν ἡ πηγὴ τοῦ καλοῦ » >> >> 464. Εἰς ἃ, ὅπως και ἀπὸ τα ἀμέσως προηγούμενα ἀρχαία ἀποσπάσματα που παρατέθηκαν, παραλείπονται κάποιες λέξεις (« μέν », « οὖν », « καθαρθεῖσα »).

Ένας ἄλλος ἀναβαθμὸς στη μυστικὴ διαδικασία για τὴν ἔνωση με το θεῖο κατὰ τον Πλωτῖνο, ὅπως τονίζει ο Β., εἶναι ο ἐξῆς: « Ἀφοῦ ἀποβάλουμε τὴν « ὄψιν ὀμμάτων » (τὴ φυσικὴ ὄραση) θ' ἀνεβούμε προς το ἀγαθὸ « οὐ ὀρέγεται πᾶσα ψυχὴ. Ἐἴ τις οὖν εἶδεν αὐτό, οἶδεν ὃ λέγω, ὅτι καλόν... Ἄγὼν μέγιστος καὶ ἔσχατος ψυχᾶς πρόκειται μὴ ἀμοίρους γενέσθαι τῆς ἀρίστης θεᾶς » >> >> 465.

Κατόπιν ο ποιητὴς ἐκθέτει τὴ θεωρία του μυστικιστῆ φιλοσόφου για τὴν πορεία τῆς ἀνάβασης και τον τρόπο, με τον ὁποῖο θα φθάσουν στον «κόσμο των ἰδεῶν, ὅπου κατοικεῖ το θεῖο και ὅπου εἶναι ἡ πατρίδα τῆς ψυχῆς μας»: « « Φεύγωμεν δὴ φίλην εἰς πατρίδα, ὅθεν περ ἤλθομεν καὶ πατὴρ ἐκεῖ. Τίς οὖν ὁ στόλος (= με ποιὸν τρόπο θα γίνεῖ αὐτό το ταξίδι), καὶ ἡ φυγὴ; Οὐ ποσὶ διανύσαι πανταχοῦ γάρ φέρουσι πόδες ἐπὶ γῆν

ἄλλην ἀπ' ἄλλης· οὐδέ σε δεῖ ἵππων ὄχημα ἢ τι θαλάττιον (ενν. ὄχημα) παρασκευάσαι, ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἀφεῖναι δεῖ καὶ μὴ βλέπειν, ἀλλ' οἷον μύσαντα ὄψιν ἄλλην ἀλλάξασθαι ... >>> 466.

Ἔστερα μεταφέρει το παρακάτω χωρίο ἀπὸ το σχετικὸ ἔργο : << Με τον ψυχικὸ λοιπὸν οφθαλμὸ, με την << ἔνδον ὄψιν >>, θα ἰδοῦμε << τῆς ἀρετῆς τὴν θεοειδῆ ἀγλαΐαν ἐν ἀγνώ βεβῶσαν βάθρῳ >>. Γιατί θα εἴμαστε ολάκεροι << φῶς ἀληθινὸν μόνον >>, που δε μετριέται, δε μιραίνει, δε μεγαλώνει, << ἀλλ' ἀμέτρητον πανταχοῦ ὡς ἂν μεῖζον παντός μέτρου καὶ παντός κρεῖσσον ποσοῦ >>. << ὁστος γάρ μόνος ὁ οφθαλμὸς τὸ μέγα κάλλος βλέπει >>> 467.

Εἰδὼ ο Β. διευκρινίζει ὅτι σύμφωνα με τον Πλωτῖνο << τὴν ἔλξιν πρὸς τὰ ωραία τὴν παθαίνουμε << τῶν ψυχῶν αἱ ἐρωτικότεραι >>, τὴν ἐκστασιν με τὴν εσωτερικὴ ὄραση << ἔχει μὲν πᾶς τις χρῶνται δὲ ὀλίγοι >>> 468.

Κλείνοντας τὸ ἀρθρο ἐντοπίζει τὸ σημεῖο ἐκεῖνο τοῦ ἀρχαίου συγγράμματος, τὸ ὁποῖο, κατὰ τὴ γνώμη του, ἀποτελεῖ τὴν κορύφωση << αὐτοῦ τοῦ μυστικιστικοῦ παραληρήματος >> τοῦ Πλωτίνου. Πρῶτα ἐρμηνεύει καὶ μετὰ δίνει τὸ συγκεκριμένο ἀπόσπασμα στο πρωτότυπο : << (...) αἴρεται ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στο << ὄρῶν >> καὶ στο << ὀρώμενον >>, στο υποκείμενο καὶ το ἀντικείμενο. << Οὐ γάρ ὁ μὲν (δηλ. ὁ ὄρῶν ἔσω, τὸ δ' αὐθιγὸν θεώμενον ἔξω, ἀλλ' ἔχει ὁ ὀξέως ὄρῶν ἐν αὐτῷ τὸ ὀρώμενον... εἰ δύναμιν ἔχει ἐν αὐτῷ θεὸν βλέπειν >>> 469. Παράλληλα σημειώνει τὰ λάθη, στα ὁποῖα περιέπεσε ὁ ἀρχαῖος φιλόσοφος. Ὑποστηρίζει ὅτι << ὁ Πλωτῖνος συγχέει τὸ ωραῖο τῆς φύσης με τὸ ωραῖο τῆς τέχνης >> 470. Ὅσο γιὰ τὴν ἐκσταση τονίζει ὅτι << δὲν ἀποτελεῖ οὔτε κριτήριον οὔτε ἀπόδειξη καμίας ἀλήθειας >>. 471

Τέλος σε ἓνα ἄλλο ἀρθρο με τίτλο << Προσευχὴ καὶ ποίηση >> μιλώντας γιὰ τὴ << μυστικοπαθὴ θεωρία τῆς τέχνης >> τοῦ Μπρεμόν βρίσκει τὴν ευκαιρία νὰ ανατρέξει ἱστορικὰ στις ρίζες τῆς, που ἀνάγονται στον Πλωτῖνο, καὶ ἔτσι μεταφέρει περιληπτικὰ τὶς φιλοσοφικὰς τῶν θέσεις. 472

XIX. Πορφύριος

Στο ἀρθρο << Ὁ Πλωτῖνος καὶ τὸ Καλόν >> ὁ Β. γιὰ νὰ

κατατοπίσει τον αναγνώστη γύρω από την ζωή του Πλωτίνου, πριν περάσει στο φιλοσοφικό στοχασμό του για το << καλόν >>, θεωρεί σκόπιμο να δώσει ορισμένες βιογραφικές πληροφορίες γι' αυτόν. Τις αντλεί από τη βιογραφία του μαθητή του και μοναδικού βιογράφου του, Πορφύριου: Ο Βίος του Πλωτίνου. Τις μεταφράζει ή τις αποδίδει νοηματικά παρεμβάλλοντας φράσεις ή λέξεις του πρωτοτύπου.

Έτσι αναφέρει τη μαρτυρία του ότι <<ο έσχατος σκόπος της φιλοσοφίας του είταν η ένωση με το << έν >>, με το << θεϊο >>> 473.

Σχετικά έπειτα με το πόσες φορές και πως ο μυστικιστής φιλόσοφος ενώθηκε με το θεό ο Β. μεταφέρει την εξής πληροφορία του : <<(...) τα κατάφερε τέσσερες φορές να ενωθεί με το θεό κλείνοντας τα μάτια και πέφτοντας στο βύθος της έκστασης >>⁴⁷⁴. Στο άρθρο επίσης << Προσευχή και ποίηση >> κάνοντας λόγο για τις αισθητικές απόψεις του Μπρεμόν, θιασώτη του μυστικισμού, μνημονεύει το παράδειγμα του Πλωτίνου, ο οποίος << τα κατέφερε να ενωθεί τέσσερις φορές με το θεϊόν >>⁴⁷⁵.

Ακολουθεί η παράθεση των πληροφοριών του Πορφύριου γύρω από τη συμπεριφορά και τον τρόπο ζωής του Πλωτίνου: << Ντρεπότανε, που είτανε, άνθρωπος (<< ὅτι ἐν σώματι εἶη >>). Δεν έτρωγε κρέας και δε χρησιμοποιούσε ούτε φάρμακα ούτε λουτρά << κοιλιακῆ νόσφ καταπονούμενος >> >> 476.

Πιο κάτω δίνει άλλες μαρτυρίες του Πορφύριου : << Δεν ομιλούσε ποτέ για τους γονιούς του και για την πατρίδα του, γιατί όλα αυτά του θυμίζανε το δεσμό του με την ύλη. Και δε δέχτηκε ποτέ να του ζωγραφίσουνε το πορτραίτο του : δε μας φτάνει, που κουβαλάμε το << εἶδωλον >> που μας φόρεσε η φύση, μα θέλουμε ν' αφήσουμε πίσω μας και εἶδωλον του εἰδώλου; >>⁴⁷⁷

Ακόμα ο Β. καταχωρίζει τις πληροφορίες του βιογράφου αναφορικά με τις σχέσεις του Πλωτίνου με τον αυτοκράτορα Γαλλιηνό και με τη φιλοσοφική του δραστηριότητα στην Καμπανία : << Από τον αυτοκράτορα Γαλλιηνό (...) και θα την ονόμαζε Πλατωνόπολη (...). Ο Γαλλιηνός (...) κοσμοκρατορίας >> 478.

XX. Άλλα ερανίσματα

Σ' αυτό το σημείο συμπεριλαμβάνουμε για λόγους ταξινόμησης μερικά άλλα αποσπάσματα ή λέξεις από αρχαίους συγγραφείς, βιογραφικού και πληροφοριακού περιεχομένου κυρίως, τα οποία ο Β. χρησιμοποίησε στα Αισθητικά-Κριτικά.

Στο άρθρο <<Σχέση προσωπικότητας και έργου>> ο ποιητής αναφέρει τη λέξη <<υποφήτης>>, με την οποία οι αρχαίοι Έλληνες αποκαλούσαν τον ποιητή: <<Οι Έλληνες πρώτοι είπανε (...) και τον ποιητή (...) <<υποφήτη>> - ένα είδος δαιμονοπαρμένου ανθρώπου >>⁴⁷⁹. Την παραπάνω λέξη την πρωτοσυναντούμε στον Πίνδαρο.⁴⁸⁰

Στο άρθρο <<ΙΙ Πολιτεία ηρώων>> καταφεύγει στο Βίο του Αισχύλου για να αντλήσει τη μαρτυρία τη σχετική με την αριστοκρατική καταγωγή του μεγάλου τραγικού: <<Ούτε την αριστοκρατική του καταγωγή (...) σημειώνει (...) >>⁴⁸¹. Πιο κάτω γράφει πάλι: <<Αλλά γιατί το Αισχύλος να μην αναφέρει (καλά το βασιλικό του το σόι (...)) >>⁴⁸². Στο άρθρο όμως <<Αισχύλος- Ερωτόκριτος>> (σσ. 136-139) μιλώντας για τη <<μακρινή αναλογία>> του Ερωτόκριτου με τον Αισχύλο χαρακτηρίζει τον τελευταίο με τη συγκεκριμένη αρχαία φράση του Βίου του που δηλώνει την καταγωγή του: <<Κανένας δε θα φανταζότανε, πως μπορεί να υπάρχει κάποια μακρινή αναλογία ανάμεσα στον μεγαλύτερο τραγικό των κλασικών Αθηνών, τον <<έξ εύπατριδων τήν φύσιν ἔχοντα>>, τον Αισχύλο (...) >>⁴⁸³. Από το ίδιο αρχαίο κείμενο είναι πιθανό να παίρνει ο Β. την πληροφορία αναφορικά με τη πολεμική δράση του Αισχύλου στους Περσικούς πολέμους: << (...) ὁ ποιητής, που στην αντριή του ηλικία πολέμησε όχι μονάχα στο Μαραθώνα, παρά, όπως, λένε σ' όλες τις μάχες ενάντια στους κατακτητές (Σαλαμίνα, Πλαταιές, Αρτεμίσιο) (...) >>⁴⁸⁴.

Από την Υπόθεση της Αντιγόνης του Αριστοφάνη του Βυζάντιου δανείζεται την πληροφορία τη σχετική με τη χρονολογική τοποθέτηση της διδασκαλίας της τραγωδίας Αντιγόνης του Σοφοκλή. Γράφει λοιπόν ο Β.: << (...) δίδαξε το δράμα του αυτό στα 441 ή 440 επί άρχοντος Τιμοκλέους, διότι, όπως αναφέρει

ο Αριστοφάνης ο Βυζάντιος, ο αθηναϊκός λαός τον εξέλεξε στρατηγό στον εναντίον της Σάμου πόλεμο «εὐδοκιμήσαντα ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς Αντιγόνης» >>⁴⁸⁵.

Στο άρθρο «VII Οι « παραβάσεις » του Αριστοφάνη » >> μιλώντας «για την παράβαση» (το δεύτερο μέρος του α' τμήματος αυτής. Λεγότανε « παράβαση » και αυτή) σημειώνει το εξής: « Σ' αυτό το μέρος ο ποιητής «αυτοσυσταινότανε» στο ακροατήριό του , δηλαδή εξυμνούσε τις αρετές του έργου του και ζητούσε το βραβείο της νίκης » >>⁴⁸⁶. Το στηρίζει στο παρακάτω από τα Σχόλια στην Ειρήνη του Αριστοφάνη, που παραθέτει : « « Δοκεῖ μὲν ἐν τοῦ χοροῦ λέγεσθαι, εἰσάγει δὲ τοῦ ἑαυτοῦ πρόσωπον ὁ ποιητής » » (ὡπως λέγει ο Σχολιαστής) >>⁴⁸⁷.

Τέλος στο άρθρο πάλι « II Πολιτεία ηρώων » αποδίδει παρεμβατικά τον αιόλουθο χαρακτηρισμό στους Αθηναίους, Αρμόδιο και Αριστογείτονα, που φαίνεται να αντλεί από αρχαία κείμενα:⁴⁸⁸ « Ο ποιητής, που γνώρισε (...) τον Αρμόδιο και τον Αριστογείτονα, που « ἰσονόμους τὰς Ἀθήνας ἐποίησά την » » (...) >>⁴⁸⁹.

ΚΕΦ. 3. ΕΡΑΝΙΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗ ΛΑΤΙΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ

Α' Διχτιάτορες.

I. Κικέρωνας

Ο Β. μεταφέρει στους Διχτιάτορες ερανίσματα από τα εξής έργα του μεγάλου ρήτορα: από το λόγους του, Pro Sestio, Pro lege Manilia, το φιλοσοφικό έργο De officiis και τις Επιστολές Ad Atticum και Ad familiares.

α) Pro Sestio⁴⁹⁰

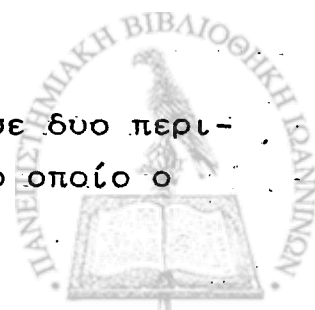
Στο κεφ. << Οι διωγμοί των Χριστιανών >> των Διχτιάτορων μιλώντας για το θέαμα των μονομαχιών χαρακτηριστικό μιας εποχής κατά την γνώμη του, <<βαρβαρότητας και πρωτογονισμού>>, παραθέτει μια μαρτυρία του Κικέρωνα από τον παραπάνω λόγο, με περιεχόμενο τη σύνεργασία των <<εποικοδομητικών δυνάμεων>> στο ρωμαϊκό κράτος⁴⁹¹: <<Πάντως οι μονομαχίες με τον καιρό γενήσανε το πιο αγαπημένο θέαμα του ρωμαϊκού λαού, όπου κάθε λογής άνθρωποι τρέχουνε κι όπου το πλήθος βρίσκει μεγάλη ευχαρίστηση, λέγει ο Κικέρων (...)>>⁴⁹².

β) Pro lege Manilia

Στο κεφ. <<Η οικονομική ολιγαρχία>> των Διχτιάτορων τονίζοντας ότι η Αγορά της Ρώμης ήταν το οικονομικό και πολιτικό κέντρο αναφέρει το παράδειγμα του σχετικού λόγου, τον οποίο ειφώνησε ο Κικέρωνας εκεί ζητώντας να δοθεί στον Πομπήιο <<απόλυτη πληρεξουσιότητα >> <<για να τερματίσει το Μιθριδατικό πόλεμο>>⁴⁹³. Στη συνέχεια μεταφέρει σε μετάφραση αποσπάσματα⁴⁹⁴ με την παρατήρηση ότι η <<κεφαλαιοκρατική του επιχειρηματολογία>>σε τούτα <<είναι επιχειρηματολογία όλων των καιρών και τόπων κάθε ολιγαρχικού συστήματος >>⁴⁹⁵.

γ) De officiis⁴⁹⁶

Στο κεφ. πάλι <<Οι διωγμοί των Χριστιανών >> σε δύο περιπτώσεις χρησιμοποιεί ως πηγή το προαναφερθέν έργο, στο οποίο ο

Κικέρωνας παρέχει ακολουθώντας βασικά τον Παναίτιο «μιαν πρακτικήν διδασκαλίαν «Περί καθήκοντος» και συγχρόνως μια δικαιολογίαν της ιδιότητος του δράσεως»⁴⁹⁷. Στην πρώτη, όταν μνημονεύοντας τον κατάλογο των αγορανόμων, που ξόδεψαν αρκετά χρήματα κατά τη διάρκεια της «αρχής» τους για οργάνωση γιορτών, επικαλείται τα ονόματα των «γνωστών ιστορικών προσώπων», όπως του Κράσσου, του Λούκιου-λου και του Ιούλιου Καίσαρα⁴⁹⁸. Στη δεύτερη περίπτωση στο σημείο, όπου εξηγεί πως εισήλθαν τα διάφορα θεάματα στη δημόσια ζωή και μάλιστα οι θηριομαχίες, πράγματα τα οποία συνέβαλαν στη διαφθορά του λαού. Συγκεκριμένα δίνει σε μετάφραση από το Γ' βιβλίο την «εντύπωση» του Κικέρωνα από τις θηριομαχίες, που έκανε ο Πομπήιος και διαρκέσανε πέντε μέρες⁴⁹⁹.

Στο κεφ. έπειτα «Η φτωχολογία της Ρώμης» των Διχτατόρων υπογραμμίζοντας ότι η πνευματική τάξη της Ρώμης και ειδικότερα οι στωϊκοί φιλόσοφοι και οι συγγραφείς δεν υπολόγιζαν το λαό, παρά τις «φιλανθρωπικές και κοσμοπολιτικές διακηρύξεις» τους, αλλά τον περιφρονούσαν, καταχωρίζει, μεταξύ των άλλων, και την παραιάτω υποκριτική, κατά την γνώμη του, ρήση του Κικέρωνα από το φιλοσοφικό έργο: «(..) «ο άνθρωπος γεννήθηκε για τον άνθρωπο και όλοι έχουνε το χρέος ν' αλληλοβοηθούνται»»⁵⁰⁰.

δ) Epistulae ad Atticum⁵⁰¹

Στο κεφάλαιο των Διχτατόρων «Οι δούλοι της Ρώμης» για να δείξει το βαθμό της εξαχρείωσης των Ρωμαίων, που, ενώ πουλούσαν τους δούλους, δεν αισθάνονταν κανένα ηθικό ενδιασμό, επικαλείται ανάμεσα στα παραδείγματα μερικών επώνυμων αυτής της κατηγορίας, και εκείνο του Κικέρωνα και παραθέτει μια φράση από τις σχετικές επιστολές του: «« Την τρίτη μέρα των Σατουρναλίων πουλήσαμε τους σκλάβους»», γράφει, (...), στο φίλο του τον Αττικό»⁵⁰².

ε) Epistulae ad familiares⁵⁰³

Στο κεφ. «Οι διωγμοί των Χριστιανών» κάνοντας λόγο για τις σπατάλες, που έκαναν οι ρωμαίοι αξιωματούχοι προκειμένου

να οργανώσουν διάφορες γιορτές, μεταφέρει πρώτα σε μετάφραση ένα χωρίο από κάποιο γράμμα του Καίλιου Ρούφου, επιδίφριου αγορανόμου, προς το δάσκαλό του, Κικέρωνα, διοικητή τότε της Κιλικίας, όπου του ζητά ορισμένους πάνθηρες για να τους χρησιμοποιήσει στις θηριομαχίες⁵⁰⁴. Στη συνέχεια αποδίδει συνοπτικά την απαίτηση του αγορανόμου να επιβάλει εκείνος φορολογία στους υπηκόους του για να εξευρεθούν χρήματα για τη διασιέδαση των Ρωμαίων⁵⁰⁵.

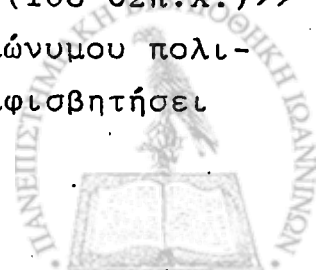
Για να δώσει δείγματα τώρα από τα πολιτικά ήθη των <<επάρχων>>, και των <<δημοσίων>> της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, στο κεφ. <<Η οικονομική ολιγαρχία>>, παραθέτει (σε μετάφραση) δυο χωρία από δυο επιστολές του Κικέρωνα. Το ένα είναι από αυτή, που έστειλε ως διοικητής της Κιλικίας στον αντιπραίτωρα της Βιθυνίας, Πόπλιο Σίλιο Νέρβα. Του κάνει συστάσεις <<για μια <<φιλική>> εταιρία, που είχε αγοράσει τους φόρους των δημοσίων γαιών>>⁵⁰⁶. Το άλλο είναι από εκείνη, στη οποία απευθύνεται στο γαμπρό του Φούριο Κράσσιπο, ταμία της Βιθυνίας. Του ζητά να ασκήσει την επιρροή του για χάρη της παραπάνω εταιρίας⁵⁰⁷. Εδώ ο Β. γενικεύοντας την παρατήρησή του επισημαίνει ότι το γράμμα του θυμίζει ένα ανάλογο σημερινό και ότι είναι αντιπροσωπευτικό των πολιτικών ηθών <<όλων των εποχών της παρακμής>>⁵⁰⁸.

II. Σαλλούστιος

Ο Β. χρησιμοποιεί ως πηγή, στις προσωπογραφίες του Κατιλίνα και του Ιουγούρθα των Διχτατόρων, τις πληροφορίες του Σαλλούστιου, του ονομαστού ρωμαίου ιστορικού, που <<συνδέεται άμεσα και συνειδητά>> με τον προηγούμενο Έλληνα ομολόγό του, Θουκυδίδη⁵⁰⁹. Για την ακρίβεια αντλεί στοιχεία από τα έργα του, Bellum Catilinae και Bellum Jugurthinum.

α) Bellum Catilinae⁵¹⁰

Στο κεφ. <<Κατιλίνας, ο <<δημόσιος κίνδυνος>> (108-62π.Χ.)>> αφού στην αρχή κάνει μια γενική τοποθέτηση του ομώνυμου πολιτικού και μια σύγκριση με τους συγχρόνους του και αμφισβητήσει

την αξιοπιστία του Σαλλούστιου και του Κικέρωνα αναφορικά με τα όσα έγραψαν για τη συνωμοσία του, δίνει το πορτραίτο του με βάση τις μαρτυρίες, όπως είπαμε, του πρώτου⁵¹¹ και υπερασπίζεται την προσωπικότητά του.

Αναφέρεται στην αριστοκρατική του καταγωγή⁵¹², στα εξωτερικά και εσωτερικά του γνωρίσματα⁵¹³ και στα διεφθαρμένα ήθη της εποχής, τα οποία ήταν και το πρότυπό του⁵¹⁴ στους ανθρώπους, που υποστήριξαν την επανάστασή του⁵¹⁵, ενώ κάνει νύξη στον εμφυλιό λόγο προς το λαό⁵¹⁶. Έδώ ο Β. σημειώνει ότι ο Κατιλίνας <<είτανε μάλλον ένας λαϊκός ηγέτης>> που ήθελε χτυπώντας την πλουτοκρατία να επιβάλει ξανά μια ασφαλή και τίμια ζωή στο λαό. Παράλληλα υπογραμμίζει την αρνητική στάση του Σαλλούστιου απέναντί του⁵¹⁷.

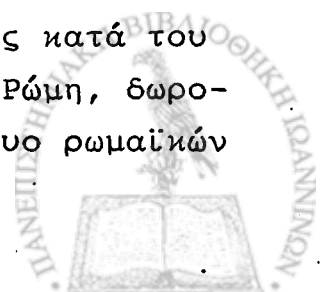
Κατόπιν εξιστορεί τα ακόλουθα γεγονότα: μάχη στην Πιστόϊγα το 62 π.Χ., ήττα του Κατιλίνα και των οπαδών του από τις λεγεώνες του Γαΐου Αντωνίου, ηρωικό θάνατο αυτού και των παληκταριών του⁵¹⁸.

β) Bellum Iugurthinum

Στο κεφ. <<Ιουγούρθας ο μαύρος της Νουμιδίας (154-104 π.Χ.)>> συνθέτει την προσωπογραφία του ομώνυμου βασιλιά έχοντας ως πηγή αποκλειστικά πάλι τις πληροφορίες (βιογραφικές και ιστορικές) της παραπάνω ιστορικής μονογραφίας του Σαλλούστιου.⁵¹⁹

Έτσι στην αρχή, αφού μιλήσει γενικά για τη δράση του κατά των Ρωμαίων και τον παραλληλίζει με το σύγχρονο Σταβίνου, περιγράφει⁵²⁰ τα γεγονότα τα σχετικά με την υιοθεσία του Ιουγούρθα από το Μικίφα, την τοποθέτησή του ως κληρονόμου του βασιλείου της Νουμιδίας μαζί με τα παιδιά του (Μικίφα) Αδέρβαλο και Ιέμφαλο και το μοίρασμα του βασιλείου⁵²¹. Ακόμα δίνει τα εξωτερικά και εσωτερικά του χαρακτηριστικά (ψυχοσωματικές του αρετές και πνευματικά του χαρίσματα)⁵²².

Έπειτα αφηγείται τα παρακάτω γεγονότα και περιστατικά με πρωταγωνιστή τον Ιουγούρθα: δολοφονία του Μικίφα και του Ιέμφαλου, αρπαγή του μεριδίου του τελευταίου, πόλεμος κατά του Αδέρβαλου, ήττα του Αδέρβαλου και προσφυγή του στη Ρώμη, δωροδοκία από το μαύρο βασιλιά της Συγλήτου, αποστολή δυο ρωμαϊκών

επιτροπών στη Νουμιδία, επανακήρυξη του πολέμου, μεροληπτική στάση της Συγκλήτου υπέρ αυτού⁵²³. Σ' αυτό το σημείο δεν παραλείπει να καυτηριάσει ειρωνικά το φαινόμενο της δωροδοκίας στο ρωμαϊκό κράτος.

Πιο κάτω εξιστορεί άλλα συμβάντα: αποκαλύψεις του <<προαποδεδειγμένου >> δημάρχου Γ. Μέμμιου γύρω από τις ραδιουργίες των ευγενών και των αρχόντων για την υπόθεση του Ιουγούρθα, νέες αποστολές ρωμαίων αξιωματούχων στη Νουμιδία, νέες δωροδοκίες του Ιουγούρθα, αντίδραση του ρωμαϊκού λαού κατά των πατρικίων, αποφυγή επιβολής τιμωρίας στο μαύρο ηγέτη, δολοφονία από μέρος του του Μασσίβα, σύναψη εξευτελιστικής συνθήκης μαζί του από τον Αύλο, άρνηση της Συγκλήτου να επικυρώσει αυτή,⁵²⁴ συνέχιση του πολέμου εναντίον του, σύλληψη, μεταφορά, φυλάκιση και θανάτωσή του⁵²⁵.

Κλείνει στη συνέχεια το κεφάλαιο με την εξής σαριαστική παρατήρηση: <<Κ' η αξιοπρέπεια κ' η τιμή του κράτους εξακολουθούσαν να πουλιούνται από τους άρχοντες, ή όπως θα λέγανε σήμερα, <<να χτυπιούνται στο σφυρί >>⁵²⁶>>.

III. Οράτιος

Στο κεφ. των Διχτατόρων <<Η φτωχολογιά της Ρώμης>> επισημαίνοντας ότι οι πνευματικοί άνθρωποι της Ρώμης και ειδικότερα οι συγγραφείς δεν εμπνέονταν από το λαό, αλλά τον περιφρονούσαν, αναφέρει ως τρίτο παράδειγμα τέτοιου συγγραφέα τον Οράτιο (προηγήθησαν ο Κικέρωνας και Μάρκος Αυρήλιος). Τον ξεχωρίζει όμως από τους άλλους για την ειλικρίνειά του. Παραθέτει για τεκμηρίωση μια φράση από τις Ωδές⁵²⁷: <<(…) το φώναξε καθαρά: <Μισώ τον ανίερον όχλον! (<<odi profanum vulgus >>)>⁵²⁸.

IV. Πλίνιος

Από το <<συμπληθητικό έργο>> του Πλινίου, Naturalis Historia⁵²⁹ αντλεί την πληροφορία τη σχετική με την αρνητική αντίδραση του κόσμου μπροστά στις θηριομαχίες, τις οποίες παρουσίασε ο Πομπήιος⁵³⁰. Τη μεταφέρει στους Διχτάτορες και για την ακρίβεια στο κεφ. <<Οι διωγμοί των Χριστιανών>>⁵³¹. Στόχος του μ' αυτή είναι να ενισχύσει την επιχειρηματολογία του, ότι δηλ. ο ρωμαϊκός λαός διαφθάρθηκε από την <<πολιτική και κοινωνική

του ηγεσία>>⁵³².

V. Σενέκας

Στους Διχτάτορες συναντούμε ερανίσματα από τα συγγράμματα Ad Lucilium epistulae morales και Aprocolocyntosis.

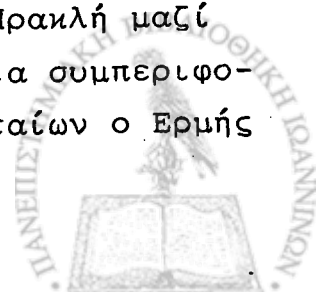
a) Ad Lucilium epistulae morales⁵³³

Στο κεφ. << Οι διωγμοί των Χριστιανών >> για να δείξει ότι οι διασκεδάσεις των Ρωμαίων είχαν γίνει <<οργιαστικές, ξετσιπώτες και χυδαίες>> επικαλείται την εξής μαρτυρία από το σχετικό έργο : << Παράδειγμα τα Σατουρνάλια. Στις επτά μέρες που βαστούσαν αυτά τα <<καρναβάλια>> (17-24 του Δεκέμβρη), δούλοι και λεύτεροι γινόντουσαν ένα, μεθοκοπούσανε μαζί, παίζανε μπαρμούτι μαζί, πειράζανε ο ένας τον άλλονε και ασχημονούσανε χωρίς χαλινό και <<όλ'η Ρώμη, θαρρείς, έχανε τα λογικά της >>, όπως μας βεβαιώνει ο Σενέκας >>.⁵³⁴

β) Aprocolocyntosis

Στο κεφ. << Νέρων ο κανταδόρος και πεχλιβάνης (37-68 μ.Χ.) >> ο Β. σκιαγραφώντας την προσωπογραφία του ομώνυμου <<τέρατος >> της Ρώμης κάνει μια παρέμβαση: αναφέρεται στο γεγονός της ανακήρυξης από τη Σύγκλητο του Κλαυδίου ως θεού, μετά από ενέργειες της γυναίκας του Αγριππίνας. Στην προκειμένη περίπτωση βρίσκει την ευκαιρία να μας δώσει << μια σύντομη περίληψη >>, όπως τη χαρακτηρίζει, της πολιτικής σάτιρας⁵³⁵, που έγραψε γι' αυτόν ο Σενέκας, αλλά το κυριότερο μια εικόνα της ψυχολογίας και της νοοτροπίας <<των Ρωμαίων της αριστοκρατίας του Α' μ.Χ. αιώνα >>⁵³⁶.

Σύμφωνα λοιπόν με την αφήγησή του,⁵³⁷ ο Κλαύδιος, αφού του κόψει η Μοίρα κλωθώ το νήμα της ζωής, φτάνει στην πύλη του ουρανού. Εκεί οι θεοί αναρωτιούνται για τα παράξενα χαρακτηριστικά του. Στη συζήτηση της θεάς Θέρμης και του Ηρακλή μαζί του αυτός καταλαβαίνει ότι δεν έχει απήχηση η άγρια συμπεριφορά του προς τους θεούς⁵³⁸. Με εντολή τότε των τελευταίων ο Ερμής

τον οδηγεί στον Άδη, όπου καταδικάζεται με τον ίδιο τρόπο, που καταδίκασε τα θύματά του. Παρεμβαίνει όμως ο Καλιγούλας και τον κάνει γραμματικό ενός απελεύθερου του⁵³⁹.

VI. Ιουβενάλιος⁵⁴⁰

Στο κεφ. << Κλαύδιος ο << ηλίθιος κοσμοκράτορας >> (10 π.Χ. - 54 μ.Χ.) >> ο Β. παρουσιάζει συμπληρωματικά το χαρακτήρα της περιβόητης Μεσσαλίνας, καθώς συνθέτει το πορτραίτο του άντρα της. Στόχος του είναι να δώσει μια εικόνα των γυναικείων ηθών της Ρώμης. Έτσι αντλεί, μεταξύ των άλλων, γι' αυτή και μερικές πληροφορίες του Ιουβενάλιου από την βη Σάτιρά του⁵⁴¹, όπως είναι η << νυμφομανία >> της, η πολιτική της επιρροή⁵⁴², η διαφθορά από μέρους της όλων των νέων της αυλής⁵⁴³, ο τρόπος που ενεργούσε για να ικανοποιήσει την παράνομη ερωτική της δραστηριότητα⁵⁴⁴.

Πιο κάτω επικαλείται άλλες δύο πληροφορίες από το ίδιο έργο του λατίνου συγγραφέα. Η μια σχετίζεται με την αναφορά στη << ματρόνα >> και στο παράδειγμα της Κορνηλίας, της μάνας των Γράικων.⁵⁴⁵ Πρόθεσή του με την παραπάνω είναι να αντιπαραθέσει τον παλιό τύπο της Ρωμαίας με τον τύπο της σύγχρονης (της εποχής του Κλαυδίου). Η άλλη αφορά τους ερωτικούς αναστεναγμούς των γυναικών της εποχής του (Ιουβενάλιου) που αποδίδονταν στα ελληνικά.⁵⁴⁶ Ενισχύει το ακόλουθο επιχείρημά του : ότι η << ελληνική παιδεία για τους περισσότερους Ρωμαίους της αυτοκρατορίας είτανε ένα είδος επαρχιώτικης ξιπασιάς >>⁵⁴⁷.

VII. Τάκιτος

Ο Β. στους Διχτάτορες, εκτός από τις άλλες πηγές του, χρησιμοποιεί και ορισμένες πληροφορίες από το μεγαλύτερο << ιστορικό της Ρώμης >>⁵⁴⁸ για λόγους πληρότητας περισσότερο. Ειδικότερα δανείζεται στοιχεία από τα συγγράμματά του Historiae και Annales (κυρίως.)

α) Historiae⁵⁴⁹

Στο κεφ. «Τίτος ο καινούργιος Νέρων (Η επανάσταση των Ιουδαίων)» από το αποσπασματικά σωμένο έργο μεταφέρει τις μαρτυρίες αναφορικά με την ισχυρή οχύρωση του Ναού της Ιερουσαλήμ και την απόσταση εκείνου από τον πύργο Αντωνία.⁵⁵⁰

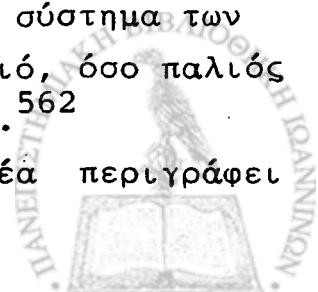
β) Annales⁵⁵¹

Οι πληροφορίες, που αντλεί από τις Annales του Τάκιτου,⁵⁵² βρίσκονται διάσπαρτες σε διάφορα σημεία του κεφ. «Νέρων ο κανταδόρος και πεχλιβάνης» και στα κεφ. «Όθων ο άντρας της Ποππαίας (32-69 μ.Χ.)» και «Οι διωγμοί των Χριστιανών».

Στο πρώτο έχουμε με τη σειρά καταρχήν τις σχετικές με τον περιορισμό του Βρεταννικού από την Αγριππίνα στο δωμάτιό του (μετά το θάνατο του Κλαυδίου) με σκοπό να μη δημιουργήσει προβλήματα στην ανακήρυξη του Νέρωνα ως αυτοκράτορα, την τοποθέτηση φρουρών από το Βούρρο σε όλες τις εισόδους της πόλης⁵⁵³, την ανήθικη συμπεριφορά της Αγριππίνας απέναντι στο νεαρό γιο της (Νέρωνα)⁵⁵⁴, τη συνωμοσία της σε βάρος του τελευταίου⁵⁵⁵, τις προσπάθειές της να ειμεταλλευτεί το φόνο του Βρεταννικού και τις ανησυχίες γι' αυτό του Νέρωνα⁵⁵⁶.

Έπειτα τις παρακάτω πληροφορίες με πρωταγωνιστή τον προαναφερθέντα αχρείο και διεφθαρμένο αυτοκράτορα: δολοφονίες Αγριππίνας⁵⁵⁷, Δομιτίας Λεπίδας, εγκύου Ποππαίας, Ρουβηρίου Πλαύτου και ποιητή Πετρωνίου⁵⁵⁸, πυρπόληση της Ρώμης για να την «ξαναχτίσει ωραιότερη»⁵⁵⁹, χαρούμενη αντίδραση από αυτό το γεγονός⁵⁶⁰, καταλογισμός ευθύνης για την πυρκαγιά στους Χριστιανούς⁵⁶¹. Εδώ ο Β. συμπληρώνει ότι τούτο ήταν η αιτία να ξεσπάσει ο πρώτος διωγμός των Χριστιανών. Για τα δυο τώρα τελευταία πληροφοριακά στοιχεία κάνει λόγο και στο κεφ. «Οι διωγμοί των Χριστιανών» για να καταλήξει στη γενική διαπίστωση ότι «αυτό το σύστημα των ομολογιών και της δημιουργίας ενόχων είναι τόσο παλιό, όσο παλιός είναι κι ο κόσμος της Αδικίας και του Εγκλήματος».⁵⁶²

Στο δεύτερο βασιζόμενος στον αρχαίο συγγραφέα περιγράφει

τα χαρακτηριστικά (εσωτερικά) της Ποππαίας Σαβίνας και της κόρης της Ποππαίας, αναφέρεται στη φιλία της πρώτης με τη Μεσσαλίνα⁵⁶³ και δίνει τα εξής περιστατικά: εξομολόγηση του Νέρωνα στον Όθωνα για τον έρωτά του με την Ποππαία, απαγόρευση ειείνου στη γυναίκα του να έχει σχέσεις μ' αυτόν, διορισμός του ως διοικητή της Λυσιτανίας (αποτέλεσμα της πρόσβασής του στο Νέρωνα).⁵⁶⁴

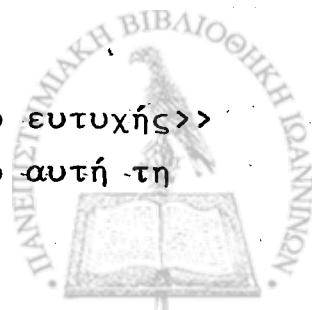
VIII. Σουητώνιος

Η κυριότερη αρχαία πηγή, στην οποία στηρίζεται ο Β., στους Διχτάτορες, συνθέτοντας τις προσωπογραφίες αρκετών ρωμαίων αυτοκρατόρων, είναι οι 12 αντίστοιχες βιογραφίες του Σουητώνιου με τίτλο De vita Caesarum⁵⁶⁵ που αρχίζουν από τον Καίσαρα και φτάνουν μέχρι το Δομιτιανό, η μοναδική σωσμένη σε μας δουλειά του. Γιατί όμως επέλεξε αυτόν το «μυθοχαρή», όπως τον χαρακτηρίζει,⁵⁶⁶ συγγραφέα σαν βασικό «τροφοδότη» του ιστορικών και βιογραφικών πληροφοριών; Η απάντηση θα πρέπει να αναζητηθεί στο γεγονός ότι ο Σουητώνιος ενδιαφέρεται ιδιαίτερα για την προσωπική ζωή των αυτοκρατόρων⁵⁶⁷, ακόμα και για τα σιάνδαλα⁵⁶⁸. Τα παραπάνω δίνουν ερείσματα στο Β. να προχωρήσει από την «απογύμνωση» των μεγάλων ανδρών στο γενικότερο ξεσιέπασμα της εποχής και των ηθών της ιμπεριαλιστικής ρωμαϊκής κοσμοκρατορίας έτσι ώστε να φανούν οι ιστορικές αναλογίες της με το σύγχρονο ιταλικό φασισμό⁵⁶⁹.

Ειδικότερα ο νεότερος συγγραφέας διαλέγει⁵⁷⁰ τα στοιχεία, που δανείζεται, και τα συρράπτει, χωρίς να τηρεί τη σειρά, την οποία έχουν στο έργο του Σουητώνιου⁵⁷¹. Σε μερικές περιπτώσεις οικιαγράφησης του πορτραίτου των αρχόντων χρησιμοποιεί αποκλειστικά τις μαρτυρίες του, ενώ σε άλλες συνδυάζει με τις αντίστοιχες ενός ή περισσοτέρων συγγραφέων. Ακόμα ορισμένες πληροφορίες τις χρησιμοποιεί και στα κεφάλαια με οικονομικό, πολιτικό και κοινωνικό χαρακτήρα.

1. Divus Iulius

Σκιαγραφώντας ο Β. στο τέλος του κεφ. «Σύλλας ο ευτυχής» τον «ανδρισμό των ξενοδούλων» οργάνων παραθέτει από αυτή τη

βιογραφία τη μαρτυρία τη σχετική με τον ανάξιο θάνατο του ομώνυμου δημόσιου άντρα της Ρώμης.⁵⁷²

Στο κεφ. μετά <<Ιούλιος Καίσαρ<< ο απόγονος της Αφροδίτης>> (102-44 π.Χ.)⁵⁷³ διοχετεύει σχεδόν τα υπόλοιπα ερανίσματα από το αρχαίο έργο.

Έτσι μνημονεύει τη γνώμη του Σύλλα για τον Ιούλιο Καίσαρα⁵⁷⁴ και μας δίνει τα εξωτερικά και εσωτερικά γνωρίσματα του τελευταίου⁵⁷⁵ επισημαίνοντας το γεμάτο αντινομίες χαρακτήρα και το γεγονός ότι συνδύαζε τη μεγαλόψυχη μακροθυμία με τη σαδιστική σκληρότητα.

Έπειτα απαριθμεί τα αξιώματα, που κατέλαβε ο Ιούλιος Καίσαρας, και αναφέρεται στην τάση του να φθάσει τον Αλέξανδρο,⁵⁷⁶ στη σκοπιμότητα της επιχείρησής του στη Βρεταννία⁵⁷⁷, στα κτήματα, που διένειμε ως ύπατος στους βετεράνους και τους φτωχούς⁵⁷⁸ και στα τεράστια ποσά, που ξόδεψε για γιορτές, ακριβά θεάματα και για ανοικοδόμηση μεγαλοπρεπών έργων⁵⁷⁹. Για το τελευταίο σημειώνει ότι ήθελε μ' αυτό τον τρόπο να << θεμελιώσει την απόλυτη μοναρχία του όχι επάνω στο φόβο παρά στην αγάπη των λαών>>⁵⁸⁰.

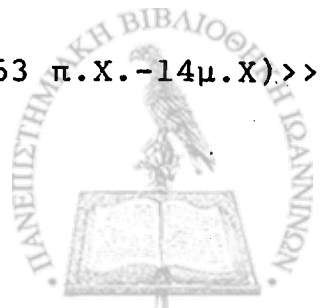
Στη συνέχεια περιγράφει την αχαλίνωτη ερωτική του δραστηριότητα⁵⁸¹. Την ανάγει γενικότερα στην ανηθικότητα της κοινωνίας της εποχής του.

Τέλος στο κεφ. << Οι διωγμοί των Χριστιανών>> μιλώντας για τις θηριομαχίες μας δίνει τον αριθμό των πεζών και των καβαλλάρηδων και αντίστοιχα των ελεφάντων, που έβαλε ο προαναφερθείς ρωμαίος αυτοκράτορας να σκοτωθούν⁵⁸².

2. Divus Augustus

Στην τελευταία ενότητα του κεφαλαίου των Διχτατόρων <<Σύλλας ο ευτυχής>> το περιστατικό με τον ωμό εκβιασμό ενός ταξιάρχου, απεσταλμένου του Καίσαρα στη Σύγκλητο, για παράταση της στρατηγίας του κυρίου του προέρχεται από την παραπάνω βιογραφία⁵⁸³. Στόχος του Β. είναι να δείξει πως καταλάμβαναν οι Ρωμαίοι τις ανώτατες πολιτικές θέσεις.

Στο κεφ. τώρα <<Οκτάβιος ο <<σπεύδε βραδέως>> (63 π.Χ.-14μ.Χ.)>>

όπου δίνει το πορτραίτο του ομώνυμου αυτοκράτορα, βασίζεται κυρίως στα βιογραφικά και ιστορικά στοιχεία του Σουητώνιου. Τα συμπληρώνει με ορισμένα του Πλουτάρχου.

Στην αρχή σημειώνει μερικά θετικά εσωτερικά του γνωρίσματα παραθέτοντας κάποια συναφή περιστατικά (π.χ. ο τρόπος που έγινε ύπατος)⁵⁸⁴. Αλλού βέβαια μνημονεύει άλλα προτερήματα και ελαττώματά του, καθώς και ενδιαφέροντά του⁵⁸⁵. Σ' αυτό το σημείο ο Β. υπογραμμίζει ότι έμελλε <<να γίνει ο πρώτος << αυτοκράτορας >> του κόσμου >>.⁵⁸⁶

Έπειτα απαριθμεί μερικά αξιώματα (αποφθέγματα), που τηρούσε στη ζωή⁵⁸⁷, τον συγκρίνει με τον Αντώνιο (διακρίνει τη <<συντριπτική υπεροχή>> του)⁵⁸⁸ και κάνει λόγο για τη σφραγίδα με έμβλημα τη Σφίγγα⁵⁸⁹, για ένα περιστατικό λίγο, πριν πεθάνει⁵⁹⁰, για την εγκατάλειψη των σπουδών και για την διακυβέρνηση του ρωμαϊκού κράτους με άλλους και μόνος.⁵⁹¹

Στη συνέχεια περιγράφει τη δολοφονία από μέρος του των υπάτων, Πάνσα και Ίρτιου⁵⁹² (για να <<διαχειρισθεί μόνος του την εξουσία>>), τα γεγονότα τα σχετικά με τη νίκη των συνεταίρων του της β' τριανδρίας επί του Βρούτου και Κάσσιου, τη δολοφονία του Βρούτου και τις σφαγές αιχμαλώτων⁵⁹³ και διάφορα περιστατικά από τη συμπεριφορά του,⁵⁹⁴ στα οποία φαίνεται ανάγλυφα η θηριωδία και <<η υπολογισμένη, ψύχραιμη και μεθοδική σκληρότητα>>, όπως τονίζει χαρακτηριστικά.

Ξεχωρίζει τη θετικότητα του μυαλού του, όπου χάρη στην κατάργηση του νόμου της δημοκρατίας, δηλ. της ετήσιας αρχής και με τη θέσπιση ενός άλλου, της <<πολυαρχίας>>, πήρε στα χέρια του την εξουσία και κατόρθωσε << να γίνει μονάρχης>>.⁵⁹⁵

Κατόπιν αναφέρεται στους τίτλους και τα αξιώματα, που πήρε⁵⁹⁶, στα οικογενειακά του (γάμοι, παιδιά, ανατροφή τους)⁵⁹⁷, στα τεράστια ποσά, που δαπανούσε για δημόσια έργα και για την περιποίηση του λαού, και στην περιουσία, που άφησε στους << κληρονόμους του >>.⁵⁹⁸

Ύστερα απ' όλα αυτά κλείνοντας το κεφάλαιο⁵⁹⁹ σατιρίζει τον Οικτάβιο, αλλά και υπογραμμίζει το γεγονός ότι έφερε την <<άνθιση των γραμμάτων και των τεχνών>>, αφού πρώτα επέβαλε <<την ειρήνη στο κράτος του >>.⁶⁰⁰

Μια άλλη πληροφορία τώρα συναντούμε στο κεφ. «Οι διωγμοί των Χριστιανών». Αφορά τις τίγρεις και τους κροκοδείλους, που μετέφερε ο Αύγουστος στη Ρώμη.⁶⁰¹

3. Tiberius

Στο κεφάλαιο «Κλαύδιος Νέρων Τιβέριος «λάσπη ζυμωμένη με αίμα» (42π.Χ.-36 μ.Χ.)» ο Β. σκιαγραφεί τη φυσιογνωμία του ομώνυμου ρωμαίου αυτοκράτορα, που «ανοίγει», όπως λέει, «τη σειρά των εστεμμένων τεράτων της Ιουλίας γενεάς»,⁶⁰² με βάση αυτή τη βιογραφία του Σουητώνιου.

Στην αρχή μιλά για τη γενιά του Τιβέριου και για το πως έφτασε στο σημείο ο Οκτάβιος να τον υιοθετήσει, αν και γνώριζε τον αιμοβόρο χαρακτήρα του.⁶⁰³

Έπειτα, εδώ και κει, περιγράφει τα εξωτερικά και εσωτερικά γνωρίσματά του (κυρίως το σκληρό, σαδιστικό, έκφυλο, κρυψίνου χαρακτήρα), και τα ενδιαφέροντά του παραθέτοντας συνάμα συναφή περιστατικά (δολοφονίες, επινόηση βασανιστηρίων, διαρπαγές, επιβολή εξοριών).⁶⁰⁴

Αλλού μνημονεύει τα αυστηρά μέτρα, που πήρε (στην αρχή της βασιλείας του) ακολουθώντας την «παλιά ρωμαϊκή αρετή»,⁶⁰⁵ τις χλευαστικές προσωπιές, που απέκτησε⁶⁰⁶ και το νόμο της «καθωσιώσεως» (προσβολή του προσώπου του αυτοκράτορα), που έκανε ευρύτατα χρήση⁶⁰⁷. Επίσης αναφέρεται στη στεναχώρια του από την αθώωση μερικών πολιτών από τη Σύγκλητο, στην αρρώστεια του, στο θάνατό του⁶⁰⁸, στις διάφορες φήμες που κυκλοφορούσαν γι' αυτό και στις αντιδράσεις χαράς του λαού.⁶⁰⁹ Εδώ σχολιάζοντας σαρκαστικά σημειώνει: «Απέθανε το θηρίο-απέδωσε στη γης τη λάσπη της»⁶¹⁰.

Πάντως πρέπει να πούμε ότι εντάσσει την περίπτωση του Τιβέριου, όπως συνηθίζει, στη διεφθαρμένη κοινωνία της Ρώμης, θεωρώντας τον ένα από τους αντιπροσωπευτικούς τύπους.⁶¹¹

4. C. Caligula

Αρχίζει, στο κεφ. «Καλιγούλας «το άστρον του λαού»»

(12-41 μ.Χ.) >>, τη σύνθεση της εικόνας του ομώνυμου αυτοκράτορα⁶¹² με την αναφορά στους διάφορους τίτλους, που απέκτησε, στα έτη, που βασίλευε (37-41 μ.Χ.)⁶¹³, στο περιστατικό της δολοφονίας από μέρος του του Τιβέριου και στην επωνυμία του⁶¹⁴.

Στη συνέχεια περιγράφει, σποραδικά, τις σωματικές και ψυχικές του (τρέλα, σκληρότητα, αιμοβορία, τάση για ηδονή, αιμομιξία) αδυναμίες, και τα ενδιαφέροντά του (παράξενα συνήθως). Παράλληλα αφηγείται διάφορα ανάλογα γεγονότα (δολοφονίες, σχέσεις με τις τρεις αδελφές του κ.λ.π.)⁶¹⁵.

Άλλα πληροφοριακά στοιχεία, που δίνει για τη ζωή του είναι: η υποδοχή που του επιφύλαξε ο λαός, όταν ανέβηκε στο θρόνο, η προσποιητή του συμπεριφορά στην αρχή,⁶¹⁶ η δολοφονία του⁶¹⁷, η πολυτέλειά του, οι δαπάνες, οι πηγές των οικονομικών του πόρων (φορολογίες, δημεύσεις, λαφυραγωγίες επαρχιών)⁶¹⁸ και η ηλικία του θανάτου του⁶¹⁹.

Συνοψίζοντας ο Β. τον κατατάσσει στους <<πρωτοπόρους>> της ανηθικότητας και της ατιμίας της ρωμαϊκής κοσμοκρατορίας της οποίας <<θα εξακολουθούσε να πληρώνουν τα σπασμένα>> <<όλοι λαοί της Ευρώπης και της Ασίας και προ πάντων οι λαοί της Ιταλίας>>⁶²⁰.

Στο κεφ. <<Κλαύδιος ο <<ηλίθιος κοσμοκράτορας>> (10 π.Χ.-54 μ.Χ.) >> χρησιμοποιεί δυο ακόμα μαρτυρίες από αυτή τη βιογραφία του Σουητώνιου. Η μία σχετίζεται με το γεγονός ότι ο Καλιγούλας, που είχε σκοτώσει <<όλα σχεδόν τα μέλη της βασιλικής οικογένειας>> δεν ενόχλησε τον Κλαύδιο⁶²¹. Η άλλη αφορά την κριτική, που ασκούσε στους συγγραφείς, και στην τάση του να τους επιβάλλει τη γνώμη του και να τους τιμωρεί (ζωντανούς και πεθαμένους).⁶²²

5. Divus Claudius

Στο κεφ. <<Κλαύδιος ο <<ηλίθιος κοσμοκράτορας>> >> σκιαγραφεί το πορτραίτο του ομώνυμου αυτοκράτορα με βάση τον παραπάνω Βίο του αρχαίου λατίνου συγγραφέα παρεμβάλλοντας και άλλες πληροφορίες από άλλες πηγές (π.χ. Ιουβενάλιος), όταν επεκτείνεται

και σε άλλα θέματα , όπως είναι τα γυναικεία ήθη της Ρώμης.

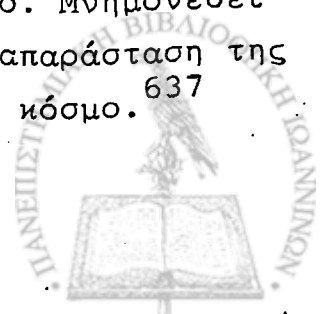
Ετσι, αφού στην αρχή ενημερώσει τον αναγνώστη ότι πρόκειται να παρουσιάσει ένα << γεροπαραλυμένο ηλίθιο>>⁶²³ άρχοντα μελά για την καταγωγή και τη γέννησή του (αστεία που κυκλοφόρησαν).⁶²⁴

Περνά στις σωματικές και πνευματικές αδυναμίες του (κυρίως νοητική καθυστέρηση), στη ζωή του πρώτα ως ιδιώτη , στην υπόληψή του πριν και μετά την ανάληψη του ανωτάτου αξιώματος, στα παίγνια σε βάρος του.⁶²⁵ Αλλού περιγράφει επίσης τα εξωτερικά και εσωτερικά χαρακτηριστικά του (π.χ. σιληρότητα, σαδισμός, η τάση του να είναι δίκαιος, ακράτεια στο φαγητό και στον έρωτα) δίνοντας συγχρόνως διάφορα συναφή περιστατικά (δολοφονίες, ασειότητες σε βάρος του).⁶²⁶ Συγκρίνοντάς τον τώρα με τους τρεις άλλους <<της Ιουλίας γενεάς>> τον βρίσκει <<καλύτερο>>⁶²⁷. Σημειώνει όμως ότι την αριστοκρατία δεν την ενδιαφέρει η αξία και το ήθος του άρχοντα.⁶²⁸

Πιο κάτω αναφέρεται στον τρόπο που ανακηρύχτηκε αυτοκράτορας χωρίς να θέλει και με εξαγορά των λεγεώνων)⁶²⁹, στη δικαστική (παροιμιώδη διατάγματα, διασκεδαστικά περιστατικά) και πνευματική δραστηριότητά του,⁶³⁰ στην άσκηση της διοίκησης του κράτους από άλλους αντί αυτού⁶³¹, σε δυο αρνητικές πράξεις του (γάμος με τη Μεσσαλίνα, υιοθεσία του Νέρωνα)⁶³², στην καταγωγή και τον έρωτα (με το Σίλιο) της Μεσσαλίνας, στη φήμη που κυκλοφορούσε ότι θα πεθάνει <<μέσα στο χρόνο>> και στην υπογραφή από μέρος του του συμβολαίου για το γάμο της γυναίκας του με το Σίλιο προκειμένου να αποφύγει το θάνατο.⁶³³

Στο κεφ.<<Νέρων ο κανταδόρος και πεχλιβάνης (37-68 μ.Χ.)>> μεταφέρει τις ακόλουθες πληροφορίες από την ίδια βιογραφία: δολοφονία του Κλαυδίου από την Αγριπίνα σε συνεργασία με το γιο της Νέρωνα⁶³⁴, απόκρυψη του θανάτου του και μηχανορραφικός σχεδιασμός ότι δήθεν είναι ζωντανός⁶³⁵, και ανακήρυξη με πρωτοβουλία της Αγριπίνας του Κλαυδίου ως θεού⁶³⁶.

Στο κεφ.<<Οι διωγμοί των Χριστιανών>> επισημαίνοντας την προοδευτική αύξηση της θηριωδίας των αυτοκρατόρων χρησιμοποιεί μια ακόμα πληροφορία από το προαναφερθέν αρχαίο έργο. Μνημονεύει το περιστατικό, όπου ο ηλίθιος αυτοκράτορας έκανε αναπαράσταση της πολιορκίας μιας βρεταννικής πόλεως σιοτώνοντας πολύ κόσμο.⁶³⁷

6. Nero

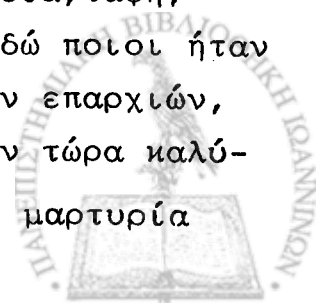
Στο κεφ. <<Νέρων ο κανταδόρος και πεχλιβάνης>>ο Β. βασιζόμενος κυρίως στον παραπάνω βίο του Σουητώνιου σκιαγραφεί την προσωπογραφία του ομώνυμου Ρωμαίου.

Στην πρώτη ενότητα κιόλας προδιαθέτοντας τον αναγνώστη δίνει το ηθικό στίγμα του με τα εξής σαρκαστικά λόγια: <<Είναι το καμάρι της αυτοκρατορικής Ρώμης, η κορυφή των αρετών της, το άνθος του πολιτισμού της>>. ⁶³⁸

Στη συνέχεια κάνει λόγο για την ανακήρυξή του ως αυτοκράτορα, την ηλικία του τότε και το σύνθημα της νύχτας, που έδωσε στον αξιωματικό υπηρεσίας. ⁶³⁹

Έπειτα παρουσιάζει τα εξωτερικά και εσωτερικά γνωρίσματά του (π.χ. διεστραμμένη φύση, έλλειψη φραγμών στις ορέξεις και τα ένστικτα, δεξιότητες), τα ενδιαφέροντα, τη μόρφωση και τις προσωνυμίες του. Παραθέτει συγχρόνως διάφορα σχετικά περιστατικά (γλέντια, σπατάλες, φόνοι, διακόρευση των Εστιάδων, αισχρότητες της ιδιωτικής ζωής, συναισθηματική αντίδραση μπροστά στο πτώμα της μάνας του) ⁶⁴⁰. Εδώ αξίζει να προσθέσουμε ότι διαφωνεί με τους ιστορικούς (χωρίς να τους κατονομάζει), που προσπαθούν να δικαιολογήσουν τη σιληρότητα του αυτοκράτορα ⁶⁴¹.

Κατόπιν ειθέτει τα ακόλουθα πληροφοριακά στοιχεία: αναφέρεται στις πηγές των οικονομικών πόρων του (φορολογία, δήμευση περιουσιών, φόνοι, σύληση ναών), στην περίφημη φαρμακεύτρια Λοκούστα (με τη συνεργασία της οποίας σιότωσε το Βρεταννικό) ⁶⁴², στη μύηση από τη μάνα του Αγριππίνα στα <<μυστήρια της φύσεως>> ⁶⁴³, στις απειλές εκείνης εναντίον του και το φόβο αυτού ⁶⁴⁴, στη μέθοδο, που χρησιμοποιούσε για να σκοτώνει τα θύματά του, ⁶⁴⁵ και στην πυρόληση της Ρώμης ⁶⁴⁶. Απαριθμεί τα επιγράμματα (λατινικά και ελληνικά) που κυκλοφορούσαν σε βάρος του ⁶⁴⁷. Αφηγείται διάφορα γεγονότα με κυριότερο αυτό της δολοφονίας του ⁶⁴⁸ για να καταλήξει στα όσα συνέβησαν μετά το θάνατό του χαρούμενη αντίδραση του λαού, μετέπειτα ταραχές, κηδεία, ταφή, ενημέρωση του Γάλβα για το θάνατό του) ⁶⁴⁹. Επεξηγεί εδώ ποιοι ήταν εκείνοι που <<τον ετιμώρησαν>> (αριστοκράτες, λαοί των επαρχιών, διάφοροι δυσαρεστημένοι στρατιωτικοί). ⁶⁵⁰ Θεωρώντας τον τώρα καλύτερο από όλους, εκτός από τον Αύγουστο, σημειώνει τη μαρτυρία

ότι τον εκτιμούσε ο λαός την εποχή της αιμής του⁶⁵¹. Προχωρώντας πιο πέρα δικαιολογεί την απαίσια (γεννιά) συμπεριφορά του, γιατί πιστεύει ότι η κοινωνία ήταν «σάπια» και για να επικρατήσει δεν υπήρχε άλλος τρόπος⁶⁵². Έτσι έρχεται σε αντίφαση με τα προηγούμενα.

7. Galba

Δημιουργεί στο κεφ. «Γάλβας ο απόγονος του Διός (5 π.Χ. - 32 μ.Χ.) το πορτραίτο του ομώνυμου αυτοκράτορα στηριζόμενος κυρίως⁶⁵³ στις μαρτυρίες της σχετικής βιογραφίας του Σουητώνιου.

Αρχίζει με τη διαπίστωση ότι με το Νέρωνα τελειώνει «η δυναστεία των αυτοκρατόρων της Ιουλίας γενεάς»⁶⁵⁴. Προχωρεί στην κριτική αποτίμησή τους. Τονίζοντας ότι οι συνεχιστές τους δε διαφέρανε, αλλά ήταν και χειρότεροι, επικαλείται την πληροφορία ότι ο λαός πίστευε ότι θα αναστηθεί ο Νέρωνας⁶⁵⁵.

Στη συνέχεια έρχεται στο Γάλβα που τον διαδέχτηκε. Μας ενημερώνει για την άσχημη κατάσταση της υγείας του⁶⁵⁶, την αριστοκρατική καταγωγή του, τον τίτλο του «Καίσαρα», που πήρε (με το θάνατό των αντιπάλων του), την πορεία του ενάντια στη Ρώμη⁶⁵⁷ και μας δίνει τα εξωτερικά και εσωτερικά χαρακτηριστικά του (υπογραμμίζει τις ψυχολογικές μεταπτώσεις του)⁶⁵⁸. Δεν παραλείπει σ' αυτό το σημείο να συμπληρώσει ότι «ήταν καλύτερος απ' όλους τους άλλους ανταγωνιστές του»⁶⁵⁹.

Πιο κάτω μεταφέρει ένα ανέκδοτο που κυκλοφορούσε για τον παπού του, μνημονεύει τις ετυμολογικές εξηγήσεις για το όνομά του, κάνει νύξη στην αιμοβορία των προγόνων του⁶⁶⁰ και αφηγείται διάφορα γεγονότα και δραστηριότητές του (π.χ. φόνοι, ληστείες, άσχημες φήμες που κυκλοφορούσαν για το πρόσωπό του, όταν ανακηρύχτηκε αυτοκράτορας, ψυχρή υποδοχή του λαού στη Ρώμη, προσπάθεια να φανεί τσιγκούνης στη διαχείριση των οικονομικών, αντίδραση των Ρωμαίων, επιρροή τριών παιδονόμων του στη διακυβέρνηση του κράτους, αθέτηση χρηματικής υπόσχεσης στους στρατιώτες, επανάσταση, ανάθεση της εξουσίας στον Όθωνα κ.α.)⁶⁶¹.

Τέλος εξιστορεί λεπτομερειακά τα γεγονότα των τελευταίων στιγμών της ζωής του με κυριότερο τη δολοφονία του και το δια-

συρμό του πτώματός του⁶⁶² και κλείνει με τη διαπίστωση ότι , <<ενώ είχε όλα τα προσόντα γι' αυτήν την υψηλή θέση>> δεν ήξερε <<να κρατήσει το θρόνο>>⁶⁶³.

8. Otho

Στο κεφάλαιο <<Όθων ο άντρας της Ποππαίας (32-69 μ.Χ.)>> για τη σύνθεση της προσωπογραφίας του ομώνυμου αυτοκράτορα ο Β. χρησιμοποιεί, εκτός των άλλων (Πλουτάρχου, Τάκιτου), και τις πληροφορίες του Σουητώνιου από αυτό το βίο.

Στην αρχή αυτές αφορούν τη γέννηση, το θάνατο, τα εξωτερικά χαρακτηριστικά, τις συνήθειες του Όθωνα και τα δίστιχα που κυκλοφορούσαν στη Ρώμη σε βάρος του, όταν αναχώρησε ως διοικητής στη Λυσιτανία⁶⁶⁴.

Έπειτα μεταφέρει την ερμηνεία του λατίνου συγγραφέα αναφορικά με το λόγο, που ο Όθωνας πρόδωσε το φίλο και σύντροφό του στα όργια Νέρωνα και αναγνώρισε για αυτοκράτορα το Γάλβα (πρόκειται για την ειδίση, γιατί του πήρε τη γυναίκα του Ποππαία), και διηγείται διάφορα περιστατικά με τα οποία στοιχειοθετείται η πολιτική του (απέβλεπε στο να πάρει με το μέρος του το στρατό)⁶⁶⁵.

Ύστερα δίνει τις μαρτυρίες γύρω από τα χρέη του, τις χρηματικές υποσχέσεις του προς τους πραιτωριανούς, τα γεγονότα τα σχετικά με τη σύγκρουσή του με το Γάλβα και το Βιτέλλιο, την αυτοκτονία του, την ηλικία του θανάτου του, το χρόνο βασιλείας του, το θρήνο του λαού για το χαμό του και την επωνυμία του (Νέρωνα), που του έδωσαν, όταν έγινε αυτοκράτορας⁶⁶⁶. Έτσι λοιπόν (από την πλευρά του αρχαίου βιογράφου) παρουσιάζει ένα μέρος της εικόνας του Όθωνα, του απατημένου συζύγου.

9. Vitellius

Ο Β. συνθέτει στο κεφ. <<Βιτέλλιος ο κοιλιόδουλος (15-60 μ.Χ.)>> το πορτραίτο του ομώνυμου αυτοκράτορα με βάση τα πληροφοριακά στοιχεία, που του προσφέρει ο Σουητώνιος με την παραπάνω βιογραφία του.

Προκαταβολικά κάνει μια γενική τοποθέτηση του Βιτέλλιου

συγκρίνοντάς τον με τους προηγούμενους για να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι (όσον αφορά τα ελαττώματα) ήταν «έννας από τους πιο τελειωμένους αντιπροσωπευτικούς τύπους της αυτοκρατορικής Ρώμης»⁶⁶⁷. Εδώ θα πρέπει να εξάρουμε την ειρωνική και σιληρή γλώσσα του Β..

Έπειτα αναφέρεται στην καταγωγή του, στο ποιόν των προγόνων του⁶⁶⁸, στη νεανική ζωή του, στα αξιώματά του, στη ληστική και ανόσια δράση του ως αγορανόμου⁶⁶⁹, στα ανάπηρα παιδιά του⁶⁷⁰, στη δολοφονία από μέρος του του γιου του και στο διορισμό του ως διοικητή της κάτω Γερμανίας, αποτέλεσμα της εύνοιας απέναντί του του Γάλβα⁶⁷¹.

Κατόπιν μιλά για τις πιέσεις, που του ασκούσαν οι δανειστές του, τις μηνύσεις που υπέβαλε εναντίον τους (το περιστατικό καταδίκης ενός αθώου)⁶⁷², τη δημοσκοπική συμπεριφορά του προς τους στρατιώτες, την ανακήρυξή του από αυτούς ως αυτοκράτορα και την προσεγμένη δράση του μετά την αναγγελία του θανάτου του Γάλβα και δίνει τα εξωτερικά γνωρίσματά του⁶⁷³.

Στη συνέχεια κάνει λόγο για τη προέλαση και τον ερχομό του στη Ρώμη, την αναγόρευσή του σε ποντίφηκα και ισόβιο ύπατο, το μοίρασμα των αξιωμάτων στους φίλους του, την απολυταρχική εξουσία του, τον ερωμένο του Ασιατικό (ταυτότητα, επεισόδια μαζί του), τη σκληρότητα και την πολυφαγία του (ληστείες, φόνοι φίλων, ευγενών και πληβείων, και δανειστών, παράθεση γευμάτων) και για τις συνέπειες από την εγκληματική δράση του (επανάσταση λεγεώνων, ανακήρυξη του Βεσπασιανού ως αυτοκράτορα, κήρυξη υποχρεωτικής στρατολογίας από μέρος του Βιτέλλιου κ.α.)⁶⁷⁴.

Τέλος αφηγείται τη σύγκρουσή του με το Βεσπασιανό, τη σύλληψή του και τη δολοφονία του (γκρέμισμα του πτώματός του από τον Αβεντίνο λόφο)⁶⁷⁵. Εδώ ο Β. συμπεραίνει επιγραμματικά και συνάμα ειρωνικά: «Έτσι πέθανε σα δούλος ο δούλος της κοιλιάς του»⁶⁷⁶.

10. Divus Vespasianus

Και στο κεφ. <<Βεσπασιανός ο μουλαράς αυτοκράτορας (9-79μ.Χ.)>> σκιαγραφεί το χαρακτήρα, το βίο και την <<πολιτεία>> του ομωνύμου αυτοκράτορα στηριζόμενος αποκλειστικά στις μαρτυρίες του σχετικού έργου του Σουητώνιου.

Έτσι αφού προηγουμένως κάνει μια παρέκβαση γύρω από το τρόπο λειτουργίας του καθεστώτος της Ρώμης (απόλυταρχική εξουσία, παράβαση νόμων, χρήση βίας εις μέρος των στρατηγών, δωροδοκίες, αθέμιτα μέσα, ρόλος πραιτωριανών) και χαρακτηρίζει την <<ιστορία των αυτοκρατόρων>> ως <<μια ιστορία στρατιωτικών πραξικοπημάτων>>⁶⁷⁷ έρχεται στον <<υπό εξέταση>> άρχοντα.

Μας ενημερώνει για την άσημη καταγωγή του, τους προγόνους του, την επωνυμία του (μουλαράς) και τα εσωτερικά γνωρίσματά του, ενώ παράλληλα παραθέτει ενδεικτικά την προειδοποίησή του προς τους Ρωμαίους αναφορικά με την εξουσία του (ότι θα τον διαδεχτούν τα παιδιά του ή κανένας)⁶⁷⁸. Σ' αυτό το σημείο ο Β. επισημαίνει ότι <<είναι ο δεύτερος μετά τον Αύγουστο αυτοκράτορας της Ρώμης που πέθανε από φυσικό θάνατο επάνω στο θρόνο του>> και στέρωσε την εξουσία του.

Έπειτα αναφέρεται στο πώς άρχισε τη σταδιοδρομία, στα αξιώματα, που πήρε, στις στρατηγικές και διοικητικές ικανότητες, που έδειξε⁶⁷⁹, και εξιστορεί τα ακόλουθα γεγονότα γύρω από τούτον: απομάκρυνση από την ακολουθία του Νέρωνα ύστερα από ενέργεια του τρελού αυτοκράτορα, ανάθεση από κείνον αργότερα της αρχηγίας στην εισστρατεία κατά των Ιουδαίων, αναγόρευση ως αυτοκράτορα σ'εμπλήρωση μιας προφητείας στην Ανατολή⁶⁸⁰, επικράτηση επί του Βιτέλλιου, θριαμβευτική είσοδος στη Ρώμη, επιβολή πειθαρχίας στο στρατό και τάξης στην οικονομία και τα ήθη της Ρώμης (μέτρα, που πήρε, νόμους, που θέσπισε), κατάργηση της <<ελευθερίας>> των Ελλήνων⁶⁸¹. Εδώ ο Β. δεν παραλείπει να τονίσει την θετικότητα του μυαλού του.

Πιο κάτω σημειώνει την υπερηφάνεια για την καταγωγή και το γεγονός ότι δεν ενόχλησε κανένα την εποχή της διακυβέρνησής του. Υπογραμμίζει τη φιλοχρηματία του (κίνητρο για την παράβαση των καθηκόντων του και την άγρια φορολογία επαρχιών).⁶⁸² Στην

προκειμένη περίπτωση σ' αντίθεση με τους άλλους ιστορικούς (δεν τους κατονομάζει) δε δικαιολογεί τη φιλοχρηματία του.

Τέλος μνημονεύει άλλες αισχροτήτες του (περιστατικά),⁶⁸³ την υποστήριξη από μέρους του των γραμμάτων και των τεχνών, το χρόνο εξουσίας του, την τελευταία επιθυμία και τα τελευταία λόγια του και την ημερομηνία του θανάτου του⁶⁸⁴. Ύστερα από τα προαναφερθέντα ο Β. παραδέχεται ότι αυτός ο αυτοκράτορας παρά τα ελαττώματά του άσκησε τα καθήκοντά του <<καλύτερα και τιμιότερα>> από τους προηγούμενους αριστοκράτες>>⁶⁸⁵.

Στο κεφ. τώρα <<Τίτος ο καινούργιος Νέρων (η επανάσταση των Ιουδαίων) (40-81 μ.Χ.)>> χρησιμοποιεί τις εξής μαρτυρίες από την παραπάνω βιογραφία: το ότι ο Βεσπασιανός πήρε το γιο του Τίτο μαζί του στην εκστρατεία κατά των Ιουδαίων για να τον προστατεύσει από τη διαφθορά και το ότι τον εκπαίδευσε άριστα στα στρατιωτικά με τους σκληρούς αγώνες, που έκανε υποτάσσοντας την ύπαιθρο της Ιουδαίας.⁶⁸⁶

11. Divus Titus

Στο κεφ. <<Τίτος ο καινούργιος Νέρων (Η επανάσταση των Ιουδαίων)>>, εκτός από τα γεγονότα που συνδέονται με την Ιουδαϊκή εξέγερση (στην καταστολή της οποίας έπαιξε πρωταγωνιστικό ρόλο ο ομώνυμος αυτοκράτορας), όπου πηγή είναι ο Ιώσηπος, τα άλλα βιογραφικά και ιστορικά στοιχεία (πολύ λιγότερα βέβαια) προέρχονται από τον παραπάνω Βίο του λατίνου συγγραφέα.

Αυτά είναι τα εξής: η συντροφιά του Τίτου στη νεαρή ηλικία με το Νέρωνα, η πίστη του κόσμου (μετά την άλωση της Ιερουσαλήμ) ότι <<θα γίνει καινούργιος Νέρωνας>>⁶⁸⁷ τα προτερήματα (σύνεση, στρατηγικές ικανότητες) και τα ελαττώματά του (υποκρισία), η ομολογία από μέρους του του μοναδικού σφάλματος της ζωής του, ο σεβασμός της ιδιοκτησίας (ο πρώτος που έκανε κάτι τέτοιο)⁶⁸⁸, τα δημαγωγικά μέτρα, που πήρε, ο τρόπος ζωής του μετά την ανάληψη της εξουσίας, ο έρωτάς του με την Βερενίκη και το άδοξο τέλος αυτού, ο θάνατός του και η αντίδραση του λαού (θρήνοι)⁶⁸⁹. Ο Β. θεωρεί οπωσδήποτε τον Τίτο άξιο αντικαταστάτη του πατέρα του, αλλά δεν υιοθετεί το χαρακτηρισμό του Σουητώνιου για τούτον ως <<χαρά κι αγάπη του ανθρώπινου γένους>>⁶⁹⁰, τη στιγμή που εξολόθρευσε

και αιχμαλώτισε χιλιάδες Εβραίους, ενώ και στην ιδιωτική του ζωή δεν ήταν καλύτερος. Συνάγει όμως το συμπέρασμα ότι ήταν << άνθρωπος, έξυπνος, που καταλάβαινε το συμφέρο του κι ήξερε ν' αυτοκυριαρχείται >>. ⁶⁹¹

12. Domitianus

Με τη χρήση των πληροφοριών ⁶⁹² από τη σχετική βιογραφία στο κεφ.<<Δομιτιανός ο γιος της Αθηνάς (51-96μ.Χ.)>>, όπου σκιαγραφείται η εικόνα του ομώνυμου αυτοκράτορα, ολοκληρώνονται τα δάνεια του Β. από το έργο του Σουητώνιου, De Vita Caesarum.

Σ' αυτό λοιπόν εξιστορεί τις αισχρές πράξεις του και τη μέθοδο που εφάρμοζε, όταν έκρινε τις αμαρτίες των Εστιάδων ⁶⁹³. Περιγράφει τα εξωτερικά και εσωτερικά γνωρίσματά του (υποκριτής, σκληρός, ερωτιάρης, αχρείος), τα ενδιαφέροντά του και τις συνήθειές του (τεμπέλης, αδιάφορος προς τα γράμματα) παραθέτοντας συγχρόνως σύναφή περιστατικά (π.χ. δημοσκοπική και προσποιητή συμπεριφορά, φόνοι, πλαστογραφήσεις διαθηκών, διάδοση ψεύτικης φήμης ότι ο αδελφός του Τίτος πέθανε). ⁶⁹⁴ Ως προς την υποκριτικότητα ο Β. τον παραλληλίζει με τον Καλιγούλα και το Νέρωνα ⁶⁹⁵. Ακόμα σημειώνει την εγκωμιαστική γνώμη του ιδίου του θηριώδη αυτοκράτορα για τον εαυτό του, αλλά και την αντίθετη του λαού γι' αυτόν (όπως φαίνεται από το εχθρικό ψήφισμα της Συγκλήτου προς το πρόσωπό του με το θάνατό του) ⁶⁹⁶. Επίσης αναφέρεται στη δολοφονία του, που οργάνωσαν η αριστοκρατία και η γυναίκα του ⁶⁹⁷. Εδώ σχολιάζοντας το παραπάνω γεγονός ειρωνικά υπογραμμίζει ότι έτσι πλήρωσε τα εγκλήματα και τις αρπαγές, που έκανε ⁶⁹⁸.

Κλείνοντας θα πρέπει να προσθέσουμε ότι, κατά τη γνώμη μας, ο Β. μάλλον άντλησε όλες τις προαναφερθείσες πληροφορίες από το σύγγραμμα του Σουητώνιου, De vita Caesarum, μέσω της γαλλικής έκδοσης Bude ⁶⁹⁹, στην οποία υπήρχε δίπλα και η αντίστοιχη μετάφραση. Αυτό το υποστηρίζουμε όχι γιατί αμφισβητούμε τη λατινογλωσσία του που ίσως βέβαια να μην έφτανε στο επίπεδο της γνώσης της Αρχαίας Ελληνικής, αλλά οπωσδήποτε ήταν υψηλή. Το λέμε, επειδή δημοσιεύοντας, σε συνέχειες τα σχετικά πορτραίτα των ρωμαίων ηγεμόνων, στην εφ.<<Πρωϊα>>, ήταν αδύνατο να μεταφέρει ένα τόσο όγκο πληροφοριών απευθείας από το πρωτότυπο. Θα χρειαζόταν τότε αρκετός χρόνος: Έτσι μια και γνώριζε γαλλικά

του ήταν πιο εύκολο να αντλεί από και τη μετάφραση των χωρίων που τον ενδιέφεραν.

B. Αισθητικά-Κριτικά

I. Λουκρήτιος

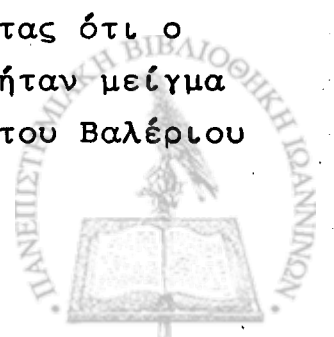
Ο Β. παρουσιάζοντας ιστορικά (με συντομία βέβαια) το θέμα της ωφελιμότητας της τέχνης⁷⁰⁰ δεν αρκείται μόνο στις απόψεις των αρχαίων Ελλήνων, αλλά ανατρέχει και στους Λατί- νους προσθέτοντας συνάμα ότι «επαναλαμβάνουμε τα όσα είπαν» οι πρώτοι. Έτσι παραθέτει και τις θέσεις του Λουκρήτιου μεταφράζοντας ένα απόσπασμα από το ποίημά του De rerum natura: «Ο Λουκρήτιος (βιβλ. Α') λέγει: «όπως οι γιατροί, όταν θέλουνε να ποτίσουν τα παιδάκια αψιθιά, αλείφουνε γύρω τα χείλια του ποτηριού με μέλι, έτσι κι αυτός τα όσα θα τα δεχότανε δύσκολα ο αναγνώστης τ'ανακατεύει με το γλυκό μέλι των Μουσών» >>⁷⁰¹.

II. Οράτιος

Στο κεφ. με τίτλο «Ψυχαγωγία-διδασκαλία» αναφερόμενος στην «ηδονικοπαιδαγωγική αντίληψη της τέχνης» αντλεί από τον Οράτιο τη σχετική φράση για να δώσει συνοπτικά το περιεχόμε- νό της: «Και μπορεί να συνοψισθεί μέσα στο αξίωμα, που κά- θε τόσο ξαναγίνεται της μόδας: «*utile dulci* (=το τερπνόν με- τά του ωφελίμου)>>⁷⁰². Στο άρθρο «Ωφελιμότητα της Τέχνης» ο Β. μεταφράζει δυο στίχους από την De arte poetica του λατί- νου ποιητή, στους οποίους περιέχεται η παραπάνω φράση: «Κ' είναι πασίγνωστ' η γνώμη του Οράτιου: «Οι ποιητές ή ζητάνε να μας ευχαριστήσουν ή ζητάνε να μας ωφελήσουν. Τα καταφέρνει καλύτερα όποιος σμίγει τ'ωφέλιμο με το ευχάριστον» («*utile dulci* >>) (...)»⁷⁰³.

III. Βαλέριος Μάξιμος

Στο άρθρο «IV Το κώνειο» ο Β. υποστηρίζει ότι ο Σωκράτης θανατώθηκε από ένα δηλητήριο, το οποίο ήταν μείγμα πολλών ουσιών, μεταφέρει και την εξής πληροφορία του Βαλέριου

Μάξιμου για τη χρήση του κώνειου: <<Το κώνειον το χρησιμοποιούσανε κ'οι Μασσαλιώτες, όπως μας λέγει ο Βαλέριος Μάξιμος, κ'οι Τζιιώτες για να σκοτώνουνε τους γέρους που πιάνανε χαράμι τον τόπο>>⁷⁰⁴. Πιο κάτω, στο ίδιο άρθρο, γράφει πάλι: <<(...)κι ο Βαλέριος Μάξιμος βεβαιώνει, πως οι Μασσαλιώτες κ'οι Τζιιώτες χρησιμοποιούσανε δηλητήριο ανακατεμένο με κώνειο (venenum cicuta temperatum)>>⁷⁰⁵.

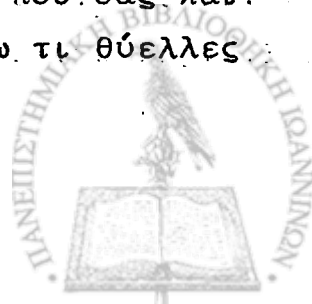
IV. Σενέκας

Στο άρθρο με τίτλο <<Θεωρία και βίος I>>(σσ.117-119) ο Β. επισημαίνει την αντίφαση που παρατηρήθηκε ανάμεσα στην εκφρασμένη ιδεολογία (με χαρακτήρα ανθρωπιστικό) και τη ζωή (δημόσια και ιδιωτική) μερικών λατίνων συγγραφέων⁷⁰⁶. Σ'αυτούς περιλαμβάνει και το στωϊκό φιλόσοφο Σενέκα. Έτσι μας δίνει τις φιλοσοφικές του θέσεις από το διάλογό του De vita beata για να εξαρθεί η προαναφερθείσα αντίθεση και ασυμφωνία.⁷⁰⁷

Πρώτα μεταφέρει το νόημα ορισμένων χωρίων, που αφορούν τις φιλοσοφικές αρχές των στωϊκών, όπως είναι η απάθεια, η εγκράτεια, η ευτυχία και ο τρόπος απόκτησής της με την αρετή: << Στο << Διάλογον >> αυτόν (...) στοιχεία της αρετής >>⁷⁰⁸.

Στη συνέχεια επιλέγει και μεταφράζει κάποια σημεία από το δεύτερο μέρος του διαλόγου, όπου ο Σενέκας υπερασπίζεται << έμμεσα την υπόληψή του >>: << Δε μιλώ για τον εαυτό μου. Εγώ κοιτόμαι μέσα στην άβυσσο των κακών... Δε θέλω να γίνω ίσος με τους καλύτερους, αλλά καλύτερος από τους κακούς >>⁷⁰⁹.

Κατόπιν κατά τον ίδιο τρόπο (μεταφράζοντας επιλεγμένα χωρία) παρουσιάζει τη στάση των εχθρών του στωϊκού φιλοσόφου και τις συμφορές που απειλούν τη ζωή τους σύμφωνα με την περιγραφή και την πρόβλεψη εκείνου αντίστοιχα: <<Κοιτάτε τα σπειράκια του αλλονού, εσείς που είσθε γεμάτοι πληγές... Κατηγορείτε τον Πλάτωνα πως αποζητούσε χρήματα, τον Αριστοτέλη πως τα βρήκε και τα πήρε, τον Δημόκριτο πως τα περιφρόνησε και τον Επίκουρο πως τα ξόδεψε... και δεν κοιτάτε τα δικά σας αμαρτήματα, που σας κιάνε τα σωθικά σας... Εγώ, κοιτάζοντας από ψηλά, βλέπω τι θύελλες

σας απειλούν, έτοιμες να πνίξουν και σας και τ' αγαθά σας! >>. 710

V. Τάκιτος

Ο Β. καταφεύγει στο ιστορικό έργο του Τάκιτου, Annales, για να δώσει μια εικόνα του ανέντιμου και ανήθικου Σενέκα, που (κατά τα άλλα) παρίστανε τον <<ηθικοδιδάσκαλο>> και τον <<εισαγγελέα>> στη ζωή. Σε πιστή μετάφραση λοιπόν μας πληροφορεί: <<(..)αλλ'ας αρχίσουμε τον Τάκιτο να μας πει τι είτανε: << Ποια σοφία, ποια φιλοσοφικά παραγγέλματα κάνανε το Σενέκα να μάσει μέσα σε τέσσερα χρόνια βασιλικής φιλίας 300.000 σηστερίους; Στη Ρώμη κυνηγούσε τις διαθήκες και κατόρθωνε να μπλέκει στα δίχτυα του τους γέρους, που δεν είχανε κληρονόμους. Την Ιταλία και τις επαρχίες τις είχε γδάρει με την τοκογλυφία του >>> 711. Σ' αυτό το σημείο ο Β. προσθέτει ότι ο Τάκιτος στηρίζεται στις <<κατηγορίες του <<καταδότη>> Σουιλίου>>. Τις θεωρεί μάλιστα αληθινές.

Επίσης στο ίδιο άρθρο (<<θεωρία και βίος I>>), και σε μετάφραση πάλι, μας δίνει τη μαρτυρία του Τάκιτου αναφορικά με χαρακτηρισμό από το Σουίλλιο της όψης του εσωτερικού κόσμου του Σενέκα: <<Αυτός ο άνθρωπος, που ασχολείται με στείρες σπουδές, κιντρίνιζε από τη ζήλεια, όταν συλλογιζότανε κείνους, που αφιέρωναν στην υπεράσπιση των πολιτών τη ζωντανή και δίκαιη ευγλωττία τους >> 712.

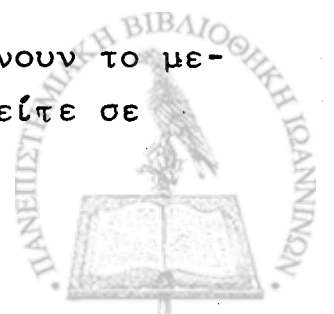

4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Μετά την παρουσίαση της συγγραφικής δραστηριότητας του Β. ως κλασικού φιλολόγου, όπως αυτή εμφανίζεται στους Διχτάτορες και στα Αισθητικά-Κριτικά Α' και Β', πιστεύουμε ότι είμαστε σε θέση να συναγάγουμε με κάποια βεβαιότητα μερικά συμπεράσματα.

Διχτάτορες: Ο Β. ως ιστορικός επιχειρεί να δώσει μέσα από τη μαρξιστική του ιδεολογία την αρνητική πλευρά της ιστορίας της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Σκιαγραφεί στο μεγαλύτερο μέρος των Διχτατόρων τις προσωπογραφίες αρκετών ρωμαίων αρχόντων. Δίνει πληροφορίες για το <<βίο και την πολιτεία>> τους. Συγκεκριμένα για την καταγωγή τους, τα χαρακτηριστικά τους (εξωτερικά-εσωτερικά), την οικογενειακή τους κατάσταση, τις τυχόν σπουδές τους, τα ενδιαφέροντά τους, τον τρόπο ζωής τους, τα αξιώματα, που κατέλαβαν, τη δραστηριότητά τους (στρατιωτική, πολιτική, ερωτική, συγγραφική κ.λ.π.). Στόχος του είναι να δείξει ευρύτερα, πέρα από την κάθε προσωπικότητα (αρνητική κατά βάση), που συνθέτει, το πολιτικό ήθος της εποχής εκείνης. Στο υπόλοιπο μέρος περιγράφει την οικονομική, πολιτιστική και κοινωνική ζωή της Ρώμης. Στηρίζεται σε ένα τεράστιο πληροφοριακό υλικό, που του παρέχουν κυρίως αρχαίοι συγγραφείς. Χρησιμοποιεί βέβαια και πληροφορίες άλλων συγγραφέων, βυζαντινών και νεοτέρων⁷¹³. Μερικές φορές, αν και θεωρεί αναξιόπιστες τις μαρτυρίες τους, όμως τις καταχωρίζει. Τα ερανίσματά του από τους Αρχαίους τα διακρίνει μια αταξία. Μόνο στην αρχή των κεφαλαίων (στα περισσότερα τουλάχιστο) σταθερά στοιχεία από άποψη διάταξης του υλικού είναι τα εξής: η γενική κατατόπιση για το χαρακτήρα, τη ζωή και τη δράση του σκιαγραφούμενου προσώπου, που αποτελεί και περίληψη των όσων ακολουθούν, η σύγκρισή του με άλλους και η έκφραση γενικών κρίσεων. Το ποικίλο και ανομοιογενές υλικό, που ο Β. συγκέντρωσε στους Διχτάτορες, δημοσιευμένο σε συνέχειες στην εφ. <<Πρωΐα>>, δεν το δούλεψε αρκετά. Ενδιάμεσα τώρα στις πληροφορίες, που παραθέτει, παρεμβάλλει διάφορα σχόλια. Ειρωνεύεται, σαρκάζει και καυτηριάζει τη διαφθορά και τον ηθικό ξεπεσμό των Ρωμαίων.

Αποδίδει τα αρχαία αποσπάσματα (σχεδόν καταλαμβάνουν το μεγαλύτερο μέρος του έργου) είτε σε πιστή μετάφραση είτε σε

ελεύθερη απόδοση (περιληπτική ή πιο πλατιά). Ενσωματώνει μερικές φορές στο κείμενό του φράσεις του πρωτοτύπου για λόγους έμφασης. Στα ερανήματα δεν τηρεί (συνήθως) τη σειρά, που έχουν αυτά στο αρχαίο σύγγραμμα. Ορισμένα τα συναντούμε και σε άλλα σημεία του έργου.

Αντλεί αποσπάσματα και από την αρχαία ελληνική Γραμματεία και από την αντίστοιχη λατινική. Ποσοτικά παρατηρείται η ίδια αναλογία ανάμεσα στους Έλληνες τους Λατίνους συγγραφείς. Συγκεκριμένα αντλεί από οκτώ Έλληνες και από οκτώ Λατίνους συγγραφείς. Βέβαια, αν συγκριθούν τα ερανήματα από τους Έλληνες και τα αντίστοιχα από τους Λατίνους, βλέπουμε ότι υπερτερούν κάπως σε όγκο εκείνα από τους δεύτερους. Αυτό οφείλεται στη φύση του θέματος, το οποίο πραγματεύεται ο Β.: πορτραίτα ρωμαίων αρχόντων, βασιλιά, και όψεις της ζωής της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Ήταν επόμενο περισσότερα πληροφοριακά στοιχεία να βρει στα έργα των Λατίνων συγγραφέων.

Όσον αφορά τα αποσπάσματα από την αρχαία ελληνική Γραμματεία, παρατηρούμε ότι ανήκουν όλα σε πεζογράφους: Επίκουρο, Πολύβιο, Διόδωρο το Σικελιώτη, Ιώσηπο, Πλούταρχο, Αππιανό, Δίωνα τον Κάσσιο και Μάρκο Αυρήλιο. Από αυτούς οι πέντε είναι ιστορικοί (Πολύβιος, Διόδωρος ο Σικελιώτης, Ιώσηπος, Αππιανός, Δίωνας ο Κάσσιος), οι δυο φιλόσοφοι (Επίκουρος, Μάρκος Αυρήλιος) και ένας βιογράφος και μαζί ηθικός φιλόσοφος (Πλούταρχος).⁷¹⁴

Αναλυτικότερα: δανείζεται από τον Ιώσηπο ένα σημαντικό αριθμό ιστορικών πληροφοριακών στοιχείων. Αν εξαιρέσουμε ένα το οποίο σχετίζεται με την Ιουδαϊκή αρχαιολογία, όλα τα άλλα έχουν αφετηρία το έργο του Περί του Ιουδαϊκού πολέμου και αναφέρονται στην επανάσταση των Ιουδαίων εναντίον των Ρωμαίων (1ος αι. μ.Χ.). Ο Β. τα εντάσσει στο κεφ. <<Τίτος ο καινούργιος Νέρων (Η επανάσταση των Ιουδαίων)>>, μια και ο ομώνυμος ρωμαίος αυτοκράτορας ήταν ο πρωταγωνιστής των γεγονότων. Τα παραθέτει σε ελεύθερη απόδοση τηρώντας σε γενικές γραμμές τη σειρά, που έχουν στο πρότυπο. Αξίζει να σημειωθεί ότι τα παραπάνω στοιχεία δεν αποκλείεται να διασταυρώνονται με κείνα, που δίνει ο Ρενάν στον Αντίχριστό του και του οποίου το έργο γνώριζε ο Β. . Αυτός πάλι με τη σειρά του έχει ως πηγή τον Ιώσηπο.

Μεγάλος είναι ο αριθμός των βιογραφικών και ιστορικών πληροφοριών, που λαμβάνει από τον Πλούταρχο. Θέλοντας, όπως είπαμε, να δώσει στους Διχτάτορες τα αρνητικά πορτραίτα πολλών ρωμαίων αρχόντων βρήκε ως κατάλληλο υλικό (μετά από εκείνο του έργου του Σουητώνιου, *De vita Caesarum*) αυτό, που του προσέφερε το έργο του βοιωτού συγγραφέα, Βίοι Παράλληλοι. Έτσι επιλέγει τις πληροφορίες, μεταθέτει τη σειρά τους σύμφωνα με τις ανάγκες του και τις συνδυάζει με τις αντίστοιχες του λατίνου συγγραφέα (μερικές φορές). Αφορούν τους Λούκιλλο, Κράσσο, Αιμίλιο Πάυλο, Καίσαρα, Αντώνιο, Μάριο, Σύλλα, Πομπήιο, Γάλβα και Όθωνα. Δεν κατορθώνει όμως να τις υποτάξει σ'ένα αυστηρό και ενιαίο διάγραμμα, κάτι βέβαια που συμβαίνει και με τον αρχαίο βιογράφο.

Από τους άλλους Έλληνες συγγραφείς έπειτα δανείζεται λίγες ιστορικές μαρτυρίες και κάποια στοιχεία φιλοσοφικού περιεχομένου (από Επίκουρο και Μάριο Αυρήλιο).

Περνάμε στη συνέχεια στα ερανίσματα από τη λατινική Γραμματεία. Τα περισσότερα προέρχονται από πεζογράφους. Συγκεκριμένα αντλεί από έξι πεζογράφους (τους ιστορικούς Σαλλούστιο, Πλίνιο, Τάκιτο, το ρήτορα και φιλόσοφο Κικέρωνα, το φιλόσοφο Σενέκα, και το βιογράφο Σουητώνιο) και από δυο ποιητές (το λυρικό ποιητή Οράτιο και το σατιρικό Ιουβενάλιο).

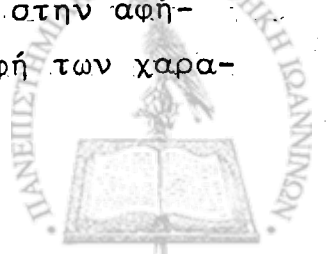
Ειδικότερα: χρησιμοποιεί μερικές μαρτυρίες του Κικέρωνα που έχουν σχέση με οικονομικές, πολιτικές και πολιτιστικές εμφανσεις της ζωής των Ρωμαίων για να προβάλλει το βαθμό εξαχρείωσής τους.

Προσφεύγει στο Σαλλούστιο (Bellum Catilinae, Bellum Jugurthinum) και χρησιμοποιεί πληροφοριακά στοιχεία για να σκιαγραφήσει τον Κατιλίνα και τον Ιουγούρθα.

Για να ποικίλει την ατμόσφαιρα στο κεφ. <<Νέρων ο κανταδόρος και πεχλιβάνης>> αποδίδει περιληπτικά τα κυριότερα σημεία της σάτιρας του Σενέκα, Aprocolocytosis.

Κάποιες μαρτυρίες για τη Μέσσαλίνα, τη γυναίκα του Κλαυδίου, και γενικότερα για τα γυναικεία ήθη της εποχής εκείνης στη Ρώμη μεταφέρει από την 6η Σάτιρα του Ιουβενάλιου.

Ανατρέχει στον Τάκιτο (Historiae, Annales) και αντλεί ορισμένες πληροφορίες για να δώσει μεγαλύτερη πληρότητα στην αφήγηση κάποιων γεγονότων και περιστατικών ή στην περιγραφή των χαρα-

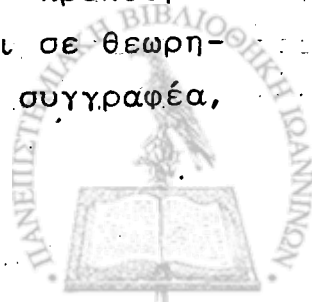

κτηριστικών κάποιων ρωμαίων προσώπων.

Ο μεγαλύτερος όγκος όμως των πληροφοριακών στοιχείων του Β. στους Διχτάτορες έχει πηγή το έργο του Σουητώνιου, De vita Caesarum. Σ' αυτό στηρίχθηκε κυρίως για να συνθέσει τις προσωπογραφίες δώδεκα ρωμαίων αρχόντων: Καίσαρα, Οκτάβιου, Τιβέριου, Καλιγούλα, Κλαυδίου, Νέρωνα, Γάλβα, Όθωνα, Βιτέλλιου, Βεσπασιανού, Τίτου και Δομιτιανού. Και στην προκειμένη περίπτωση τηρεί την ίδια τακτική στο χειρισμό του υλικού με κείνη στους Βίους Παράλληλους του Πλουτάρχου. Το ενδιαφέρον του λατίνου συγγραφέα για την προσωπική ζωή και τα σκάνδαλα των αυτοκρατόρων προσέφερε τη δυνατότητα στο Β. να μιλήσει για το <<ποιόν>> των <<κεφαλών>> του ρωμαϊκού κράτους και να συναγάγει γενικότερα συμπεράσματα, όπως προαναφέραμε, για τα ήθη της εποχής, αλλά και για τις κοινωνικοπολιτικές συνθήκες.

Λιγοστές τέλος είναι οι μαρτυρίες από τον Οράτιο και τον Πλίνιο.

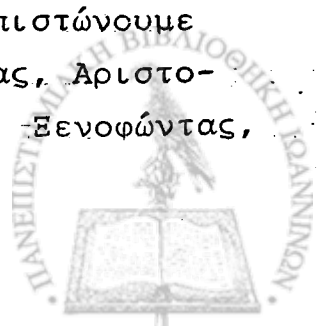
Αισθητικά Κριτικά: Ο Β. ως θεωρητικός και κριτικός βλέποντας τα πράγματα κάτω από το πρίσμα του μαρξισμού θίγει μια ποικιλία θεμάτων (σχετικών κυρίως με την τέχνη), σχολιάζει και αξιολογεί μια πληθώρα λογοτεχνών και έργων από την αρχαία Γραμματεία. Παράλληλα παραθέτει και κάποια πληροφοριακά στοιχεία για τη ζωή, το χαρακτήρα και τη δράση μερικών αρχαίων συγγραφέων ή ιστορικών προσωποτήτων, καθώς επίσης και για διάφορα άλλα ζητήματα. Στις παραπάνω περιπτώσεις σχεδόν ⁷¹⁵ πάντα παραθέτει στο κείμενό του χωρία, φράσεις, στίχους και λέξεις από αρχαία έργα (στο πρωτότυπο, σε μετάφραση ή και σε νοηματική απόδοση) για τεκμηρίωση ή αναίρεση απόψεων, για χαρακτηρισμό, περιγραφή, παραλληλισμό και σύγκριση καταστάσεων ή προσώπων, ή αποσπάσματα ως δείγματα, κατά τη γνώμη του, της αισθητικής τους αξίας. Χαρακτηριστικό μάλιστα του βαθμού της αρχαιομάθειας του Β. είναι το γεγονός ότι σχετικά με τα προαναφερθέντα ερανίσματα πολλές φορές δεν τηρεί στη μεταφορά τους τη σειρά, που αυτά έχουν στο αρχαίο έργο. Τα ενσωματώνει και τα προσαρμόζει στο κείμενό του ή φτάνει επίπλέον στο σημείο να δώσει αντεστραμμένο το νόημά τους προκειμένου να επιχειρηματολογήσει. Αξίζει όμως να σημειωθεί ότι σε θεωρητικά ζητήματα, όταν αντικρούει τη γνώμη ενός αρχαίου συγγραφέα,

περισσότερο επιμένει στην αναίρεσή της παρά στη θέση κάποιας άλλης δικής του.

Διαπιστώνουμε ακόμη ότι αντλεί αποσπάσματα και από την αρχαία ελληνική Γραμματεία και από την αντίστοιχη λατινική. Η προτίμησή του βέβαια στα έργα του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού είναι φανερή. Ποσοτικά κατ'αρχήν φαίνεται η υπεροχή των Ελλήνων συγγραφέων σε σχέση με τους Λατίνους : Συγκεκριμένα δανείζεται από δεκαεννιά Έλληνες και από πέντε Λατίνους συγγραφείς. Σ'αντίθεση με τους Διχτάτορες καταφεύγει σε ελάχιστες περιπτώσεις στους Λατίνους και απ'αυτές στις δύο περιγράφει αρνητικές καταστάσεις. Εδώ προβάλλει το ερώτημα: γιατί στρέφεται ενδιαφέρον του περισσότερο στα επιτεύγματα της ελληνικής αρχαιότητας και πολύ λίγο στα αντίστοιχα της λατινικής; Σ'αυτό το ερώτημα, νομίζω ότι μπορούμε να απαντήσουμε. Ο Β., όπως αναφέραμε και προηγουμένως ⁷¹⁶, αναγνώριζε την ανωτερότητα του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού απέναντι στο ρωμαϊκό. Ειδικότερα στα Αισθητικά-Κριτικά υποστηρίζει έμμεσα τουλάχιστον ότι ο πρώτος ξεχωρίζει από το δεύτερο και σε πρωτοτυπία ⁷¹⁷, και σε μορφωτική αξία ⁷¹⁸. Έτσι, αν λάβουμε υπόψη και το γεγονός ότι ο Β. κατείχε σε ικανοποιητικό βαθμό τη λατινική γλώσσα ⁷¹⁹, πιστεύουμε ότι είναι προϊόν συνειδητής του επιλογής η επιμονή στην παρουσίαση και το σχολιασμό έργων ή στη χρήση ακόμα και μεμονωμένων αποσπασμάτων από αρχαίους Έλληνες συγγραφείς.

Όσον αφορά τα αποσπάσματα από την αρχαία ελληνική Γραμματεία παρατηρούμε ότι καλύπτουν χρονικά μια πάρα πολύ μεγάλη έκταση. Έχουν ως αφετηρία την προκλασική αρχαιότητα και εκτείνονται μέχρι την ύστερη (από τον 7ο έως τον 4ο μ.Χ.αι.) Από τους δεκαεννιά συγγραφείς, στα έργα των οποίων ανατρέχει, οι δεκατρείς είναι πεζογράφοι και οι έξι ποιητές. Για την ακρίβεια από τους πεζογράφους περιλαμβάνονται οι Ηρόδοτος, Θουκυδίδης, Πλάτωνας, Αριστοτέλης, Ξενοφώντας, Θεόφραστος, Πλούταρχος, Λουκιανός, Διογένης ο Λαέρτιος, Λόγγος, Στράβωνας, Πλωτίνος και Πορφύριος. Από τους ποιητές συγκαταλέγονται οι εξής: Αρχίλοχος, Σαπφώ, Αισχύλος, Σοφοκλής, Ευριπίδης και Αριστοφάνης. Προχωρώντας περισσότερο διαπιστώνουμε ότι στους πεζογράφους από τρεις είναι φιλόσοφοι (Πλάτωνας, Αριστοτέλης, Πλωτίνος) και ιστορικοί (Ηρόδοτος, Θουκυδίδης και Ξενοφώντας,

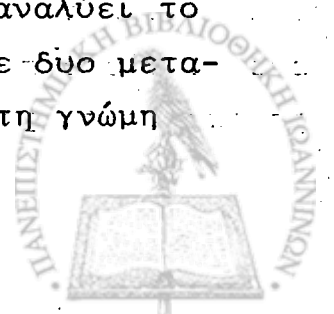
ου δεν είναι καθαρά ιστορικός), δυο βιογράφοι (Διογένης ο Λαέρτιος και Πορφύριος, ο οποίος είχε φιλοσοφική προπαιδεία), ένας βιογράφος και μαζί ηθικός φιλόσοφος (Πλούταρχος), ένας ψυχογράφος και ιστονολόγος (Θεόφραστος), ένας σατιρικός (Λουκιανός), ένας γεωγράφος (Στράβωνας) και ένας μυθιστοριογράφος (Λόγγος). Απουσιάζουν, όμως βλέπουμε, οι ρήτορες⁷²⁰. Στους ποιητές από την άλλη πλευρά παρατηρούμε ότι οι δυο πρώτοι είναι λυρικοί, οι τρεις επόμενοι δραματικοί και ο τελευταίος κωμικός.

Αναλυτικότερα έχουμε να πούμε τα εξής: υπερασπίζεται με μαχητικότητα τον Αρχίλοχο και δείχνει μια πνευματική αλληλεγγύη στο πρόσωπό του, καθώς αποκρούει τις κατηγορίες ότι δήθεν ήταν δειλός. Αυτό οφείλεται στην ποιητική τους συγγένεια, στο ότι δηλ. είναι και οι δυο λυρικοί, αλλά και σατιρικοί ποιητές.

Θαυμασμό αισθάνεται για τη μεγάλη, λυρική ποιήτρια της αρκαϊότητας, τη Σαπφώ, και, καθώς αναμετρά την ποιητική της αξία, ενεργοποιεί ακόμα τη δημιουργική του φαντασία προκειμένου να εκφράσει τη γοητευτική ατμόσφαιρα του αποσπάσματος 94 L. Επίσης την εντάσσει στα κοινωνικά και ιστορικά πλαίσια της εποχής της και τη χαρακτηρίζει κλασική ποιήτρια.

Τα ίδια αισθήματα τον διακατέχουν και για τον Αισχύλο. Η διάθεση αυτή πηγάζει, όπως φαίνεται, από τη βαθιά γνώση του έργου του. Η προσέγγιση του αριστουργήματος του τραγικού ποιητή, της Ορέστειας, την οποία κατατάσσει στα μεγαλύτερα επιτεύγματα του ανθρώπινου πνεύματος, δείχνει κατά κάποιο τρόπο την προτίμησή του. Αλλά και η στάση του Αισχύλου στη ζωή ως υπερασπιστή της δημοκρατίας και της ελευθερίας στους περσικούς πολέμους δεν άφησε ασυγκίνητο το μαρξιστή Β. Έτσι στάθηκε ιδιαίτερα στο επιτάφιο επίγραμμά του. Επεσήμανε το γεγονός ότι σε κείνο πρόβαλε τη σχετική του πολεμική δραστηριότητα και προσπάθησε να υποκαταστήσει τον ίδιο τον ποιητή μιμούμενος το ύφος του.

Όσο για το δεύτερο μεγάλο τραγικό, το Σοφοκλή, αναγνωρίζει την σημαντική ποιητική του αξία. Ο προβληματισμός και η επαφή με ένα μέρος του έργου του εκδηλώνεται με διάφορους τρόπους. Συγκεκριμένα δίνει το περιεχόμενο της τραγωδίας Αντιγόνης και αναλύει το νόημά της, προσφέρει ένα απόσπασμα από το Φιλοκλήτη σε δυο μεταφράσεις (μιας πετυχημένης και μιας αποτυχημένης, κατά τη γνώμη

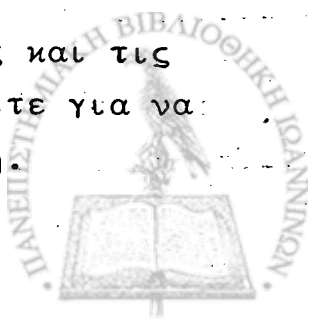
του) και σχολιάζει κριτικά μια λέξη από την τραγωδία Οιδίποδας στον Κολωνό.

Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι για τον Ευριπίδη, από τον οποίο , όπως θα δείξουμε παρακάτω, επηρεάστηκε αρκετά (κυρίως κατά την προμαρξιστική ποιητική του περίοδο) και μετέφρασε πέντε τραγωδίες του, αφιερώνει μονάχα ένα άρθρο, στο οποίο γενικά αντικρούει τις διάφορες κατηγορίες σε βάρος του <<από σιηνής φιλοσόφου >> και χρησιμοποιεί ένα στίχο ως τεκμήριο για κάποιο θέμα και αυτό από τα αδέσποτα αποσπάσματά του.

Έμμεσα υποστηρίζει τον Ηρόδοτο, όταν ανασκευάζει τα επιχειρήματα του Πλουτάρχου στο σύγγραμμα Για την κακοήθεια του Ηροδότου σχετικά με την αναξιπιστία του ως ιστορικού. Στο άρθρο λοιπόν << Περί της Ηροδότου κακοηθείας >>, στο οποίο παραδέχεται συνάμα την παραστατική δύναμη και την ευχάριστη αφήγηση του Ηροδότου, παραθέτει και μερικά σημεία από την περιγραφή (στις Ιστορίες του) των γεγονότων που μεσολάβησαν πριν από την περιγραφή του Αρτέμισιου.

Όμως ο Β. είναι βαθιά γοητευμένος με τον Αριστοφάνη, για τον οποίον έγραψε μια σειρά άρθρων. Ασχολήθηκε με τις βωμολοχίες της γλώσσας του, τις παραβάσεις του, το φαινόμενο της επιθεωρησιακής παρουσίας του (όπως συνέβη με την κωμωδία Εικλησιάζουσες στην Αμερική). Ιδιαίτερα προβληματίστηκε με τις Νεφέλες και ειδικότερα με τον πρωταγωνιστή τους, το Σωκράτη. Ο στόχος έπειτα του Αριστοφάνη με τη σάτιρά του , με την οποία απέβλεπε όχι απλά στη διασκέδαση, αλλά στην ηθική βελτίωση των πολιτών-χαρακτηριστικό βέβαια όλης της ποίησης της αρχαίας Γραμματείας-τον εντυπωσίασε. Για το λόγο τούτο καταφεύγει στη χρήση συναφών αποσπασμάτων από τους Βατράχους προκειμένου να αποτελέσουν για τους άλλους, αλλά και για τον εαυτό του ως σατιρικού ποιητή το παράδειγμα. Επίσης η κωμωδία Πλούτος τον απασχόλησε από άποψη περιεχομένου και κριτικού υπομνηματισμού . Ακόμα ο λυρισμός που αναδύεται μέσα από τα χωρικά της κωμωδίας Ειρήνης τον ώθησε στην εξύμνησή της. Τέλος δεν παρέλειψε να μεταφέρει στα κείμενά του χωρία από τους Ιππείς, τους Αχαρνείς και τη Λυσιστράτη.

Από το Θουκυδίδη αντλεί μερικές φράσεις ή λέξεις και τις χρησιμοποιεί είτε για να τεκμηριώσει κάποια άποψή του είτε για να χαρακτηρίσει και να περιγράψει ένα έργο ή μια κατάσταση.

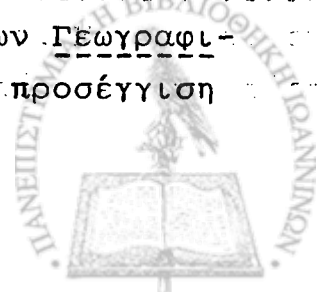

Αριετά είναι τα αποσπάσματα από τον Πλάτωνα. Εκπρόσωπος του ιδεαλισμού καθώς είναι, στηλιτεύεται και καυτηριάζεται από το Β. για τις θέσεις του γύρω από την τέχνη και κυρίως γύρω από την ποίηση. Είναι απαράδεκτο για το μαρξιστή ποιητή ό,τι υποστηρίζει ο αρχαίος φιλόσοφος στην Πολιτεία του για την ποίηση. Στον Ιππία μείζονα μάλιστα τον οποίο παρουσιάζει, καταδικάζει τις απόψεις του Πλάτωνα για το ωραίο. Άλλα χωρία βέβαια, μικρότερης έντασης, τα οποία προέρχονται από την Απολογία του Σωκράτη, το Φαίδωνα, το Φαίδρο και τον Τίμαιο και τα οποία είναι ποικίλου περιεχομένου, ο Β. τα μεταφέρει στα Αισθητικά-Κριτικά του για να εξυπηρετήσουν κάποιους συγκεκριμένους κάθε φορά λόγους. Πάντως πρέπει να προσθέσουμε ότι, παρόλου που αναμετράται με τον ιδεαλιστή φιλόσοφο, ομολογεί τη μεγάλη του λογοτεχνική αξία⁷²¹.

Σχετικά με τον Αριστοτέλη ασπάζεται το γνωστό ορισμό του για την τραγωδία στην Ποιητική και πολλές φορές επικαλείται αποσπάσματα από εκείνον (ειδικά από το σημείο, όπου γίνεται αναφορά στην κάθαρση) στα διάφορα θεωρητικά ζητήματα, που θίγει.

Στον Ξενοφώντα έπειτα καταφεύγει, και συγκεκριμένα στα Απομνημονεύματά του, για να δώσει τη γνώμη του Σωκράτη πάνω στο θέμα της τέχνης (κατώτερης και ανώτερης), αλλά και επιπλέον να δώσει μια εικόνα της <<μαιευτικής μεθόδου>>, που χρησιμοποιούσε και ανάγκαζε τον συνομιλητή του να παραδεχτεί τις δικές του θέσεις. Έτσι η ενασχόλησή του με τον Ξενοφώντα εντάσσεται στα πλαίσια του προβληματισμού του αναφορικά με την αινιγματική φυσιογνωμία του δασκάλου του ορθολογισμού.

Από τους υπόλοιπους Έλληνες πεζογράφους και ποιητές, στα έργα των ποιητών προστρέχει σχολιάζοντάς τα κριτικά ή παρουσιάζοντας τη θεωρητική τους σκέψη σε ζητήματα τέχνης, ιδιαίτερα καταπιάνεται με τον Πλούταρχο, το Στράβωνα και τον Πλωτίνο. Ειδικότερα: επιτίθεται με μανία κατά του Πλουτάρχου για το σύγγραμμα Για την κακοήθεια του Ηροδότου και αναιρεί το λιβέλλό του κατά του αρχαίου ιστορικού. Υιοθετεί όμως την ηδονικοπαιδαγωγική του αντίληψη για την τέχνη, όπως εκφράζεται στο έργο του Πώς δεξί τον νέον ποιημάτων ακούειν. Απέναντι στις παρόμοιες απόψεις του Στράβωνα γύρω από το σκοπό της τέχνης στο Α΄ βιβλίο των Γεωγραφικών κρατά κριτική στάση αμφισβητώντας τη φιλοσοφική προσέγγιση

του θέματος . Η θεωρία του Πλωτίνου για το ωραίον, το <<καλόν>>, μέσα από το πρίσμα του ιδεαλισμού και του μυστικισμού προοιαιεί το ενδιαφέρον του Β., αλλά και τον φέρνει αντιμέτωπο μαζί της ως μαρξιστή . Έτσι αρνείται την ταύτιση από το νεοπλατωνικό φιλόσοφο του ωραίου της φύσης και του ωραίου της τέχνης. Ακόμα δε δέχεται τη γνώμη εκείνου ότι η έκσταση αποτελεί το κριτήριο της αλήθειας.

Αντίθετα σκιαγραφεί περιορισμένα τους Χαρακτήρες του Θεοφράστου και τα Ποιμενικά του Λόγγου. Αντλεί λίγα βιογραφικά και πληροφοριακά στοιχεία από τον Πορφύριο, το Διογένη το Λαέρτιο και το Λουκιανό.

Ερχόμαστε στα αποσπάσματα που έχουν προέλευση τη λατινική Γραμματεία. Τα δανείζεται από τους παρακάτω (πέντε) συγγραφείς: Λουκρήτιο, Οράτιο, Βαλέριο Μάξιμο, Σενέκα και Τάκιτο. Οι δυο πρώτοι είναι ποιητές και οι επόμενοι τρεις πεζογράφοι. Ειδικότερα από τους ποιητές ο πρώτος είναι διδακτικός και ο δεύτερος λυρικός, ενώ από τους πεζογράφους ο πρώτος είναι ιστορικός και ρήτορας μαζί, ο δεύτερος είναι φιλόσοφος και ο τρίτος ιστορικός.

Αναφερόμενος στο πρόβλημα του σκοπού της τέχνης παραθέτει τη διασπαστική και παιδαγωγική χαρακτήρα θέση του Λουκρητίου και του Οράτιου.

Από το Βαλέριο Μάξιμο αντλεί την πληροφορία τη σχετική με τη χρήση από τους Μασσαλιώτες και τους κατοίκους της Κέας ενός μείγματος κώνειου για να ενισχύσει το επιχείρημά του ότι ο Σωκράτης δεν ήπια καθαρό κώνειο.

Τέλος ο Β. αντιπαραθέτει δίπλα-δίπλα τις βιογραφικές πληροφορίες του Τάκιτου για το Σενέκα και τις φιλοσοφικές απόψεις του ίδιου του στωϊκού φιλοσόφου για τη ζωή μαζί με την κριτική του για τη συμπεριφορά των εχθρών του για να εξαρθεί ως παράδειγμα αντίφασης θεωρίας και βίου στη ρωμαϊκή λογοτεχνία.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΜΕΡΟΥΣ

1. Δίνει το σχετικό τίτλο για να προβάλλει μ' αυτό τον τρόπο το κυριότερο χαρακτηριστικό των ρωμαίων αυτοκρατόρων, τους οποίους σκιαγραφεί.

2. Βλ. τα κεφάλαια : << Η οικονομική ολιγαρχία >> (σσ. 283-292), << Η φτωχολογιά της Ρώμης >> (σσ. 293-297), << Οι δούλοι της Ρώμης >> (σσ. 298-302) και << Οι διωγμοί των Χριστιανών >> (σσ. 248-274).

3. Δεν τηρεί τη σειρά που έχουν στο αρχαίο κείμενο. Επίσης παρατηρούνται επαναλήψεις στα διάφορα κεφάλαια, όταν καταφεύγει σε γενικές κρίσεις π.χ. για την εποχή και τα ήθη της, τον τρόπο με τον οποίο ανέρχονταν οι αυτοκράτορες στην εξουσία.

4. Στην αρχή, στο προοίμιο κάθε προσωπογραφίας δίνει τα βασικά χαρακτηριστικά από τη ζωή και τη δράση του ρωμαίου άρχοντα, τον συγκρίνει με άλλους και εκφράζει γενικές απόψεις.

5. Τα βιογραφικά στοιχεία, που δίνει ο Πορφύριος για τον Πλωτίνιο, ο Διογένης ο Λαέρτιος για το Σωκράτη κ.λ.π.

6. Στο τμήμα που επιγράφεται << Νεοελληνικά >> (σσ. 113-335) ασχολείται με την κριτική παρουσίαση μεσαιωνικών κειμένων και νεοελλήνων λογοτεχνών, για τους οποίους επικαλείται και προσωπικές αναμνήσεις. Κι εδώ πρέπει να προσθέσουμε ότι υπάρχουν πάλι ορισμένες αρχαιοελληνικές αναφορές.

7. Βλ. το κεφ. << Μια φιλολογική συζήτηση >> (σσ. 61-72).

8. Στο κεφ. << Είταν ή δεν είτανε; >> (Αισθητικά-Κριτικά Β', σσ. 97-99) παρότι ο Β. δεν καταφεύγει στη χρήση αποσπασμάτων από τον Όμηρο φαίνεται πόσο βαθύς γνώστης ήταν του επιικού ποιητή. Σ' αυτό αντικρούοντας την άποψη όσων υποστηρίζουν ότι ήταν τυφλός, ισχυρίζεται ότι έβλεπε. Βασίζεται στα μηνύματα των ποιημάτων του. Έτσι, κατά τη γνώμη του, δε συμβιβάζεται το γεγονός να ήταν τυφλός και το έργο του να είναι << γεμάτο φως και τόσο ζωντανό, που ό,τι περιγράφει δεν το χαίρεσαι μονάχα σαν Τέχνη, παρά και το βλέπεις μπροστά σου με τα μάτια σου >>. Υπογραμμίζει ότι η ποίησή του διακρίνεται για τη << σαφήνεια και την ακρίβεια >>, πράγμα που δε θα μπορούσε να πετύχει ένας τυφλός χωρίς οπτικές παραστάσεις, ενώ θεωρεί πιθανό να γνώρισε άλλους πολέμους και με βάση αυτούς να περιέγραφε τον << τρωϊκό >> που διεξήχθη πριν

από αιώνες.

9. ΣΣ . 217-247.

10. Το ίδιο φαινόμενο και σε μεγαλύτερη έκταση παρατηρείται στον Παλαμά (Η Φλογέρα του Βασιλιά). Βλ. Κ.Γ.Κασίνη, Η ελληνική λογοτεχνική παράδοση..., σσ.25-26.

11. Εκδ. << Αναγνωστίδη >> (μετάφραση στα ελληνικά: Κ. Μετρινού). Αθήνα , δ.χ. Βλ. σχετικά κεφ. δέκατο << Η επανάσταση στην Ιουδαία >> (σσ.124-138) , κεφ. ενδέκατο <<Σφαγές στη Συρία και την Αίγυπτο>> (σσ. 139-147), κεφ. δωδέκατο <<Ο Βεσπασιανός στη Γαλιλαία. Η τρομοκρατία στην Ιερουσαλήμ. Η φυγή των Χριστιανών>>. (σσ.148-168) και κεφ. δέκατο ένατο <<Καταστροφή της Ιερουσαλήμ>>(σσ.237- 252).

12. Διχτιάτορες, σ. 305.

13. Ό.π. σ. 306.

14. Βλ. Χρ. Θεοδωρίδη, Επίκουρος , Η αληθινή όψη του αρχαίου κόσμου, έκδ. <<βιβλιοπωλείου της <<Εστίας>>>, ανατύπωση, Αθήνα, 1981, σ. 237.

15. Πολύβιου, Fr. XXXIV, 9.8-V. De Hispania.

16. Διχτιάτορες, σ. 288.

17. Πολύβιου, FR.XXXVIII .1(3) .4.

18. Διχτιάτορες, σ. 324.

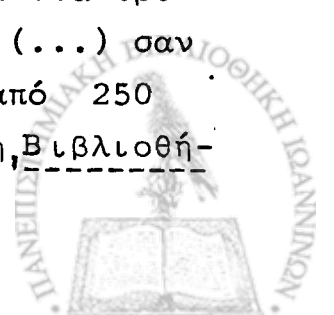
19. Diodorus of Sicily, The library of history (μετάφραση :Francis R. Walton), vol .I, έκδ. Loeb, London 1980.

20. Διχτιάτορες, σ. 273, 299, 317 και 319.

21. Συνδυάζει τις πληροφορίες του Διόδωρου μαζί με κείμενα του Πλουτάρχου.

22. Διχτιάτορες: << Ο Ρωμαίος (...) τον Περσέα >>, σ.317.
και αντίστοιχα : Διόδωρου του Σικελιώτη, Βιβλιοθήκη, FR.XXXI.8.4.

23. Ό.π., σ.317, 318 και 319 << Από την περιγραφή (...), φαρέτρες κλπ. (...). Επίσης παρελάσανε (...) <<επτακοσίων πενήτηντα τριταλάντων >> (...) καθώς και τετρακόσια χρυσά στεφάνια, (...) σαν αριστεία της νίκης του, κλπ >> (...) Τον Περσέα (...) από 250 << ηγεμόνες >> >>, και αντίστοιχα : Διόδωρου του Σικελιώτη, Βιβλιοθήκη, FR.XXXI .8.10 και 12.

4. Ο.π., σ. 319 και αντίστοιχα: Διόδωρου του Σικελιώτη, Βιβλιοθήκη, Fr. XXXI, 9.1-2, 3, 4 και 5. Για λόγους έμφασης εδώ ο Β. παραθέτει ένα απόσπασμα του πρωτοτύπου και το επεξηγεί.

5. Ο.π., σ. 319.

6. Albin Lesky, Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας (με-
άφραση: Αγαπητού Γ. Τσοπανάκη), Θεσσαλονίκη 1964, σ.1091 κ.ε.

7. Διχτάτορες, σ. 239.

8. Κεφ. I' <<Η επανάσταση στην Ιουδαία>>, IA' <<Σφαγές στη Συρία και την Αί-
γυπτο>>, IB' <<Ο Βεσπασιανός στη Γαλιλαία. Η τρομοκρατία στην Ιερουσα-
λήμ. Η φυγή των Χριστιανών>> και IΘ' <<Καταστροφή της Ιερουσαλήμ>>.

9. Διχτάτορες, σ. 240.

10. Ο.π., σ. 220. Βέβαια θα πρέπει να προσθέσουμε ότι και σε
άλλα σημεία καταφεύγει στις απόψεις του.

11. Χρησιμοποιεί σε ορισμένες λεπτομέρειες που δεν υπάρχουν στην
ιστορία του Ιώσηπου τις μαρτυρίες του : ό.π., σ. 235 και αντί-
στοιχα : Ε. Ρενάν, σ. 165.

12. Πάντως εμείς, όπου διαπιστώνουμε ότι συμβαίνει κάτι τέτοιο,
παραθέτουμε, εκτός από την αρχαία παραπομπή, και τη νεότερη.

13. Ο αρχαίος ιστορικός μεταφέρει τη γνώμη του Στράβωνα κατο-
νομάζοντάς τον.

14. Διχτάτορες, σ. 224 .

15. Εδώ στηρίζεται στον Ε. Ρενάν : σσ. 130-131.

16. Διχτάτορες, σσ. 222-223 και 224-225 και αντίστοιχα: Ιώσηπου, Περί
του Ιουδαϊκού πολέμου, I.19, II.152-153 και 409 και VI. 290 και 299.

17. Ο.π., σ. 223. Βλ. και σ. 227. Αντίστοιχα : Ιώσηπου, Περί του
Ιουδαϊκού πολέμου, II, 227, 277 και 278, και Ε. Ρενάν , σ. 133.

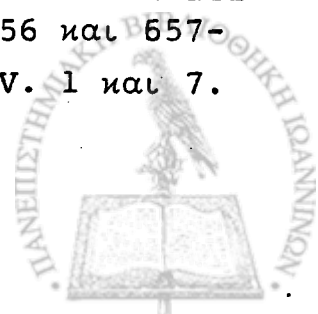
σ. 133.

18. Ο.π., σ. 224 και αντίστοιχα : Ιώσηπου, Περί του Ιουδαϊκού
πολέμου, II. 277 και 278.

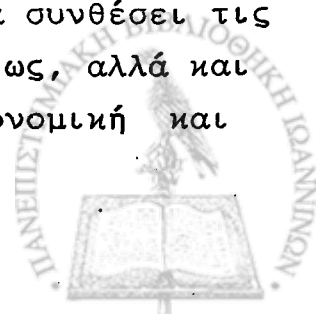
19. Για την ιδιομορφία σχετικά με το στρατό κατοχής των Ρωμαί-
ων στην Ιουδαία, το φορολογικό σύστημα, και το μίσος των Ιουδαίων
εναντίον των ξένων λαών.

40. Διχτάτορες, σσ. 225-227 και 236 και αντίστοιχα: Ιώσηπου, Περί του Ιουδαϊκού πολέμου, II. 152(10), 153, 309, 457-461, 481, 502 και 503. Επίσης Ε. Ρενάν, σ. 143. Εδώ δανείζεται από τον τελευταίο (σ.134) το χαρακτηριστικό σχετικά με τη μορφή του αγώνα των Ιουδαίων.
41. Ό.π., σ. 228 και αντίστοιχα : Ιώσηπου, Περί του Ιουδαϊκού πολέμου, II. 499-502 και 515-519. Επίσης Ε.Ρενάν, σ. 145.
42. Ό.π., σ. 228.
43. Ό.π., σσ. 228-230 και αντίστοιχα: Ιώσηπου, Περί του Ιουδαϊκού πολέμου, II. 520, 523-528, 531, 535, 540, 544, 547, 552, 554-566, 562, 580 και 649-650. Βλ. και Ε. Ρενάν, σσ. 145-147.
44. Τη συνδέει γενικότερα με την καινή διοίκηση, που άσκησε ο Νέρωνας.
45. Διχτάτορες, σσ. 230-232 και αντίστοιχα: Ιώσηπου, Περί του Ιουδαϊκού πολέμου, III. 1-2, 4, 29, 65, 110-112, 127, 141, 158, 166, 180, 240, 251, 254, 275, 278-279, 330-331 και 339, III. 462, 528-530 και 537-538 και IV. 2, 4, 80-81 και 83.
46. Σ. 154.
47. Διχτάτορες, σσ. 231-232.
48. Ό.π., σ. 233 και αντίστοιχα : Ιώσηπου, Περί του Ιουδαϊκού πολέμου, III. 412 και IV. 106, 107-111, 121-123 και 125-127. Σ' αυτό το σημείο ο Β. ζωντανεύει για λόγους έμφασης τα ενθαρρυντικά λόγια του Ιωάννη από τα Γίσχαλα. Επίσης Ε.Ρενάν, σ.157.
49. Ό.π., σσ. 233-235. Βλ. και σ. 237. Αντίστοιχα: Ιώσηπου, Περί του Ιουδαϊκού πολέμου, IV. 131, 133-135, 145-148, 150, 155, 157, 201, 224, 228, 231, 234-235, 300, 305, 306, 310, 312, 313-314, 317, 318, 324, 326, 327, 333, 336, 388, και 410 (Ο Β. μεταθέτει τη σειρά των πληροφοριακών στοιχείων). Βλ. επίσης Ε. Ρενάν, σσ. 159, 160-161, 163 και 163-166.
50. Ό.π., σ. 236, 237, και 238 και αντίστοιχα : Ιώσηπου, Περί του Ιουδαϊκού πολέμου, IV. 491, 494-495, 501, 601, 605, 631, 656 και 657-659. Βλ. επίσης Ε. Ρενάν, σ. 237. Πρβ. Σουητ. Vesp. V. 1 και 7.

51. Ό.π., σ. 238 και αντίστοιχα : Ιώσηπου , Περί του Ιουδαϊκού πολέμου, VII. 148 και 149.
52. Ό.π., σ.239 και αντίστοιχα : Ιώσηπου , Περί του Ιουδαϊκού πολέμου, I.3, III. 330,331,339,400,401, 407 και 408. Στην προκειμένη περίπτωση ο Β. παρεμβάλλει μια φράση του αρχαίου συγγραφέα σε μετάφραση .
53. Ό.π., σσ. 239-245 και αντίστοιχα: Ιώσηπου,Περί του Ιουδαϊκού πολέμου, IV. 503,577,618 και 663,V.2,5,9-11,18,19,21,24,25,34,40-46, 51,56,57,65- 121,136-138,141-142,153-154,156,174-175,186-187,292, 306,317,319,325,329,331,342,356,360,425-426,429-434,437,442-443, 449-451,458,466-467,486,496,499,508,518,519,526,527,530-531 και 533,VI. 5,6,20,22,23,45,68,95-97,98,112,232,234,251-253,256,260, 262 και 420, και VII. 146 και 147. Ο Β. παραθέτει ένα απόσπασμα στο πρωτότυπο , ενώ συγχρόνως δεν τηρεί τη σειρά των ιστορικών στοιχείων. Βλ. επίσης Ε. Ρενάν, σσ.234-235,238-242.
54. Ό.π., σσ.242-243.
55. Ό.π.,σσ. 245-246 Βλ. και σ. 218 και 273 . Αντίστοιχα : Ιώσηπου , Περί του Ιουδαϊκού πολέμου, VI. 253,259,271,272-273,275, 276,280,284,326,353,364,376,387,404 ,406,407, 414-419, 420,424,433 και 435, και VII. 1, 24 και 26. Επίσης Ε.Ρενάν, σσ. 247-252(Ο ευρωπαίος συγγραφέας δεν αναφέρει βέβαια τον αριθμό των αιχμαλώτων).
56. Ό.π, σ. 247.
57. Ο Ιώσηπος σ'αυτό το έργο πραγματεύεται την εβραϊκή ιστορία φτάνοντας μέχρι την εποχή του Νέρωνα. Στηρίζεται σε διάφορες πηγές,αλλά κυρίως στη Βίβλο.Βλ. Α. Lesky, σ. 1092.
58. Διχτάτορες, σ. 224. Αντίστοιχα : Ε.Ρενάν , σ. 139 και Ιώσηπου, Ιουδαϊκή αρχαιολογία , XIV 115.
59. Ό.π.,σ.37,273 και 320.
60. Α. Lesky , σ. 1116.
61. Θα πρέπει να προσθέσουμε ότι ο Β.μετά το Σουητώνιο , χρησιμοποιεί τον Πλούταρχο σα δεύτερη πηγή προκειμένου να συνθέσει τις προσωπογραφίες των διαφόρων Ρωμαίων αυτοκρατόρων κυρίως, αλλά και να τεκμηριώσει τις απόψεις του σχετικά με την οικονομική και κοινωνική κατάσταση της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας.

62. Ο Πλούταρχος πιστεύοντας στην αλληλεπίδραση <<ανάμεσα στα ήθη και τις πράξεις>> στρέφεται στην περιγραφή του χαρακτήρα των μεγάλων αντρών, <<που εκπορεύεται πάντα από τη δράση τους. Βλ. A. Lesky, σ. 1116.
63. Διχτάτορες, σ. 36 βλ. και σ. 39, 259 και 312. Αντίστοιχα : Πλουτάρχου , Λούκουλλος , XXXIX.2
64. Ό.π., σσ. 36-37 και 42 και αντίστοιχα Πλουτάρχου , Λούκουλλος , I. 1,4 και 5, XVIII.6, XXXIII.1,2 και 3, XXXIX.2 και XL.1.
65. Ό.π., σ. 308 και 311-312 και αντίστοιχα: Πλουτάρχου , Λούκουλλος , XXXIV.4, XXXVIII.4, XXXIX.1, 2 και 3, XLI.1,2 και 6 και XLII.1.
66. Ό.π, σ. 38 και αντίστοιχα: Πλουτάρχου, Λούκουλλος, XIV.4 και XXXIII .4.
67. Αυτ. και αντίστοιχα : Πλουτάρχου , Λούκουλλος , VI.1 και 2.
68. Ό.π., σ. 39 και αντίστοιχα : Πλουτάρχου , Λούκουλλος , VI.2.
69. Ό.π, σ. 39 και σσ. 308-309, και Πλουτάρχου, Λούκουλλος , VI.2, 3 και 4.
70. Ό.π., σσ. 39-40 και αντίστοιχα : Πλουτάρχου, Λούκουλλος , VII. 4,5 και 6.
71. Ό.π, σ. 40 και αντίστοιχα : Πλουτάρχου , Λούκουλλος , XX.1 και 2.
72. Ό.π., σ. 41 και σ. 310 και αντίστοιχα: Πλουτάρχου, Λούκουλλος , XIV,2.
73. Ό.π., σσ. 40-41 και αντίστοιχα : Πλουτάρχου , Λούκουλλος , XX. 2 και 4.
74. Ό.π. , σ. 41 και αντίστοιχα : Πλουτάρχου, Λούκουλλος , XVII.6.
75. Ό.π., σ. 310.
76. Ό.π., σ. 41 και 310 και αντίστοιχα : Πλουτάρχου, Λούκουλλος , XVII.7.
77. Ό.π., σσ. 41-42 και αντίστοιχα: Πλουτάρχου , Λούκουλλος , XVII.7.
78. Ό.π., σ. 42 και 311 και αντίστοιχα: Πλουτάρχου, Λούκουλλος , XXIV. 1 και 3 και XXXV.3 και 4 (με την αντίστροφη σειρά στο έργο του Β).

79. Ό.π, σ. 42 και 311 και αντίστοιχα: Πλουτάρχου, Λούκουλλος, ΧΧΧVΙΙ.2, ΧΧΧVΙΙΙ.1,2,3 και 4 και ΧΧΧΙΧ.1,2,3, και 4.

80. Ό.π., σ. 311.

81. Είσπραξη του προστίμου, που επέβαλε ο Σύλλας στις ασιατικές πόλεις, λαφυραγωγία της Μυτιλήνης, αποκατάσταση της πειθαρχίας στο στράτευμά του, εισβολή στο κράτος του Μιθριδάτη και λαφυραγώγηση, στρατιωτικές επιτυχίες του, απώλεια της αρχηγίας του, θάνατός του: ό.π. σσ.308-312 και αντίστοιχα: Πλουτάρχου, Λούκουλλος, ΙΙ.1 και 2, ΙV.1,2 και 3, VΙΙ.2, VΙΙΙ.5,7 και 8, ΧΙ.3, ΧVΙΙΙ.1, ΧΙΧ.1,2 και 3, ΧΧVΙ, 1,2 και 3, ΧΧΙΧ, 6,7 και 8, ΧΧΧΙ.1,2 και 4 και ΧLΙΙΙ.1 και 2.

82. Ό.π, σ. 43 και αντίστοιχα: Πλουτάρχου, Κράσσοσ, ΙΙ.7 και 8, VΙ. 7, VΙΙ.5 και ΧΧΙΙ-ΧΧΧΙ.

83. Ό.π, σ.44 και αντίστοιχα: Πλουτάρχου, Κράσσοσ, ΙΙ.1.

84. Ό.π.:, σσ.44-47 και αντίστοιχα: Πλουτάρχου, Κράσσοσ, ΙΙ.1,2,3,4, 5 και 6, ΙΙΙ.1, ΙV.1, VΙ.4, VΙ.1-3 και 4, και VΙΙ.1-3.

85. Ό.π., σ.163 και 294.

86. Ό.π.,σ. 47 και αντίστοιχα: Πλουτάρχου, Κράσσοσ, VΙ.1,2,5,6, και 7.

87. Ό.π, σ. 47.

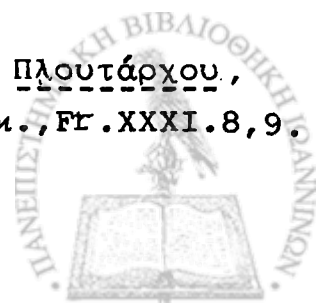
88. Ό.π., σσ. 47-49 και αντίστοιχα: Πλουτάρχου, Κράσσοσ, ΧVΙΙ. 2 και 3, ΧVΙΙΙ.3, ΧΧ.1 και 2, ΧΧΙΙ. 1,2,3 και 6, ΧΧΙΙΙ.7, ΧΧΙV. 1,2,4,5 και 6, ΧΧV-ΧΧΧΙ και ΧΧΧΙΙΙ.3 και 4. (Ο Β. βέβαια δεν τηρεί τη σειρά των πληροφοριακών στοιχείων).

89. Ό.π., σ. 48.

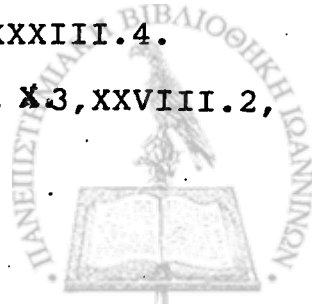
90. Ό.π., σ. 273. Εδώ από παραδρομή μιλά για εκατό χιλιάδες αντί του ορθού εκατόν πενήντα. Επίσης σ. 299. Αντίστοιχα: Πλουτάρχου, Αιμίλιος Παύλος, ΧΧΙΧ.3.

91. Ό.π., σ. 322. Κι εδώ πάλι από παραδρομή κάνει λόγο για 700 πολιτείες αντί 70 του σωστού.

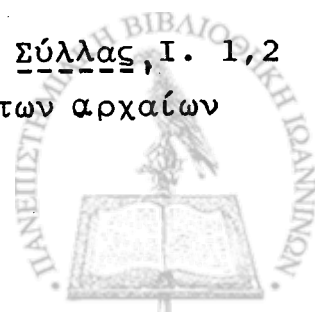
92. Ό.π., σ. 289. Βλ. και σ. 37 και 311. Αντίστοιχα: Πλουτάρχου, Αιμίλιος Παύλος, ΧΧΙΧ και ΧΧΧΙΙ-ΧΧΧVΙΙΙ. Πρβ. Διοδ. Σικ., FΓ.ΧΧΧΙ.8,9.

93. Σ' αυτό το σημείο συνδυάζει τις πληροφορίες του Πλουτάρχου με κείνες του Διόδωρου Σικελιώτη.
94. Διχτιάτορες: σσ. 316-317. Βλ. και στις σ. 303, 317 και 318, όπου αναφέρεται η πληροφορία ότι συγκέντρωνε ελληνικά βιβλία. Αντίστοιχα: Πλουτάρχου, Αιμίλιος Παύλος, XXVIII.2, 3 και 6, XXX.1, XXXI.1, XXXII.1-5, XXXIII.1-4, και XXXIV.1 (Ο Β. μεταθέτει τη σειρά των πληροφοριών).
95. Ο.π., σ. 319 και αντίστοιχα: Πλουτάρχου, Αιμίλιος Παύλος, XXXIX.5.
96. Ο.π., σ. 320 και αντίστοιχα: Πλουτάρχου, Αιμίλιος Παύλος, XXXIV.2.
97. Ο.π., σ. 303 και αντίστοιχα: Πλουτάρχου, Αιμίλιος Παύλος, II, III και IV.
98. Ο.π., σ. 303.
99. Ο.π., σ. 320 και αντίστοιχα: Πλουτάρχου, Αιμίλιος Παύλος, XXXI.3.
100. Ο.π., σ. 63 και αντίστοιχα: Πλουτάρχου, Καίσαρ, XI.4.
101. Ο.π., σσ. 64-65 και αντίστοιχα: Πλουτάρχου, Καίσαρ, IV.8 και 9, V.5, XII.6, XVII.1, 2, 3 και 4. (Ο Β. δεν τηρεί τη σειρά των αρχαίων πληροφοριακών στοιχείων).
102. Ο.π., σ. 65 και 67 βλ. και σ. 77, 199 και 260. Αντίστοιχα: Πλουτάρχου, Καίσαρ, V.8 και 9 και XI.1 και 2.
103. Ο.π., σσ. 68-71 και αντίστοιχα: Πλουτάρχου, Καίσαρ, XV.5, XXII.1-6, XXVIII.1, XLVIII.2 και 6 και LVII.8. (Ο Β. μεταθέτει τη σειρά των πληροφοριών).
104. Ο.π., σ. 74.
105. Ο.π., σσ. 74-75 και αντίστοιχα: Πλουτάρχου, Αντώνιος, II.2 και 5, IV.1, 2 και 3, VI.5, IX.3, XVII.2 και 3 και XXIX.1 (Ο Β. αλλάσσει τη σειρά των πληροφοριών).
106. Ο.π., σσ. 75-76. Τη δεύτερη πληροφορία επικαλείται και στο κεφ. << Οικτάβιος >>, σ. 89. Αντίστοιχα: Πλουτάρχου, Αντώνιος, VI.1-VIII.2, και XXII.1, 3 και 4.
107. Ο.π., σ. 76 και αντίστοιχα: Πλουτάρχου, Αντώνιος, XXXIII.4.
108. Αυτ., και αντίστοιχα: Πλουτάρχου, Αντώνιος, X3, XXVIII.2, XXIX.1, XXXVI.3 και LX.1.

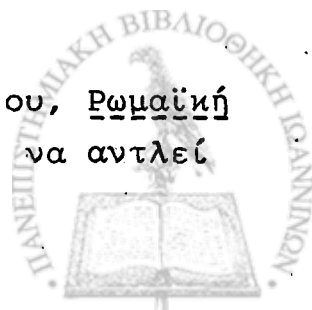
109. Ό.π., σσ. 80-82 και αντίστοιχα : Πλουτάρχου , Αντώνιος , IX 3,4 και 5 , XXI. 1 , XXIII. 1 και 2, και XXIV 1-3.
110. Ό.π. σσ.82-83 και αντίστοιχα: Πλουτάρχου, Αντώνιος, XXV. 1 και 2, XXVI. 1-3, XXVII 2,3 και 4, XXIX. 1, XXXVI. 2 και 3 , XXXVII. 4, LXVI. 4, LXXXVI. 4, LXXXV.1-4 και LXXXVI.2 και 3. (Ο Β. μεταθέτει τη σειρά τους).
111. Ό.π., σσ. 76-77 και αντίστοιχα : Πλουτάρχου , Αντώνιος, II.3 και 4.
112. Ό.π., σσ. 78-81 και 88 και αντίστοιχα : Πλουτάρχου , Αντώνιος , III. 1 και 2, XV. 1 και 3, XVII. 1, 2 και 3 , XIX.1 και 2, XX.2, XXI.1, XXIII.1, XXIV.3,4 και 5, XXV.2, XXX.4 και XXXIV.3 και 4. (Ο Β. μεταθέτει τη σειρά των πληροφοριών).
113. Ό.π., σ . 85 και 87 και αντίστοιχα: Πλουτάρχου, Αντώνιος, XVI. 1 και 2.
114. Ό.π., σ. 86 και αντίστοιχα: Πλουτάρχου, Αντώνιος , XVI.3 .
115. Ό.π., σ. 88 και αντίστοιχα : Πλουτάρχου, Αντώνιος, XVI.3 .
116. Ό.π., σσ. 23-24 και αντίστοιχα : Πλουτάρχου, Μάριος, II.1, VII.2 και 3, XIII.2, XXVIII.1, XXXIV.2 και XLV.7.
117. Ό.π., σ. 24 .
118. Ό.π., σσ 30-31 και αντίστοιχα : Πλουτάρχου , Μάριος, XLIII.3, 4,5 και 6 και XLIV 6.
119. Ό.π., σ.21 .
120. Ό.π., σ. 21 και 27 και αντίστοιχα: Πλουτάρχου , Σύλλας, II.2 και 3, VI.7 και 8, IX. 7 και XXXI. 1. (Ο Β. μεταθέτει την σειρά των πληροφοριακών στοιχείων).
121. Ό.π., σ.22 και αντίστοιχα: Πλουτάρχου, Σύλλας, XXXIII.1-2 και XXXIV. 2 και 3.
122. Ό.π., σσ. 22-23 και αντίστοιχα : Πλουτάρχου, Σύλλας, VIII.1 και 2.
123. Ό.π., σσ. 24 και 25 και αντίστοιχα: Πλουτάρχου, Σύλλας, I. 1,2 και 3, και III.1. (Κι εδώ ο Β. δεν τηρεί τη σειρά των αρχαίων πληροφοριών).

124. Ό.π., σ. 25 και 33 και αντίστοιχα : Πλουτάρχου , Σύλλας, V.2 και XXXVI . 1,2 και 3.
125. Ό.π., σ. 26 και αντίστοιχα: Πλουτάρχου, Σύλλας, VI.9 και 10, VII.1 και VIII.1 και 2.
126. Ό.π., σσ. 26-27 και αντίστοιχα: Πλουτάρχου, Σύλλας, VIII.3 και 4, IX. 6 και 7, X.1 και 2, και XI. 1.
127. Ό.π., σσ. 27-32 και αντίστοιχα: Πλουτάρχου, Σύλλας, XI.3, XII.1 και 2-5, XIII.2 , XIV. 7, XXII.5, XXV.2, XXVI. 1,3 και 4, XXX. 2 και 3, και XXXI. 1,2,4,5 και 6. (Ο Β. μεταθέτει τη σειρά των στοιχείων).
128. Ό.π., σσ. 29-30.
129. Ό.π., σ. 32.
130. Ό.π., σσ. 32-33 και αντίστοιχα: Πλουτάρχου, Σύλλας, XXXII.1, XXXIII.1, και XXXIV. 1 και 2.
131. Ό.π., σσ. 33-34 και αντίστοιχα: Πλουτάρχου, Σύλλας, XXXVIII. 1,2,3 και 4. (Κι εδώ αλλάσσει τη σειρά των πληροφοριών).
132. Ό.π., σ. 34 και αντίστοιχα: Πλουτάρχου, Πομπήιος, XVI.1.
133. Ό.π., σσ. 56-57 και 59 και αντίστοιχα: Πλουτάρχου, Πομπήιος, I.3, II.1,2,3,4 και 5, VIII.6, IX. 1, και X.1,2,3 και 7.
134. Ό.π., σσ. 57-58 και αντίστοιχα: Πλουτάρχου, Πομπήιος, II.1 και 2 , V.2 και VI 2 και 3. (Ο Β. μεταθέτει τη σειρά των πληροφοριών).
135. Ό.π., σ. 58 και αντίστοιχα: Πλουτάρχου, Πομπήιος, VI.2,3 και 4 και VIII.2, και 6.
136. Ό.π., σσ. 59-60 . Στο κεφ. << Διωγοί των Χριστιανών>>, σ. 272, κάνει λόγο πάλι για το κυνήγι των λιονταριών και των ελεφάντων για να δώσει έτσι το στίγμα των ηθών των Ρωμαίων. Αντίστοιχα Πλουτάρχου, Πομπήιος, XI.1, 4 και 5, XIII. 3,4 και 5, και XIV. 1, 2 και 3.
137. Ό.π., σσ. 60-61 και αντίστοιχα: Πλουτάρχου, Πομπήιος, XVI. 1,2, 4 και 5, XVIII.1 και 3 και XX.3 και 4.
138. Ό.π., σ. 61 και αντίστοιχα: Πλουτάρχου, Πομπήιος , XXIV.1, XXVII.3 και XXVIII.2.

- 139.- Στηρίζεται κυρίως στις μαρτυρίες του Σουητώνιου.
140. Διχτάτορες, σσ. 177-178. Βλ. και σ. 176. Αντίστοιχα: Πλουτάρχου, Γάλβας, VIII. 1 και 2, IX, 1, 2, 3 και 4, XIV.1, 4 και 6 και XV. 1, 3, και 4.
- 141.- Χρησιμοποιεί, όσες δεν υπάρχουν στο έργο του Σουητώνιου.
142. Διχτάτορες, σσ. 179, 180, 182, 183 και 186 και αντίστοιχα: Πλουτάρχου, Γάλβας, II. 2 και 3, III.1 και 3, IV. 1, VIII.1 και IX.4. (Ο Β. μεταθέτει την σειρά των πληροφοριακών στοιχείων).
143. Βασικές πηγές του είναι ο Σουητώνιος και ο Τάκιτος.
144. Αυτό έδωσε και τον υπότιτλο στο κεφάλαιο: <<Όθων ο άντρας της Ποππαίας>>.
145. Διχτάτορες, σσ. 187 και 194. Βλ. και σ. 184. Αντίστοιχα: Πλουτάρχου, Γάλβας, XIX. 2, 3, 4, και 5, XX. 2 και XXII.7.
146. Στηρίζεται βασικά στις πληροφορίες της ομώνυμης βιογραφίας του Σουητώνιου.
147. Διχτάτορες, σσ. 208. Βλ. και σ. 343. Αντίστοιχα: Πλουτάρχου, Γάλβας, I.5.
148. Ό.π., σσ. 209-210 και αντίστοιχα: Πλουτάρχου, Γάλβας, I.1, 3 και 4.
149. Ό.π., σ. 344.
150. Αυτ.
151. Ό.π., σσ. 187, 192, 194 και 195 και αντίστοιχα: Πλουτάρχου, Όθων, II. 1 και 3, IV.1, 2 και 3, VIII. 4 και XVIII.2. (Ο Β. μεταθέτει τη σειρά των πληροφοριών).
152. Το 146 π.Χ. κατέστρεψε <<ει βάθρων>> την Κόρινθο για το γεγονός το οποίο μιλάει στη συνέχεια ο Β.
153. Διχτάτορες, σσ. 321-322 και αντίστοιχα: Αππιανού, Ρωμαϊκή ιστορία, VI. (Ιβηρική). 56-57.
154. Την επιτομή των ιστοριών του έκανε ο Ιωάννης Ζωναράς. Βλ. A. Lesky, σ. 1149.
155. Διχτάτορες, σ. 149 και αντίστοιχα: Δίωνα του Κάσιου, Ρωμαϊκή ιστορία (επιτομή), LIII. 14.4. Δεν αποκλείεται εδώ ο Β. να αντλεί

την προαναφερθείσα πληροφορία έμμεσα μέσω τρίτου, μια και δεν κατονομάζει την πηγή.

156. Τη διασταυρώνει , όπως σημειώνει , με κείνη του Σενέια.

157. Διχιάτορες, σσ. 160-161 και αντίστοιχα: Δίωνα του Κάσσιου, Ρωμαϊκή Ιστορία (επιτομή), LXI. 14.2.

158. Ό.π., σσ. 166-167. Βλ. και σ. 255. Αντίστοιχα: Δίωνα του Κάσσιου, Ρωμαϊκή Ιστορία (επιτομή) LIII.20.1,4 και 5 .Πρβ. και Ε. Ρενάν, σ.

171 (Κάνοντας μια σύγκριση των κειμένων διαπιστώνουμε ότι ο Β. είναι πιο κοντά στο Δίωνα, ειδικά όσον αφορά τη φράση του <<ο θεός Απόλλων>>, παρά στο νεότερο συγγραφέα, του οποίου βέβαια είχε μελετήσει το έργο).

159. Ό.π., σ. 272 και αντίστοιχα : Δίωνα του Κάσσιου, Ρωμαϊκή Ιστορία (επιτομή), LXI. 9,1.

160. Ό.π., σ. 331 και αντίστοιχα: Δίωνα του Κάσσιου, Ρωμαϊκή Ιστορία (επιτομή), XXXVI. 16,3 .

161. A. Lesky, σ. 1183 κ.ε.

162. Διχιάτορες, σ. 297 (με το <<αυτός>> αναφέρεται στον Κικέρωνα). Βλ. και Άνθρωποι -Ζωντανοί -Αληθινοί, σ. 35. Αντίστοιχα : Μάρκου Αυρήλιου, Τα είς έαυτόν, Στ' 44.

163. Αισθητικά-Κριτικά Β'

164. Αρχιλόχου, απ. 5 W.

165. Αισθητικά-Κριτικά Β', σ. 83.

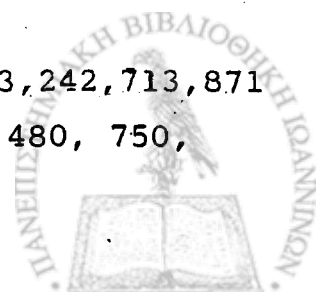
166. Ό.π., σσ. 83-84. Το αρχαίο κείμενο παρατίθεται στην υπ. 1 της σ. 84.

167. Ό.π., σ. 84 και αντίστοιχα: Αρχιλόχου, απ. 101 W.

168. Ό.π., σ. 85. Το πρωτότυπο δίνεται στην υπ. 1 της ίδιας σελίδας.

169. Το απόσπασμα που παρατίθεται , (σ. 86, υπ.1), έχει ως εξής:
<< Είμι δ'έγώ θεράπων μέν Ένυαλίιοι, άνακτος
καί Μουσάων έρατόν δῶρον έπιστάμενος>>.

170. Βλ. Ομήρου: Ιλιάδα, Δ 69, 92, 203, 284, 312, 337, 369, Ε 123, 242, 713, 871
Η 356, Θ 101, 351, Κ 163, 191, Λ 815 , Μ 365, Ν 94, 462, 480, 750,
Ξ 2 , 138, 356 κλπ., και Ησιόδου , Ασπίδα , 326 και 445.

171. Αισθητικά - Κριτικά Β'.

172. 94 D.

173. Αισθητικά-Κριτικά Β', σ.87.

174. Ό.π., σ. 88 .

175. Ό.π., σ. 90 .

176. Το μεγαλύτερο μέρος του άρθρου το αφιερώνει σε βιογραφικά στοιχεία της Σαπφώς και σε στοιχεία σχετικά με την εποχή της.

177. Ο Β. σημειώνει ότι στα << Λεσβιακά Γράμματα>> της Μυτιλήνης << δημοσεύεται ένας << ωραίος χαρακτηρισμός της αιολικής ψυχής από τον καθηγητή κ. Λαβινίλι >> μεταφρασμένος από τον γυμνασιάρχη κ. Αριστ. Δελη>>. Ό.π. σ. 91.

178. Αισθητικά- Κριτικά Β', σ.93.

179. Απ. 49 L.

180. Αισθητικά-Κριτικά Β', σ.93.

181. Αισθητικά-Κριτικά Β'.

182. Αυτ..

183. Αυτ..

184. Οι επτά εναντίον της Θήβας, 375-652.

185. Βλ. Βιτσέντζου Κορνάρου: Ερωτόκριτος (επιμέλεια : Στυλιανού Αλεξίου), << Εκδοτική Ερμής ΕΠΕ>> Αθήνα 1985, σσ.81-154.

186. Αισθητικά -Κριτικά Β', σσ. 136-137 και αντίστοιχα: Οι επτά εναντίον της Θήβας, 42,55-56, 165,284,375-396, 422-436, 456-471, 486-500,526-546,568-596 και 631-652.

187. Ό.π. σ. 137.

188. Έκδ. << Ζαχαρόπουλου>>, Αθήνα 1940.

189. Αισθητικά-Κριτικά Β', σ. 137 και αντίστοιχα: Τ. Μπαρλάς, σσ. 61-63.

190. Ό.π., σ. 137 .

191. Ό.π., σ. 138 .

192. Αυτ., και αντίστοιχα: Τ. Μπαρλάς, σσ. 67-69.
193. Ο.π., σ. 311. Η μετάφραση που παραθέτει είναι του Γρυπάρη: Οι τραγωδίες του Αίσχύλου I και II, εκδ. της <<Εστίας>> Ι.Δ.Κολλάρου κ.Σία Α.Ε. Αθήνα δ.χ. σ.110.
194. Ο.π., σ. 53.
195. Ο.π., σ. 111.
196. Ο Β. από παραδρομή αναφέρει ότι ο στίχος αυτός αφορά τον Αμφίονα: ό.π., σ. 312.
197. Ο.π., σ. 312 και αντίστοιχα: Οι Επτά εναντίον της Θήβας, 545.
198. Ο.π., σ.50.
199. Ο.π., σσ. 50-51 και αντίστοιχα: Αίσχύλου, Ευμενίδες, 78-83, 484-488, 489 και 762-766.
200. Δεν τους κατονομάζει.
201. Στ. 653.
202. Στ. 659.
203. Αισθητικά-Κριτικά Β', σ. 51.
204. Στ. 638.
205. Αισθητικά-Κριτικά Β', σ.51.
206. Αυτ.
207. Αισθητικά-Κριτικά Α'.
208. Ο.π., σσ. 187-188 και Ικέτιδες, 464.
209. Σ. 190.
210. II (II ρ.241 Β., Iι 78 D.)Ρ, στ.454-457.
211. Τις σχετικές παρατηρήσεις έκαναν και οι Πausανίας: Ελλάδος περιήγησις, I.14.5 (<< καί δή καί Αίσχύλος (...) τούς ές αυτό άποβάντας >>) και Αθήναιος από τη Ναύκρατη: Δειπνοσοφιστές, 627 Β-D (<< 'Αλλ' οί παλαιοί (...) Μῆδοι έπιστάμενοι >>). Δεν αποκλείεται ο Β. να τις είχε υπόψη, όταν έγραφε το άρθρο.
212. Αισθητικά-Κριτικά Β', σ. 52.

213. Ό.π., σ. 53.

214. <<Τους είπε: <<Ποιητής μπορεί (...) τους Μαραθωνομάχους >>>>. Ό.π., σσ. 53-54

215. Ό.π., σσ. 49-50.

216. Σ. 116 και σημ. 169 της σ. 211.

217. Αισθητικά-Κριτικά Β', σ. 86.

218. Ό.π., σσ. 58-59 και αντίστοιχα: Σοφοκλή, Αντιγόνη, 13-14, 21-32, 80-81, 167-174, 192-206, 255-256, 329-331, 395-396, 773-774, 1204-1205, 1220-1222, 1234-1236 και 1315-1316.

219. Στο βιβλίο του Ταξίδι της Σπάρτης. Εκδόθηκε το 1905.

220. Αισθητικά-Κριτικά Β', σ. 60.

221. Αυτ.

222. Αυτ.

223. Θεωρεί ότι είναι αναγκαία η τέλεια γνώση της νεοελληνικής γλώσσας, ευαισθησία ειδική, <<η λεγόμενη <<συμβολική συμπάθεια του υποκειμένου με το θαυμαζόμενο αντικείμενο >>>> και λογοτεχνικό ταλέντο : Αισθητικά-Κριτικά Α', σ. 175.

224. Ό.π., σ. 176.

225. Ό.π., σ. 177, βλ. και Ι. Γρυπάρη: Οι τραγωδίες του Σοφοκλέους, τομ. Β', έκδ. <<Εστίας>>, Αθήνα δ.χ., σ. 203.

226. Η μορφή του αρχαίου κειμένου, που δίνει ο Β., έχει ως εξής:

<< Λόγφ μέν έξήκους' όπωκα δ' ού μάλα τον πελάταν 'λέντρων ποτέ τών Διός 'Ιξίονα κτλ.>>. Ό.π., σ. 176.

227. Αισθητικά-Κριτικά Β', σ. 61.

228. Στηριζόμενος στους σχολιαστές και μεταφραστές ερμηνεύει ως εξής τη λέξη: << της χώρας που τρέφει ωραία άλογα ή της: περήφανης για τ'άλογά της >>. Ό.π., σ. 61.

229. Ό.π., σ. 62

230. Αυτ.

231. Ό.π., σ. 63-64.

232. Ό.π., σ. 65.

233. Plurarch's Moralia (On the malice of Herodotus), vol. XI, by F.H. Sandbach, έκδ. Loeb, London 1965, 867 b,c. Εκεί ο Ψευτοπλούταρχος (κατά το Β.) δίνει με συντομία, τα όσα λέει ο Ηρόδοτος: << Έν δέ τῇ ὀγδόῃ τοὺς Ἕλληνας (...) διαναυμαχῆσαι πρὸς τοὺς βαρβάρους >>.
234. Αἰσθητικά-Κριτικά Β', σσ. 77-78 και αντίστοιχα: Ηρόδοτου, Ἱστορίες, VIII.4 καί 5.
235. Ό.π., σ.81 και αντίστοιχα: Ηρόδοτου: Ἱστορίες I., πρόλογος.
236. Αἰσθητικά-Κριτικά Α', σ.76 και αντίστοιχα: Ηρόδοτου, Ἱστορίες, III.33.
237. Αἰσθητικά-Κριτικά Β', σ. 111 και αντίστοιχα: Ευριπίδη, Adesp. 374 N. Την ίδια φράση του αρχαίου τραγικού τη συναντούμε και στο βιβλίο του Β.: Ἄνθρωποι-Ζωντανοί-Ἀληθινοί, σ. 61.
238. Ό.π., σσ. 55-57:
239. Αἰσθητικά-Κριτικά Β'.
240. << Οι << παραβάσεις >> του Αριστοφάνη >>, ό.π., σ.33.
241. Ό.π., σ. 34.
242. Αυτ. Πιο κάτω, σ.35, για να προσδιορίσει με ακρίβεια που στηρίζει το επιχείρημά του ο Ζιελίνσκη, με τον οποίο συμφωνεί σχετικά με την προέλευση της << παράβασης >> λέει: << Αφού ο χορός << ἀπεδύετο >>, έβγαζε δηλαδή τη στολή του, η παράβαση είταν επίλογος της κωμωδίας >>.
243. Ό.π., σσ.36-37.
244. Ό.π., σσ. 11-12 και αντίστοιχα: Αριστοφάνη, Νεφέλες, 539 και 539-543.
245. Ό.π., σ. 21 και αντίστοιχα: Αριστοφάνη, Νεφέλες, 521-562.
246. Ό.π., σ. 32.
247. Ό.π., σσ. 37-38.
248. Ό.π., σ. 38.
249. Η ρήση αυτή είναι του Πρωταγόρα: Πρωταγόρας Α 21 (D-K) (= Αριστοτέλη, Ρητορική τέχνη 1402a 23).

250. Αισθητικά-Κριτικά Β', σσ. 17-18 και αντίστοιχα: Αριστοφάνη, Νεφέλες, 103-104, 145, 152, 157-158, 178-179, 359, 363, 659 και 693.
251. Ό.π., σ. 19 και αντίστοιχα: Αριστοφάνη, Νεφέλες, 178-179 και 218.
252. Ό.π., σ. 21 και αντίστοιχα έχει υπόψη τους εξής στίχους των Νεφελών, 1484-1505.
253. Ό.π., σσ. 66-67.
254. Ό.π., σσ. 38-39.
255. Γράφει σχετικά: « Τα χορικά του Αριστοφάνη έχουνε τόσο λυρισμό και τόση μουσικότητα, που αληθινά ξεχνάς, πως αυτή η ανάβρα της καρδιάς είναι πολιτική σάτιρα κι έχει ελατήρια..... πολιτικά». Ό.π., σ. 45.
256. Ό.π., σ. 46.
257. Αυτ.
258. Αυτ.
259. Ό.π., σσ. 46-47.
260. Ό.π., σ. 47.
261. Ό.π., σσ. 47-48.
262. Ό.π., σ. 48.
263. «VIII Συγχρονισμένος Αριστοφάνης», Ό.π., σ. 41.
264. Αισθητικά-Κριτικά Α', σ. 62 και αντίστοιχα: Αριστοφάνη, Βάτραχοι, 1054-1055, και 1009-1010:
 «(…) ὅτι βελτίους τε ποιούμεν
 τοὺς ἀνθρώπους ἐν ταῖς πόλεσιν».
265. Ό.π., σ. 44.
266. Ό.π., σ. 190.
267. Αισθητικά-Κριτικά Β', σ. 40.
268. Ό.π., σ. 112.
269. Αισθητικά-Κριτικά Α', σ. 138, και αντίστοιχα : Αριστοφάνη, Βάτραχοι: «(…) λωβητάς τέχνης», 93.
270. Αισθητικά-Κριτικά Β', σ. 40.

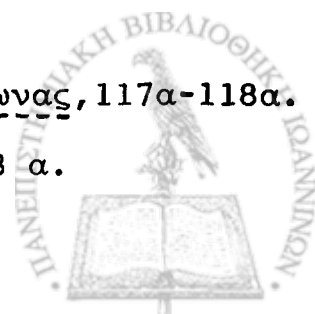
271. Αυτ., και αντίστοιχα : Αριστοφάνη, Βάτραχοι :
 << (...). καί βωμολόχων δημοπιθήκων
 ἔξαπατώντων τόν δῆμον αεί, (...) >>
 (1085-1086)
272. Ό.π., σ. 44 και αντίστοιχα : Αριστοφάνη, Βάτραχοι, 868 .
273. Ό.π., σ. 50.
274. Ό.π., σ. 55.
275. Αριστοφάνη, Βάτραχοι, 842.
276. Αἰσθητικά-Κριτικά Β', σ.63.
277. Ό.π., σ.44.
278. Ό.π., σσ.44-45.
279. Ό.π., σ.29.
280. Αριστοφάνη, Πλούτος, 502-504 :
 << πολλοί μὲν γάρ τῶν ἀνθρώπων ὄντες πλουτοῦσι πονηροί,
 ἀδίκως αὐτά ξυλλεξάμενοι· πολλοί δ' ὄντες πάνυ χρηστοί
 πρᾶττουσι καιῶς καί πεινῶσιν (...) >>.
281. << Ο χρεμύλος υποστηρίζει (...) και να γίνεται καλύτερος και
 σεμνότερος >>. Ό.π., σ. 30, και αντίστοιχα Αριστοφάνη, Πλούτος, 489-
 491, 509-516 και 531-534.
282. Αυτ., και αντίστοιχα : Αριστοφάνη, Πλούτος, 552-554, 567-
 570 και 608-609 .
283. Ό.π., σσ.62-63. Ο στίχος του Αριστοφάνη έχει ως εξής:
 << οὐ γάρ ἂν πορίσαι τί δύναι' ἀγαθόν, πλήν φῶδων ἐκ βαλανείου (...) >>
284. Παρατίθεται ολόκληρο . Ό.π., σσ. 63-64, υπ.1.
285. << Ὅσο για την ερμηνεία του αριστοφάνειου στίχου: << πλήν φῶ-
 δων ἐκ βαλανείου >> ἄλλοτες >>: Ό.π., σ. 67.
286. Ό.π., σ. 69 και αντίστοιχα : Αριστοφάνη, Πλούτος, 535-537,
 539 και 543 (Οι δυο τελευταίοι στίχοι αποδίδονται περιληπτικά).
287. Ό.π., σ.69.
288. Ό.π., σ.70.

289. Αισθητικά-Κριτικά Α, σ. 69 και αντίστοιχα: Θουκυδίδη, Ιστορίες, Β. 65,9 και 10 : <<έγγινετό τε λόγω μέν δημοκρατία, ἔργῳ δέ ὑπό τοῦ πρώτου ἀνδρός ἀρχή>>.
290. << Ποιητική γλώσσα Ι >>. Ὁ.π., σ.178 και αντίστοιχα: Θουκυδίδη, Ιστορίες, Β. 40,1.
291. Αισθητικά-Κριτικά Β, σ. 13 και αντίστοιχα: Θουκυδίδη, Ιστορίες, Δ.117,1.
292. Ὁ.π., σ. 17. Ο Β. από μνημονική παραδρομή αντικατέστησε τη λέξη <<δέοντα>> με τη λέξη <<βέλτιστα>>. Η μορφή του κειμένου του Θουκυδίδη (Ιστορίες, Β. 60,5) έχει ως εξής: <<καίτοι ἐμοί τοιούτω ἀνδρὶ ὀργίζεσθε ὅς οὐδενός ἦσσαν οἶομαι εἶναι γινῶναι τε τὰ δέοντα καὶ ἑρμηνεύσαι ταῦτα καὶ χρημάτων κρείσσων(...)>>.
293. << Δημήτρης Γληνός-III ο δάσκαλος >>, ὁ.π., σ. 318.
294. Ὁ.π., σ. 17 και αντίστοιχα η πλήρης φράση του Θουκυδίδη (Ιστορίες, Θ: 68,1) είναι : <<(...) καὶ ἐκ πλείστου ἐπιμεληθεὶς Ἀντιφῶν ἦν ἀνὴρ Ἀθηναίων τῶν καθ' ἑαυτὸν ἀρετῆ τε οὐδενός ὕστερος καὶ κράτιστος ἐνθυμηθῆναι γενόμενος καὶ ἅ γνοίη εἰπεῖν (...)>>.
295. Ὁ.π., σ. 36, και αντίστοιχα : Θουκυδίδη, Ιστορίες, Α. 22,4: <<κτῆμα ἐς αἰεὶ μᾶλλον ἢ ἀγώνισμα ἐς τό παραχρῆμα ἀκούειν ἐύγινεται >>.
296. << Περὶ της Ηροδότου κακοηθείας >>, ὁ.π., σ. 81.
297. << Ο ιστορισμός του Καβάφη >>, ὁ.π., σ. 191.
298. Ὁ.π., σ. 81.
299. Ὁ.π., σ. 66.
300. Ὁ.π., σ. 66, υπ. 1 και αντίστοιχα: Θουκυδίδη: Ιστορίες, Α.2,5: << τὴν γοῦν Ἀττικὴν ἐκ τοῦ ἐπί πλεῖστον διὰ τό λεπτόγεων ἀστασίαστον οὔσαν ἄνθρωποι ὠκιοῦν οἱ αὐτοὶ αἰεὶ >>.
301. Αισθητικά-Κριτικά Α, σ. 40. Τη σχετική γνώμη, ὅπως ομολογεῖ, τη δανείζεται ἀπὸ το Νίτσε.
302. Ὁ.π., σ.41, και αντίστοιχα : Πλάτωνα, Ἰππίας μείζονας, 286 d.
303. Αυτ., και αντίστοιχα : Πλάτωνα, Ἰππίας μείζονας, 287d και 288 c και e.

304. Αυτ. Εδώ έχει υπόψη του το εθής χωρίο του έργου του Πλάτωνα (Ἰππίας μείζονας, 289 α- 289 β): << ὦ ἄνθρωπε, (...) καὶ χυτρῶν ἢ καλλίστη (...) γένος θεῶν (...) αἰσχρὰν εἶναι; >>
305. Αυτ. και αντίστοιχα : Πλάτωνα , Ἰππίας μείζονας, 289 c : << (...) ἐρωτηθεὶς τό καλόν ἀποκρίνη ὃ τυγχάνει ὄν, ὡς αὐτός φῆς, οὐδέν καλόν ἢ αἰσχρόν ; "Εοικε , φήσω >>.
306. Αυτ., και αντίστοιχα : Πλάτωνα, Ἰππίας μείζονας, 292 e : << ΣΩ, : καίτοι ἐγὼ αὐτόν ἡρώτων οὕτως, σὺ ἐμέ , (...), ὃ πᾶσι καλόν τουτ' ἐστίν, ὃ ἐγὼ εἶπον, καὶ δόξει >>.
307. Ὁ.π., σσ. 41-42 και αντίστοιχα: Πλάτωνα, Ἰππίας μείζονας, 290 e - 303 e .
308. Ὁ.π., σ. 42 και αντίστοιχα: Πλάτωνα, Ἰππίας μείζονας, 302 α και β .
309. Αυτ., και αντίστοιχα : Πλάτωνα, Ἰππίας μείζονας , 304 β: << (...) χαίρειν ἐάσαντα τὰς σμιρολογίας ταύτας, ἵνα μὴ δοῖται λίαν ἀνόητος εἶναι λήρους καὶ φλυαρίας ὡς περ νῦν μεταχειριζόμενος >>.
310. Αυτ. , και αντίστοιχα : Πλάτωνα, Ἰππίας μείζονας, 304 c-e. Πρέπει να πούμε ότι για λόγους συντακτικούς ο Β. μετατρέπει τον τύπο του αρχαίου κειμένου <<πραγματεύομαι>> σε <<πραγματεύεται>>.
311. Αἰσθητικά-Κριτικά Β', σ. 111.
312. Ὁ.π., σ. 14 και αντίστοιχα : Πλάτωνα, Απολογία του Σωκράτη, 18 b, c και 28 α.
313. Ὁ.π., σ. 18.
314. Πλάτωνα , Απολογία του Σωκράτη, 24 b και c .
315. Αἰσθητικά-Κριτικά Α' σ. 21, και αντίστοιχα : Πλάτωνα , Φαίδωνας, 60 d και e : << (...) εὐ γ' ἐποίησας ἀναμνήσας με περί γάρ τοι τῶν ποιημάτων ὧν πεποίησας ἐντείνας τούς τοῦ Αἰσώπου λόγους (...), ἐποίησας αὐτά, πρότερον οὐδέν πώποτε ποιήσας (...) >> (...) << ὦ Σώκρατες >>, ἔφη, << μουσικὴν ποιεῖ καὶ ἐργάζου >> >>.
316. Αἰσθητικά-Κριτικά Β', σ. 27.
317. Πλάτωνα , Φαίδωνας, 116 d, 117 α και e .
318. Αἰσθητικά-Κριτικά Β', και αντίστοιχα: Πλάτωνα, Φαίδωνας, 117α-118α.
319. Ὁ.π., σ. 28 αντίστοιχα: Πλάτωνα Φαίδωνας, 117 b - 118 α.

320. Αυτ. , και αντίστοιχα : Πλάτωνα, Φαίδωνας, 118 α.
321. Αισθητικά-Κριτικά Α' (<<πλάτωνας και ποίηση Ι>>) σ. 28.
322. Αυτ. , και αντίστοιχα : Πλάτωνα, Πολιτεία , 607 b .
323. Αυτ. , και αντίστοιχα : Πλάτωνα, Πολιτεία, 527 c:
<<(…), ὅπως, οἱ ἐν τῇ καλλιπόλει σοι μηδενί τρόπῳ γεωμετρίας ἀφέξονται >>.
324. << Πλάτωνας και ποίηση ΙΙ>>, ό.π., σ.32.
325. Ό.π., σ.30 και αντίστοιχα : Πλάτωνα, Πολιτεία, 595 b:
<<(…) - οὐ γάρ μου καρτερεῖτε πρὸς τοὺς της τραγωδίας ποιητὰς καὶ τοὺς ἄλλους ἅπαντας τοὺς μιμητικούς- λώβη ἔοικεν εἶναι πάντα τὰ τοιαῦτα τῆς τῶν ἀκουόντων διανοίας, (…)>>.
326. Ό.π., σ.40.
327. Ό.π., σσ.30-31 και αντίστοιχα: Πλάτωνα Πολιτεία, 605 b και c :
<< Καί οὕτως ἤδη ἂν ἐν δίκη οὐ παραδεχοίμεθα εἰς μέλλουσαν εὖνομεῖσθαι πόλιν , (…) πάνυ μὲν οὖν>>.
328. Βλ. (ό.π.) τα ἄρθρα, << Ιππίας μείζων>>, σ. 40, <<Ο Πλωτίνος και το Καλόν>>, σ. 45, <<Αισθητικά παράδοξα>>, σ.87, και στα <<Αισθητικά+Κριτικά Β'>, το ἄρθρο << Οι δυο μορφές της κριτικής, κατάφαση, ἀρνηση>>, σ.266.
329. Αισθητικά-Κριτικά Α', σ. 31 και αντίστοιχα : Πλάτωνα, Πολιτεία, 607 b : <<(…) ὁ γὰρ λόγος ἡμᾶς ἤρει >>.
330. Ό.π., σ.34.
331. Ό.π., σ. 31 και αντίστοιχα η πλήρης φράση στον Πλάτωνα (Πολιτεία, 378 e : <<(…) ἔω ἄδειμαντε οὐκ ἐσμέν ποιηταί ἐγώ τε καὶ σύ ἐν τῷ παρόντι, ἀλλ' οἰκισταί πόλεως >>.
332. Ό.π., σ. 34.
333. Ό.π., σ. 31.
334. 362 α, 363 α, β, γ , 365 β, 377 δ, 379 γ, δ, 381 γ και 383 α.
335. Ό.π., σ. 34 και αντίστοιχα: Πλάτωνα, Πολιτεία, 378 d .
336. Ό.π., σ. 38 και αντίστοιχα: Πλάτωνα, Πολιτεία, 377d -378 e .
337. Ό.π., σ. 34 και αντίστοιχα: Πλάτωνα, Πολιτεία, 599 d .
338. Αυτ. , και αντίστοιχα : Πλάτωνα, Πολιτεία, 372d . Αξίζει να αναφέρουμε ότι ο Β. παραλείπει από το πλατωνικό κείμενο τη φράση << ὦ Σώκρατες , ἔφη >>.

339. <<Πλάτωνας και Ποίηση III>>, ό.π., σ. 32 και αντίστοιχα: Πλάτωνα, Πολιτεία, 597 c και d : << Ὁ μὲν δὴ θεός(..)ἐποίησε μίαν μό-νον αὐτήν ἐκείνην ὃ ἔστι κλίνη >>.
340. Αὐτ. , και αντίστοιχα : Πλάτωνα, Πολιτεία, 597 d .
341. Ὁ.π.,σ. 32-33 και αντίστοιχα: Πλάτωνα , Πολιτεία, 597 d .
- 342.Ὁ.π., σ. 33 και αντίστοιχα: Πλάτωνα,Πολιτεία, 597d και e .
343. Αὐτ., και αντίστοιχα : Πλάτωνα, Πολιτεία, 597 b : << Οὐκοῦν(...) θεόν ἐργάσασθαι." Ἡ τίν' ἄλλο ; Οὐδένα , οἶμαι. Μία δέ γε . ἦν ὁ τέκτων . Ναί, ἔφη. Μία δέ ἦ, ἦν ὁ Ζωγράφος." Ἡ γάρ; " Ἔστω. Ζωγράφος(...) κλινωῶν>>.
344. Αὐτ. , και αντίστοιχα : Πλάτωνα, Πολιτεία, 601 d : << Περὶ ἕκαστον ταύτας τινὰς τρεῖς τέχνας εἶναι, χρησομένην, ποιήσουσαν, μιμησομένην ; >>
345. Αὐτ., και αντίστοιχα : Πλάτωνα,Πολιτεία , 601 d : << Πολλή ἔρα ἀνάγη τόν χρώμενον ἐκάστω ἐμπειρότατον εἶναι, και ἄγγελον γίγνεσθαι τῷ ποιητῇ οἷα ἀγαθὰ ἢ κακά ποιεῖ ἐν τῇ χρεῖα ᾧ χρῆται' >>.
346. Αὐτ., και αντίστοιχα : Πλάτωνα , Πολιτεία , 601 c : <<Ζωγράφος (...) φήσομεν ἔχειν ; >>
347. Ὁ.π., σ. 34 και αντίστοιχα : Πλάτωνα,Πολιτεία, 389 b : << Εἰ γάρ (...) ψεῦδος, ἀνθρώποις δέ χρήσιμον ὡς ἐν φαρμάκου εἶδει, δῆλον ὅτι τό γε τοιοῦτον ἰατροῖς θεοτέον, ἰδιώταις οὐχ ἀπτέον>>.
348. Αὐτ., και αντίστοιχα : Πλάτωνα , Πολιτεία , 389 b .
349. Αὐτ., και αντίστοιχα : Πλάτωνα, Πολιτεία, 389 b : <<(...) ἢ πολεμίων ἢ πολιτῶν ἔνεκα ἐπ' ὠφελείᾳ τῆς πόλεως, (...) >>.
350. Ὁ.π., σ. 32 και αντίστοιχα: Πλάτωνα, Πολιτεία, 410 b (<<θυμοειδές>>), 604 d (<< ἀγανακτικόν>>) και 606 d (<<ἐπιθυμητικόν>>).
351. Ὁ.π., σ. 182 και αντίστοιχα: Πλάτωνα Φαίδρος, 247 c : << Τόν δ' ὑπερουράνιον τόπον οὔτε τις ὕμνησε πω τῶν τῆδε ποιητῆς οὔτε ποτέ ὕμνησει κατ' ἀξίαν>>.
352. Ὁ.π., σ. 32 και αντίστοιχα : Πλάτωνα, Τίμαιος, 92 b : <<θνητά γάρ και ἀθάνατα ζῶα λαβῶν και συμπληρωθεῖς ὅδε ὁ κόσμος οὔτω, ζῶον ὁρατόν τά ὁρατά περιέχον, (...) >>.

353. Αυτ., και αντίστοιχα : Πλάτωνα, Τίμαιος, 92 c << (...), εικών τοῦ νοητοῦ θεός αἰσθητός (...)>>.
354. Αἰσθητικῶν-Κριτικῶν Β', (<< Δημήτρης Γληνός, IV οἱ ἀνθρωπιστικές σπουδές >>), σ. 318 κ.ε.
355. Στο κεφ. << Τι εἶναι αἰσθητικὴ >> (σ. 11-15) τῶν Αἰσθητικῶν-Κριτικῶν Α' εἰσαίροντας τὴν προσπάθεια τοῦ Ἀριστοτέλη νὰ δώσει ἀπάντηση στο πρόβλημα τῆς αἰσθητικῆς ἐκτιμᾶ γενικᾶ τὴν Ποιητικὴν του, χωρὶς βέβαια νὰ τὴν κατονομάζει: << Ἐξαίρεση κάνει ὁ μέγας Σταγειρίτης, ποὺ πρῶτος μελέτησε ἀντικειμενικᾶ καὶ μ' ἐπιστημονικὴ μέθοδο τὸ πρόβλημα τῆς τραγωδίας (σ. 12). >>
356. Ὁ.π., σ. 30 και αντίστοιχα : Ἀριστοτέλη, Ποιητικὴν, 1449 b 24-28 : << ἔστιν οὖν τραγωδία (...) δι' ἐλέου καὶ φόβου περαίνουσα τὴν τῶν τοιούτων παθημάτων κάθαρσιν >>.
357. Ὁ.π., σσ. 161-162.
358. Ὁ.π., σ. 169.
359. Αἰσθητικῶν-Κριτικῶν Β', σ. 22.
360. Ὁ.π., σ. 105.
361. Αἰσθητικῶν-Κριτικῶν Α', σ. 30 και αντίστοιχα: Ἀριστοτέλη, Ποιητικὴν, 1451 b, 5-9: << Διό καὶ φιλοσοφώτερον καὶ σπουδαιότερον ποίησις ἱστορίας ἐστίν ἢ μὲν γὰρ ποίησις μᾶλλον τὰ καθόλου, ἢ δ' ἱστορία τὰ καθ' ἕκαστον λέγει. ἐστὶν δὲ καθόλου μὲν, τῷ ποίῳ τὰ ποῖα ἅττα συμβαίνει λέγειν ἢ πράττειν κατὰ τὸ εἶκός ἢ τὸ ἀναγκαῖον, (...) >>.
362. Ὁ.π., σ. 87.
363. Αυτ.
364. Αυτ.
365. Ὁ.π., σ. 48, και αντίστοιχα : Ἀριστοτέλη, Ποιητικὴν, 1451 b, 4-5: << Φανερόν δέ ἐκ τῶν εἰρημένων καὶ ὅτι οὐ τὸ τὰ γινόμενα λέγειν, τοῦτο ποιητοῦ ἔργον ἐστίν, ἀλλ' οἷα ἂν γένοιτο >> και 1451a, 36-38: << (...) ἔλλα τούτῳ διαφέρει τῷ τὸν μὲν τὰ γινόμενα λέγειν, τὸν δέ οἷα ἂν γένοιτο >>.
366. Αἰσθητικῶν-Κριτικῶν Β', σ. 56 και αντίστοιχα: Ἀριστοτέλη, Ποιητικὴν, 1453 a, 28-30: << καὶ ὁ Εὐριπίδης (...), ἀλλὰ τραγικώτατός >>

γε τῶν ποιητῶν φαίνεται>>.

367. Αισθητικά-Κριτικά Α', σ.21 και αντίστοιχα : Ξενοφώντα, Απομνημονεύματα , I.IV.4.

368. Ό.π., σσ. 21-22.

369. Ό.π., σ. 22 και αντίστοιχα: Ξενοφώντα, Απομνημονεύματα, III., VIII.10.

370. Αυτ. , και αντίστοιχα : Ξενοφώντα, Απομνημονεύματα, III.XIII.2.

371. Ό.π., σ. 23 και αντίστοιχα: Ξενοφώντα, Απομνημονεύματα , I.I.10.
Κάτι παραπλήσιο ακούμε στο άρθρο << Οι <<Νεφέλες>> του Αριστοφάνη >> (Αισθητικά-Κριτικά Β', σ. 14).

372. Αυτ., και αντίστοιχα: Ξενοφώντα , Απομνημονεύματα, III.X.9 - 15 : << Πρός δέ Πιστίαν τόν θωρακοποιόν είσελθών, (...)
άτάρ, ἔφη , λέξον μοι , ὦ Πιστία , διά τί οὐτ'ίσχυροτέρους οὔτε πολυτελεστέρους τῶν ἄλλων ποιῶν τούς θώρακας πλείονος πλεῖς;
(...) λέγεις, ἔφη, ἀρμόττειν οὐ τούς ἀκριβεῖς, ἀλλά τούς μή λυποῦντας ἐν τῇ χρεῖα >>.

373. Αυτ. ...

374. Ό.π., σσ. 23-24 και αντίστοιχα : Ξενοφώντα, Απομνημονεύματα, III.VIII.6: << Ἄρ' οὐν, ἔφη, καί κόφινος κοπροφόρος καλόν ἐστί;
(...), ἡ δέ κακῶς >>.

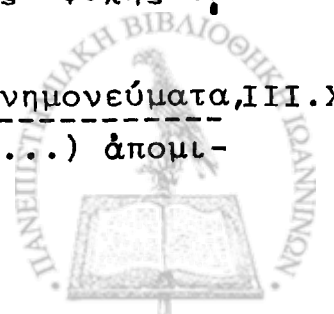
375. Πρέπει να προσθέσουμε ότι ο Β. ισχυρίζεται ότι ο Σωκράτης έχει δίκιο μόνο, όταν γίνεται λόγος για τις κατώτερες μορφές τέχνης οι οποίες εξυπηρετούν τις καθημερινές ανάγκες της πρακτικής ζωής. Ό.π., σ. 24.

376. Ό.π., σ. 25 και αντίστοιχα : Ξενοφώντα, Απομνημονεύματα, III. X.8 και III.X.5.

377. θέλει να δείξει μ'αυτό ότι ο Σωκράτης παριστάνει το <<δάσκαλο>> στον Κλείτωνα και μάλιστα σε ένα κοινότοπο θέμα.

378. Αισθητικά-Κριτικά Α', σ.26, και αντίστοιχα Ξενοφώντα, Απομνημονεύματα, III.X.8: << Δειῖ ἄρα, ἔφη, τόν ἀνδριαντοποιόν τά έργα τῆς ψυχῆς τῷ εἶδει ἀπεικάζειν >>.

379. Ό.π., σσ. 25-26 και αντίστοιχα: Ξενοφώντα, Απομνημονεύματα, III.X.1-4: << Ἄρα, ἔφη, ὦ Παρράσιε, (...). Ἀληθῆ λέγεις, ἔφη (...) ἀπομιμῆσθε τῆς ψυχῆς ἦθος; (...) . Καί μάλα, ἔφη >>.

380. Ό.π., σ. 26 και αντίστοιχα: Ξενοφώντα, Απομνημονεύματα, III.X.5.
381. Ό.π., σ. 25.
382. << (...). Η ομορφιά στην Τέχνη δεν έχει πρώτο λόγο της το <<άγαθόν ἦθος>>, αλλά την επιτυχία της αισθητικής μετουσίωσης του ἦθους και το σκοπό της παράστασης)>>. Ό.π., σ. 26.
383. Ό.π., σ. 208.
384. Αξίζει να σημειώσουμε ότι επισυνάπτει μέσα σε παρένθεση τη φράση του πρωτοτύπου, που ενδιαφέρει, παραφράζει το σημείο <<οὕτως ὅλα τὰ σώματα καλὰ ποιεῖτε φαίνεσθαι>> και εντάσσει τα λόγια του Σωκράτη σε ευθεία ερωτηματική πρόταση.
385. Αισθητικά-Κριτικά Α, σ. 208, και αντίστοιχα: Ξενοφώντα, Απομνημονεύματα. III.X. 2: << (...), ἐπειδὴ οὐ ῥάδιον ἐνὶ ἀνθρώπῳ περιτυχεῖν ἄμεμπτα πάντα ἔχοντι, ἐν πολλῶν συνάγοντες τὰ ἐξ ἑκάστου κάλλιστα οὕτως ὅλα τὰ σώματα καλὰ ποιεῖτε φαίνεσθαι. Ποιοῦμεν γάρ, ἔφη, οὕτως>>.
386. Αισθητικά-Κριτικά Β, σ. 27 και αντίστοιχα: Θεοφράστου, Περὶ φυτικῶν ιστοριῶν, IX. 16, 8.
387. Ο Β. έχει υπόψη την παλιότερη μετάφραση των Χαρακτήρων από το Μαρίνο Σιγούρο.
388. Αισθητικά-Κριτικά Β, σ. 101-102 και αντίστοιχα: Θεοφράστου, Χαρακτῆρες III. Αδολεσχίας 1-4.
389. Ο Β. από παραδρομή αναφέρει ότι αυτές οι απόψεις συναντώνται στο έργο του Πλουτάρχου Για την αγωγή των παιδιών. Βλ. Αισθητικά-Κριτικά Α, σ. 62.
390. Αισθητικά-Κριτικά Α, σ. 62 και αντίστοιχα: Πλουτάρχου, Ηθικά (Πῶς δεῖ τόν νέον ποιημάτων ἀκούειν), 15 e - 16 a.
391. Ό.π., σ. 63.
392. Ό.π., σσ. 35-36.
393. << Φύση καὶ Τέχνη>>, ό.π., σ. 48 και αντίστοιχα : Πλουτάρχου, Ηθικά (Πῶς δεῖ τόν νέον ποιημάτων ἀκούειν), 18b και d : << Ἐν οἷς μάλιστα δεῖ τόν νέον ἐθίζεσθαι, διδασκόμενον ὅτι τήν πράξιν οὐκ ἐπαινοῦμεν ἥς γέγονεν ἡ μίμησις, ἀλλά τήν τέχνην εἰ μεμίμηται προσηκόντος τό ὑποκείμενον (...). Οὐ γάρ ἐστι ταυτό τό καλόν τι καί καλῶς τι μιμεῖσθαι>>. (Plutarch's Moralia, vol. I, by Frank Cole Babbitt,

έκδ. Loeb, London 1960).

394. Βλέπουμε ότι παραλείπει το συνδετικό ρήμα <<έστι>> και αντικαθιστά τη λέξη <<ταυτό>> με την παραπλήσια <<ὄμοιον>>.

395. Ακολουθεί δηλ. όσους αμφισβητούν την πατρότητα του έργου.

396. Αισθητικά Κριτικά Β; σ. 73.

397. Ό.π., σ. 74 και αντίστοιχα: Πλουτάρχου, Ηθικά (Για την καιοθή-
θεια του Ηροδότου), 854 α: <<Πολλούς μὲν, ὧ Ἄλέξανδρε (...) πρὸς
τό ἦθος αὐτοῦ πεπόνθασιν (...) μάλιστα πρὸς τε Βοιωτούς (...) κατ'
αὐτό τοῦτο τῆς γραφῆς τό μέρος >>. (Plutarch's Moralia, vol. VI,
by Lionel Pearson and F.H. Sandbach, έκδ. Loeb, London, 1965).

398. Αυτ., και αντίστοιχα : Πλουτάρχου, Ηθικά, 854 β :
<< Πρῶτον (...) τόν δέ Νικίαν ὃ δέ θεόληπτον προσείποι (...), οὐκ
εὐμενῆς ἐστίν, ἀλλ' οἷον ἀπολαύων τῷ + σοφῶς + διηγεῖσθαι τοῦ πράγ-
ματος >>.

399. Αυτ., και αντίστοιχα : Πλουτάρχου, Ηθικά, 855 γ .

400. Αυτ., και αντίστοιχα : Πλουτάρχου Ηθικά, 855 δ-ε.

401. Ό.π., σσ. 74-75 και αντίστοιχα: Πλουτάρχου, Ηθικά, 855 ε -856 β :
<< Τέταρτον (...) ὑποδυομένας >>.

402. Ό.π., σ. 75 και αντίστοιχα: Πλουτάρχου, Ηθικά, 856 γ : <<" Ἔστι
τοίνυν (...) οἱ δέ πλαγίως οἷον ἐξ ἄφανοῦς (...) προσοφλισκάνου-
σιν >>.

403. Αυτ., και αντίστοιχα : Πλουτάρχου, Ηθικά, 854 ς.

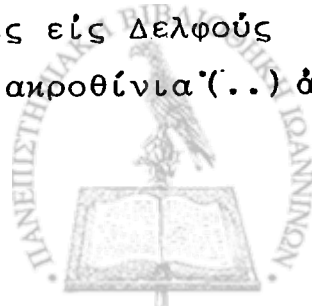
404. Ό.π., σ. 76 και αντίστοιχα: Πλουτάρχου, Ηθικά, 858 γ-δ: << Τόν
ἐν αὐτοῖς μάλιστα θαυμαζόμενον καί τιμώμενον ὄρα πῶς διαλελύμανται
τόν Ὀρθρυάδαν (...), περιγενέσθαι δέ νικῶντα κάλλιστον >>.

405. Αυτ.

406. Αυτ., και αντίστοιχα : Πλουτάρχου, Ηθικά, 861 ε - 862 β :
<< Καί μὴν τῆς πανσελήνου ἦδη σαφῶς ἐξελήλεγεται Λακεδαιμονίων
καταψευδόμενος, (...), ἀλλά μυρίας ἐξόδους καί μάχας πεποίηται
μηνός ἰσταμένου, μή περιμείναντες τήν πανσέληνον (...) δωρεάν ἔλαβεν
ἐξ Ἀθηναίων Ἀνύτου τό ψήφισμα γράψαντος, ἀνὴρ Ἀθηναῖος, οὐ τῶν πα-
ρημελημένων ἐν ἱστορίᾳ, Δίλλος εἶρηκεν >>.

407. Παραλείπει τις λέξεις <<μάχας>> (<<πεποιήνται(..) και <<έν>> (<<ϊστορία>>) και στη φράση <<άλλας μυρίας>> δίνει τις λέξεις με αντίστροφη σειρά.
408. Αισθητικά-Κριτικά Β', σ. 76.
409. Ό.π., σ. 77 και αντίστοιχα: Πλουτάρχου, Ηθικά, 866 α-β: <<Ο δ' Ἡρόδοτος (...) τοῦ Λεωνίδου τὴν μεγίστην ἠμαύρωσε πρᾶξιν (...) ἐν τοῖς στενοῖς πρὸς τὸν Κολωνόν (...) ὑπὸ τῶν βαρβάρων πανταχόθεν περιχυθέντων διεφθάρησαν>>.
410. Χρησιμοποιεῖ την πρόθεση <<προς>> ἀντὶ της <<περί>> του πρωτοτύπου.
411. Αισθητικά-Κριτικά Β', σ. 77.
412. Στηρίζεται περισσότερο στη μετάφραση ορισμένων σημείων.
413. Αισθητικά-Κριτικά Β', σ. 77 και ἀντίστοιχα: Πλουτάρχου, Ηθικά, 865 b και 866 d-f: <<τούτων δέ Θηβαῖοι μὲν ἀέκοντες ἔμενον καὶ οὐ βουλόμενοι (...) <<ὑπ' ἀνάγκης ἐχομένους>> (...) <<ἀρξάμενοι ἀπὸ τοῦ στρατηγοῦ Λεοντιάδεω>>>.
414. Αὐτ., και ἀντίστοιχα: Πλουτάρχου, Ηθικά, 866 d και 866 f: << τίς ἂν ὠμότερος γένοιτο συκοφάντης (...) ἀλλ' οὔτε (...) ἀλλ' Ἀνάξανδρος>>. Καταχωρίζοντας φράσεις του πρωτοτύπου ο Β. ἐπιφέρει ἀλλαγές στις λέξεις <<ὠμότερος>>, ὡς πρὸς την ὀρθογραφία της, και <<τούτου>> ὡς πρὸς την θέση της.
415. Αὐτ.
416. Ὁ Β. για να δώσει τα γεγονότα προτιμᾷ την ἀφήγηση του Ἡρόδοτου που εἶναι ἀνεπτυγμένη (βλ. στις σσ. 112-113) παρὰ του <<Ψευτοπλουτάρχου>> (867 b) που εἶναι πιο σύντομη.
417. Πινδ. ἀπ. 65 Β., 1-2.
418. Αισθητικά-Κριτικά Β', σ. 78 και ἀντίστοιχα: Πλουτάρχου, Ηθικά, 867 c: <<Ὁ μὲν Πίνδαρος (...) ἀγωνισαμένους>>.
419. Ό.π., σσ. 78-79.
420. Ό.π., σ. 79 και ἀντίστοιχα: Πλουτάρχου, Ηθικά 871c-d: << (...) τέλος αὐτῶν τῶν Ἀθηναίων τὸν στέφανον ἀφελόμενος Αἰγινήταις ἐπιτίθησι, γράφων ταῦτα <<πέμπαντες ἀκροθίνια οἱ Ἕλληνες εἰς Δελφοὺς ἐπηρώτων τὸν θεὸν κοινῆ, εἰ λελάβηκε πλήρεα καὶ ἀρεστά τὰ ἀκροθίνια>> (...) ἀλ.

ἀπαίτεε αὐτούς τά ἀριστεῖα τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας >>. (...) οὐκέτι Σιούθαις (...), ἀλλά τῷ τοῦ Πυθίου προσώπῳ χρώμενος ἀπωθεῖ τῶν ἐν Σαλαμῖνι πρωτείων τάς Αθήνας>>. Εἰς οὗτο δὲ Β. δὲν τηρεῖ τὴν σειρά των νοημάτων, ὅπως αὐτὰ ἔχουν στο ἀρχαῖο κείμενο.

421. Ὁ.π., σ. 79.

422. Ὁ.π., σ. 80 καὶ ἀντίστοιχα: Πλουτάρχου, Ἡθικά, 871 e, 872 c καὶ 874 a: <<Ἐν δὲ τῇ ἐνάτῃ (...) ἀφείλετο (...) καὶ τό περιβόητον Πλαταιᾶσι κατόρθωμα (...). Τί οὖν περίεστιν ἔνδοξον ἢ μέγα τοῖς Ἕλλησιν ἀπ' ἐκείνων τῶν ἀγώνων (...) >>.

423. Ὁ.π., σ. 80.

424. Αὐτ., καὶ ἀντίστοιχα: Πλουτάρχου, Ἡθικά, 874 b-c: << (...) γραφικὸς ἀνὴρ, καὶ ἡδύς λόγος (...) δόξαν λαβόντες >>.

425. Ὁ.π., σ. 79 καὶ ἀντίστοιχα: Plutarch's Lives (Themistocles and Camillus - Aristides and Cato maior, Cimon and Lucullus) vol. II, by Bernadotte Perrin, ἐκδ. Loeb. London, 1959, V.1, <<Σύντονον δὲ αὐτὸν γεγονέναι χρηματιστὴν οἱ μὲν τινὲς φασὶ δι' ἐλευθεριότητα (...) >>.

426. Ὁ.π., σ. 311 καὶ ἀντίστοιχα: Πλουτάρχου, Ἀριστείδης, III.4: <<Ὅθεν, ὡς ἔοικε τῶν ἐς Ἀμφιάραον ὑπ' Αἰσχύλου πεποιημένων ἰαμβείων ἐν τῷ θεάτρῳ λεγομένων

οὐ γὰρ δοκεῖν (...) βουλευματα,

πάντες ἀπέβλεψαν εἰς Ἀριστείδην, ὡς ἐκείνῳ μάλιστα τῆς ἀρετῆς ταύτης προσηκούσης >>.

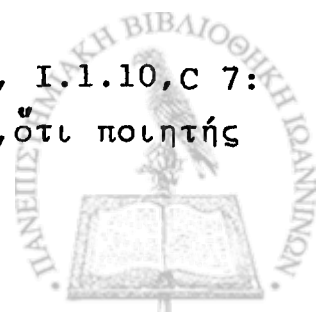
427. Αἰσθητικά-Κριτικά Α' (<<ὠφελιμότητα τῆς Τέχνης >>), σσ. 55-56 καὶ ἀντίστοιχα: Λουκιανού, Εὐκλόνη, 4.11-18: << Λυκίνος: Ἐπεδήμησάς ποτε, ὦ Πολύστρατε (...). Ἄλλὰ καὶ τὸν μῦθον ἠκουσας, ὃν λέγουσιν οἱ ἐπιχώριοι περὶ αὐτῆς, ὡς ἐρασθεῖη τις τοῦ ἀγάλματος καὶ λαθὼν ὑπολειφθεὶς ἐν ἱερῷ συγγένοιτο, ὡς δυνατόν ἀγάλματι, τοῦτο μὲντοι ἄλλως ἱστορεῖσθω (...) >>. Εἰς πρέπει να υπενθυμίσουμε ὅτι συζητοῦν ο Λύκινος (που εἶναι στην πραγματικότητα ο Λουκιανός) καὶ ο Πολυκράτης.

428. << Σωκράτης καὶ Τέχνη >>, Ὁ.π., σ. 21.

429. Διογένη του Λαέρτιου, Ἱστορίες φιλοσόφων, II.19.

430. Αισθητικά-Κριτικά Β, σ. 95.
431. Λόγγου, Ποιμενικά, (εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια: Γ. Ζευγώλη) τομ. 66, <<Βιβλιοθήκη Αρχαίων συγγραφέων Ι. Ζαχαρόπουλου>>, Αθήνα δ.χ. Θα πρέπει να πούμε ότι, όπως φαίνεται καθαρά, ο Β. παρουσιάζοντας τον αρχαίο συγγραφέα και το έργο του στηρίζεται στην <<εισαγωγή>> (σσ. 3-7) του Γ. Ζευγώλη.
432. Αισθητικά-Κριτικά Β, σσ. 95-96 και αντίστοιχα: Λόγγου, Δάφνις και Χλόη, III. XII. 1-2, βλ. και Γ. Ζευγώλη, σσ. 97-99.
433. Ό.π., σ. 96 και αντίστοιχα: Λόγγου, Δάφνις και Χλόη, II. I. 1-2. βλ. και Γ. Ζευγώλη, σ. 45.
434. Αυτ., και αντίστοιχα: Λόγγου, Δάφνις και Χλόη, III. XXI. 1-3, βλ. και Γ. Ζευγώλη, σσ. 107-109.
435. Γ. Ζευγώλης, σ. 107 και αντίστοιχα: Λόγγου, Δάφνις και Χλόη, III. XXI. 1-2.
436. Γ. Ζευγώλης, σ. 107, και αντίστοιχα Λόγγου, Δάφνις και Χλόη, III. XXI. 2.
437. Γ. Ζευγώλης, σ. 107, και αντίστοιχα: Λόγγου, Δάφνις και Χλόη, III. XXI. 2.
438. Γ. Ζευγώλης, σ. 109, και αντίστοιχα: Λόγγου, Δάφνις και Χλόη, III. XXI. 3.
439. βλ. στον Α' τόμο: Στράβωνα, Γεωγραφικά (εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια: Π. Βαλάκη), αρ. 101, έκδ. <<Βιβλιοθήκη Αρχαίων συγγραφέων Ι. Ζαχαρόπουλου>>, Αθήνα, δ.χ. την <<εισαγωγή>>, σσ. 3-18.
440. Αισθητικά-Κριτικά Α, σ. 35 και αντίστοιχα: The Geography of Strabo, vol. I, by Horace Leonard Jones, έκδ. Loeb, London 1960, I. 1. 1, c 1 και I. 1. 10, 7: <<Τῆς τοῦ φιλοσόφου πραγματείας εἶναι νομίζομεν, εἴπερ ἄλλην τινά, καί τήν γεωγραφικήν, (...) πρώτην τινά λέγουσι φιλοσοφίαν τήν ποιητικήν>>.
441. Ό.π., σ. 35.
442. Ό.π., σ. 62.
443. Ό.π., σ. 36 και αντίστοιχα: Στράβωνα, Γεωγραφικά, I. 1. 10, c 7: << (...) οὐδέ γάρ ἀληθές ἐστίν, ὃ φήσιν Ἐρατοσθένης, ὅτι ποιητής

πᾶς στοχάζεται ψυχαγωγίας, οὐ διδασκαλίας >>.

444. Αυτ. , και αντίστοιχα : Στράβωνα, Γεωγραφικά: I.1.2, C 2 << Καί πρῶτον ὄτι ὀρθῶς ὑπειλήφμεν καί ἡμεῖς καί οἱ πρό ἡμῶν (...), ἀρχηγέτην εἶναι τῆς γεωγραφικῆς ἐμπειρίας "Ὀμηρον">>.

445. Αυτ. , και αντίστοιχα : Στράβωνα, Γεωγραφικά, I.1.10, C 7.

446. Ὁ.π., σ. 64 .

447. Ὁ.π., σσ. 36-37 και αντίστοιχα : Στράβωνα, Γεωγραφικά, I.2.3, C 15-16: <<(...) εἰσάγουσαν εἰς τόν βίον ἡμᾶς (...). Καί "Ὀμηρος δέ τούς ἀοιδούς σωφρονιστάς εἴρηκε, (...) . Οὐκοῦν ἐχρῆν οὕτως εἰπεῖν, ὅτι ποιητής πᾶς τά μέν ψυχαγωγίας χάριν μόνον ἐκφέρει τά δέ διδασκαλίας >>.

448. Ὁ.π., σ, 37 και αντίστοιχα : Στράβωνα, Γεωγραφικά, I.2.3, 8 και 9, C 16-17, 19 και 20: << Τό μέν οὖν ἅπαντα ζητεῖν (...) φιλοτιμία, (...) ἐκεῖνα δ' οὐκ ὀρθῶς (...) μυθολογίαν ἀποφαίνων (...) ἄρα γάρ οὐδέ (...) περιποιεῖ (...) ἡδύ δέ τό καινόν (...) μανθάνειν φίλτρον (...). " Ἄτε δὴ πρός τό παιδευτικόν (...) καί στρατηγῶν τά πλήθη >>.

449. Ὁ.π., σσ. 37-38.

450. Αἰσθητικά-Κριτικά Β, σσ. 89-90 και αντίστοιχα: Στράβωνα, Γεωγραφικά, XIII.2, 3, C 617.

451. Αἰσθητικά-Κριτικά Α, σ. 44 .

452. Plotini Enneades (Texte , etablier traduit: Emile Brehier), tom. I , <<Les belles lettres >>, Paris 1960, , I.6, 1.

453. Αἰσθητικά-Κριτικά Α, σ. 44 και αντίστοιχα: Πλωτίνου, Ἐννεάδες, I.6, 1.

454. Αυτ. , και αντίστοιχα : Πλωτίνου, Ἐννεάδες, I.6, 1.: << (...) και ἐπιτηδεύματα καλά και πράξεις και ἕξεις και ἐπιστήμαι τε και τό τῶν ἀρετῶν κάλλος >>.

455. Αυτ. , και αντίστοιχα: Πλωτίνου, Ἐννεάδες, I.6, 9: <<διαιρῶν δέ τά νοητά τό μέν νοητόν καλόν (...)>>.

456. Αυτ. , και αντίστοιχα : Πλωτίνου, Ἐννεάδες, I.6, 5: <<"Ἔστι μέν γάρ και φαίνεται (...) ἢ τά ὄντως καλά ταῦτα εἶναι">>.

457. Αυτ.

458. Αυτ. , και αντίστοιχα : Πλωτίνου, Εννεάδες, I.6,1:

<< Οὕτω μὲν δὴ τό καλόν σῶμα γίγνεται λόγου ἀπό θεῶν ἐλθόντος κοινωνία >>.

459. Αυτ. , και αντίστοιχα : Πλωτίνου, Εννεάδες, I.6,2 και 3:

<< ὅτι ἂν ἴδῃ συγγενές ἢ ἴχνος τοῦ συγγενοῦς, χαίρει τε καί διαπτοῆται καί ἀναφέρει πρὸς ἑαυτὴν καί ἀναμιμνήσκειται ἑαυτῆς καί τῶν ἑαυτῆς (...) εἶδωλα καί σκιαί >>.

460. Ὁ.π.,σ.44-45.και αντίστοιχα: Πλωτίνου, Εννεάδες, (tom. IV,1956) V. 8, 1 και 5.

461. Ὁ.π.,σ.45.

462. Πλωτίνου, Εννεάδες, I.6,6.

463. Αἰσθητικά-Κριτικά Α', σ.45 και αντίστοιχα: Πλωτίνου, Εννεάδες, I.6,4 και 5 : << (...) ψυχὴ δὲ ἄνευ ὀργάνων ὀρᾶ καί λέγει, ἀναβαίνοντας δὴ θεάσασθαι καταλιπόντας τὴν αἴσθησιν κάτω περιμένειν (...) . Καί ψυχὴ, μόνωθεῖσα μὲν ἐπιθυμιῶν (...) ἀπαλλαγεῖσα δὲ τῶν ἄλλων καί καθαρθεῖσα (...), τό αἰσχρόν τό παρά τῆς ἑτέρας φύσεως ἅπαν ἀπεθήκαμεν >>.

464. Αυτ. , και αντίστοιχα : Πλωτίνου, Εννεάδες, I.6,6: <<Γίνεται οὖν ἡ ψυχὴ καθαρθεῖσα εἶδος καί λόγος καί πάντη ἀσώματος καί νοερά καί ὅλη τοῦ θείου, ὅθεν ἡ πηγὴ τοῦ καλοῦ >>.

465. Αυτ. , και αντίστοιχα: Πλωτίνου, Εννεάδες, I.6,7 και 8:

<< Ἀναβατέον οὖν πάλιν ἐπὶ τό ἀγαθόν οὗ ὀρέγεται πάσα ψυχὴ. Εἴ τις οὖν εἶδεν αὐτό, οἶδεν ὃ λέγω, ὅτι καλόν (...). Οὗ δὴ καί ἀγών μέγιστος καί ἔσχατος ψυχαῖς πρόκειται, ὑπὲρ οὗ καί ὁ πᾶς πόνος, μὴ ἀμοίρους γενέσθαι τῆς ἀρίστης θεάς (...) ὁ δυνάμενος ἔξω καταλιπὼν ὄψιν ὀμμάτων >>.

466. Ὁ.π.,σ. 45-46 και αντίστοιχα : Πλωτίνου , Εννεάδες, I.6,8.

467. Ὁ.π.,σ. 46 και αντίστοιχα: Πλωτίνου, Εννεάδες, I.6,9:

<< Τί οὖν ἐκεῖνη ἡ ἔνδον βλέπει; (...) ἕως ἂν ἐκλάμψῃ σοι τῆς ἀρετῆς ἡ θεοειδὴς ἀγλαΐα, ἕως ἂν ἴδῃς σωφροσύνην ἐν ἀγνῶ βεβῶσαν βάθρῳ. Εἰ γέγονας τοῦτο καί εἶδες αὐτό καί σαυτῷ καθαρῶς συγγένου οὐδέν ἔχων ἐμπόδιον πρὸς τό εἶς οὕτω γενέσθαι σὺν αὐτῷ ἄλλο τι ἐντός μεμειγμένον ἔχων, ἀλλ' ὅλος αὐτός φῶς ἀληθινόν μόνον, οὐ μεγέθει μεμετρημένον οὐδέ σχήματι εἰς ἐλάττωσιν περιγραφέν

οὐδ' αὖ εἰς μέγεθος δι' ἀπειρίας αὐξηθέν, ἀλλ' ἀμέτρητον πανταχοῦ,
ὡς ἂν μεῖζον παντός μέτρου καί παντός κρεῖσσον ποσοῦ (...)·
οὗτος γάρ μόνος ὁ ὀφθαλμὸς τό μέγα κάλλος βλέπει >>.

468. Αυτ. , και αντίστοιχα : Πλωτίνου , Εννεάδες, I.6,4, και 8.

469. Αυτ, και αντίστοιχα : Πλωτίνου , Εννεάδες, V.8,10.

470. Αυτ.

471. Αυτ.

472. Ό.π.,σ. 96.

473. Ό.π.,σ, 43 και αντίστοιχα : Πορφύριου, Ο Βίος του Πλωτίνου, 23.

474. Αυτ. , και αντίστοιχα : Πορφυρίου , Ο Βίος του Πλωτίνου, 23.

475. Ό.π.,σ, 96.

476. Ό.π.,σ. 43 και αντίστοιχα : Πορφύριου, Ο Βίος του Πλωτίνου, 1
και 2: << Πλωτίνος (...) ἐώκει μὲν αἰσχυνομένῳ ὅτι ἐν σώματι εἶη
(...) κοιλιακῆ δέ νόσῳ πολλάκις καταπονούμενος (...) οὔτε θη-
ριακὰς ἀντιδότους λαβεῖν ὑπέμεινε, μηδέ τῶν ἡμετέρων ζῶων τάς
ἐκ τοῦ σώματος τροφὰς προσίεσθαι λέγων. Λουτροῦ δέ ἀπεχόμενος
(...) >>.

477. Αυτ. , και αντίστοιχα : Πορφυρίου, Ο Βίος του Πλωτίνου, 1.

478. Αυτ. , και αντίστοιχα : Πορφυρίου, Ο Βίος του Πλωτίνου, 12.

479. Αισθητικά-Κριτικά Α, σ. 75.

480. Πυθιόνιος II.76 . Βλ. επίσης Πινδ. απ.40.6.Β, Θεοκρ. XVI, 29
και XVII , 115, Αθην. 590 e κ'.α.

481. Αισθητικά-Κριτικά Β, σ. 52 και αντίστοιχα, Βίος του Αισχύλου,
1: <<(…) ἐξ εὐπατριδῶν τήν φύσιν ἔχοντα>>.

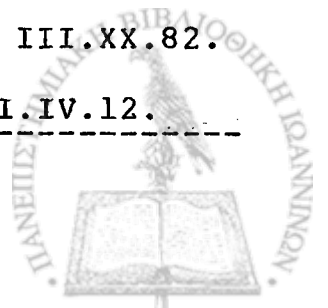
482. Ό.π.,σ, 53.

483. Ό.π.,σ. 136.

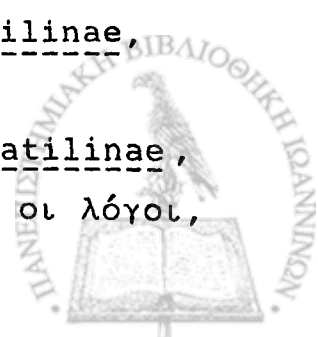
484. Ό.π.,σ. 54 και αντίστοιχα : Βίος του Αισχύλου, 4: <<(…)·
γενναῖον δέ αὐτόν φασί, καί μετασχεῖν τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης σὺν τῷ
ἀδελφῷ τῆς τε ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας σὺν τῷ νεωτάτῳ τῶν ἀδελφῶν
'Αμεινία καί τῆς ἐν Πλαταιαῖς πεζομαχίας>>.

485. << Η << Αντιγόνη >> του Σοφοκλέους >>, ό.π.,σ. 58 και αντίστοιχα: Αριστοφάνη του Βυζάντιου, Υπόθεση της Αντιγόνης, 15-17: << φασί δέ τόν Σοφοκλέα ήξιῶσθαι τῆς ἐν Σάμῳ στρατηγίας, εὐδοκιμήσαντα ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς Ἀντιγόνης. (...) >>.
486. Ό.π.,σ, 35.
487. Ό.π.σ.34-35 και αντίστοιχα : Σχόλια στην Ειρήνη του Αριστοφάνη, στ. 733.
488. Βλ. απ.89,3 P,4 και Σχόλιο στον Αθήναιο, 695 Β.
489. Αισθητικά-Κριτικά Β' σ. 54.
490. Ο λόγος περιλαμβάνονταν στο Πρόγραμμα διδασκαλίας (1906) των Λατινικών της Δ'τάξεως Γυμνασίου (σημερινής Γ' Λυκείου) και ίσως ο Β. να τον δίδαξε στους μαθητές (βλ. στη σ. 55).
491. Ludwig Bieler, Ιστορία της Ρωμαϊκής Λογοτεχνίας (μετάφραση: από τον Αριστόξενο Σκιαδά), β' έκδοση, <<Κασσάνδρα Μ. Γρηγόρη>>, Αθήνα 1972, σ.133.
492. Διχτάτορες, σ. 264 και αντίστοιχα: Κικέρωνα, Pro Sestio, (LIX), 125.
493. Ό.π.,σ. 291 και αντίστοιχα : Κικέρωνα, Pro lege Manilia, IX. 27 και 28, XI. 31, XIV. 43 και XX. 59.
494. Ό.π.,σ. 291-292 και αντίστοιχα : Κικέρωνα, Pro lege Manilia, VII. 19.
495. Ό.π.,σ, 291.
496. Όπως δείξαμε πιο μπροστά (βλ. στις σ. 51 και 56), αποσπάσματα από ένα από τα πρώτα τρία βιβλία του έργου διδάσκονταν στη Μέση Εκπαίδευση την εποχή που ο Β. ήταν μαθητής και, αργότερα, που ήταν καθηγητής.
497. L. Bieler, σ. 142.
498. Διχτάτορες, σ. 259-260 και αντίστοιχα: Κικέρωνα, De officiis, I.VIII.26 και XXXIX. 140, II.XVI.57 και XXIII.83.
499. Ό.π.,σ. 262 και αντίστοιχα : Κικέρωνα, De officiis, III.XX.82.
500. Ό.π.,σ. 296 και αντίστοιχα : Κικέρωνα, De officiis, I.IV.12.

501. Μερικές Επιστολές προς το φίλο του Αττικό (βλ. στη σ. 56), διαφωτιστικές για τη ζωή του, διδάσκονταν στην Γ' Γυμνασίου σύμφωνα με το Πρόγραμμα του 1914. Έτσι δεν αποκλείεται ο Β. να τις δίδαξε.
502. Διχτάτορες, σ. 299 και αντίστοιχα: Κικέρωνα Epistolae ad Atticum, V.X
503. Κι εδώ πάλι μερικές Επιστολές περιλαμβάνονταν στο Πρόγραμμα (1914) της διδασκαλίας των Λατινικών της Γ' Γυμνασίου (βλ. στη σ. 56).
504. Διχτάτορες, σ. 260 και αντίστοιχα: Κικέρωνα, Epistolae ad familiares, VIII.IX.3,4 και 5.
505. Αυτ., και αντίστοιχα: Κικέρωνα, Epistolae ad familiares VIII.IX, 4 και 5.
506. Ό.π., σ. 286 και αντίστοιχα: Κικέρωνα, Epistolae ad familiares, XIII.LXV.2.
507. Αυτ., και αντίστοιχα: Κικέρωνα, Epistolae ad familiares, XIII.IX.1 και 3.
508. Αυτ.
509. L.Bieler, σ. 162.
510. Πραγματεύεται τη συνομωσία του Κατιλίνα, ένα σύγχρονο γεγονός.
511. Αλλού μεταφράζει και αλλού αποδίδει ελεύθερα το λατίνο συγγραφέα παρεμβάλλοντας διάφορα σχόλια.
512. Διχτάτορες, σ. 51, και αντίστοιχα: Σαλλούστιου, Bellum Catilinae, V.1.
513. Ό.π., σ. 52 και αντίστοιχα: Σαλλούστιου, Bellum Catilinae, V.1,2,3,4,6 και 7.
514. Ό.π., σσ. 52-53 και αντίστοιχα, Σαλλούστιου, Bellum Catilinae, V.8, XIII.2,3,4 και 5 και XIV.1-6.
515. Ό.π., σ. 55 και αντίστοιχα: Σαλλούστιου, Bellum Catilinae, XXII.3 και LI. 43.
516. Ό.π., σσ. 53-54 και αντίστοιχα: Σαλλούστιου, Bellum Catilinae, XX.1,7 και 8 και XXII.1. Εδώ πρέπει να αναφέρουμε ότι οι λόγοι,

που παραθέτει ο λατίνος συγγραφέας, υπηρετούν όπως και στο Θουκυ-
δίδη, την ιστορική ερμηνεία: L. Bieler, σ. 162.

517. Ό.π., σ. 53.

518. Ό.π.σ. 55. Για το θάνατο του Κατιλίνα κάνει μνεία και στο
κεφ. << Πομπήϊος ο μέγας >>, σ. 56. Αντίστοιχα: Σαλλούστιου, Bellum
Catilinae, LXI.1-5.

519. Ο L. Bieler (σ. 162) λέει χαρακτηριστικά γι' αυτό το έργο:
<< Δεν εκτείνεται πολύ πίσω του προσφάτου παρελθόντος και περι-
γράφει καταστάσεις εις τας οποίας ηδύνατο να κατοπτρισθή σύγ-
χρονος εποχή >>.

520. Άλλοτε μεταφράζει, και άλλοτε πάλι αποδίδει ελεύθερα το
Σαλλούστιο. Πάντα με ενδιάμεσα σχόλια.

521. Διχτάτορες, σ. 9 και αντίστοιχα: Σαλλούστιου, Bellum Iugurthinum,
XI και XII.1.

522. Ό.π., σσ. 9-10 και αντίστοιχα: Σαλλούστιου, Bellum Iugurthinum,
X.7.

523. Ό.π., σσ. 10-12 και αντίστοιχα: Σαλλούστιου, Bellum Iugurthinum,
VIII.1, XIII.3, 4, 7 και 8, XV.1 και 2, XVI.2 και 3-5, XX.1 και 7, XXI.
3, XXII.1 και 2, XXIII. 1-2, XXIV.1-10, XXV.1-2 και XXVI. 3.

524. Ό.π., σσ. 12-18 και αντίστοιχα*: Σαλλούστιου, Bellum Iugurthinum,
XXVII.2, 3 και 4-5, XXVIII.5, XXIX.1-2 και 3, XXX.1-3, XXXI.1, 2, 3, 4,
5, 6, 9, 17, 18, 23, 24, 25, 26 και 27, XXXII.1, 2, 3 και 4, XXXIII. 1 και 2,
XXXIV. 1 και 2, XXXV. 1, 2, 4, 6, 7, 8, 9 και 10, XXXVIII. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8
και 9, XXXIX.3 και XL.1.

525. Ό.π., σ, 18 και αντίστοιχα : Σαλλούστιου, Bellum Iugurthinum.
XLII. 10, LXII. 5 και 10, LXV.4, LXXII.2, LXXXIV.1, LXXXVIII.5 και
XCV.1, CI.1, CII.12, 14 και 15, CIV.4 και 5, CVIII.3 και 6 και CXIV.
3.

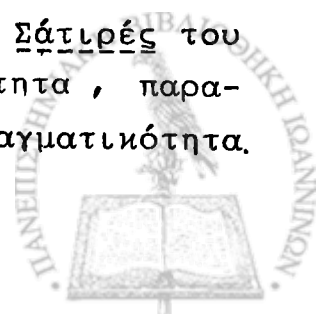
526. Ό.π., σ. 19.

527. Ο Οράτιος με την ποιητική του συλλογή κατέκτησε την κορυφή
της λυρικής ποίησης στη Ρωμαϊκή λογοτεχνία αφομοιώνοντας την
αντίστοιχη ελληνική. Βλ. L. Bieler, σ. 227 κ.ε.

528. Διχτάτορες, σ. 297, και αντίστοιχα : Οράτιου, Carmina, III.1.1.

529. Το περιεχόμενο των 37 βιβλίων της Φυσικής Ιστορίας του στωϊκού Πλίνιου περιστρέφεται γύρω από την κοσμολογία, την ανθρωπολογία, τη ζωολογία, τη βοτανική και την ορυκτολογία. Βλ. L. Bieler, σ. 272.
530. VIII.21.
531. Διχτάτορες, σ. 262.
532. Αυτ.
533. Στο ηθικολογικό έργο του προς το φίλο του Λουκίλιο ο Σενέκας παρουσιάζεται ως << δάσκαλος και οδηγός ψυχών >>, ενώ << χαρακτηριστική και καθοριστική >> είναι << η προσαρμογή του στον αποδέκτη >>: L. Bieler, σ. 281.
534. Διχτάτορες, σσ. 255-256 και αντίστοιχα: Σενέκα, Ad Lucilium epistolae, XVIII.2,3,4,7,14 και 15 και XVIII.1 (η μεταφρασμένη φράση).
535. Ο L. Bieler (σ.283) γράφει για το ιδιότυπο έργο: << Εις την πραγματικότητα είναι η παρωδία μιας αποθεώσεως, από της ολίγων διασκεδαστικής σκηνής του θανάτου του επισήμως ήδη θεοποιηθέντος αυτοκράτορος και των δήθεν τελευταίων λόγων του μέχρι της χλευαστικής υποδοχής του και του αδόξου πεπρωμένου του εις τον κάτω κόσμον. Ο Σενέκας, ο οποίος υπεχρεώθη να γράψη τον επίσημον επικήδειον λόγον δια τον μισητόν εις αυτόν άρχοντα ειδικείται, εδώ μεταθανατίως >>.
536. Διχτάτορες, σ.152.
537. Ο Β. εξαίρει στην αρχή τη μεγάλη λογοτεχνική αξία του έργου. Βλ. επίσης L. Bieler, σ. 283.
538. Διχτάτορες, σσ. 152-153 και αντίστοιχα: Σενέκα, Apocolocyntosis 3,4,5,6,7,8,9,10 και 11.
539. Ό.π., σ. 153, και αντίστοιχα: Σενέκα, Apocolocyntosis, 11,12,13,14, και 15. Πρέπει να πούμε ότι σε μερικά σημεία τον πλάγιο λόγο του προτύπου (αποτελείται από πεζά και στίχους) τον μετατρέπει σε ευθύ.
540. Ο ποιητής του αιώνα μετά τον Αύγουστο, στις 16 Σάτιρες του συνδυάζει το δυνατό ρητορικό πάθος με μια δραστηριότητα, παραμελεί τη μορφή και ρίχνει το βάρος στη γυμνή πραγματικότητα. Βλ. L. Bieler, σ. 290 κ.ε.

541. Θέμα της οι << κακές >> ρωμαίες γυναίκες : L. Bieler, σ. 290.
542. Διχτάτορες, σσ. 130-131 και αντίστοιχα: Ιουβενάλιου, Satura, VI. 130, 133-135 και 138. (Ο Β. δεν τηρεί τη σειρά των πληροφοριών).
543. Ό.π., σ. 131 και αντίστοιχα: Ιουβενάλιου, Satura, VI. 151-152, και 162-163.
544. Ό.π., σ. 132 και αντίστοιχα: Ιουβενάλιου, Satura, VI. 116-124.
545. Ό.π., σσ. 138-139 και αντίστοιχα: Ιουβενάλιου, Satura, VI. 167-170.
546. Ό.π., σ. 142 και αντίστοιχα: Ιουβενάλιου, Satura, VI. 187-196.
547. Ό.π., σ. 142.
548. Πήρε από τους παλιούς τους ιστορικούς (της εποχής του Αυγούστου) υλικό και ερμηνείες, αλλά μελέτησε τις << πρωταρχικές πηγές >> και σχημάτισε μια προσωπική ιστορική αντίληψη προβάλλοντας την μπροστά μας με τα λογοτεχνικά μέσα της << παθητικής ιστοριογραφίας >>, τα οποία όμως μετέτρεψε σε υψηλή τέχνη: L. Bieler, σ. 293.
549. Πραγματεύεται σύγχρονη ιστορία. Από το 69 μ.Χ. μέχρι το θάνατο του Δομιτιανού : L. Bieler, σ. 294.
550. Διχτάτορες, σ. 244 και αντίστοιχα: Τάκιτου, Historiae, V. XI. 12.
551. Στο αποσπασματικά επίσης σωμένο έργο ο Τάκιτος αφηγείται την ιστορία του << Ιουλιανού Κλαυδιανού οίκου >>: L. Bieler, σ. 294.
552. Πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι μόνο σε κάποιες μνημονεύει το όνομά του. Για τις υπόλοιπες χρειάστηκε να συγκρίνουμε τα αντίστοιχα χωρία του Σουητώνιου, που ο Β. χρησιμοποιεί ως βασική πηγή, και αυτά του Τάκιτου για να τις υιοθετήσουμε.
553. Διχτάτορες, σ. 144 και 145 και αντίστοιχα: Τάκιτου, Annales, XII. 58 και 59.
554. Ό.π., σ. 158 και αντίστοιχα: Τάκιτου, Annales, XIII. 13.
555. Ό.π., σ. 158 και 159 και αντίστοιχα: Τάκιτου, Annales, XIII. 14 και 18 (Ο Β. μεταθέτει τη σειρά των πληροφοριακών στοιχείων).
556. Ό.π., σ. 159 και αντίστοιχα : Τάκιτου, Annales, XIII. 18.

557. Ό.π., σσ. 159-161. Βλ. και σσ. 190-192. Αντίστοιχα: Τάκιτου, Annales, XIV. 1-3. Πρβ. J.P.V. Balson, Ρωμαίες γυναίκες, η ιστορία και τα έθιμά τους, (μετάφραση: Νίκου Πετρόχειλου), β' έκδοση, <<Μορφωτικό ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης>>, Αθήνα 1984' ενότητα 2. <<Ο θάνατος και η ζωή της αυτοκράτειρας Αγριππίνας (σσ. 138-149) >>, όπου έχουμε ελεύθερη απόδοση του κειμένου του Τάκιτου.

558. Διχτάτορες, σ. 161 και 162. Το περιστατικό της δολοφονίας της Ποππαίας το αναφέρει και στο κεφ. <<Οθων>> (σ. 192) . Αντίστοιχα: Τάκιτου, Annales XII.64, XIV. 57 και 69 και XVI. 6 και 7. Εδώ (σ.162) μας κάνει γνωστό ότι ο Τάκιτος (Annales, XIX.51) δεν υιοθετεί την άποψη ότι ο Νέρωνας σκότωσε τον αρχηγό των πραιτωριανών Βούρρο.

559. Ό.π., σ. 162 και αντίστοιχα: Τάκιτου, Annales, XV.40. Ο Β. μας λέει ότι η μαρτυρία του ταυτίζεται με κείνη του Σουητώνιου.

560. Ό.π., σ. 163 και αντίστοιχα : Τάκιτου, Annales, XV.39. Τη φήμη αυτή, που ο αρχαίος ιστορικός απλώς αναφέρει, ο Β. τη διασταυρώνει με την αντίστοιχη του Σουητώνιου. Έχει υπόψη του όμως και όσα σχετικά λέει ο Ρενάν (σ. 87 κ.ε.).

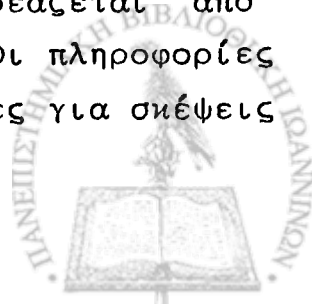
561. Ό.π., σσ. 163-164 και αντίστοιχα : Τάκιτου, Annales, XV. 44. Βλ. και Ε. Ρενάν, σ.91 κ.ε. Εδώ γίνεται αναλυτικά λόγος για το θέμα αυτό.

562. Ό.π., σ. 250.

563. Ό.π., σ. 188 και αντίστοιχα: Τάκιτου, Annales, XI.2 και XIII.45. Στην προκειμένη περίπτωση ο Β. είναι πολύ πιθανό να παίρνει τις πληροφορίες από κάποιο ιστορικό βιβλίο της εποχής του ή να τις συνδυάζει με αυτές του αρχαίου έργου. Γιατί μιλώντας μετά για μερικά χαρακτηριστικά της Ποππαίας (ξανθά μαλλιά, επιδερμίδα, θέληση) απομακρύνεται από τη σχετική πηγή. Βλ. J. Baldson, σσ.163-165.

564. Ό.π., σ. 190 και αντίστοιχα: Τάκιτου Annales, XIII.46.

565. Δημοσιεύθηκε το 120 μ.Χ. . Ο Σουητώνιος δεν παρουσιάζει καμιά ιδανική ζωή ως πρότυπο και δεν κάνει καμιά προσπάθεια για να ακολουθήσουμε την εξέλιξη του χαρακτήρα, όπως επηρεάζεται από την κληρονομικότητα, τη μόρφωση και το περιβάλλον. Οι πληροφορίες του δίνουν στον προσεκτικό αναγνώστη άφθονες ευκαιρίες για σκέψεις

και συμπεράσματα, που ο ίδιος παρέλειψε. Βλ. Suetonius, The lives of the Caesars, vol. I. by J.C.Rolte, έκδ. Loeb, London, 1964

τα εισαγωγικά κεφάλαια << The life and works of Suetonius >> (σ.9) και << The lives of Caesars >> (General Characteristics) (σ.17).

566. Διχτιάτορες, σ. 181.

567. L.Bieler, σ. 301.

568. Η σκανδαλοθηρία του είναι στην πραγματικότητα ένα χαρακτηριστικό της ανάπτυξης του ρεαλισμού στο γραπτό λόγο των πρώτων χρόνων της Αυτοκρατορίας και του επικρατούντος ενδιαφέροντος για την προσωπικότητα και την ιδιωτική ζωή των εξεχόντων ανθρώπων. Βλ. πάλι το εισαγωγικό κεφάλαιο << The lives of the Caesars >> (General Characteristics), σ.19.

569. Διχτιάτορες, σ. 7 (Πρόλογος).

570. Πιο μπροστά (σ. 98) μιλήσαμε για τον τρόπο με τον οποίο εργάζεται ο Β.αξιοποιώντας τις πληροφορίες.

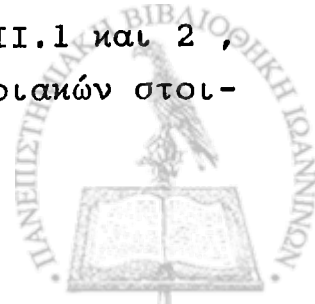
571. Η δομή ή διάταξη του υλικού των βιογραφιών του αρχαίου συγγραφέα με το απλό, το σαφές, και χωρίς ρητορικά στολίσματα ύφος του είναι η εξής: καταγωγή, πρόγονοι- χρόνος γέννησης- μόρφωση - αξιώματα, δράση (πολιτική, στρατιωτική, συγγραφική ή οποιαδήποτε άλλη) θετική και αρνητικά χαρακτηριστικά (εξωτερικά-εσωτερικά), συνήθειες, θάνατος του αυτοκράτορα. Βλ. το κεφ. <<The lives of the Caesars >> (general Characteristics), σ.19.

572. Διχτιάτορες, σ. 35 και αντίστοιχα: Σουητώνιου, Divus Iulius, I.XXXV.1.

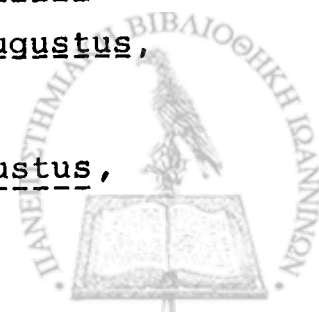
573. Εδώ συνθέτοντας την εικόνα του ρωμαίου ηγέτη συνδυάζει τις μαρτυρίες του Σουητώνιου με αυτές του Πλουτάρχου.

574. Διχτιάτορες, σ. 62 και αντίστοιχα: Σουητώνιου, Divus Iulius, I. XLV.5.

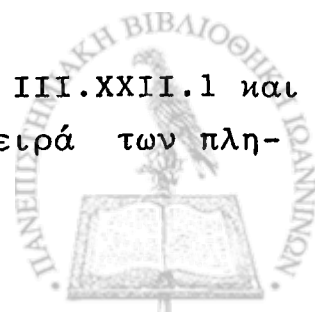
575. Ό.π., σ. 62, 65-67, και 73 και αντίστοιχα: Σουητώνιου, Divus Iulius, I.XXII.1-3, XXXI.3, XXXII. 5 και 6, XXXIII.1 και 3, XXXVIII. 1-3, XL.1-4 και 15, LIV.1-5, LIII.1, LV.1, 2, 5 και 6, LVII.1 και 2, LXV.3 και LXXV.6 (Ο Β. μεταθέτει τη σειρά των πληροφοριακών στοιχείων).

576. Ό.π.,σ. 64 και αντίστοιχα : Σουητώνιου, Divus Iulius, I.VII.1, XIII.1 και LIII.1,2 και 5 . .
577. Ό.π.,σ. 67 και αντίστοιχα:Σουητώνιου, Divus Iulius ,I.XLVII και L.3.
578. Ό.π.,σ. 68 και αντίστοιχα : Σουητώνιου Divus Iulius ,I.XX.5 .
579. Ό.π.,σ. 69 και αντίστοιχα: Σουητώνιου, Divus Iulius , I.XXXVII. 1-5, XXXVIII.2 και 3, XXXIX.1-7, XLII.3 και XLIV.1-5.
580. Ό.π.,σσ. 69-70.
581. Ό.π.,σσ. 72-73 και 260 και αντίστοιχα: Σουητώνιου, Divus Iulius , I.XLIX.4,5 και 8, L.1-3, LI και LII.6 (Ο Β. δεν τηρεί τη σειρά των πληροφοριών).
582. Ό.π.,σ. 265 και αντίστοιχα :Σουητώνιου, Divus Iulius , I.XXXIX.4.
583. Ό.π.,σ. 34 και αντίστοιχα: Σουητώνιου, Divus Augustus ,II.XXVI.2.
584. Ό.π.,σ. 84,85 και 89 και αντίστοιχα: Σουητώνιου, Divus Augustus II.IV.1,2 και 3 , IVV.4, VIII.5, IX.2, XII. 1 και 2, XXVI. 2, και LXVII. 1 και 7.
585. Ό.π.,σ. 85,88,91,93-94 και αντίστοιχα: Σουητώνιου, Divus Augustus , II.VI.1,XXI. 6,XXIV.1,XXV.5, XXVIII.2, XXIX.1 και 4, XXX.4, XXXI.1 και 8, XXXIII.1,XL, XLIII.1,2,8,9 και 12,XLV. .3,6 και 7,XLVI.1,LI.1,LIII.1, LV.1,LXVI.1,7 και 8, LXVII.1, - XVIII.1, LXXI.2 και 3, LXXVI.1,LXXVII. 1, LXXXV.1, LXXXIX. 1 και 2, και C.5(Ο Β. μεταθέτει τη σειρά των πληροφοριακών στοιχείων).
- 586.Ό.π.,σ.85.
587. Ό.π.,σσ. 85-86 και αντίστοιχα:Σουητώνιου, Divus Augustus , II.XXV.5.
- 588.Ό.π.,σ. 86.
589. Αυτ. , και αντίστοιχα Σουητώνιου , Divus Augustus , II.L.1.
590. Αυτ. , και αντίστοιχα Σουητώνιου , Divus Augustus ,II.XCIX.1.
- 591.Ό.π.,σσ. 86-87 και αντίστοιχα:Σουητώνιου, Divus Augustus , II.VIII.4 και 7.
592. Ό.π.,σ. 88 και αντίστοιχα: Σουητώνιου, Divus Augustus , II.X.5 και XI.1 και 2.

593. Ό.π., σ. 89 και αντίστοιχα : Σουητώνιου, Divus Augustus, II.XIII. 1 και 2.
594. Ό.π., σσ. 89-90 και αντίστοιχα : Σουητώνιου, Divus Augustus, II.XIII.2 και 3, XVII.7 και 8, και XX.1, 3 και 8.
595. Ό.π., σ. 91 και αντίστοιχα: Σουητώνιου, Divus Augustus, II.XXXVII.3.
596. Ό.π., σσ. 91-92 και αντίστοιχα : Σουητώνιου, Divus Augustus , II.VII.4, XXVII.10, XXXVI.1, XXXVII.10, LII.2 και LVIII. 1 και 2.
597. Ό.π., σσ. 92-93 και 94 και αντίστοιχα : Σουητώνιου, Divus Augustus II.LXII.1, 2 και 3 LXIII.1, LXIV. 1 και 4 , και LXV.4, 7 και 8.
598. Ό.π., σ. 95 και αντίστοιχα: Σουητώνιου, Divus Augustus, II.XXIX. 1 και 4, XXX.4, LXXIV. 5 και CI.3.
599. Εδώ φαίνεται , όπως φυσικά και στα άλλα κεφάλαια των Διχιατόρων , ότι το ποικίλο πληροφοριακό υλικό, που αρχικά δημοσίευσε σε συνέχειες στον τύπο, δεν το δούλεψε αρριετά έτσι ώστε να το δώσει μια ενιαία γραμμή.
600. Διχιάτορες, σ. 95.
601. Ό.π., σ. 272 και αντίστοιχα: Σουητώνιου, Divus Augustus, II.XLIII, 2.
602. Ό.π., σ. 96.
603. Αυτ. , και αντίστοιχα Σουητώνιου , Tiberius, III.I.4, III. 1 και 2, IV. 6 και 7, XV.2, XXI.4 και 5, XXIII.3, LVII.1 και 2, και LXVIII.4 (Ο Β. μεταβάλλει τη σειρά των πληροφοριών).
604. Ό.π., σσ.96-106 και αντίστοιχα: Σουητώνιου , Tiberius , III.X.1, XVI.4, XVII.1 και 3, XX.1, XXI.1, 4 και 5, XXII.2, XXIV.1, XL.1, XLII.3, 4, 5 και 7, XLIII.1, XLIV.1, XLIX.2, L.1, LII.1, 2 και 4, LIII. 1 και 3, LIV.3, LV.1 και 2 , LVI.1 και 2, LVII. 1 και 2, LX.1, LXI.3-9 και 12-14, LXII.3 και 4, LXV.1, 2, 3 και 6, LXVIII. 1-5, LXIX. 1 και LXX. 1-4(Ο Β. μεταθέτει τη σειρά των πληροφοριών).
605. Ό.π., σ. 99 και αντίστοιχα: Σουητώνιου, Tiberius, III.XXXIV.1, 3 και 4, XXXV. 1 και 3, XXXVI. 1, 2 και 3 και LXIII.1. (Ο Β. δεν τηρεί τη σειρά των πληροφοριακών στοιχείων).
606. Αυτ., και αντίστοιχα Σουητώνιου, Tiberius , III.XXII.1 και 2, XXXIX. 1 και XLII.2 (Κι εδώ ο Β. δεν τηρεί τη σειρά των πληροφοριών).

607. Ό.π., σσ. 102-103 και αντίστοιχα : Σουητώνιου, Tiberius , III.LVIII.1,2, και 3.
608. Ό.π., σ. 106 και αντίστοιχα: Σουητώνιου, Tiberius , III.LXXII.4-7 και LXXIII.1.
609. Ό.π., σ. 106 και 107 και αντίστοιχα: Σουητώνιου, Tiberius , III.LXXV.1.
610. Ό.π., σ. 106.
611. Ό.π., σ. 100.
612. Στηρίζεται αποικειστικά στο πληροφοριακό υλικό του Σουητώνιου .
613. Διχτάτορες, σ. 108 και αντίστοιχα: Σουητώνιου, C.Caligula , IV.XI.2, XIII.2, XVII.1,2 και 3, XXII.1,2 και 3, και LIX.1(Ο Β. μεταβάλλει τη σειρά των πληροφοριακών στοιχείων).
614. Ό.π., σσ. 108 - 109 και αντίστοιχα : Σουητώνιου, C.Caligula IV.I.1, X.3 και XII.4.
615. Ό.π., σσ. 109-118. Βλ. και σ. 128. Αντίστοιχα: Σουητώνιου, C.Caligula , IV.VII.1, XI.1 και 2, XXII.1,3,4,8 και 9, XXIV.1-4, και 5, XXIX.7, XXXI.1, XXXII.6, XXXIII.4 και 5, XXXVI.1,2,3,4,5 και 6, XXXVII.1,5 και 7, XXXVIII.1,2 και 3, XXXIX,5, XL.1 και 2, L.1,2, 2,3,4,7 και 8, LI.1 και 2, LII.1,2 και 3, LIV. 1 και 2, LV.1,2,7 και 8 και LVIII.2(Ο Β. μεταβάλλει τη σειρά των πληροφοριών).
616. Ό.π., σσ. 109-110 και αντίστοιχα: Σουητώνιου, C.Caligula , IV.3, XIV. 1 και 4, XV.6, XVII.1 και 5, XVIII.1,3,4 και 5, XIX.1, XX.1 και XXI. 1 και 2.
617. Ό.π., σ. 112 και αντίστοιχα: Σουητώνιου , C.Caligula, IV.LV.4.
618. Ό.π., σ.114 και αντίστοιχα: Σουητώνιου, C.Caligula, IV.XXXVII.1.
619. Ό.π., σ. 117 και αντίστοιχα: Σουητώνιου, C.Caligula, IV.LIX.1.
620. Ό.π., σ. 118.
621. Ό.π., σ. 120, και αντίστοιχα: Σουητώνιου, C.Caligula, IV.XII.5.
622. Ό.π., σσ. 129-130 και αντίστοιχα: Σουητώνιου, C.Caligula, IV.XXXIV. 3 και 4.
623. Ό.π., σ. 119.

624. Αυτ. Βλ. και σ. 126. Αντίστοιχα : Σουητώνιου , Divus Claudius , V.I.1 και II.1.

625. Ό.π., σσ. 119-120 και αντίστοιχα: Σουητώνιου, Divus Claudius , V.II.3, III.3, IV.3,5 και 12, V.1 και 2, VIII.1 και 2, και XXX.2 (Ο Β. δεν τηρεί τη σειρά των πληροφοριών).

626. Ό.π., σσ.122-129 και αντίστοιχα: Σουητώνιου, Divus Claudius , V.XIV.3, XV.1 και 2, XXVII.6, XXIX.1,2,3 και 4, XXX.1 και 2, XXXI.1, XXXII.1,2 και 3, XXXIII 1 και 2, XXXIV.4,5 και 6, XXXV.1,2 και 3, XXXVI.1 και 3, XXXVII.3 και XXXIX.2 (Ο Β. μεταθέτει τη σειρά των πληροφοριακών στοιχείων).

627. Ό.π.,σ. 122 .

628. Αυτ.

629. Ό.π.,σσ. 120-121 και αντίστοιχα, Σουητώνιου, Divus Claudius , V.X.2,3,4,5,6,7 και 8.

630. Ό.π.,σσ. 123-124 και 128-130 και αντίστοιχα: Σουητώνιου, Divus Claudius , V.XI.8, XV.2,3,4,5,11,12 και 13, XIX.1, XXXI.4, XXIII.3, XXX.5, XXXIII.3, XL.1 και 2, και XLII.5 (Ο Β. μεταβάλλει τη σειρά των πληροφοριών).

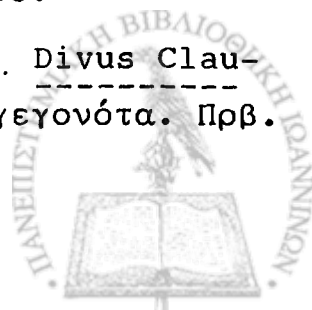
631. Ό.π.,σ. 125 και αντίστοιχα: Σουητώνιου, Divus Claudius , V.XXV.15, XXVIII. 2 και XXIX 1,2 και 5. (Παρατηρούνται αλλαγές στη σειρά των πληροφοριών).

632. Ό.π.,σ. 130 και αντίστοιχα: Σουητώνιου, Divus Claudius , V.XXVII.1,6,7 και 8, XXXIX.5 και XLIII.1.

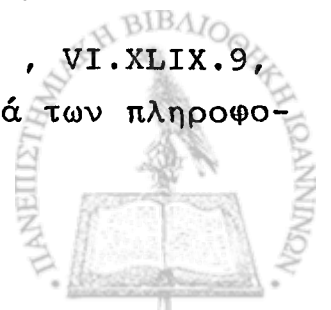
633. Ό.π.,σ. 131,133,134 και 135 και αντίστοιχα: Σουητώνιου, Divus Claudius , V.XXVI.4 και 5 και XXIX.5.

634. Ό.π.,σ. 144 και αντίστοιχα: Σουητώνιου, Divus Claudius , V.XLIV.3 και 4. Εδώ ο Β. δεν αποκλείεται να συνδυάζει τη μαρτυρία αυτή με την αντίστοιχη του Τάκιτου: Annales , XII.61.2 και 67.2. Εξάλλου η πιο λεπτομερειακή ιστορία γ'αυτά τα γεγονότα αναφέρεται μόνο από τους δυο συγγραφείς. Βλ. σχετικά J. Balsdon ,σ. 155.

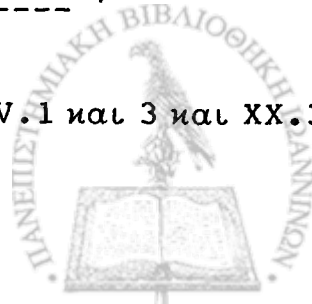
635. Ό.π., σσ. 145-146 και αντίστοιχα: Σουητώνιου, Divus Claudius , V.XLV.1 και 2. Ο Β. ζωντανεύει πιο πλατιά τα γεγονότα. Πρβ. Τάκιτου, Annales , XII.68.

636. Ό.π.,σ. 151 και αντίστοιχα:Σουητώνιου,Divus Claudius ,V.XLV.2.
637. Ό.π.,σ. 266 και 268 και αντίστοιχα:Σουητώνιου,Divus Claudius, V.XXI.11,12, και 13.
638. Ό.π.,σ. 144.
639. Ό.π.,σ. 145 και 146 και αντίστοιχα: Σουητώνιου,Nero , VI. VIII.1 και IX. 3. Πρβ. για τα δυο πρώτα πληροφοριακά στοιχεία Τάκιτου, Annales, XII.69.
640. Ό.π.,σσ. 147-151, 154,155-156, 157,160,161 και 176. Βλ.και σσ. 230,254,και 277. Αντίστοιχα:Σουητώνιου,Nero,VI.IX.3,X.1,2 και 5, XI.1, XII.2,7,8 και 10. XX.1,2,3,4,5 και 6, XXI. 1 και 4 , XXII.5-9, XXIII.1,2,3,και 6, XXIV.4 και 5, XXVI.1,2,3 και 4,XXVII.1,2 και 4, XXVIII.1 και 4, XXIX.1 και 2, XXXI.1,2,4,6 και 7, XXXII.1,2,4 και 7, XXXIV. 6, XXXV.4-12,XXXVII.3 και 4, XXXVIII.2, LI.1 και 2 ,LII.1 και 2,και LIII.1,2 και 3. (Ο Β. δεν τηρεί τη σειρά των πληροφοριών).
641. Ό.π.,σ. 155.
642. Ό.π.,σσ. 156-157 και αντίστοιχα: Σουητώνιου, Nero , VI.XXXI. 6 και 7, XXXII.1,2,4 και 7, και XXXIII. 3,4,5,6 και 7.
643. Ό.π.,σ. 158 και αντίστοιχα : Σουητώνιου, Nero ,V. XXVIII.5.
644. Ό.π.,σσ. 158-159 και αντίστοιχα: Σουητώνιου,NeroVI.XXXIV.1 και 2.
- 645 Ό.π.,σ.162 και αντίστοιχα: Σουητώνιου ,Nero , VI. XXXVI.4 και XXXVII.3 και 4.
646. Ό.π.,σ. 163 .Βλ.και σ. 250. Αντίστοιχα: Σουητώνιου,Nero ,VI. XXXVIII.3,4,5,6 και 7. Εδώ ο Β. διασταυρώνει τις μαρτυρίες αυτές με εκείνες του Τάκιτου χωρίς να δέχεται με βεβαιότητα την εγκυρότητα τους.
647. Ό.π.,σ. 166 και αντίστοιχα:Σουητώνιου,Nero ,VI.XXXIX, 2 και 3.
648. Ό.π.,σ.166 και 167-175 και αντίστοιχα:ΣουητώνιουNero , VI.XL.1, 5,6,7, XLII 1,2 και 3, XLIII.1, XLIV. 1, XLV.1,2 και 3, XLVII.1,2, 3,4 και 5, XLVIII.1,2,3,4,5 και 6 και XLIX.1,2,3,4,5,6,7 και 8. (Ο Β. δεν τηρεί τη σειρά των πληροφοριακών στοιχείων)
649. Ό.π.,σ.176 και 177 και αντίστοιχα:Σουητώνιου,Nero , VI.XLIX.9, L.1 και 2,και LVII.1 και 2. (Ο Β. μεταθέτει τη σειρά των πληροφοριών).

650. Ό.π., σ. 166.
651. Ό.π., σ. 175 και αντίστοιχα: Σουητώνιου, Nero, VI.LIII.1.
652. Ό.π., σ. 176.
653. Χρησιμοποιεί και πληροφορίες από τη βιογραφία του Πλουτάρχου, Γάλβας.
654. Διχιάτορες, σ.179 και αντίστοιχα: Σουητώνιου, Galba, VII.I.1.
655. Αυτ. Βλ. και σ. 177. Αντίστοιχα Σουητώνιου, Galba, VII.I.1, 2, 3 και 4.
656. Αυτ. και αντίστοιχα : Σουητώνιου, Galba, VII.II.1 και XXI.1.
657. Ό.π., σσ. 180-181 και αντίστοιχα : Σουητώνιου, Galba, VII.II.1, X.1 και 5 και XI. 1 και 2. (Ο Β. μεταθέτει τη σειρά των πληροφοριών).
658. Ό.π., σ. 180 και αντίστοιχα : Σουητώνιου, Galba, XXI.1 και XXII.1.
659. Ό.π., σσ. 179-180.
660. Ό.π., σ. 181 και αντίστοιχα: Σουητώνιου, Galba, VII.III. 2, 3, 4 και 6 και IV. 4 και 5 (με αλλαγμένη τη σειρά).
661. Ό.π., σσ.182-184 και αντίστοιχα: Σουητώνιου, Galba, VII.IV. 1 και 2, V.3, VII.1, 2, 3 και 4, IX. 1 και 2, X.5, XII.1, XIII.1, XIV.2, 3, 4 και 5, XV.1, 2 και 3, XVI. 1, 2, 3, 4 και 5 και XVII.1 και 2 (Ο Β. μεταβάλλει τη σειρά των πληροφοριών).
662. Ό.π., σσ. 185-186 και αντίστοιχα: Σουητώνιου, Galba, VII.XVII.3, XIX.2, 3 και 4 και XX.3, 4, 5, 6, 7 και 8. Εδώ πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι ο διάλογος για την αγοραπωλησία του κεφαλιού του Γάλβα είναι επινόηση του Β. Για το ποσό τώρα που δόθηκε, ο Σουητώνιος μιλάει για 100 χρυσά νομίσματα , ενώ ο Β. για 10.
663. Ό.π., σ. 186.
664. Ό.π., σ. 187 και 190 και αντίστοιχα: Σουητώνιου, Otho, VII.III. 3 και XII.1 και 2 (αντίστροφα).
665. Ό.π., σ.192 και αντίστοιχα: Σουητώνιου, Otho, VII.IV.1 και 3 και XX.3, (με αντίστροφη σειρά).

666. Ό.π.,σ. 192-193 , 194 και 195 αντίστοιχα : Σουητώνιου, Otho , VII.IV.I.3,4 και 5, VI.1,6 και 7 , VII. 2, VIII.1,2,3, και 4, IX. 1,3 και 4, X.2,3,4 και 5 , XI. 1,2 και 3, XII. 3 και 4(Ο Β. μεταθέτει τη σειρά των πληροφοριών). Πρβ. Πλουτ. Οθ. III.1,VIII-XIV, XVII. 3, XVIII.1. Όσο για την ηλικία που πέθανε και τα χρόνια, που κυβέρνησε, ο αρχαίος έλληνας συγγραφέας μιλάει για 37 χρόνια και 3 μήνες , ενώ ο λατίνος για 38 χρόνια και 95 μέρες.

667. Ό.π.,σ. 196.

668. Ό.π.,σ. 196-197 και αντίστοιχα: Σουητώνιου, Vitellius , VII. I.1 και 2 , και II.1,2,8,9,10, και 11.

669. Ό.π.,σ. 197 και αντίστοιχα: Σουητώνιου, Vitellius , VII.III.5, IV.1 και V.1 και 2.

670. Αυτ., και αντίστοιχα: Σουητώνιου Vitéllius , VII.VI.1 και 3.

671. Ό.π.,σ. 197-198 και αντίστοιχα: Σουητώνιου, Vitellius , VII. VI. 1 και 2 και VII. 1 και 2.

672. Ό.π.,σ. 198 και αντίστοιχα: Σουητώνιου, Vitellius , VII.VI.4.

673. Ό.π.,σ. 199-200 και αντίστοιχα: Σουητώνιου, Vitellius , VII. VII. 5 και 6 , VIII. 1,2,3, και 4 , IX.1 και XVII. 3.

674. Ό.π.,σ. 200- 205 και αντίστοιχα: Σουητώνιου, Vitellius ,VII. X.1,2,3 και 4 , XI.1,2 και 3, XII.1 και 2, XIII.1,2,3,4,5 και 6, XIV. 1,2,3 και 4, και XV.1,3 και 4.(Ο Β. δεν τηρεί τη σειρά των πληροφοριών).

675. Ό.π.,σ. 205-206, και αντίστοιχα: Σουητώνιου, Vitellius ,VII. XV.5 και 6, XVI. 2 και 4 και XVII.1,2 και 4.

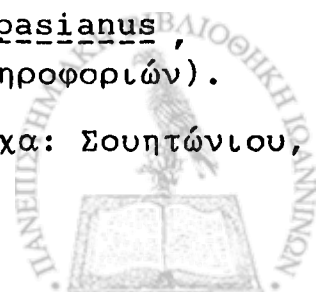
676. Ό.π.,σ. 206.

677. Ό.π.,σ. 207-209.

678. Ό.π.,σ. 210-211 και αντίστοιχα: Σουητώνιου, Divus Vespasianus , VIII.I.1 και 7, II.1, IV.6, XVI.4 και 6, XXI,1 και XXV.1.

679. Ό.π.,σ. 211 και αντίστοιχα : Σουητώνιου, Divus Vespasianus , VIII.I.1, II.3,4 και 5(Ο Β. μεταθέτει τη σειρά των πληροφοριών).

680. Ό.π.,σ. 211-213, Βλ. και σ. 222 και 237. Αντίστοιχα: Σουητώνιου, Divus Vespasianus , VIII.IV.8-12, V.1 και VI.2-7.

681. Ό.π.,σ. 213-214 και αντίστοιχα: Σουητώνλιου, Divus Vespasianus , VIII.VII.1 και 3, VIII.1,2,3,4 και 6, και XI.1.(Ο Β. μεταθέτει τη σειρά των πληροφοριών).
682. Ό.π.,σ. 214-215. Βλ. και σ. 275 και 277. Αντίστοιχα: Σουητώνλιου, Divus Vespasianus , VIII,XII.1 και 2, XV.3 και XVI.1,2, 3, 4 και 6.
683. Ό.π.,σ. 215-216 και αντίστοιχα: Σουητώνλιου, Divus Vespasianus , VIII.XXIII.6.
684. Ό.π.,σ. 216 και αντίστοιχα: Σουητώνλιου, Divus Vespasianus , VIII. XVIII.1, XXIII.4 και XXIV. 1 και 2. (Κι εδώ ο Β. μεταθέτει τη σειρά των πληροφοριών).
685. Ό.π.,σ. 216.
686. Ό.π.,σ. 217 και αντίστοιχα: Divus Vespasianus , VIII.IV.12 και VI. 3.
687. Αυτ. , και αντίστοιχα: Σουητώνλιου, Divus Titus , VIII.VII.1.
688. Ό.π.,σ. 218-219 . Βλ. και σ. 220 και 275. Αντίστοιχα : Σουητώνλιου , Divus Titus , VIII.I.1, III.1,IV.1,VI.4,VIII.1 και X.3,4, και 5.(Ο Β. δεν τηρεί τη σειρά των πληροφοριών του προτύπου).
689. Ό.π.,σ.219-220.Βλ. και σ.236-237. Αντίστοιχα: Σουητώνλιου, Divus Titus , VIII.VI.4, VII.1-4,6 και 7, X.5 και XI.2.
690. Ό.π.,σ. 218 και αντίστοιχα: Σουητώνλιου, Divus Titus , VIII.I.1.
691. Ό.π.,σ. 220.
692. Τις συνδυάζει με τις αντίστοιχες του Ζωναρά για το ρωμαίο άρχοντα.
693. Διχτάτορες, σ. 277 και αντίστοιχα: Σουητώνλιου, Domitianus , VIII. VIII. 4 και 6.
694. Ό.π.,σ. 278-281 και αντίστοιχα: Σουητώνλιου, Domitianus , VIII.I.5 και 6,II.6, IX.1,5 και 8, X.1,2,3,4,5,6 και 7, XI.1,2,3,4 και 5, XII. 1,2, και 4, XIII.1,2,3,4,5 και 6 , XIV.1,2,3,4 και 8, XV. 1,3 και 4,XIX.1, XX.1 και 2, XXI.3 και XXII.1.(Ο Β. δεν ακολουθεί τη σειρά των πληροφοριών του αρχαίου κειμένου).

695. Ό.π., σ. 278.

696. Ό.π., σσ. 278-279 και αντίστοιχα: Σουητώνιου, Domitianus, VIII. XVIII. 1 και 2, και XXIII.1 και 2 .

697. Ό.π., σσ. 281-282 και αντίστοιχα: Σουητώνιου, Domitianus, VIII, XIV. 1 και XVII 1-5 . Εδώ είναι πιθανό να συμφύρει τις μαρτυρίες του Σουητώνιου με αυτές του Ζωναρά, μια και δεν κάνει λόγο για τη συγκεκριμένη πηγή του, όπως συμβαίνει σε άλλα σημεία του κεφαλαίου.

698. Ό.π., σ. 282.

699. Η έκδοση του έργου άρχισε το 1906.

700. Αισθητικά-Κριτικά Α' (<<Ωφελιμότητα της Τέχνης>>, σσ.61-70.

701. Ό.π., σ. 62 και αντίστοιχα: Λουκρήτιου, De rerum natura, 936-939 και 943-947.

702. Ό.π., σ. 173 και αντίστοιχα : Οράτιου, De arte poetica, 343.

703. Ό.π., σσ. 62-63 και αντίστοιχα: Οράτιου, De arte poetica, 333 και 343.

704. Αισθητικά-Κριτικά Β', σ.27. και αντίστοιχα: Valerii Maximi, Factorum et dictorum memorabilium (Cum Iulii Paridis et Ianuarii Nepotiani Epitomis) (recensuit: Carolus Kempe), editio stereotypa, Lipsiae MCMLXVI, II.6, 7-8 : << (...) haec, ne destituat, rationem praebuerit- comprobato exitu terminetur. Quam consuetudinem Massiliensium non in Galliam ortam, sed ex Graecia translata inde existimo, quod illam etiam in insula Cea servari animadverti, (...) forte enim evenit ut tunc summae dignitatis ibi femina, sed ultimae, iam senectutis, reddita ratione civibus cur excedere vita deberet, veneno consumere se destinarit mortemque suam Pompei praesentia clariorem, fieri magni aestimaret>>.

705. Ό.π., σ. 27.

706. Εδώ (Αισθητικά-Κριτικά Α', σ.117) για να μη παρεξηγηθεί ξεκαθαρίζει το γεγονός << πως η ηθική ζωή ενός συγγραφέα δεν έχει αποφασιστική σημασία για τη φιλοσοφική και λογοτεχνική αξία του έργου του >>.

707. Προηγουμένως όμως παρέθεσε τη μαρτυρία του Τάκιτου γύρω από την παράνομη δραστηριότητα και το διεφθαρμένο χαρακτήρα του Σενέκα: ό.π.,σ. 118.
708. Αυτ. , και αντίστοιχα : Σενέκα , De vita beata , 1.1.1-2, 1. 2, 1.3.1-3, 3.4.1-2, 4.3, 4.6.1-7, 4.12.5 και 4.13.1.
709. Ό.π.,σ. 118-119 και αντίστοιχα: Σενέκα, De vita beata, 7.17.3-4: << (...) Exige itaque a me, non ut optimis par sim, sed ut malis melior (...) Haec non pro me loquor-ego enim in alto vitiorum omnium sum-sed pro illo, cui aliquid acti est>>. Στην προκειμένη περίπτωση συγκρίνοντας το πρωτότυπο με τη μετάφραση βλέπουμε ότι ο Β. μεταθέτει τη σειρά των νοημάτων του Σενέκα.
710. Ό.π.,σ. 119 και αντίστοιχα: Σενέκα, De vita beata , 7.27.4-6 και 7.28.1.
711. Ό.π.σ, 118 και αντίστοιχα: Τάκιτου, Annales , XIII. 42.
712. Αυτ. , και αντίστοιχα: Τάκιτου, Annales , XIII.42. Εδώ πρέπει να σημειώσουμε ότι αυτό το απόσπασμα στο έργο του Τάκιτου προηγείται εκείνου , που παραθέσαμε πιο μπροστά.
713. Π.χ. των Ζωναρά, Μαλάλα, Μιχαήλ του Γλυιά, Ρενάν, Φόουλερ, Παπαρηγόπουλου.
714. Είναι ευνόητο γιατί προσφεύγει μόνο σε πεζογράφους και μάλιστα περισσότερο σε ιστορικούς (συμπεριλαμβανομένου και του και του Πλουτάρχου ως βιογράφου). Το υλικό, που δανείζεται, στη συντριπτική πλειοψηφία είναι βιογραφικές και ιστορικές πληροφορίες.
715. Εξαιρούνται τα άρθρα των Αισθητικών-Κριτικών Β' <<Είταν ή δεν είτανε>> (σ. 97-99) - αναφέρεται στον Όμηρο-, <<Ο πτωχοποιός>> Ευριπίδης >>. (σ. 55-57) και το σχετικό με τη διδασκαλία των κλασικών κειμένων << Οι αρχαίοι συγγραφείς>> (σ. 103-105).
716. Βλ. στη σ. 76.
717. Λέει σ'ένα σημείο του άρθρου << Ωφελιμότητα της Τέχνης>> (Αισθητικά-Κριτικά Α', σ. 62): << Οι Λατίνοι επαναλαμβάνουν τα όσα είπαν οι Έλληνες >>.
718. Γράφει στο άρθρο << Οι αρχαίοι συγγραφείς>> (Αισθητικά-Κριτικά Β', σ. 103): <<Γι'αυτό όλοι αναγνώρισαν τη μεγάλη μορφή-

τική αξία των κλασικών κειμένων-και κυρίως των ελληνικών -(...)>>

719. Τα παραδείγματα με τις μεταφράσεις αποσπασμάτων από τους Λατίνους συγγραφείς το επιβεβαιώνουν. Εξάλλου, όπως σημειώσαμε και στο κεφ. << Οι σπουδές, τα αναγνώσματα>> του πρώτου μέρους της μελέτης μας, διδάχτηκε τα Λατινικά, εκτός από το Ελληνικό Σχολείο και το Γυμνάσιο, στη Φιλοσοφική Σχολή και τα δίδαξε ο ίδιος στη διάρκεια της καθηγητικής του σταδιοδρομίας στη Μέση Εκπαίδευση.

720. Στην απασχόλησή του με θέματα θεωρητικού κυρίως περιεχομένου οι ρήτορες δε έχουν να του προσφέρουν τίποτα. Ούτε βρίσκει στα κείμενά τους τα πληροφοριακά στοιχεία, που χρειάζεται. Ακόμα από άποψη κριτική, όπως αποδεικνύεται, δεν τον ελκύουν. Έτσι θεωρείται δικαιολογημένη η απουσία τους.

721. Λέει στα Αισθητικά-Κριτικά Α' (σ.34): <<Κι ωστόσο εΐτανε μέγας λογοτέχνης .Γι' αυτό δεν του κρατάνε καΐα η Ποΐηση κι' η Τέχνη>>.

